

NEMESKÜRTY ISTVÁN
MAGYAR SZÁZADOK

Gondolatforgácsok a nemzet életrajzához

Második, átdolgozott kiadás

SZENT ISTVÁN TÁRSULAT
SZABAD TÉR KIADÓ
BUDAPEST 2009

A mű első kiadása 2006-ban jelent meg
a Szabad Tér Kft. gondozásában.

A kézirat létrejöttét
a Polgári Magyarországért Alapítvány
támogatta 2006-ban.

TARTALOM

Prológus

Meglőtt dolgoknak emlékezeti

1. FEJEZET

István király magyar állama 1001-1540

Az Árpád-ház

Etelköztől Quedlinburgig

A Magyar Királyság

Véráztatta esztendőik

A Kárpátoktól az Adriáig

Nemzetünk az Árpádok korában

A magyar állam újjászervezése: az Anjouk
évszázada

Pápától kapott francia király

A lovagkirály

Jezabel

A megreformált ország

Kényszerpályán

A hatalom felelőtlen kalandora

Isten tiszteletének rendje fogyatkozást szenved

A császár Magyarországa

A Hunyadiak

Várna, 1444

A kormányzó

A harag napja

Matthias Rex

Néhai való jó Mátyás király

Egy ország halt vele

A nemzetélet útjának felén

Géza fejedelemtől Mátyás királyig

A hollószárnyú enyészet

Ebek harmincadján

Zuhanunk

Mohács

Örökségünk, édes hazánk másra fordula

Az ítélet immár elközelgett

2. FEJEZET

Gazdátlan ország 1541-1825

Két császár tulajdonában

Buda török kézen

Európa gyepűjén

Az élő nyelv gyönyörűsége

Ördögi kísértetek

Teelődbe hoztam feneötte sebemet

A hajdúk fejedelme

Mohácstól a Zsitva torkolatáig

Tündér szerencsénk kénye hány-vet

Délibábok hősei

Sors bona, nihil aliud

Iszonyú bizonytalanságok feselhetetlen
labyrinthusában

Árpád vére miként fajul

Remélhetünk-e vajon jobb világot?

Újra kezdeni

Ratio Educationis

A népboldogító császár

Vasbéklyókban

A mindig csak remélt jobb világ

3. FEJEZET

Egy független magyar állam felé 1825-1867

Reformkor

Az a nagy szép idő

A kétes küzdés fájdalmas kora

Küzdöttünk és bízva bízunk

4. FEJEZET

Függetlenül egy birodalom függőségében 1867-1919

A civilizáció versenyében

Az eltévedt lovas

Idült betegségtüneteink

5. FEJEZET

A trianoni Magyarország 1920-1948

Nemzet-forgács mivoltunk

A pokol tornácán

6. FEJEZET

A Magyar Népköztársaság 1949-1989

A pokolban

Hősi halálunk, 1956

Ravatalon

Valami van, de nem az igazi

7. FEJEZET

Így kezdődik a jövőendő? („Rendszerváltás”)

Kerekasztal

Az új évezred elején

A tegnap elveszett, a holnapot nem érjük el soha

Isa por és hamu vagyunk

Ez hát a tanulság?

Könyvemet a dióskáli jobbágy szülők fiának,
VIRÁG BENEDEK (1754-1830)
pálos szerzetes-költő emlékének ajánlom.
Virág Benedek írta az első, magyar nyelvű, olvasmánynak
szánt nemzet-életrajzot
Magyar Századok címen. (1808., 1818.)
A magyar alapítású pálos szerzet feloszlata után
tisztos szegénységben éldogélt egy tabáni ház
egyik szobájában, a budai vár déli tövében.

*...s alázatos és magamba szálló
lélekkel kérdem, mi maradt belőle?
Egy kis küszöb s egy villamos-megálló (...)*
(Kosztolányi Dezső: Ének Virág Benedekről)

Prológus

*Egy kincse van minden nemzetnek adva,
Míg azt megőrzi híven, addig él.
E kincs neve: az édes anyanyelv.
Nekünk e kincs volt századok során
Múltunk, reményünk, jelenünk
S mert benne élünk, kell, hogy érte éljünk.*

(Jókai Mór szavai
Jókainé Laborfalvi Róza előadásában
a debreceni színház ünnepi megnyitóján,
1865. október hetedikén.)

Meglőtt dolgoknak emlékezeti

Szenci Molnár Albert fordítja így magyarrá 1604-ben kiadott latin-magyar szótárában a *história* szót.

A *történelem* kifejezést csak a XIX. század közepe óta ismerjük és használjuk. Döbrentei Gábor (1785-1851) a Tudós Társaság tagja írta le először Berzsenyi Dániel *Összes Műveinek* 1842. évi kiadásában (76. lap, 1. jegyzet).

Jelen könyvem is meglőtt dolgaink emlékezete.

Gondolatforgácsaimat egy engem évtizedek óta kínzó, ám megoldani nem sikerült kérdés köré csoportosítottam: miért szűnt meg a *regnum*, a magyar állam 1541-ben, bár a *nemzetet* a közakarat a nyelv segítségével fenntartotta, sőt koronként fel is virágoztatta? Noha a honfoglaláskor egy nemzetség tagjaiból *nemzett* népességet tekintettek nemzetnek, a viszonylag hamar egybeolvadt törzsek, általánossá terjedvén köztük a magyar nyelv és az abból fakadó gondolkodásmód, a *regnum* lakóit mind a nemzet tagjainak ismerték el, akkor is, ha később fogadták be vagy telepítették őket: például a ma németnek, olasznak, szlávnak, arabnak, töröknek, kunnak, besenyőnek nevezett népcsoportokat. Ez akkor is igaz, ha a nemesség hajlamos volt önmagát, főleg országgyűlések alkalmából, a nemzet kiváltságos tagjának tekinteni. Csakhogy a nemesség ősei már Szent István óta szomszéd népek leszármazottai voltak!

Különösen nyugtalanító kérdés, hogy az 1920-ban újjáalakult magyar állam a kezdeti, másfél évtizedes eredményes önépítés és önszervezés után miért szolgáltatta ki magát feltétel nélkül egy nála erősebb, átmenetileg sikeres hatalomnak, miért vált annak fegyveres szövetségesévé két világbirodalom (Szovjetunió, USA) ellenében? A háborús vereség pillanataiban miért nem igyekezett kibújni a hurokból, mint ugyanakkor mások, például Románia? Vagy ha az akkori kormány, ügyetlenül ugyan, de igyekezett, miért ragaszkodott mégis a nemzet, az országlakosság a vesztes, hűtlen, Hitler vezette „náci” Németországhoz, vállalva a pusztulást és a büntetést?

1989-től kezdve pedig miért nem sikerül a nemzet államának ténylegesen, egységesen kormányzott országgá válnia? Botrány botrányt követ.

Hová jutottunk? Önhibánkból, de miért?

A végső válasz író és olvasó együttgondolkodásából születhet meg.

1. FEJEZET
István király magyar állama
1001-1540

Az Árpád-ház

Etelköztől Quedlinburgig

*Szilveszter urat, mesterünket Szent Péter
iránti szeretetből pápává kineveztük.*

(III. Ottó császár, 999. február 19.)

I. Ottó, a Német-római Birodalom császára fiával, a már atyja életében (967) szintén császárrá koronázott II. Ottóval a szászországi Quedlinburgban 973 húsvétján ünnepélyesen fogadta a latin szertartású, római (mai szóhasználat: katolikus) kereszténységhez csatlakozott államok küldöttségeit. Megjelent Kékfogú Harald dán király, a cseh II. Boleszláv, a lengyel Bátor Boleszló, Vasfejű Pandulf a dél-itáliai Benevento hercegség fejedelme, egy macedóniai bolgár küldöttség, valamint a bizánci görög császár és a pápa követei. Ehhez az ünnepi gyülekezethez csatlakozott Géza magyar fejedelem küldöttsége: tizenkét - név szerint nem ismert - főrangú magyar úr kíséretével. Nyilván a hont foglalt törzsek vezérei. Valamennyien megkeresztelkedtek - az otthon maradt Géza már egy éve, 972 óta felvette a katolikus hitet - sőt, röviddel ezután, további ötszáz magyar vezér kapta a kereszttség szentségét. Gézával együtt öccse, Mihály is. A Magyarországra érkezett hittérítő küldöttséget a Sankt Gallen-i kolostor szerzetes-püspöke, Bruno vezette.

Negyedszázaddal korábban, 948-ban Bizáncban (Konstantinápoly) az erdélyi Gyula, Termes és Bulcsú vette fel a görög szertartás szerinti keresztény hitet. A gyula méltóságnév személynévvé módosult, így nem tudható, melyik Gyulának volt maga VII. Konstantin császár a keresztapja, aki Hierotheosz püspök személyében hittérítőt küldött Erdélybe és a délföldi részekre. Ennek a Gyulának volt lánya Sarolt, Géza fejedelem felesége, Vajk-István szülőanyja.

Mit rejt a 973. húsvéti quedinburgi esemény, miért éppen ekkor került sor erre a „csúcstalálkozóra”, ahol minden bizonnyal fontos tárgyalások és alkudozások történtek - miután a császári udvar népe túlélte az ijedséget, amikor a magyar küldöttség keleties ruházatában, állig fegyveresen benyargalt fáradtságtűrő szürke lovain a császári Pfalz kitárt kapuján?

Történt ugyanis, hogy az ifjú II. Ottó 972 tavaszán Rómában feleségül vette Theofanu bizánci hercegnőt, jeléül, hogy a római latin és a bizánci görög szertartású birodalmak egységes keresztény Európa megteremtésén fáradoznak.

Nyugat-Európa tengerpart menti területein különböző fejedelemségek, hercegségek, grófságok osztoztak; Itália a szétszabdaltság tarka szőnyege maradt még sokáig. A pápai állam területe is gyakran változott. Spanyolország nagy része arab kalifátus volt, városaikban virágzott az arab kultúra, még Itália földjéről is jártak oda matematikát, csillagászatot, bölcséletet tanulni a tudni vágyók. (Arab számok!)

Ottó és Theofanu házassága figyelmeztette a fél évszázaddal korábban megtelepült magyarságot: könnyen két hatalom közé szorulhat, ha nem cselekszik. 955-ben Augsburg közelében, a Lech folyó mellett megsemmisítő vereséget szenvedtek a máig „kalandozóknak” nevezett magyar erők, alighanem három törzs hadviselő állománya. Vezéreiket (Bulcsút, Lélt és Surt)

Augsburgban felakasztották. A lantosok előadásában sokáig élt e „gyázmagyaroknak” és Lehel kürtjének mondája.

A maguk szálláskörzetében békességben élő Termes, valamint - többek között - Taksony fejedelem és népei a lépéskenyszer felismerve, tanácskozássra hívták vezértársaikat. Egyetértőleg megállapodtak abban, hogy kapcsolatokat kell keresni. Géza tette meg a döntő lépést, amikor fejedelmi tekintélyét érvényesítve, sikerült egyetértésre bírni vezértársait és útnak indítani a küldöttséget.

973-tól kezdődően egy fokozatosan, de következetesen keresztény hitű, nyugati mintára, ámde a keletről hozott erények önálló megtartásával szerveződő magyar állam alakul. Örök kár, hogy Géza keresztény országépítésének alig maradt nyoma. Annyi bizonyos, hogy a római latin és a bizánci görög kereszténység egymás mellett létezett és fejlődött.

* * *

Honnan jött ez a magát magyarnak nevező nép, vagy népcsoport? Honnan ered nyelvünk? Őstörténetünkről a mai napig szenvedélyes viták folynak. A magyar nyelvkincs őseredeti magja kétségtől, mai kifejezéssel élve, finnugor. Ez azonban évszázadok során feldúsult török, perzsa (iráni) és más nyelvek szókincsével. A honfoglaláskor megtelepült magyarság szókincsé erősen törökös-iráni jellegű volt. Mivel valaha a hun birodalomba is be voltunk tagolódva, mindmáig él a vélt(?) választott(?) örökölt(?) hun-magyar rokonság tudata.

Annyi bizonyos, hogy a *szervezett* magyar állam története a honfoglalással kezdődik.

A földművelést és az ehhez kapcsolható, hosszabb távú tervezést igénylő gazdálkodást ismerő, kézművességben jártas (fegyverek, ötvösség, ruházkodás) állattenyésztő törzsszövetség az Etelközben határozta el, hogy igényeit kielégítő, állandó megtelepedést lehetővé tevő területre költözik. A döntést sürgette a keletről támadó nomád népek (besenyők) fenyegető közelsége.

A törzsszövetség vezetői egyetértettek abban, hogy új hazát kell találni, s az oda vezető úton fegyelmezett egyöntetűséggel engedelmeskednek egyetlen választott vezér parancsainak. Ennek emléke a vérszerződés.

A név szerint nem ismert, ezért közmegegyezéssel Anonymusnak nevezett krónikás három évszázad elmúltával így emlékezett:

Fejedelmük Álmos, akinek utódai legyenek a magyarság vezérei. A megszerzett földet, zsákmányt egyenlően osztják el. A fejedelmet megválasztó személyek utódai maradjanak az ország tisztségviselői és a tanács tagjai. A hűtlenséget vérrel kell megtorolni. („Aki egyenetlenséget szítana, annak vére omoljon.”) Ha pedig a mindenkori fejedelem szegné meg e megállapodást, azt sújtsa átok.

Ezt a fogadalmat a magyarok évszázadokon át komolyan vették, a társadalom minden tagja ismerte és számon kérte.

A honfoglalás tehát közakarattal történt, a vérszerződésnek nevezett fogadalmat az egész nemzet ismerte és annak betartásához ragaszkodott.

A Kárpát-medencébe tágas füves síkságokról érkeztünk.

„A magyarság oly kultúrkörből szakadt Európába, melynek népei meglehetősen magasrendű istenélménnyel rendelkeztek. A steppe fölött a maga végtelenségében kibontakozó menny látványa együttesen érlelték meg egy meglehetősen egyszerű és tiszta hitvilág kialakulását.”

(Deér József)

E hitvilág egyes elemeit mondaként máig őrzi a közemlékezet (a Csodaszarvas, Emese álma, a turulmadárnak nevezett kerecsensólyom, mint totem-állat: Géza fejedelem hatalmi jelvénye is ez volt!). Örök kár, hogy nem jegyezték föl a nyilván énekelt *eredeti* szövegeket s így mitológiánk nemcsak mint történelmi dokumentum, hanem mint költészet is veszendőbe ment. Pedig talán a valamennyi krónikásunk által makacsul hangoztatott hun-magyar kapcsolatra is több fény derülhetett volna.

A honfoglalást alapos felderítő tevékenység előzte meg. Álmos és Árpád tudta, hová vezeti népét. A Kárpát-medence a nyolcszázas évek végén „üres” volt, nem kellett véres csatákat vívni érte. Az itt „talált”, régóta letelepült népességgel zavartalan kapcsolat alakult ki.

Lehetséges, hogy az „avar” gyűjtőfogalomba sorolt lakosság egy része a hont foglalni szándékozók előre küldött, fokozatosan beszállingózott csoportjának tekinthető. Arról a legtöbb krónika tudósít, hogy Árpád csapatait már itt lakó magyarok fogadták. A székelyek is rendíthetetlen makacssággal vallják magukat a legrégebb magyar nyelvet beszélő népességnek, sőt, Attila leszármazottainak.

Maga a honfoglalás nagy szakmai tudással, katonailag pontosan megtervezett hadművelet volt. Ne feledjük, hogy asszonyok, gyerekek, öregek is vonultak! Elképzelhetetlen, hogy egy besenyők elől fejvesztetten menekülő horda asszonyostul, szekerstül, állatostul szaladjon neki a Kárpátok hegyeinek. Tudjuk, hogy a honfoglalók megpihentek a „rusz” törzshöz tartozó vikingek (normannok, varégek) alapította Kijevben. Az Árpád-házi királyok megszakítás nélkül kapcsolatban maradtak a kijevi rusz-szal.

Árpád kijevi „orosz” testőrsége és leszármazottaik, melyet viking fejedelmük adott kísérettül, Mohácsig adták a királyi belső testőrséget! Az „orosz” szó még a XVI. századi nyelvünkben is „testőrt” jelentett...

A telepítés-település átgondoltan, szervezeten folyt. Mindegyik törzs elfoglalta kijelölt helyét, téli-nyári szállását. Tervszerűen kihasználták a folyókban, vizekben, erdőkben gazdag ország adottságait. Andrásfalvy Bertalan mélyreható elemzésben mutatta ki, milyen mérnöki ügyességgel terelték, igazították a folyamok vizét. A mezőgazdasági termelésre oly hamar és akkora szakértelemmel tért át a magyarság, hogy ezt a tudást már magával kellett hoznia, és nem csupán az itt talált őslakosságtól tanulta. Györffy György kimerítő részletességgel ismerteti a földet művelő, állatot tartó, gyümölcscsel, szőlővel bánni tudó, méhészkedő falusi nép életét és szokásait. (*A magyar társadalom átalakulása*, in: *István király és műve*, 2000.)

A magyarság alig fél évszázad alatt olyan hamar beletalálta magát egy új gazdasági-kulturális rendbe, hogy gyanítható: sokkal felkészültebben szánta magát a helyváltoztatásra, mint gondolnánk. Hiszen mit tudunk mi eseménytörténetileg az etelközi óhazáról? Jószerint semmit.

Ráadásul ez az alkalmazkodó beépülés a kalandozásoknak elnevezett fegyveres rajtaütésekkel együtt zajlott.

A megtelepült nemzetségek (törzsek) talán egyharmada fél évszázadon át zaklatta szomszédait. Ezek zsákmányszerző vállalkozások, zsold fejében valamelyik idegen ország megbízásából indított büntető-hadjáratok vagy egyszerűen a harci mozgáshoz szokott könnyű lovasság

„tréningjei” voltak. Nem utolsó sorban pedig a határok biztosítása - hogy bárkinek elmenjen a kedve a ránk támadástól. 955-ben Augsburgnál aztán megmutatta a német páncélos nehéz lovasság, mit tud. Meg kell azonban említeni, hogy ezek a kalandozások afféle felfedező utak is voltak, megismertük - megismerték - a közeli és távoli szomszédokat, azok szokásait, életmódját, települési rendjüket. (Városok.)

Ilyen hamar és ekkora eredménnyel egyetlen népvándorlás kori nép sem alkalmazkodott új környezetéhez. A normannok (vikingek, varégek) sikerrel és tartósan hódítottak (Normandia, Anglia, Szicília, a mai Ukrajna), de nem alkalmazkodtak. Saját rendszerüket kényszerítették a hódítottakra, s ez véres háborúkkal járt.

A honfoglalás utáni gyors és sikeres beilleszkedés a táplálkozásnak és az egészséges életmódnak is köszönhető. Megkockáztathatjuk a kijelentést: a magyarság, legyen az földet művelő, legeltető, halász vagy vadász: bővebben és változatosabban táplálkozott, mint legtöbb mai honfitársunk. Marhahús, birkahús, később sertéshús, háziszárnyasok, vadak, halak, tej, vaj, tojás, méz, tejtermékek, búzakenyér, köles, bor, gyümölcsfajták bőségben álltak a legkisebb falu - latin nyelvű oklevelekben „villa” - lakójának rendelkezésére. A lakóháznak is beillő sátrak, a téglalapozású, faszervezetű, vályogból épült házak (melyeket tudálékos szerzők fitymálva putrinak nevezgetnek) egészségügyi szempontból vetélkedhettek egy mai előre gyártott elemekből összetákolt lakótelepi kislakással. Téli ruházatkodásra alkalmas volt az állati szőrme, nyáron a vászoning és gatyá. A gatyá ma fintorgó gúnyolódás tárgya, holott gyermekkoromban még láttam a magára adó, módos parasztot büszkén gatyát viselni. Abban a szoros, szűk, kényelmetlen, bár erős vászonféleségben, amit az amerikai földművesek szóhasználatával farmernek nevezünk, a huszadik század első felében a legszegényebb napszámos réteg járt.

Magas színvonalú volt az orvoslás, főleg a sebészet, s ez egy harcos népnél elengedhetetlen. Koponyalékeléshez is értettek, évekig vagy évtizedekig élhetett még egy csatában sebesült, sikerrel kezelt harcos.

A megtelepült lakosság közérzete mindebből következően jó volt, *szapora volt a gyermekáldás és szilárd a jövőbe vetett bizalom*. Az ünnepek örömei: a zene, a tánc, az ének mindig kultúránk részei voltak és maradtak.

Vallásosságuk alapja az ég urába, a mindenek fölött való teremő Istenbe vetett hit volt.

„A magyarság megrázkódtatás nélkül tért át a keresztény hitre, mert az megfelelt a keletől hozott diszpozíciójuknak.”

(Hóman Bálint)

„A pogány magyarságnak semmi esetre sem a keresztény hitelvekkel gyűlt meg a baja, mert ezek számára ekkor már érthetők és elfogadhatók voltak.”

(Deér József)

* * *

Kereszténység.

Meglepőde döbbenek rá, hogy ezt a számomra magától értetődő fogalmat a XXI. század elején magyaráznom kell. Az „uniós csatlakozás” hívei és erőltetői az ellenkezőjét hirdetik annak, amit a három Ottó császár hirdetett a tizedik században. Ma hallani sem akarnak keresztény Európáról.

Mit hitt, mit hirdetett 973-tól kezdve a keresztény hívő?

A világot Isten teremtette. Így az embert is. Az embernek szabad akarata van; Isten előtt minden ember, királytól a szolgálóig, egyenlő. Isten nem bosszúálló, könyörtelen nagyúr, szereti a bűnre hajló embert, együtt érez a szenvedőkkel. Bizonyosságul maga is ember alakot öltött, az isteni akarat megtermékenyítette Máriát, aki szűzen fiat szült, magát az Istent: Jézus Krisztust, aki előszóban hirdette az örömhírt (evangélium): velünk örvendett és szenvedett, sőt életét áldozta a keresztfán s ezzel megváltotta az emberiséget, *lelkünket* a halál utáni pusztulástól. Mivel a keresztény - „krisztusi” - tanítás a Földközi-tenger keleti partvidékén megtelepült zsidó nép megváltásra vágyó körében terjedt el, az erkölcsi élet szabályainak alapja a Mózes által köbe véssett tíz parancsolat.

A keresztény hit bámulatos gyorsasággal terjedt, először görög nyelven Kisázsiaiban és Görögországban, majd latinul Rómában és a birodalom európai és észak-afrikai (Szent Ágoston) területén.

A Krisztus utáni negyedik évszázadban már az egész Római Birodalom keresztény.

A görög nyelvű Újszövetséget és az egész Bibliát 400 körül Szent Jeromos latinra fordította.

A Római Birodalom bomlásának jeleit érzékelő Nagy Konstantin 326-ban a görög nyelvű és műveltségű keleten, a Márvány-tenger partján, Büzantion helyén egy új fővárost alapított: Konstantinápolyt (Konstantin új városa). Ezáltal kétfelé vált az addig egységes Róma: nyugaton Róma székhellyel a latin nyelvű és kultúrájú Nyugatrómai Birodalom (fővárosában, Rómában székelt a kereszténység feje, a pápa); keleten pedig Konstantinápoly székhellyel a görög nyelvű és kultúrájú Keletrómai Birodalom, a főváros eredeti alapját képező városnév továbbélésével: Bizánc. (Mikor a török hadak 1453-ban elfoglalták, az Isztambul nevet kapta.) Bizánc Itáliában századokig érdekkörében tartotta Ravennát és Itália déli részeit is. A bizánci görög kereszténység bámulatosan gazdag valláselméleti (teológiai) irodalmat hozott létre; itt működtek a legnagyobb egyházatyák, itt tartották a legfontosabb zsinatokat (a vallásos élet szabályait alkotó gyűléseket), s innen indult ki a 431-ben tartott efezusi zsinaton elítélt és száműzött Nesztoriosz konstantinápolyi pátriárka (főpap) eretnekséggé nyilvánított mozgalma.

Nesztor megkülönböztette Krisztust, mint embert és mint Istent. Bennünket ez azért érdekel, mert a kiváló szervezőképességű Nesztor püspök hívei Ázsia-szerte sikerrel terjesztették a keresztény tanokat, még Indiába, Ceylon szigetére, sőt Kínába is eljutottak, püspökségeket alapítottak. A sztyeppék magyarjai kétségkívül találkoztak nesztoriánus térítőkkal. Később pedig, Etlközben a bizánci görög kereszténység hirdetőivel. Ezért is térített jóval hamarabb Hierotheosz püspök a magyarok között, mint a német nyelvterületről érkezett, római szerzetesű püspökök. A bizánci kereszténység hazánkbeli hatását a tudomány elhanyagolta. Pedig Szent Istvánt görög-keresztény hitű anyja nevelte!

A nyugati kereszténység központja Róma volt és maradt. Itt székelt a pápák. Géza fejedelem azonban hiába fordul közvetlenül Rómához, nem járt volna sikerrel.

A pápai udvar és maga Róma városa akkor egy erőszakos, gazdag család ellenőrzése alatt állt. Az augsburgi ütközet idején, amikor a végzetes vereség a magyar fejedelmi udvart gondolkodásra készítette, XII. János volt a pápa, egy kicsapongó életű ifjú, akit szeretőjének férje vert agyon. 973-ban, a quedlinburgi találkozó évében a római születésű VI. Benedeket egyik ellenfele az Angyalvárban megfojtatta. Ez az ellenfél II. Ottó haragja elől Bizáncba menekült, onnan később visszatérve XIV. János pápát bebörtönöztette, kínoztatta és megmérgezte. Ennek ellenére, miután XIV. Jánost megölette, VII. Bonifác néven pápa lett. Őt is megölték, mezítelen teste napokig hevert Róma egyik közterén. Az utána következő XV. János (985-

996) mindössze gátlástalan mohóságáról, pénzimádatáról és udvarának korrupciójáról volt nevezetes. Utóda, V. Gergely (996-999) III. Ottó császár unokabátyja volt, az első német pápa. Fiatalon halt meg. III. Ottó megelégedvén a római állapotokat, kíméletlenül leszámolt a hangadó római zsarnokoskodókkal. Így került a pápai trónra 999-ben az Aurillac francia városban született, nagy tudományú Gerbert, Ottó császár személyes tanácsadója és barátja, II. Szilveszter néven. Ő a mi „koronaküldő” Szilveszterünk. 1003. május 12-én halt meg. Másfél évvel élte túl Ottó császárt. (Ottó halála: 1002. január 24.)

Így már érthető, miért a császárnál kopogtatott Géza fejedelem 973-ban. A botrányokkal terhes Róma helyett az államként is erős, kiváló hittérítő papságban bővelkedő Német-római Császárság adhatta az új hit hirdetőit és tanítóit.

Ne maradjon szó nélkül, hogy a német nyelvterületet a távoli Írországból érkezett, lángoló küldetéstudatú papok és szerzetesek térítették meg. A kelta eredetű írek már az ötödik században Rómához hű katolikusokká váltak, hála Szent Patrik (meghalt 461-ben) buzgalmának. A kezdetek óta keresztény Dél-Franciaország és a német nyelvterület között lazább volt a hitbeli kapcsolat.

Ezen az állapoton a 910-ben a burgundiai Cluny bencés kolostorából kiindult reform-mozgalom változtatott. A magyarság kereszténnyé válásában szerepe volt Clunynek, Szent István is levelezett apátjukkal.

A keresztény Magyarországot tudatos gonddal építő Géza fejedelem tevékenységéről, szervezőmunkájáról, külső-belső békére ügyelő politikájáról, külkapcsolatairól mindmáig alig esik szó. Nem maradtak ránk források. Tudjuk azonban, hogy a hetvenes években Esztergomot választotta székhelyéül s ekkortájt települt Veszprémbe Sarolt fejedelemasszony udvartartása. Talán a Szent György-kápolnát is Sarolt építtette.

István herceg 975 táján született. Gyermekkorától kezdve gondos nevelést kapott, tudott latinul és németül, írt és olvasott. Hittérítők raja nyüzsgött az országban, a fejedelmi udvarban pedig német titkárok, diplomata sűrögtek. Szent Márton hegyén 996-ban bencés kolostor kezdett épülni, itt - és hihetőleg másutt is - képezték ki a magyar ifjakat papoknak, írástudóknak. A kolostort a XIX. század elejének nyelvújító buzgalma Pannonhalmának nevezte el. Érdemes megfontolni, hogy Géza mekkora gonddal adta vagy javasolta a kolostor szerzeteseinek Szent Márton, Szombathelyen (Savaria) született, később tours-i püspököt névadónak. Noha évszázadokkal korábban származott el Pannóniából, ahol római császári lovastisztként tért a keresztény hitre, szülőföldje jogán jelképesen magyarnak tekintették. Maguk a franciák is.

Gézáról és Saroltról a mai napig pletykaszintű történetek keringenek: mivel Géza állam-érdekből vált kereszténnyé, ő maga pogány maradt; erőszakos kegyetlenséggel térítettett; Sarolt pedig italt és férfiakat kedvelő, harcias amazon volt. Ha ez igaz lenne - vagy: *csak* ez lenne igaz, miképpen serdült fiuk a későbbi Szent Istvánná?

Géza fejedelem annyira komolyan vette és irányította a külpolitikát is, hogy gyermekei házasságát gonddal tervezte meg. Lányait a velencei dozséhoz, a lengyel királyhoz, a bolgár cárhoz és egy magyar Árpád-házi herceghez, Abához adta feleségül. Géza öccsének, Mihálynak volt fia Vazul, a trónöröklési vita tragikus áldozata.

Géza fia, István, Henrik bajor fejedelem 985-ben Regensburgban született leányát, Gizellát vette feleségül 996 késő őszen. (Henrikből III. Ottó halála után császár lett, az akkor immár magyar király Istvánnak tehát a német-római császár lett a rokona!) Szenzációsnak nevezhető esemény. A pár évtizede még a kalandozó magyarok nyilaitól rettegő bajorok harcias fejedelme egy magyar herceget fogad vejéül! Gézának tehát sikerült országa vitathatatlan

nemzetközi tekintélyét kivívnia. Istvánnak az udvari protokoll szabályai szerint bemutatkozó és lánykérő látogatást kellett tennie; a művelt, több nyelven beszélő ifjú herceg elnyerte a szülők és a bajor közvélemény jóindulatát. A közvélemény szó azért nem túlzás, mert idők jártával több bajor város versengett, hogy bizonyíthassa: a magyar István király náluk is járt lánykérőben. (A scheyerni bencés apátság falán ma is láthatók a lánykérőben járt Istvánt és Gizellát ábrázoló freskók.)

A nyugati császárság német nyelvterületéről a bajorok voltak közvetlen szomszédaink. Háborúskodások ellenére sajátos, időnként szívélyes viszony alakult ki a két nép között. Arnulf bajor herceg 914-ben Magyarországra menekült Konrád frank herceg elől. Arnulf első feleségének halála után hazánkból nősült. Magyar feleségének leánya, Judit, Henrik (Nagy Ottó öccse) feleségeként többek között Gizellának is nagyanyja lett.

Mátyás király történetírója, Bonfini szerint „a bajorok mindig barátilag éltek a magyarokkal, valamiféle rokoni kapcsolat is fennáll közöttük, amennyiben a bajorok nyíltan hirdetik, hogy az ő ősük a hunokkal rokon avarok közül valók, akiktől a magyarok származtak.” (*A magyar történelem tizedei*, 1995., 195. lap. Kulcsár Péter fordítása.)

Hóman Bálint szerint „A magyarok karakter és műveltség tekintetében sokkal közelebb álltak a bajorokhoz, mint bármely más szomszédjukhoz.”

A házasság terület- illetve határrendezéssel is járt: Géza visszavonta csapatait a Lajta folyóig, mely aztán ezer évig határ is maradt.

Gizellával nagy számú bajor vendég nép, testőr, katona, iparúzó is érkezett. Géza mégis gondos előrelátással az északibb aleman (sváb) területről is toborzott (kért? kapott?) nehéz-fegyverzetű páncélos lovasságot, melynek parancsnokai sikerrel küzdöttek a Koppány elleni csatában, sőt talán ők vitték azt sikerre. Vecelin, Hont és Pázmány lovagok letelepültek és történelmi szerepet játszó magyar nemzetségek megalapítóivá váltak.

Amikor a díszes folyami hajóhad Esztergom alatt Gizellával kikötött a Dunán, Géza fejedelem már beteg volt. Tavasszal vagy a nyár elején meghalt, hatalmát özvegye gyakorolta. Mivel Géza biztosította István utódlási jogát - amit a vérszerződés amúgy is pontosan rögzített - ősi szokások és szertartás - pajzsra emelés? - keretében István ünnepélyesen átvette a fejedelmi tiszteletet. Egy Árpád-házi herceg azonban, Koppány, igényt tartott a fejedelmi hatalomra és ősi szokásjog alapján feleségül kívánta Géza özvegyét. István és udvara számíthatott Koppány fellépésére, mert gyors és eredményes mozgósítás után az özvegy fejedelemasszony vára, Veszprém közelében harcba szállt Koppányt leverte. Koppány maga is elesett. Így hát 999 őszére István lett a hatalom vitathatatlan birtokosa.

A császári udvar aggódó figyelemmel kísérte az István körül támadt hatalmi harcot. Hogy az akkori pápa, a 25 éves III. Ottó unokabátyja, V. Gergely erről miként vélekedett, vagy értesült-e egyáltalán róla, semmit se tudunk. Kétségtelen viszont, hogy az örökké utazó császár érsektitkára, Gerbert szóni kezdte az ifjú magyar fejedelem királlyá koronázása ügyének szálait. Magyarország úgy és azáltal válhatott a keresztény államközösség tagjává, ha vezetőjét koronázással királlyá avatják és Róma püspökségeket, hivatalos egyházi szervezetet alapít vagy engedélyez.

A magyarság kereszténnyé válásának fő érdemét Szent Adalbert prágai püspöknek szokás tulajdonítani, aki 997 tavaszán vértanúhalált halt a Balti-tenger partján. Géza idejében átmenetileg Esztergomban is megfordult. Hogy miért mégis őt tette utólag térítőnké a római katolikus egyházi felsőbbség, rejtély. Mint láttuk, nálunk német papok és szerzeteseik térítettek. Az immár fejedelem István királlyá koronázásának és Magyarország egyházi szervezetbe iktatásának fő érdeme Asztrik (Aserik, Anasztáz) érseké. Ő sürgött-forgott, közvetített a

császár, a pápa és István között. Bármily vonakodva ismerjük is el: Istvánt III. Ottó császár és általa pápává kinevezett titkára, Aurillaci Gerbert, 999-től II. Szilveszter, tette a keresztény Magyarország királyává. Ottó császár fennmaradt kinevező oklevele világosan bizonyítja ezt:

„Szilveszter urat, mesterünket Szent Péter iránti szeretetből pápává választottuk, rendeltük és kineveztük.” (Gerics József) Az 1018-ban elhunyt Thietmar, merseburgi püspök pedig feljegyezte: „Henrik bajor herceg sógora, István országában püspöki székeket létesített, a császár kegyéből koronát és áldást nyert...”

(Gerics József-Ladányi Erzsébet: A Szentszék és a magyar állam a 11. században. In: Magyarország és a Szentszék kapcsolatának ezer éve. Szerkesztette Zombori István. 1996)

István király a kor szokása szerint aranyhegyű lándzsát is kapott, ennek akkor mintha a koronánál nagyobb jelentőséget tulajdonítottak volna.

A magyar önérzet a császár koronaküldő szerepét nehezen viseli el, s így tudósaink meggyőző erővel érvelnek azzal, hogy végeredményben mégis a pápától „kaptuk” a koronát, noha a pápának erre a császár adott engedélyt. Ez így igaz, amint azt legújabbban Györffy György szellemes érveléssel bizonyította. (*István király és műve*, 2000.)

István és Gizella koronázása 1001. január elsején Esztergomban történt. A dátum többszörösen fontos és jelképes.

Az ifjú Ottó császár fejébe vette, hogy keresztény alapon újraszervezi a Római Birodalmat. Fenn is maradt pecsétje „*Renovatio Imperii Romanorum*” felirattal. (998.)

A keresztény világ közvéleménye biztosra vette, hogy az ezredik évben bekövetkezik a végítélet, megjelenik az Antikrisztus, akit Krisztus, az Üdvözítő legyőz és a pokolra kerget. Magát II. Szilveszter pápát és a császárt is nyugtalanította ez a gondolat.

Viszont: „Ha a... nép Magyarországon e jövődőlésről alig szerzett is tudomást, István, papi környezete révén, biztosan tudott róla, de hogy őt a világvégének hiedelmével szemben inkább a megújulás gondolata hatatta át, azt a koronázásnak éppen 1001. január elsejére való kitűzése bizonyítja.” (Györffy.)

A megújulás, a *renovatio* megszállottja volt III. Ottó is, aki az ezredik év pünkösdjén, májusban megnyitatta Nagy Károly császár aacheni sírját és magához vette az évszázadok óta elhunyt uralkodó nyakában függött aranykeresztet, valamint még épen maradt néhány díszes ruhadarabot és díszítést. Ebbe a koncepcióba kapcsolódik István király koronázása és a magyarok megtérítése is. Hódító szándék tehát nem vezette a császárt, ő egy új, jobbnak remélt világba kívánta-remélte átvezetni a keresztény Európát és benne a nemrég még pusztító hadjáratokat viselt, de immár megtért Magyarországot.

Ebből a szempontból az ezredik év, a *millennium* a diadalmas kereszténység nagy ünnepe volt.

A Magyar Királyság

*Senki se merészeljen szabad
embert szolgaságra vetni.*

(Szent István király XXII. törvénye)

A Kárpát-medencét, ezt az esztétikailag is gyönyörködtető földrajzi egységet a történelem folyamán a honfoglalás előtt egyetlen nép, birodalom sem töltötte ki a maga erejével és hatalmával.

1001. január elseje óta ez a terület az egységes Magyarország. A Kárpátokban eredő legnagyobb folyói az ország területén egyesülnek és ömlenek az Alpokban eredő Dunába. A sebes sodrású, óriási vízhozamú Inn folyóba Passau városánál ömlik az Inn-nél kisebb Duna. A Duna folyam a Német-római Császárságtól a Fekete-tengerig köti össze Nyugat és Kelet világát. Az ország éghajlata kedvező, földje termékeny és változatos. A hegyek ásványi kincsekben (só!) gazdagok.

Az évszázadokon át lovas nomád életmódú, majd fokozatosan a földművelésre is áttért harcias magyar törzsszövetség megtelepülésének első fél évszázada után (addig harciasságával, nyilaival és gyors lovaival zaklatta Nyugat-Európát) türelmes békességben élt és fejlődött. A kereszténység szelleme békítőleg hatott, s így Géza fejedelem regnálásától kezdve zavartalannak nevezhető nyugalomban élt az ország.

A keresztény hit millenniumát trónra lépéséül tudatos megfontoltsággal választott István, miután legyőzte a fejedelmi hatalomra tört Koppányt, higgadt tervszerűséggel, bölcsen látott feladatához: országa közigazgatási megszervezéséhez.

Legsürgetőbb feladata országa délkeleti-deli részeinek megfegyelmezése és végérvényes betagolása volt. Először a fejedelmi függetlenségben élő erdélyi Gyulákat kellett megrendszabályozni, s ez a rokoni kapcsolatok, a közös keresztény hit és a földrajzi helyzetből fakadó kiszolgáltatottság révén nem ment nehezen. (Az erdélyi sót a Maroson a Tiszáig kellett úsztatni, az pedig már kívül esett a Gyulák hatalmi körén.)

A déli részeken megtelepült, részben iszlám hitű „fekete magyarok” azonban a háborút választották. Vezérük, Ajtony ugyan bizánci keresztény volt - marosvári templomának maradványait fel is tárták - de őt 1008-ban kemény csatákban kellett legyőzni. A diadalt Csanád vezér, István távoli rokona aratta; azóta a vármegye és a város a Csanád nevet viseli. Alighanem Ajtony kincsét találták meg Nagyszentmiklóson, mely máig egy bécsi múzeum látványossága.

Mivel így az egész ország keresztény királyának tényleges hatalmába került, megindult a sajátosan magyar, tehát nem nyugatról „importált” vármegye-rendszernek és az egyházmegyéknek szervezése. „István király államának legszilárdabb alapkövei a vármegyék voltak” - állapítja meg Györffy György. Vármegyékhez persze várak is tartoztak, ahol a közigazgatási központok létesültek.

Város? Vár? kérdezheti a meglepett olvasó.

A vár iráni eredetű, honfoglalás *előtti* szavunk, védőművet jelent. A város ebből képzett szó: erődtípmény körüli, azt kiszolgáló és annak védelmét élvező település. Ilyen védőmű, ilyen város volt az a hajdan palánkkal, kerítéssel, fallal, földből hányt sáncokkal körülvett település, melyben fegyveres őrség tartózkodott.

A falu sokkal régebbi, „finnugor” szavunk: sátrak, istállók, háztáji kertek együttese, melynek lakói szervezett közösségben élnek. Ez a temetők rendjében is érvényesült. Középkori okleveleink a falvakat „villá”-nak nevezik. Tanulságos a Bibliához fordulni szaktanácsért. A középkori magyar értelmiség használta latin nyelvű Biblia, a *Vulgata* mai szemmel falunak minősülő településeket is városnak nevez. Názáret, Betlehem, Kafarnaum mind *civitas*. A falusi jellegű Emmaus vagy Getsemani „kertje”: *praedium*. A kastély, mint épület: *castellum*. Következésképp a középkori magyar város, *civitas*, lakói egy közösség tagjainak tekintették magukat.

Az egyházmegyéék szervezéséhez Róma egyetértése és engedelmé volt szükséges.

1009-ben és ettől kezdve pápai legátus jelenlétében, még a király életében szervezték Veszprém, Győr, Pécs, Vác, Eger, Kalocsa, Bihar, Gyulafehérvár, Csanád püspökségeit. Az esztergomi érsekség már István koronázása előtt, 1000-ben, Ravennában megkapta az engedélyező pápai okiratot. Ugyanígy vált a Monte Cassinó-i főapátság hatáskörével felruházott Pannonhalma is pápai engedélyű monostorrá (1002). Itt képezték ki az első magyar ifjakat egyházi szolgálatra. Ezeket az okmányokat III. Ottó halála - 1002. január 21. - után a magyar királyi udvar kancelláriájába került szakképzett német egyházi írnokok, titkárok foglalmazták és írták.

Ismerjük Domonkos és Radla vagy Sebestyén esztergomi érsekeket. Legnevezetesebb és legtevékenyebb, legeredményesebb közülük a koronaküldés ügyében sürgő-forgó, majd hazánkban végleg megtelepült és Sebestyén után esztergomi érsekként közkedvelt Asztrik (Aserik, Anasztáz, † 1036).

István király előírta, hogy „Tíz falu építsen templomot, melynek adományozzon két házat és ugyanannyi szolgát, lovat, kancát, hat ökröt és két tehenet, valamint 30 aprójószágot. Ruhákról pedig és térítőkőről a király gondoskodjék; papról és könyvekről a püspökök.” (*Szent István törvényei*, 1988., 84.)

Gizella királyné udvartartása gondoskodott a miseruhákról; feljegyezték, hogy maga is hímezett, sőt ellenőrző útjain javíttatta a használatban megkopottakat. A drága és különleges miseruhákat külföldről szerezték be, vagy ott csináltatták. VIII. János pápának, valószínűleg a Gizella fivére, Henrik császár buzgalmából szervezett bambergi püspökség alapítására (1007) küldte a magyar uralkodópár azt a miseruhát, melyre ezt hímezték:

„A magyarok királya és az ő szeretett hitvese küldi ezt az ajándékot az Apostoli Úrnak, Jánosnak.”

Ennél is nevezetesebb a koronázási palástnak elnevezett és használt miseruha. Csodálni való remeklés. Felirata: „Krisztus megtestesülésének évében 1031. és a 13. indikcióban István király és Gizella királyné készítette és adta ezt a miseruhát a Fehérvár városában lévő Szűz Mária templomnak.” A paláston elmosódottan ugyan, de kivehető István király és Gizella arcása. Első Árpád-házi királyunk tehát az utókorra örököztette arcását - egyedülálló eset.

Nagy jelentőségű a királynénak halott édesanyja emlékére az esztergomi ötvösműhelyben készítettett, Regensburgba küldött aranykeresztje, melyet ma Münchenben őriznek. Trogmayer Ottó a millennium alkalmából alaposan megvizsgálta mind a keresztet, mind pedig Gizella passauai sírját és a királyné csontvázát.

E „Gizella-kereszt” különlegességei közé tartozik, hogy latin nyelvű hexameteres (!) verssorokat véstek rá; a Krisztus lábánál térdelő két asszony közül egyik Gizella édesanyját, másik pedig magát a magyar királynét ábrázolja meglepő élethűséggel; a kereszt üreges belsejében

pedig ereklyéket helyeztek el. A verses feliratok az István-kori latin nyelvű magyarországi költészet becses alkotásai.

*Íme, az üdv, ami élet
És így általa vész a halál.
Önmagának s anyjának
Az üdvöt kérve
Készítetté e keresztet
Gizella királyné.
Bárki, ha elviszi ezt
Örökre övé a halál.*

Ezt a keresztet a kegyes Gizella királyné anyjának, Gizellának sírjára adományozta. A kereszt vékony peremén is látható felirat:

*A jámbor Gizella adta anyja sírjához Krisztus Úrnak
tisztelettel megszentelt keresztjét, amint az angyalok,
úgy a keresztények is örökké dicsőítik őt, körülserglik,
hozzá esdenek, imádják.*

Mint Trogmayer Ottó megállapította: „A szövegek jelentősége mérhetetlenül nagy, az előoldal verse a XI. század eleji költészet remeke.”

A királyné csontvázáról megállapítható, hogy 170 cm. magas, karcsú asszony volt. Fejét liliomos pántkorona díszíti; ez annak a koronának mása, melyet Gizella távozásakor emlékül a veszprémi püspökségnek adományozott és amit II. András az 1200-as évek elején pénzzé tett... (Trogmayer Ottó-Visy Lilla: *Ecce Salus Vitae. A Gizella-kereszt*. Szeged, 2000.)

Bizonyára készültek további ékszerek, hímzések, írások, melyek többet is elárulnának István királyunk életéről, kortársairól. Még a magyar papságot sem ismerjük név szerint, kivéve néhány püspököt. Pedig több százan lehettek. Szent Mór, Pécs püspöke, akit maga Szent István jelölt annak, mint meg is írta, Pannonhalmán tanult gyermekkorában.

A király környezetének vallásos és kulturális életében Asztrik érsek játszotta a legfontosabb szerepet. 1012-ben, a bambergi székesegyház felszentelésekor felavatott egy magyar kápolnát is az épületen belül. Bambergben azóta is legenda, hogy a sokkal később felállított lovas királysobor a mi István királyunkat ábrázolja.

A nemzet, a nép emlékezetében Asztriknál sokkal elevenebbül él a vértanú Gellért emléke, aki az Ajtonytól elhódított Csanádnak lett püspöke (1030).

A király az ezerhúszas években zarándokutat nyitott, hogy a Szentföldre igyekvő híveknek biztonságos utazást tegyen lehetővé. Addig tengeren közelítették meg Krisztus szülőföldjét, és sokan váltak viharok és kalózok áldozatává. A velencei Gellért pap élt a lehetőséggel és hazánkon át igyekezett úti célja felé. István király értesült jöttéről, rábeszélte, hogy maradjon és megtette Csanád püspökének. Többször megfordult a királyi udvarban, a hagyomány szerint a trónörökös Imrét is oktattatta; egy ideig Bakonybélben egy királyi nyaralóban remetéskedett, mint korábban mások is, így például szent Günther.

A zarándokút megnyitása mai profán kifejezéssel idegenforgalmi szenzáció volt, nagyban segítette az immár keresztény Magyarország közelebbi megismerését. Egy francia szerzetes 1044 táján e sorokat írta le: „Ebben az időben kezdte szinte mindenki, aki Itáliából és Galliából az Úr sírhelyéhez, Jeruzsálembe igyekezett, a szokott utat, mely a tengeren át veze-

tett, elhagyni és István király hazáján át menni. Ő ugyanis mindennél biztosabb utat hozott létre; amikor zarándok szerzetest látott, fogadta és ajándékokkal halmozta el. Ettől a kedvéstől indítva nemesek és köznéphez tartozók megszámlálhatatlan sokasága ment Jeruzsálembe.” Egy másik francia szerzetes-író előadja, hogy 1026-ban nagy csapat nemes úr és egyházi ember indult el Franciaországból a Szentföldre Magyarországon át. Vezetőjük Vilmos, Angoulême grófja volt, kíséretében haladt mások mellett Richard verduni apát is. (Györffy.)

E zarándokút megnyitásához talán az (is) adhatta az ötletet, hogy Kálmán (Colomannus) skót vagy ír zarándokot, talán egy akkor ismert kelta főrangú család tagját, aki azt vélte, hogy biztonságos út vezet Magyarországra, Bécs közelében, 1012-ben kémkedés gyanújával kivégezték. Már ez is különös; még különösebb, hogy Péter magyar király megszerezte hamvait, fej-ereklyetartóját nagy becsben tartották királyaink, 1515-ben került Székesfehérvárról Melkbe, ahol most is őrzik. Nem tudjuk, miért tartották becsben a magyar királyok (gondoljunk Könyves *Kálmán* nevére), de mintha valami titkot tudhattak akkor, ami mára feledésbe merült.

Az eddig elmondottakból látható: a király a nemzet egyetértésével uralkodott és kormányzott, az ország lakossága tudott a legfontosabb eseményekről, részt vett a közéletben. Immár tíz falunként megtelepült papok, imitt-amott iskolák, sorra épülő templomok, kolostorok, külföldi utazók, a király és/vagy a királyné személyes megjelenése az országban különféle alkalmakkor - mindez egyfajta közvélemény létezését biztosította. S hogy igenis mennyire létezett egy közvélemény, azt majd a szent király halála utáni események bizonyítják.

A királyi udvarban és a kolostorokban jelentős irodalmi tevékenység zajlott, ide számítva Szent István törvényeit, továbbá az *Intelmeket* és Gellért püspök *Elmélkedését*.

Elég, ha törvényei közül csak kettőt idézünk, csudálkozó elismeréssel:

„Minthogy pedig Istenhez méltó, s az embereknek igen jó, ha minden egyes ember szabadságban éli le életét, ezentúl senki se merészeljen szabad embert szolgaságra vetni.”

„Minden embernek hatalma legyen sajátját szétoztani, ráhagyni feleségére, fiaira, lányaira és rokonaira, vagy az egyházra, s az ő halála után ezt senki megdönteni ne merészelje.”

Államkormányzati elméletét fiához, a trónörököshöz írott *Intelmeiben* fogalmazta meg István, Asztrik érsek közreműködésével.

Az 1020-as években írott műből helyenként mintha a fiával vitatkozó apa aggodalma is kicsendülne:

„A vitézek (katonák, fegyveresek) országod védőfalai, az ellenség pusztítói, a határok gyarapítói. Legyenek ők, fiam, atyáid és testvéreid, senkit se nevezsz szolgának. Katonáskodjanak, de ne szolgáljanak, harag, gőg, gyűlölség nélkül uralkodj rajtuk, tartsd mindig eszedben, hogy minden ember azonos állapotban születik.”

Mintha Gyula és Ajtony ellen vezetett hadjáratainak igazolása is kiérződne szavaiból:

„Mely görög kormányozta a latinokat görög módra, avagy mely latin kormányozta a görögöket latin módra? Semelyik. Ezért hát kövesd szokásaimat.”

Közismert a vendégnépek befogadásáról írott részlet: „*az egynyelvű és egyszokású ország gyenge és esendő...*” és viszont: „*Róma bizony még ma is szolga volna, ha Aeneas sarjai nem teszik szabaddá.*”

Szűcs Jenő, fiatalon meghalt történettudósunk írta az *Intelmekről*: „*Friss hangvétellel, önálló szerkesztésmódjával és eredeti fogalmazásával magasan fölibe emelkedik az akkorra már sztereotip formulákba merevedett eszmei szerkezetnek.*”

István király korának másik maradandó becsű irodalmi alkotása Gellért püspöknek vértanúhalála előtt befejezett elmélkedése a bibliai három tűzbe vetett ifjúról. Baljós előérzetek gyöttrik, föl-fölemlegeti ifjúkorát, kétségeit, külföldi élményeit. Művét a „tudós Isingrimushoz” írta, aki „felszólította őt a téma megvizsgálására.” (*Deliberatio supra hymnum trium puerorum*, Szeged, 1999.)

Szívesen szólnánk ezeknek az évtizedeknek anyanyelvű költészetéről, de ebből semmi se maradt fenn. Tudjuk, hogy volt, tudjuk, hogy igricek énekelték történelmünk eseményeit és hőseit; Gellért legendájából értesülhetünk, hogy egy kézimalmát hajtó szolgálólány éjszaka énekelgetett: ennyi.

Az egyházi zenét viszont nem csupán kötelességszerűen, hanem örömmel művelték; mikor híre érkezett valamely új szerzeménynek, azt az udvar előtt is eljátszották.

Említettük, hogy békés volt ez a kor, mint már Gézáé is; a népszaporulat és egészségügy örvendetesnek mondható.

Mégse feledkezhetünk meg a sógora, Henrik császár halála után a magyar királyra támadó II. Konrádról. (Uralkodott 1024-1039.)

Konrád császár bezzeg szó szerint értelmezte III. Ottó jóhiszemű szerepét a magyar királyság megalapításában és úgy vélte: itt az idő, hogy hatalmi eszközökkel birtokba vegye *hűbérét*, Magyarországot. 1026-ban Velencéből elűzte Orseolo dózsét és Pétert, István unokaöccsét, aki Magyarországon keresett oltalmat. II. Ottó és Theofanu példájára Konrád is egy bizánci görög császárlányt készült feleségül venni. István király átlátta a terv veszélyes voltát (két tűz közé szorulni) és a határról elkergette a strassburgi püspököt, aki leánykérőbe igyekezett Bizáncba. Emiatt a püspök nagy tengeri kerülőre kényszerült, mire Bizáncba ért, meg is halt s így a házasságból nem lett semmi. Ez Konrádnak ürügy volt a támadásra.

Konrád csapatai Bécs felől nyomultak Győr irányába. István azonban a Lajta és Győr közötti területről minden állatot elhajtattott, minden élelmet eltüntetett. „Konrád már a folyókon, mocsarakon és gyeptüakadályokon is nehezen vergődött át seregével, a kiürített területen pedig éhség környékezte és csak nagy nehézségek között jutott el a Rábáig.” (Györffy.) Az éhező, lerongyolódott sereg visszafordult, az üldöző magyarok Bécsnél bekerítették. Az altaichi évkönyvben ez a feljegyzés olvasható: „Konrád császár 1030. június 21-én kolostorunkban éjszakázott. Magyarországról tért vissza katonaság nélkül (*sine militia*), mert serege Bécsben a magyarok által elfogatott.” Konrád kénytelen volt 1031-ben békét kötni és átadni a Lajta-Fischa folyók között. Ezzel kiszélesült a magyar védőgyepű. A győzelemben Imre hercegnek is része lehetett, mert ő volt a „rusz” testőrség parancsnoka, s azok is részt vettek a csatában.

1031-ben azonban Imre, a trónörökös meghalt. István kétségbeesett. Közel járt a hatvanhoz, betegségek gyötörték, elveszítette életkedvét. A rászakadt trónutódlási gondok megviselték, nem tudott józanul mérlegelve dönteni. Utolsó éveiben ágyhoz kötött beteg volt, lábra állni se tudott. Ilyen állapotában, ebben a tragikusan gyötrelmes helyzetben, udvarnépének és feleségének egyre ingerültebb sürgetése közepette hozta azt a tragikus döntést, melyről a következő fejezetben szólunk.

Végső elkeseredésében Szűz Mária, a Boldogasszony kegyébe ajánlotta hazáját és 1038. augusztus 15-én, Nagyboldogasszony napján meghalt.

Székesfehérvárott temették el, az általa alapított Szűz Mária székesegyházban.

A XIII. század végi ismeretlen költő Szent Istvánt magasztaló latin nyelvű versében így lelkesült:

*Immár felvitték a mennybe
az angyali csapatok,
boldogok közt mindörökre
fénylőn uralkodni fog.
Holt királyukért könnyeznek
jámbor szívű magyarok
új társuknak örvendeznek
a mennyei angyalok.*

(Weöres Sándor fordítása)

Véráztatta esztendők

*Megtorlatlan ölések adtak ölésre
okot vég nélkül.*

(Vörösmarty Mihály:
A két szomszédvár, 1831)

Gizella három fia közül a legifjabb, Imre érte meg a férfikort. Istvánról, az elsőszülöttről és Ottóról csak a nevét tudjuk. Feltűnő, hogy Ottó és Imre német császárok nevét kapta. Imre a Heinrich-nek magyar változata. Heinrich császár, mint tudjuk, Gizella fivére, tehát István sógora (és feltehetőleg Imre keresztapja) volt. A trónörökössé előlépett Imrét féltő gonddal nevelték. Akárcsak apja, kora legszínvonalasabb oktatásában részesült, túl azon, hogy írt-olvasott, a keresztény hit és a tudomány lényegébe is beavatták. Atyja Asztrik érsekkel együtt erkölcsi iránymutatást írt számára; miként kell közmegelegedésre uralkodni? Feltűnő e műben, hogy Imre magyar mivoltára, a nemzeti sajátosságokra utalás sincs.

A fejedelmi-királyi udvart a 970-es évek óta az 1030-as évekig németül közvetített kereszténység és gondolkodásmód hatotta át. Félve kérdezzük: vajon latinul, németül vagy magyarul gondolkodott-e Imre? Otthon nyilván német nyelven folyt a társalgás. Az *anyanyelv* (Gizella) bajor nyelvjárású német lehetett. Másfelől viszont a puszta tény, hogy Imre a testőrség parancsnokaként, katonaként, szenvedélyes vadászként (mert az volt) sűrűn érintkezhetett magyarokkal, feltételezi, hogy jól ismerte hazáját és népét.

Figyelemre méltó, hogy István király házasság vonatkozásában Bizánc felé tájékozódott: Imre kislánként Magyarországra került görög hercegisasszony menyasszonyának István, az atya Veszprémben, a királyné udvartartása közelében, bizánci-görög nyelvű és szertartású apácakolostort alapított. A menyasszony nevelésének felügyeletét tehát Gizella látta el. Imre herceg dukátusa hagyományosan Bihar és környéke volt; az itteni Igfon-erdőben vadásztatott legszívesebben.

Imréről semmiféle egykorú krónikás beszámoló nem maradt fenn, pedig legalább a Konrád császár hada feletti győzelemről, még inkább Imre tragikus vadász-haláláról kellett írott szövegnek készülnie, nem szólva az igricek hősi énekeiről.

A *Szent Imre-legenda* kevés híján száz évvel később készült, szerzője, mint maga írta, Kálmán király öccsének, Álmos hercegnek szűkebb környezetéhez tartozott. A legenda szövege egy szakadatlanul imádkozó, szüzességi fogadalmat tett, jól nevelt fiút állít olvasója elé. István király egy falrepedésen át leste meg Imrét, amint egész éjjel zsoltárokat énekelt és imádkozott. Imre nevelőjének a vértanú Gellért püspököt tette meg a legenda szerzője, holott a tudós velencei szerzetes Imre férfikorában vetődött Magyarországra...

A trónörökös halála az udvarban pánikot keltett, az ország lakossága pedig aggódva várta István király döntését.

A közlemlekezetben változatlanul élő vérszerződés szerint uralkodók csak Árpád-házi utódok lehetnek. Ez mindeddig így is történt.

A legközelebbi Árpád-házi utód 1031-ben Géza fejedelem öccsének, Mihály hercegnek fia, Vazul volt. Őt illette volna a királyi trón. Így gondolkodott az akkori közvélemény. A talán Nyitrán élő Vazulról azonban a német irányultságú udvar, Gizellával az élén, hallani sem akart. Mindmáig az a nézet terjedt el, hogy Vazul kicsapongó életű, pogánysággal rokon-

szenvező férfi volt, akit István király elzáratott vagy száműzött. Lehetséges. Az viszont hihetetlen, hogy - amennyiben igaz lenne, hogy Vazul a király lecsukatta - egy elítélt, még-hozzá rabságban tartott férfiú gyilkos merényletet szervezett volna a beteg István ellen. Ez volt az udvar hivatalos verziója. Az udvar, főleg Gizella semmiféle körülmények között nem óhajtott Árpád-házi királyt.

Viszont kéznél volt István nővérének, a száműzött velencei dózse feleségének fia, Orseolo Péter, aki anyjával együtt egy ideje a magyar királyi udvarban élt emigrációban. Imre halála után kinevezték a testőrség parancsnokának, vagyis Imre hivatali utódjának. Péter, noha megtanult magyarul, a magyar nemzetet legfőljebb távolról ismerő, a német császársággal rokon-szenvező olasz volt. A lelkiileg összeroppant, beteg Istvánt sikerült rávenni, hogy Pétert jelölje utódaul. Péter biztosíthatta a változatlan, feltétlen hűséget a Német-római Birodalomhoz. István, aki élete végén már lábra állni sem képes fekvő beteg volt, tehetetlenségének tudatában kétségbeesetten tűrte környezete intrikáit.

Hogy Vazul királyként szóba se jöhessen, az udvar kiiktatta őt: megvakították. A ránk maradt különféle változatok szerint maga István vakíttatta volna meg, mert lelepleződött, hogy Vazul összeesküvést szőtt ellene; illetve, mégse István, hanem Gizella és a bajor-német párt tette el láb alól. Vazul fiait mindenestre megszöktették vagy száműzték, Bélát Lengyelországba, Andrást és Leventét a kijevi Ruszba, mellyel Magyarország a honfoglalás óta szoros kapcsolatot tartott.

Akár igyekezett Péter uralkodói feladatának megfelelni, akár nem; királyként eleve kudarcra volt ítélve, mert a közvélemény hallani sem akart róla. „A nemzet közvéleményét az öröklés törvényének sorozatos megsértése döbbsentette meg.” (Györffy.) Péter helyett a honfoglaló kabarok törzsének leszármazottját, István másik nővérének fiát, Aba Sámuel nádort kívánták királynak. „Aba volt az idegenekkel átszőtt királyi udvarban az egyetlen magyar családtag.” (Györffy.)

Jelen gondolatmenetünkben fölösleges az eseményeket részletezni: a népszerűtlen Pétert - aki állítólag még pártfogóját, Gizella királynét is megrövidítette - aki hazament és Passauban kolostorba vonult - elkergették, helyébe Abát ültették, aki viszont azért nem tetszett a főrangúaknak, mert az egyszerű néppel barátkozott és nem adott az udvari szokásokra. Mi több: ötven ellene fellépő főrangút kivégeztetett. Péter a császárhoz menekült, az haddal visszaültette őt trónjára, de hűbéri fogadalmat kellett tennie - Péter a királyi lándzsát és néhány koronázási jelvényt is átadott a császárnak, aki azokat Rómába küldte, persze nyomuk veszett - következésképp ismét elkergették, de most már halállal lakolt, akárcsak Aba Sámuel. Holtukról közelebbit nem tudunk, erről is ellentmondásos krónikarészletek maradtak ránk, aszerint, hogy a szerző, illetve megbízója kivel rokonszenvezett.

Egyszóval tehát Magyarország 1045-ben, hét évvel István király halála után a Német-római Birodalom császáranak hűbérbirtokává vált. Aba Sámuel 1045 nyarán már halott. Péter még él, de a hazájuk sorsáért aggódó magyarok, püspökeik vezetésével és tanácsára küldöttséget menesztettek Kijevbe Andráshoz, aki ott meg is nősült, Bölcs Jaroszláv fejedelem Anasztázia nevű leányát vette nőül. Jaroszláv nemzetközi tekintélyére jellemző, hogy három lányának három király lett a férje: Anasztáziáé András; Annáé Henrik francia király; Erzsébeté pedig Harald norvég király...

A nemzet számon tartotta a száműzött Vazul-fiakat, és maga a püspöki kar, Gellérttel az élén, keresett kapcsolatot velük, miként magával Kijevvel is. Vajon ha a szent életű Gellért elhitte Vazul bűnösségét, üzent-e volna Andrásnak?

András azonnal útnak indult Magyarországra, már Abaújvárnál járt kíséretével, amikor a fogadására indult magyar püspököket a budai Duna-partnál egy pogány lázadónak nevezett rablócsapat (kinek a megbízásából?) megölte. A vértanú Gellért szobra most is ott emeli a keresztet, ahol meggyilkolták. Már most jelezzük, hogy e véres években a krónikások által nem kedvelt személyeket rögtön lepogányozó minősítést gyanakvással kell fogadnunk, hiszen ez esetben például nyilván a Péter-„frakció” érdeke volt megakadályozni, hogy a már az országban tartózkodó András királlyá lehessen, továbbá, András, aki elé Gellért és püspöktársai indultak, szintén keresztény volt... Mivel Gellért elindulása előtt Diósdon célzott arra, hogy vértanúhalál vár rá, tudhatta: gyilkosai követik őt, sőt azt is, kinek a megbízásából...

Akadnak, akik az ősi pogány hithez és szokásokhoz ragaszkodó, Békés várában megtelepült, besenyő eredetű Vata törzsfőt tartották mind Gellért és társai, mind pedig Péter király gyilkosának. Ugyancsak messziről kellett Békésről Budára, majd onnan a Székesfehérvár melletti Zámolyra vágatnia (itt lelte halálát Péter király)... E kitérővel máris jelezzük, hogy a pogánylázadásoknak nevezett mozgalmak általában politikai érdekharcok voltak.

András herceg 1046 szeptember végére Székesfehérvárra ért, ahol őt királlyá koronázta a Gellért elleni merényletben életben maradt Benedek püspök, később esztergomi érsek. A tiltakozva Fehérvárra igyekvő Pétert, mint írtuk, Zámolynál vagy megölték, vagy megvakították, mindenesetre ettől kezdve nyoma vész. A hagyomány szerint az általa alapított pécsi székesegyházban helyezték testét örök nyugalomra.

Egyszóval tehát a fia, a trónörökös váratlan halála miatt kétségbeesett, az udvari párt által befolyásolt, beteg István királynak a hagyományt semmibe vevő, végzetes döntése folytán országa a császár hűbértartóvá vált. Az Árpád-ház folyamatosságát az általa alkalmatlannak ítélt és félreállított Vazul fiai biztosították.

A Kijevből a nemzet egésze által hazahívott András 1046-ban helyreállította Magyarország függetlenségét és a két ízben is, 1051-ben és 1052-ben támadó III. Henrik császár seregeit tönkrevverte, olyannyira, hogy császári hadak évszázadokig nem támadtak *hódító* céllal Magyarországra. E hadjáratok emléke egyfelől a császári folyami flottát elsüllyesztő Kund (Zotmund) bűvár hőstette, másfelől az a példátlanul ritka esemény, hogy 1052-ben maga a pápa, IX. Leó utazott a császár után Magyarországra, hogy hódító szándékáról lebeszélje, mivel Magyarország nem a császár, hanem Szent Péternek és Jézus Krisztusnak a „tulajdona”.

Mivel Andrást és érdemeit holta után az őt utódló, de ellene fordult öccsének, Bélának krónikásai mellőzték, e nagy és eredményes király máig nincs jelentőségéhez mérten a nemzet emlékezetében.

András elfojtotta a felhorkanó pogány indulatokat, megszilárdította a keresztény hitet, kolostorokat, templomokat alapított (Tihanyi apátság, ahová temetkezett), de elkövette azt a végzetes tévedést, hogy könnyelműen hazahívta Lengyelországból öccsét, Bélát, aki az ősi elvekre hivatkozva, magának követelte a trónutódlás jogát, holott András fiát, Salamont jelölte utódául. Béla feledte, hogy meghurcolt atyjuk, Vazul annak a Mihály hercegnek volt a fia, aki Géza fejedelem öccseként vita nélkül vette tudomásul a fiági öröklést - amint azt a vérszerződés kimondta.

Béla trónigényét a „várkonyi alku”-ként ismert krónikarészlet jelképezte: az Andráshoz bejelentkezett Bélának azt tanácsolja Vid ispán, hogy ha a király kérdezné, mit választ, a koronát vagy a kardot, válassza a kardot, ha kedves az élete. Erre azért térünk ki, mert mint arra még utalni fogunk, az egymást követő, egymással ellenséges uralkodók tetteit mondaszerű előadásban tálták, a legyőzött elődök érdemeit pedig elhallgatták. Béla jó katona, jeles hadvezér volt, a lengyelek nagyra becsülték, feleségül kapta a lengyel fejedelem leányát, Richeza-

Adelhaidot. Három fia (Géza, László, Lambert) és négy lánya született. Noha bátyja társ-fejedelemnek tekintette Bélát, ám amikor András 1053-ban született fiát, Salamont jelölte utódául, sőt gyerekként összeházasította a császár Salamonnál idősebb leányával, Judittal, Béla fegyverrel támadt fivérére. Béla hadai 1060 őszén győzelmet arattak András serege fölött, András halálosan sebesült és Zirc közelében meghalt. Bélát 1060. december hatodikán Székesfehérvárott királlyá koronázták. Alig három évig uralkodott, a Salamont támogató császári hadak legyőzték, a sebesült Béla meghalt. A tízéves Salamont 1063 őszén Székesfehérvárott királlyá koronázták.

András és Béla halálát a krónikák különféleképpen adják elő. Bélára például „rászakadt a trón” - mintha mondai elemekkel dúszult igric-énekek részletei lennének az ilyen és hasonló leírások.

István király elhunytá után, huszonöt év során négy magyar király halt meg egymást követően erőszakos halállal: Péter, Aba Sámuel, András és Béla. Kettejük Vazul fiai, testvérek. Egymás halálos ellenségei. Mégis jogos volt tehát István és Gizella ellenszenve Vazul és jelleme iránt?

István király emlékét e véres negyedszázad alatt utódai nem tisztelték. Egyikük sem temetkezett a fehérvári Szűz Mária templomba István mellé; egyikük sem adta fiának az István nevet. Mind a négy király a maga alapította templomban vagy apátságban választott örök nyughelyet: Péter Pécsen, Aba családi székhelyén, Abasárott, András Tihanyban, Béla Szekszárdon.

Említésre méltó, hogy András király özvegye a Salamont trónra segítő Ottó bajor herceget halálából megajándékozta a királyi kincstárban őrzött aranyveretes, drágakövekkel ékesített karddal, amiről a magyarok úgy tudták, hogy az Attila kardja volt. (Ma Bécsben, múzeumban őrzik.) Bizonyosság ez, hogy Attilát és hunjait a magyar közvélemény 1060-ban ősenek tartotta, az említett kardot pedig a kincstárban őrizték, tehát nagy értéknek tekintették.

Van azonban ennek a viharvert korszaknak egy fontos tanulsága: pogánylázadások ide, pogánylázadások oda, egymást gyilkoló királyok acsarkodó hatalomvágyából fakadó harcok közepette *a magára hagyott nemzet, a magyar nép megmaradt keresztény hitén*. Pedig ha pusztán kényszerből, fenyegetések hatására vált volna kereszténnyé, itt lett volna az alkalom visszapogányulni. Az István alapította egyház-szervezet működött, papok, szerzetesek és püspökök tudták kötelességüket. András és Béla - Vata és hívei csalódására - magától értetődően folytatták a keresztény Magyarország építését, ott, ahol István abbahagyta.

István, Vazul fiainak, Andrásnak és Bélának felfogása szerint nem érdemelte ki tiszteletüket, viszont a keresztény hitet, ezzel a keresztény kultúrát, mint nélkülözhetetlen alapot elfogadták és továbbfejlesztették. Mór pécsi püspök, aki gyerekként került Pannonhalmára és akit még István király tett püspökké, egy évvel Béla eleste és Salamon királlyá koronázása után a húsvéti ünnepek megülésére Pécsre hívta Salamont és Béla fiait, Gézát és Lászlót. Mindhárman eleget tettek a meghívásnak, ezzel is elismerve a katolikus egyház elvi főhatalmát és ünnepélyesen kibékültek. Mór püspök óhajára Géza herceg - amint ez nagy ünnepeken, így húsvétkor szokás volt - maga tette a nála fiatalabb Salamon fejére a koronát, ezzel is hódolva előtte, mint királya előtt.

Történt ekkor egy ritkán fölemlített epizód, ami vaskos könyveknél jobban bizonyítja a keresztény középkor Magyarországnak és uralkodóinak hitét. Géza herceg megtudta, hogy Mór püspök kegyelettel őrzi egy Szent István-kori remete önkínzó övét. Kikönyörögte tőle és ettől kezdve mezítelen derekán, az inge alatt hordta. István király bármiféle emléktárgya - pedig Mór tulajdonában lehetett ilyen, hiszen István tette meg őt püspökké - nem érdekelte se Gézát, se környezetét, alighanem senkit.

István király kőkoporsója ott árválkodott a fehérvári templomban, mely csak koronázások alkalmával telt meg zsúfolásig. A vértanú Gellért püspök földi maradványait András király 1053-ban Csanádra szállíttatta, ahol püspökük sírját hódoló tisztelet övezte. (András fogadta be azt a Richard verduni apátot is sokadmagával, akit egykor István király látott szívesen mint szentföldi zarándokot.)

Feltűnő az is, hogy Mór püspök Géza óhajára megírta a nyitrai remeték életrajzát, s ez a legelső ránk maradt, persze latin nyelvű *irodalmi* mű. Géza tehát nem István király életére, hanem a szent remetékre volt kíváncsi és ezt Mór püspök természetesnek tartotta. Meg se írta a szent király életrajzát vagy méltatását!

Az ünnepélyes kibékülés országszerte nagy reményeket keltett, annál is inkább, mert a Kárpátok keleti lejtőin besenyő és úz csapatok bukkantak fel. 1068-ban behatoltak Erdélybe, dúltak, öltek, fosztogattak. Salamon király és a két herceg, Béla fiai, Géza és László közös erővel Kerlésnél (később Cserhalomnak nevezték el) megsemmisítő vereséget mértek a pogány hadakra. Erről a cserhalmi ütközetről igricek regéltek századokon át. Vörösmarty Mihály is megénekelte:

*Akkor az ifjú király Salamon szép deli sudárként
Járt a seregek előtt, vele két fejedelmi levente
Ég áldása gyanánt: bölcs Géza, s szekercecsapással
Rettenetes László, Bélának gyermeki, jártak.
Akkor együtt az erő, bátorság, s józan okosság
Őr vala s akadály az enyészet napjai ellen.*

(Cserhalom, 1825)

Vörösmarty felismerte a történelmünkben ritka kibékülés országot mentő jelentőségét. Gézá-ról írja:

*Tiszteld őt, magyar, és neve mondására hajolj meg
Géza ez, a győztös Bélának idősebb fia, jámbor
És örömet vesz, csak kárán nemzete nyerjen.*

A költőt annyira foglalkoztatta a cserhalmi győzelem, mint a nemzeti egység ritka példája, hogy 1847 novemberében is visszatért rá egy tízorosban:

*Nagy diadal volt ez, s ha viszály nem jó vala közbe,
A szent hon kebelén nem terem annyi Mohács.*

De közbejött...

Mielőtt azonban erre térnénk, el kell időznünk a László herceg alakja köré ekkor fonódni kezdő mondai mozzanatoknál. László huszonnyolc éves, a csatában döntő szerepe nem volt, azt kétségkívül Salamon katonai szaktudása és vitézsége nyerte meg, Géza támogatásával. A nemzet, a nép mégis László köré fonta a dicsőség koszorúját, mert egy lányrabló besenyőt megölt és a lányt kiszabadította. László Gyula - és mások - kimutatták, hogy egy honfoglalás előtti mitikus monda kelt életre és tapadt László személyéhez. A nemzet, a magyar nép őt tehát már 1068-ban kiválasztotta hőseül, példaképül, holott még netáni királyságáról sem lehetett szó 1068-ban, Géza volt az idősebb. Lászlónak ilyesmi eszébe sem jutott. Egyelőre maradjunk ennyiben.

És most térjünk a viszályra, ami - Vörösmarty szavaival - közbejött.

Három évvel a cserhalmi győzelem után, a Nándorfehérvárt őrző görög helyőrség feltételezhető biztatására a besenyők fosztogatni, dúlni kezdtek a Szerémségben. Salamon és a hercegek ott teremtek, elfoglalták Nándorfehérvárt, kiverték a besenyőket és gazdag zsákmányra tettek szert.

A hagyomány tudni véli, hogy Salamon és a hercegek a zsákmány elosztásán veszttek össze. Lehetséges. Gyaníthatóbb azonban, hogy Salamon feleségének, Judit császárlánynak udvari köre szívesen játszotta volna Magyarországot a császár kezére, s ezért nem restelltek viszályt szítani. A krónikák az örökké Salamon körül sündörgő Vid ispán személyében gyanítják a felbujtót; a később történtek ezt a gyanút igazolják.

Vid ispán, ez a shakespeare-i intrikus, német földről szegődött Péter király szolgálatába. A nevét adó szent Vitust Németország-szerre nagy tisztelet övezte. Családneve Gut lehetett, mert a királytól kapott Fejér megyei birtokadományát is Gut-nak nevezték. (Ma: Guttamási.) A Gut-Keled nemzetség a XVII. századig virágzott. Guti Ország Mihály Mátyás király nádora volt. Nem hagyhattuk szó nélkül a, mint láttuk, mondavilágunkban is megtelepedett Vid ispánt („válaszd a kardot”), mint a feltétel nélkül császárhű cselszövőt, akinek utódai mondhatni törvényszerűen mégis magyarrá, méghozzá lelkes magyarokká váltak. Vid a rövidesen említendő mogyoródi csatában esett el, s mikor holttestét a katonák gúnyolni és bántalmazni kezdték, László herceg rájuk parancsolt: temessék el tisztességgel, keresztény módra.

Salamon 1074-ig erőltette magára a békességet, akkor azonban elhatározta: leszámol a népszerű Gézával és még népszerűbb öccsével. Hihetőleg félt tőlük, s ez az 1038-1063 között történtek ismeretében érthető. Meg aztán ott sündörgött Vid ispán...

A döntő ütközetre Mogyoródnál került sor, Salamon seregét László közreműködésével tönkretették. Itt is megjelennek az ősi mondai elemek László körül: angyalok koronát mutatnak az égbolton, égő kereszttel szarvai között egy szarvas, jelenésként vezeti Lászlót és Gézát...

A király maga a Bécs körüli nyugati határra szorult és onnan szötte bosszúterveit. Kétségbeesésében, akkor még felesége, Judit közreműködésével, hűbérül ajánlotta fel a császárnak Magyarországot, mint már Péter is. Ennek folytán a nemzet Gézát fogadta el királyának, s amikor erről - valamint a császár terveiről - a rivális bizánci császár tudomást szerzett, abroncskoronát küldött Gézának, akit ezzel 1075-ben meg is koronáztak.

Salamonnak az volt a balszerencséje, hogy az 1073 áprilisában pápai trónra lépett Hildebrand püspök elhatározta: véget vet annak a szokásnak, hogy a pápákat a császár nevezi ki, függetlenítette magát IV. Henrik (uralkodott 1056-1106) császártól, megreformálta az egyházat és megrendszabályozta a császárságot. Szükségtelen e helyütt a VII. Gergely pápa és IV. Henrik császár között számtalan drámában feldolgozott konfliktust előadni („Canossa-járás”) hazánk vonatkozásában, tekintettel a Salamon és a hercegek közötti viszályra, az a fontos, hogy a pápa nem támogatta Salamont, sőt megróttá, amiért Magyarországot a császár kezére akarta adni; a császárnak pedig kisebb gondja is nagyobb volt annál, hogy Judit férjének búbanatával törődjön. Ebből következően, noha két koronás királya lett Magyarországnak, Géza teljes joggal uralkodott. Géza kötelességszerűen vállalta az ország kormányzását, a királysághoz semmi kedve sem volt. László önzetlenül támogatta. Géza többször békejobbót nyújtott Salamonnak, eredménytelenül. Betegeskedett is. 1077. április 25-én meghalt. Az általa alapított váci püspöki székesegyházban temették el. Két fia maradt: Kálmán és Álmos. Géza „igen jámbor és igazságszerető fejedelem vala”. (Pethő Gergely, 1660). Virág Benedek örövendve hangsúlyozza, hogy Gézát, Salamonnal szemben, a nemzet tette királlyá, elhárítva a császártól függőséget: „Büszkélkedve említem a magyar nemességnek hazája szabadsága mellett őrt álló nagylelkűségét, amely egyedül menthette meg országunkat olyan állapattól, milyenben

akkor nyomorga Németország. Gyenge volt ugyan a király, de ezren s ezren valának erősek, kiktől támogatott.”

László herceget még inkább a nemzet tette királlyá.

A *Képes Krónika* szerint (1358) László „sohasem akarta, hogy törvényesen megkoronázzák, Magyarország nemeseinek teljes sokadalma közös egyetértéssel, egyhangú szavazással és akarattal, közmegegyezéssel választották meg az ország kormányzására, sőt inkább szenvedélyes és sürgető könyörgéseikkel kényszerítették rá. Úgy ragyogott ő, mint a hajnali csillag a fellegek között.”

Hóman Bálint szavaival: „A királyi akarattól független nemzeti akaratot itt halljuk először döntő erővel megnyilatkozni.”

A magyarországi véres esztendők véget értek.

A Kárpátoktól az Adriáig

*Idvezlégy kegyelmes Szent László király!
Magyarországnak édes oltalma
Szent királyok közt drágalátus gyöngy
Csillagok között fényességes csillag.*

*

*Fejedben kele az szent korona
Szent korona téged méltán illet.*

(A Csepeli Simonnak másolt Peer-kódexben)

László király elődeinél alaposabban ismerte az országot, nem véletlenül „kényszerítették” a trónra. Jó ideig meg se koronáztatta magát. Arra a következtetésre jutott, hogy meg kell teremteni a nemzet kereszténnyé válásának hagyományát, az államot alapító István király kultuszát. Ő az alapító őserő, atyjával, Gézával együtt a honszerző Árpád méltó utóda. 1077-ben történt megválasztásától kezdve hat éven át lépésről-lépésre készítette elő István szentté avatását. Bonyolult procedúra ez, ritkán jár sikerrel. Nem részletezzük a feltételeket, ámde megemlítendő, hogy a szentté nyilvánítás egyik alapfeltétele, hogy a javasolt személlyel kapcsolatban, például még életében, vagy a sírjánál csodák történjenek. Belpolitikailag gondokat okozhatott a „Vazul-párt” netáni ellenállása, hiszen maga László király is Vazul unokája. Aztán a zavaró tény, hogy két király uralkodik, s a megkoronázott Salamon, önhibájából ugyan, de nem töltheti be hivatalát. A római Szentszék előtt késleltető ok, hogy javában dül a pápa és a császár közötti hatalmi harc. VII. Gergely pápa végül is hozzájárult, hogy „azok teste, akik Pannóniában elvetették a keresztény hit magvait és szentbeszédekkel, oktatásaikkal azt az Úrhoz térítették, felemeltessék.” A felemelés szó a szentté avatást jelenti. A többes szám pedig azt, hogy László több javaslatot tett, a Mór püspök által népszerűsített, még István életében meghalt két nyitrai remetét, Andrást és Benedeket - az ő vezeklőövüket kérte el Géza Mór püspöktől -, a vértanú Gellértet és a vadászbalesetben elhunyt Imre herceget ajánlotta. Imre esete mutatkozott a legnehezebbnek, őt, mivel nem történt meg az esküvő a görög hercegkisasszonnyal, más erény híján a szüzi élet bajnokaként dicsérték. Országos zsinat ült össze, mely elrendelte a javasolt szent életű személyek testének felemelését.

1083. július 17-én megtörtént András és Benedek szentté avatása, július 26-án Csanádon Gellért püspököt, augusztus 20-án Székesfehérvárott István királyt, november ötödikén pedig Imre herceget ismerték el szentnek.

Mindez abban az évben történt, amikor IV. Henrik császár Gergely pápa elleni hadjárata során elfoglalta Rómát. Guiscard Róbert normann fejedelem a pápát megmentendő, véres utcai harcokat vívott a császáriakkal.

A nagy esemény István király szentté avatása volt. István király megdicsőülése a királyi családra is hatott. Kálmán már István mellé temetkezett, Székesfehérvárra; fiának pedig az István nevet adta.

László gondoskodott a lehető legnagyobb nyilvánosságról, az extatikusan izgatott tömegben hol rabláncok hullottak le elfogottakról, hol betegek gyógyultak meg csodás módon. László arra is ügyelt, hogy kibéküljön Salamonnal, akit a visegrádi várkastélyban házi őrizetben tartottak. (Salamonnak ettől kezdve nyoma veszett, további sorsáról máig legendák-mondák

keringenek.) A szent életét meg kellett írni és nyilvánosan felolvasni. (Legendák.) *Szent István legendájában* költői képzelettel dúsított, irodalmi értékű mozzanatok olvashatók. (A kőszarkofág fedele nem mozdult, amíg László meg nem bocsátott Salamonnak.)

László királynak ez a gondosan előkészített, hatásosan megrendezett cselekedete, néptömegek jelenlétében, István király koronázása óta mindmáig a legjelentősebb történelmi tett. Szent István a keresztény nemzet egységének évről-évre megújított jelképe. Szent István épen maradt jobb karját többféle változatban leírt kalandos események után egy Váradhoz közeli kolostorban ereklyeként helyezték el, ahol 1098-ban Álmos kőtemplomot építtetett. A falut Szentjobbnak nevezték el. Mindmáig így hívják, románul Siniob. (Várad katolikus püspöke a millennium alkalmából Szent István mellszobrát elhelyezte a szentjobbi templom előtti téren.) A jobb kart, mint ereklyét idők jártával folytonosan csonkították. A török elől Fehérvárra, majd Dalmáciába menekítették, végül is a megmaradt, ökolbe szorított jobb kezét Mária Terézia hazahozatta.

A Vazul-vád ködgomolyát így szerteoszlatván, a nemzet Lászlónak köszönhetően őszinte hódolattal tiszteli Szent Istvánt, a mai napig tőle várva a gyógyírt sebeinkre.

László nagy eréllyel látott az ország kormányzásához. Zsinati gyűléseken rendszabályozta az egyházi életet, szigort a józan megértéssel párosítva:

„Azoknak a papoknak, akik törvényes házasságban élnek, minthogy a szeretet kötötte össze és a Szentlélek egyesítette őket, engedelem adatott.”

(A szabolcsi zsinat határozata, 1092)

Pedig a Szentszék éppen ekkor szigorította a papi nőtlenség szabályát...

László törvényeket hozott, a közrendet a legkönyörtelenebb következetességgel biztosította.

A lakosság életszínvonala kedvezően alakult, táplálkozási és/vagy egészségügyi gondokról nem tudunk. Talán egymilliónyi lakták (laktuk) akkor a tágas Kárpát-medencét. Mivel elkerülhetetlenül támadtak főleg a szomszéd országokkal fegyveres konfliktusai - a besenyők, úzok is zaklatták az országot -, melyeket mintaszerű katonai szakértelemmel oldott meg, s ezek hírére katonái és a nép lelkesen regélt történetek szájról-szájra adásával hálálták meg: jó lenne tudni, miképpen sikerült lábra állítania egy-egy, azonnali intézkedést igénylő hadsereget. Állandó sereg akkor nem volt; kedvelték őt és szívesen végrehajtották intézkedéseit, talán ez a titka. Ő maga, úgy hírlett, személyesen is küzdött (Szög nevű lován, „aki” maga is harcolt az ellenséggel), kezében nevezetes szekercéjével vagy bárdjával, amelyet valamennyi róla készült ábrázoláson láthatunk. Magas, nagy erejű, gyorsan határozni tudó férfi volt.

Ügyesen irányította kormánya külpolitikáját, ebben őt bizalmasa és krónikása, Koppány püspök segítette. Feleségül vette a császár riválisának, a Goslarban székelő Rheinfeldi Rudolf német királynak leányát. (Ebből a házasságból született leánya, Pirooska, Iréne néven a szentként tisztelt bizánci császárné.) Kapcsolatokat ápolott Bizánccal, Franciaországból, Saint Gillesből szerzeteseket hívott a Somogyvárothoz épített akkor „legmodernebb” kolostorba. Szentegyház franciái még a XV. század végén is itt éltek - a szabályok szerint csak francia papokat fogadhatott be. Kitágult tehát a szemhatár. A kolostor ünnepélyes felavatására külföldi vendégeket hívott.

Legszívesebben a Dunához közeli Bodrog várában (ma: Bácsmonostora, a Vajdaságban - Bácskában) tartózkodott. Itt kereste őt fel 1093-ban a kereszties hadjáratot szervező Vilmos, Toulouse grófja, javasolva, hogy vállalja el László a kereszties had vezérséget. Mire azonban a had 1096-ban megindult, László már nem élt. (1095. július 29-én halt meg.) Említésre méltó,

hogyan az 1066-ban Angliát meghódított normannok (Hódító Vilmos) előtt a Kárpátok délkeleti lejtőire menekült és ott megtelepült angolok László pártfogását kérték és kapták, még latin szertartású püspököket is!

Országépítés tekintetében László legnagyobb tette a Horvátországgal létesített perszonálunió. László nővére, Ilona, a horvát királyné megözvegyült és mert a Rómához hű katolikus horvátokat hódítással fenyegették bizánci hitű keleti szomszédai, fivére segítségét kérte. László ügyelt arra, hogy a horvát országgyűlés egyetértően egy perszonálunió-féle létrejöjjön. A kormányzással László Géza fiát, Álmos herceget bízta meg. Így módon Magyarország kijutott az Adriához és Tengerfehérvárhoz, mely ettől kezdve Mohácsig a horvát-magyar fő hadikikötő lett, László ünnepélyesen beiktatta Álmost, mint Horvátország királyát.

Zágrábban püspökséget alapított, emiatt összetűzése támadt a Szentszékkal, mert a gregoriánus reform szellemében immár csak a pápa létesíthetett püspökséget. Legtöbb történetírónk túlnagyítja ezt a konfliktust, a pápának akkor számtalan gondjuk volt az investitúra és a papi nősülés miatt. Zágrábba a győri püspökkel küldetett könyveket, így került oda a *Csillagvonulás* című, a napkeleti bölcsek betlehemi látogatását feldolgozó templomi színjáték.

Ettől kezdve a magyar királyok és a nemzet megszakítás nélkül törekedett a tenger felé, igyekezett lazítani kapcsolatát a Német-római Császársággal.

László utóda, Géza idősebb fia, a papnak nevelt és feltehetőleg püspöki méltóságot viselt Kálmán folytatta nagybátyja politikáját. Személyesen is megjelent a dalmát tengerparton, biztosította a városok önkormányzatát - „a püspököket a papság és a nép választja” - olvasható Trau városához írott oklevelében. Könyves Kálmán (1095-1116) Lászlóhoz foghatóan jelentős és sikeres uralkodónk, akit azonban öccsével, Álmosmal kapcsolatos hatalmi harca és Álmos és fia megvakíttatása miatt a későbbi, Álmos-párti krónikák torzszülöttnak ábrázolnak.

Kálmán a francia II. Orbán pápa közvetítésével 1097-ben feleségül vette Roger-Ruggero Guiscard normann szicíliai fejedelem leányát, Feliciát. Felicia ikreket szült a királynak. István életben maradt, (II. Istvánként atyja utóda), László meghalt. A szicíliai normann uralkodók a pápa feltétlen támogatói voltak, a normann harcosok a pápa bármikori fenyegetettsége esetén harcba bocsátkoztak és elkergették az ellenséget. Ezért hát Kálmán király házassága két szempontból is jelentős: a pápa kedvéért egy rangban alatta lévő fejedelem családjából nősült; viszont kijutott az Adrián túlra, Szicíliába. (A Guiscardok, „furfangosok” Normandiából Dél-Itáliába vetődött kalandorok, szicíliai uralmuk alig száz éven át tartott, mert a császár lehangosította Szicíliát [is]). Kálmán tartósnak remélhette a szicíliai normann uralmat: fia, II. István is egy capuai normann hercegnőt vett feleségül.

Kálmán öccse, Álmos megérdemelne egy fejezetet, már csak azért is, mert kísértetiesen ugyanazt tette, mint István udvara Vazullal, vagy mint Béla Andrással. Álmos hol Bizáncban, hol a császári udvarnál intrikált, összeesküvéseket szőtt, amit Kálmán mindig leleplezett, míg elfogyott a türelme és megvakíttatta Álmost, sőt, jóvátehetetlen bűn, Álmos fiát is, Bélát. (Nehogy a felnövő Béla a felnövő Istvánt a trónra kerülésben akadályozhassa.)

Ez a szerteágazó, kalandos és véres történet mintha rendszeresen ismétlődne az Árpád-házban; (bár Európa többi uralkodóházai sem voltak különbe!) megrettentí és elkeseríti a késői írókat és olvasókat: mindig a legrosszabb pillanatban történik valami jóvátehetetlen. Álmos évekig éldegélt vakon Dömösön, fiát bencés papok rejtegették. Amikor aztán II. István halála közeledett, a derék szerzetesek előrukkoltak a rejtegetett Vak Bélával. Így történt, hogy a továbbiakban az Árpád-ház kihaltáig Álmos leszármazottaiból állt! Lássuk csak:

István fia, Imre meghalt. A sor ezzel megszakad. A Péter-Aba Sámuel intermezzo után a *megvakított Vazul fiai és unokái* uralkodnak: András, Salamon, Béla, Géza, László, Kálmán,

II. István. Ezután *a megvakított Álmos fiai és utódai* a királyok: II. Béla, II. Géza, III. István, III. Béla, Imre, II. András, IV. Béla, V. István, IV. László és leányágon, II. András leszármazottja, III. András. Ő az utolsó aranyágacská.

Két félreállított, megnyomorított férfitől származnak tehát az Árpád-ház királyai. Hogy mi lehetett Vazul bűne: nem tudjuk. Álmos kétségkívül intrikált, szervezkedett, összeesküdött bátyja ellen. Talán ezt tehette Vazul is? Mindössze két fiútestvéréről tudunk, akik példás összetartással segítették egymást és hazájukat: Géza és László.

E megvakításokból következőleg történelmünk csonka, suta és több részletében zavaros maradt, mert András házi krónikása mit sem írt Istvánról, de Vazul indokait sem tárta fel; Béla íródeákja befekettítette Andrást és Salamont; Álmos krónikása szörnyszülöttnek ábrázolta Könyves Kálmánt.

Aztán a bosszú! Vak Béla szerb felesége, Ilona királyné asszony az első országgyűlésen, Aradon agyonveretett, agyonszabdaltatott hatvannyolc nemes urat, akiknek szerinte közük lehetett a megvakításhoz. Örület. Akkor is, ha ilyenkor mentegetőleg mormoljuk: más uralkodóházak is...

De térjünk vissza Kálmánra. Mint művelt főpap, remekül játszotta ki a római Szentszék intézkedéseit, ha azt az ország érdeke így kívánta. Ő találta ki például azt, és fogalmaztatta meg Hartvik püspökkel, hogy a Szent Koronát a lengyel királynak szánták, de mert a pápa álmot látott, mégis Istvánhoz került. Hogy a pápa azt nyilatkozta volna Istvánról: „Én apostoli vagyok, ő viszont méltán Krisztus apostola... ezért rendelkezésére bizzuk az egyházaknak és népeiknek mindkét törvény alapján történő igazgatását.” E mondat alapján nevezték mindvégig *apostoli* királynak a magyar uralkodókat. Az is Kálmán érvelése, hogy se a császár, se a pápa ne tekinthesse hűbéresének Magyarországot: mivel Szent István Szűz Mária védelmébe ajánlotta országát, hazánk kegyúrnője maga a Boldogasszony, ebbe másnak beleszólása nincs.

Ugyanakkor Kálmán gondosan ügyelt arra, hogy fontos döntéseit az ország nagyjaival, sőt népével megtanácskozza. A velencei dózséhez írott levelében írja Kálmán:

„Ami az egész ország véleményének megkérdezése nélkül történt, az erőtlen kötés.”

Hát erre büszkék lehetünk. Mind *a mai napig*.

A szerzetesrendek megújulásáról (ciszterciták, premontreiek), a keresztes hadjáratokról, a hazai latin nyelvű irodalom első palántáiról, XII. századi királyaink tetteiről megemlékeztem *Mi, magyarok* című könyvemben. Ezt nem ismétlem. Hiszen ezúttal a magyar nemzet életrajzának felvázolására teszek kísérletet, vagyis hogy *mi történt a nemzet tudtával és/vagy akaratából, egyetértésével?* A megvakítások aligha. Viszont láthattuk: a megvakíttató Kálmán is az egész ország véleményének megkérdezésével uralkodott. És ezért lett és maradt László talán egyetlen olyan uralkodónk, akit honfoglalás előtti idők mitologikus áhítatával, keresztény mivoltunk egyidejű átélésével tisztelt és választott ki maga a nemzet.

A mozgalmas XII. század, az ezeregyszázas évek nem állították a nemzet egészét fontos döntések elé. Magyarország kisebb háborúk, a fejedelmek rokoni viszálykodásai ellenére rohamosan fejlődött, II. Géza személyesen mutatta be egy arab kereskedőnek országa virágzó gazdasági életét és arab kereskedőit; III. Béla Bizáncban tanulta ki a korszerű iratkezelés, államigazgatás módszereit. A Magyar Királyság 1200 táján nagyhatalom, Európa talán leggazdagabb országa. Ámde 1201-ben már a XIII. században vagyunk, s ez Árpád nemzedékének utolsó évszázada. Egyre szebb templomok épülnek sorra, Zsámbék; az esztergomi királyi kápolna; Türje premontrei templomát a közelben létesített téglagyárban a tervező építőmester

kívánta formák szerint építik, benne Szent László nevezetes tetteinek freskóival. Béla király 1189-ben pazar fogadást rendez a Szentföldre vonuló Barbarossa Frigyes császárnak, 1192-ben pedig Váradon szentté avatják László királyt.

A Magyarországot elismert nagyhatalommá fejlesztő III. Béla, II. Géza kisebbik fia (III. István testvéröccse), aki 15 éves korától Bizáncban nevelkedett és akit 1165-1170 között Manuel császár trónörökösének tekintettek, szorgalmazta László király szentté avatását. Kis híján száz esztendővel László halála után került sor az *elevation*ra. Béla kiváló érzékkel ismerte fel László kultikus jelentőségét.

„III. Béla király azt kérte a pápa úrtól, hogy rendelje el a megboldogult László királynak szentté avatását. Kérésére a pápa beleegyezett és elküldött egy bíborost, annak káplánjával, a perugiai Bernáttal, egy megtermett, tudós és ékesszóló férfúval...” László egyszerű várad-i sírját felnyitották, tetemét kivették és gazdagon aranyozott ezüst koporsóba helyezték, fejére drágaköves arany koronát tettek, kezébe jogart adtak. Végül pedig elhelyezték a művészien tervezett új sírban. (In: *Athleta patriae*, 1980.)

Száz éven belül két magyar király került a szentek közé. Mindkettő a keresztény Magyarország naggyá tevője vallási, politikai és kulturális téren.

„László úgy vált a latin egyház szentjévé, hogy közben népe szentje maradt, akiben a nép saját ősi képzeletét és vágyait látta beteljesedni, akinek oltalmában tudta magát.”

(Hankovszky Béla OP.)

A csángó magyarok ránk maradt fohásza a legékesebb bizonyosága, hogy mennyire a nemzet egésze tisztelte őt királynak, mondhatni személyes ismerősének:

*Ki él, megáldjad
Ki holt, nyuguszd
Ki messze, meghozzad
Bűnös lelkünkért
Jézust imádjad
Idvezlégy, kegyelmes
Szent László király!*

(In: Boldog Várad, 1990)

III. Béla ugyan nem követte elődei a szentek sorába, de ő mégis harmadik volt oly értelemben is, mint Magyarország harmadik nagy királya az Árpádok nemzetségének századaiban. Vele és alatta fejlődött hazánk nagyhatalommá, a két császárság, a nyugati és a keleti között a harmadik legerősebb európai birodalom. Béla kétszer nősült, először Görögországban, a bizánci trón egyik kijelölt várományosaként; másodszor már mint magyar király. Gyermekei első házasságából születtek. Az első feleség, Anna Raynald Chatillon francia kereszties lovag és vezér lánya volt. 1172 tavasza óta élt urával Magyarországon. Béla második felesége Capet Margit, annak a VII. Lajos francia királynak leánya, aki III. Béla bátyjának, III. István királyunknak volt a keresztapja. (VII. Lajos kereszties hadjáratára vonulva barátkozott össze Esztergomban II. Gézával, István és Béla atyjával.)

Említettük már a nagy nemzetközi nyüzsgést Béla király udvarában, Barbarossa Frigyes császár látogatását, lakomáit és vadászatait, szerzetesek, papok, tudósok, orvosok, csillagászok, építőmesterek és festőművészek jövés-menését. Mindenki megcsodálhatta a királyi templom kapubejárata fölötti freskót: Szent István a Boldogasszony oltalmába ajánlja

Magyarországot. Lukács esztergomi érsek párizsi egyetemi tanulmányai társának, barátjának, Becket Szent Tamás halálának hírére (az oltár lépcsőjén mészárolták le az angol király emberei) templomokat épített és alapítványokat tesz - ennek emléke máig az esztergomi Tamás-hegy. Béla és első felesége sírját 1848-ban Fehérvárott megtalálták; Ferenc József király a budai „Mátyás-templomban” ünnepélyesen újratemettette a királyi párt.

III. Béla gazdag és boldog országot hagyott maga után. Fia, Imre király Alfonz aragóniai uralkodó Konstancia nevű leányát vette feleségül. A zenekedvelő, művelt fiatalasszony lantosok és művészek egész csapatát hozta magával, egyikük dala fenn is maradt, melyben a szerző Imre magyar király barátságával dicsekszik.

A kiirthatatlan családi örökség, a fivérek viszálya azonban megkeserítette mind az udvar, mind az ország életét. A bátyjára irigyen féltékeny, élni vágyó, könnyelmű András, aki a rövid életű Imrét (talán szívbántalmakba pusztult bele? Egerben temették el) követte a trónon, mint e néven a második, még Imre életében az uralomvágytól hajtott gögös meráni hercegnőt, Gertrúdot vette nőül. Konstancia királyné és sógornője, Gertrúd között haragos gyűlöletté fejlődött, tűrhetetlen viszony alakult ki, ami persze kihatott a két fivér kapcsolatára is. Ennek folytán Imre király halála után (1204. november 30.) özvegye egyéves kisfiával, IV. Lászlóval külföldre költözött, ahol a csecsemő királyfi meghalt. Az Aragóniába visszatért özvegy magyar királyné 1208-ban II. Frigyes császár felesége lett, 1220-ban a Német-római Birodalom császárnéjává koronázták. A XIX. század második felében régészeti kutatások során megnyitották a császárné sírját, s abban a mi Szent Koronánkra emlékeztető fejéket találtak Konstancián. E korona, melyet a palermói székesegyházban állítottak ki, ugyan vitathatóan emlékeztet a Szent Koronára, bár a látogatókat kísérő pap erre 1962 őszén maga is utalt, tény viszont, hogy a német császárnék nem ilyen koronát viseltek, így hát annyi bizonyos, hogy a császárné ragaszkodott királynéi koronájához (akár hasonlít a Szent Koronához, akár nem) és császárnéként ezzel temettette el magát. (A millennium idején e sorok írója kezdeményezte Konstancia koronájának kiállítását, amit a palermói érsek is támogatott, egynémely, millenniumunkkal nem rokonszenvező külügyérek azonban ezt megakadályozták. (Tar Pál: *In memoriam Antall József*, 2003., 303-304. lap.) Lásd: *La corona di Constanza di Aragona, regina di Sicilia*. A cura di Gregorio la Gona, premessa di Romualdo Giuffrida. Palermo, 1993.)

Az Árpád-házi családokból úgy látszik kiirthatatlan viszálykodás 1213. szeptember 28-án tragédiához vezetett: a Gertrúddal elégedetlen magyar urak a királynét férje, II. András távollétében (Halicba vezetett hadjáratot) a pilisi hegyek erdeiben meggyilkolták. A pilisi ciszterkolostorban temették el, síremlékét férje és fia, IV. Béla, aki talán tanúja lehetett az eseménynek, művészi kivitelben, francia mesterrel készítette el.

Gertrúd tragédiája közismert, már a középkorban feldolgozták; Katona József színműve (*Bánk bán*) pedig kötelező iskolai téma.

Gertrúd azonban nem a nemzet indulatának áldozata, hanem egy udvari kör számolt le vele. A természeténél fogva ellenszenves asszony kivételes hatalmat adatott papucshős férje által német rokonságának, többek között egy királygyilkossággal vádolt német főnemesnek. Gertrúd három erőszakos rokonának szerzett igen magas udvari állásokat és ezzel hatalmat. Sajátságos, hogy a hadjáratából hazatért András király csak tessék-lássék ítéleteket, büntetéseket szabott ki. Bánk nádori megbízása megszűnt ugyan, de lett belőle horvát-szlavón bán. Csak a dráma Petúr bánját végezték ki.

A királyné meggyilkolása és annak módja, kiterveltsége kedvezőtlen fényt vet a magyar királyi udvarra. Miféle állapotok lehettek ott? Már Konstancia is szenvedett sógornőjétől és sógorától, gyilkosságra azonban magyar királynék ellen 1213-ig és utána senki sem veteme-

dett, bár nyilván uralkodtak kellemetlen királynék. Nagy Lajos özvegye, a megfojtott Erzsébet halálakor anyakirályné volt, királyként (*rex*) leánya, Mária uralkodott. Ha ebből a szempontból nézzük a tragédiát, és emlékezetünkbe idézzük az alkotmányjogilag fontos Aranybullát, akkor kiderül, hogy a főnemesség, mint egyébként akkor másutt is Európában, fokozatosan „átvette” a hatalmat a királytól. Ehhez járul, hogy Imre és András viszonyára is rányomta bélyegét az Árpád-háziak átka, a fivérek ádáz és kártékony harca egymás ellen. Hatásos költői jelképe ennek az állapotnak Vörösmarty Mihály *Két szomszédvár* című elbeszélő költeménye.

Az akkor hétéves Béla királyfira, akár tanúja volt a gyilkosságnak, akár nem, életre szólóan hatott anyja, - aki Szent Erzsébetnek is szülőanyja! - megölése. Ez kedvezőtlenül befolyásolta jellemét, tetteit, döntéseit. Mintha egyfajta kisebbségi érzést igyekezett volna meggon-
dolatlanságaival ellensúlyozni.

A tatárjárasnak nevezett mongol betörés, pusztítás, előtte és utána a betelepített kunok üldözése, IV. Béla ellene lázadó fiának belháborús hadműveletei, majd a század utolsó harmadában IV. László kicsapongó élete, a kunok révén megismert és felelevenített pogány szokások terjesztése: a hanyatlás biztos jelei.

II. András könnyelmű élete, az atyjától rábízott keresztes had elhanyagolása, tessék-lássék megjelenése a Szentföldön, az impotenciától félő öregedő férfi méltatlan bánásmódja harmadik feleségével, aki IV. Bélától üldöztetve a világ szeme láttára állapotosan kényszerült megszökni a magyar udvarból, a királyi birtokok tékozló elajándékozása - bármennyire nevezhető Európa-szerte kortűnetnek - mindez csak árnyéka egy Géza, egy István, egy László, egy III. Béla vagy akár ennek atyja, II. Géza uralmának. Hajmeresztő történeteket mesélhetnénk erről az évszázadról, amelyeket persze ellensúlyoz a vezeklő Szent Margit, az őshaza magyarjait megtaláló Julianus barát, a nagyszerű fivér: Kálmán herceg hősi helytállása Muhinál, a hadvezérként csődöt mondott, de államszervezőként a bajban zseniális IV. Béla országépítése (várak!) a tatárjárás után a kipusztult hazában...

Ámde közben az Árpád-házi testvérek mégis öldösik egymást, V. István kisfiát, Lászlót édesanyja, István felesége, a kun származású királyné raboltatja el és ejti túsul, amibe V. István belehal.

A család Szent László-i szellemet V. István király Itáliába férjhez adott leánya, Mária képviseli, aki még francia-olasz unokáját is magyarrá tudta nevelni, a kisfiút furfangosan Magyarországra csempészi, várva az utolsó aranyágacska, a jó szándékú III. András halálát - honnan tudta-sejtette, hogy András meg fog halni? - sőt kibőjtölteti két másik IV. Béla-unoka keserves trónra kerülését és gyors megszégyenülését. De hát ez újabb fejezet. (Kiváló munka az Árpád-ház hanyatlásáról: Szűcs Jenő: *Az utolsó Árpádok*, 1993.) Szűcs Jenő szavaival: IV. vagy Kun László gyermekkirálysága idején az ország egysége szűnőben volt, a hatalmat bárói pártkormányzatok gyakorolták.

Nemzetünk az Árpádok korában

A honfoglalást a törzsszövetség egyetértőleg határozta el és szervezte meg. Megválasztották a vezéreket. Úgy döntöttek, hogy mindig Árpád utódai legyenek a fejedelmek.

A honfoglalás fegyelmezetten történt, a törzsek a kijelölt helyükön telepedtek meg.

Fejedelmeik Istvánig bezárólag Árpád közvetlen leszármazottai. A keresztény hitet fokozatosan, szívesen fogadták, tudhattak róla. A pogány ellenállás nem váltott ki össznemzeti konfliktust.

A nemzetet az Imre halálát követő tanácstalanság megzavarta, de a válságos években is megmaradt kereszténynek. Figyelmen kívül szokás hagyni, hogy a lényegileg német közvetítésű keresztény kultúra, ide értve a hiten túl az írást, olvasást, szokásokhoz alkalmazkodást, 1038-ig hatvanöt éven át folyamatosan, békésen, zavartalanul hatott. Még régebben kezdett meggyökerezni a bizánci görög kereszténység. A római keresztény magyarság ugyan elvileg és magától értetődően a Szentszéktől függött, a pápák nemegyszer botrányos uralkodása miatt azonban lényegileg a bajorországi liturgia és szokás uralkodott. Az itt megtelepült német lovagok hamar és önként elmagyarosodtak.

A beteg és megfogyatkozott életkedvű István udvari környezetének hatására pedig a nemzet által nagyon komolyan vett vérszerződés határozatát semmibe véve döntött a trónutódlásról. (A vérszerződést a legtöbb történettudós, mint mondavilágunkat általában, figyelmen kívül hagyja.)

A velencei Péter, bár leányágon, anyja, István nőtestvére révén maga is közvetve Árpád-házi, eleve kudarcra volt ítélve. István másik nőtestvérének fia, Aba Sámuel a meghaladott törzsfői modorban viselkedett és kormányzott, hol megalkudott, hol csapkodott.

Bár ebből a korból valamennyi európai fejedelmi családról írtak *fennmaradt* beszámolókat, István utolsó éveiről, döntési bizonytalankodásáról, Imre haláláról semmit se tudunk. Két utódáról is jószerint csak külföldi tudósításokból következtethetünk egyre-másra. Lehetséges, hogy Szent László zseniális intézkedése nélkül István feledésbe merül, vagy eljelenéktelekedik.

A királyi uruktól rettegő krónikások a mondakörből szemezgettek, hogy mégis mondjanak valamit. Akit csak lehet, befeketítettek. Istvánt, vagy Gizellát, mert leszámolt Vazullal, két későbbi király atyjával; Pétert, mert a vérszerződés határozmányai szerint idegen volt; Aba Sámuel, mert idejét múlta törzsfőnököt alakított; Andrást, mert nem öccsére, hanem fiára hagyta a koronát; Bélát, mert hatalomvágyból fivérére támadt; Salamont, mert, akárcsak Péter, hűbérbe adta az országot a császárnak; Gézá, sajnálkozva dicsérték, mint ügyefogyottat. Géza nagyobbik fia, Kálmán király, Vak Bélának és Béla atyjának megvakíttatója, torzszülöttnak ábrázoltatik... Ebből a már-már népmesei kavargásból szemelte ki magának a nemzet az igazi királyát, az *övét*, aki olyan volt, amilyennek a közvélemény kívánta, és elvárta királyától. (Pedig talán meg se volt koronázva.) Nyomatékosan hangoztatandó, hogy a nemzet Lászlójában honfoglalás előtti, ősi pogány elemek mutatkoznak, ámde a keresztény hitbe beleágyazódva. Elképesztő mennyiségű templomi ábrázolás maradt fenn róla, főleg a lányrablás-lánymentés epizódról. Ami egyébként nem is templomba illő jelenet. Az Árpád-házi királyok közül Szent László maradt meg mindmáig a legnagyobbnak, az *igazinak*. Tanulságos viszont, hogy Kun László krónikása egyetlen bővített mondatban emlékezik meg a cserhalmi ütközetről, további kettő pedig csak közli, hogy „Géza után László uralkodott harminc évig és három hónapig. Váradon nyugszik.”

A közvélemény megnyugvással vette tudomásul András visszatértekor, hogy helyreállt az öröklési rend. Amikor azonban a lengyelországi emigrációból visszatért Béla herceg legitim bátyja ellen támadt, a megmaradt pogány érzelmű lakosság 1061-ben a Székesfehérvárra összehívott országgyűlésen a „régí rend” visszaállítása szándékának tekintette és Vata vezetésével egyre követelőbben, erőszakosabban léptek fel. A meghökkent Béla karhatalommal kegyetlenül elfojtotta a lázadássá fajult tömeggyűlést. Kisebb utórezgésektől eltekintve ez volt az utolsó tömeges vissza-pogányuló kísérlet.

Azt nem tudjuk, hogy a nemzet egészére miképpen hatott a mindenkori király öccseinek vagy nagybátyjainak szinte folyamatos, erőszakos trónigénye. Ez mintha az Árpád-házi család öröklődő „betegsége” lenne. (András-Béla; Kálmán-Álmos; II. Béla-Borisz; Géza fiai: II. László-IV. István-III. Béla; Imre-András; Anna-V. István) Végzetesebb bűn a történelem tudósai által többnyire helybenhagyólag tudomásul vett „ilyen idők jártak akkor” - a megvakíttatások majdhogynem rendszeressége: Vazul; Péter; Álmos és fia, Béla; Apodfia Dénes nádor... Aztán ettől függetlenül a középkorban valóban mindenütt általános tömegmészárlások, a néha gyanútlanul egybesereglett vélt vagy tényleges ellenzék halomra gyilkolása: 1044. Aba Sámuel Csanádon ötven főt kaszaboltat le; 1132. Vak Béla felesége, Ilona királyné Aradon hatvannyolc főrangút veret agyon, mert szerinte a trónkövetelő Borisznak hívei. (Borisz Kálmán király hűtlenségen kapott második feleségének számúzott fia.) Országos riadalmat és büntetlenség tudatában ösztönös gyilkolásvágyat keltett a IV. Béla által jóhiszemű könnyelműséggel betelepített kunok lemészárlása, Kötöny fejedelmük megölése (1241).

Az már inkább családi belügy, hogy V. István lefejeztette az atyjához, IV. Bélához hű Aba nembéli Vatafia Lászlót, vagy hogy Kőszegi Henrik a margitszigeti kolostorba nyomulva megölte IV. Béla unokáját, Béla herceget, IV. Béla kedvelt leányának, Annának fiát (1272).

A szinte megszámlálhatatlanul sok háborúból, hadjáratból az a néhány maradt meg a közemlékezetben, melyeket maga a társadalom is létfontosságúnak tartott: Konrád császár támadásai, a besenyők betörése, a mogyoródi csata Salamon és Géza között; és persze a tatárjárás. Ezekhez mindig fűződtek századokon át regélt hőstettek: Búvár Kund, Bátor Opos, Szent László, Ugrin érsek és Kálmán herceg küzdelme a mongol sereggel... A keresztes hadjáratokra rendszeresen átvonuló külföldi csapatok hada a népi emlékezetben jószerint semmiféle nyomot nem hagyott.

Elmélkedhetnénk arról, hogy mennyivel fordult volna jobbra az ország sorsa, ha az István király balszerencsés trónutódlási döntése folytán fellángolt „a királyt öccse követi” nézet helyett nem került volna sor megvakításokra meg egyebekre, de semmi értelme, például azért sem, mert ezek a tragédiák *nem vetették vissza az ország fejlődését*. Mint ahogyan a rengeteg háborús csetepaté sem. A hatalmas területű, gyéren lakott országban a legtöbb harci cselekményről tudomást se szerzett a távolabbi tájakon élő, földet művelő, pásztorkodó család, de még a már működő iskolák, egyházi intézmények sem. A ránk maradt oklevelek szerint egyenletesen növekvő ütemben szaporodó kolostorok, intézmények, új meg új szerzetesrendek a maguk újszerű termelési módjaival békés *fejlődést* mutatnak. Egyre több rátermett tanuló ifjú küldetik külszázági tanulmányokra. A betelepített, többnyire német, illetve a királynékkal ide gyűlt nagy számú olasz, francia, katalán, görög, orosz udvarnép megtalálta a helyét. Iszlámhívó és zsidó üzletemberek, sőt köztisztviselők békességben éltek, királyaink semmibe vették az idevágó szentszéki tiltásokat. Nem tudunk nemzetiségi konfliktusokról. Egyedül az Erdély délkeleti részébe telepített, szásznak nevezett németek különültek el csaknem hermetikusan egészen 1918-ig. A II. András által könnyelmű jóhiszeműséggel 1211-ben a Barcaságba

telepített német lovagrend oly gátlástalan erőszakossággal kezdte a maga ottani „Németországot” kialakítani, hogy András király 1225-ben kénytelen volt őket fegyverrel távozásra bírni.

A királyi udvarban, főleg mióta királyaink kezdtek francia-katalán-normann családokból házasodni, jelentős zenekultúra és civilizációs szokások alakultak ki. Köztudomású a tatárjárásról írott beszámoló, mely szerint a magyar főrangú ifjak csak külsejük csinosításával és henyéléssel törődtek.

A szó szoros értelmében vehető *nép* között, bármit értsünk is ezen a fogalmon, virágzott és mélyen hatott az igricek terjesztette hősi ének. Mint Anonymus írta: az igricek „mindmáig nem hagyják feledésbe menni a magyarok vitézi tetteit és háborúit.” Így igaz. Ez a külföldön iskolázott udvari főember nyilván ismerte a nemzet ezerkétszáz-tíz-egynéhány előtti történelmét, meg is lehetett a véleménye az általa nyilván olvasott krónikákról, melyeknek mi ma csak töredékét ismerjük, ámde ő a két-háromszáz évvel azelőtti, legendává-mondává eszményült honfoglalást fogalmazta költői művé. Adatainak helyességén vagy hibáin szokás pizmogni, irodalmi-költői műként figyelembe is alig veszik. (Erre vonatkozólag lásd Süpek Ottó dolgozatait.) Nem szabad felednünk, hogy ezek az igricek, később lantosok tartották fenn a köznépben a nemzettudatot! Mert kétségkívül volt - és megfogytakozva, de még ma is van ilyen, bármekkora üldözésnek teszi is ki magát manapság a nemzettudat hívője-vallója - hiszen láthattuk Kálmán király nyilatkozatát. Az Árpád-házi királyok fontos döntéseik előtt *megkérdezték a nemzetet*.

Az előző fejezet végén felületesen megemlékeztünk az Árpádok nemzetségének a XIII. század második felében, leginkább pedig utolsó harmadában észlelhető, végzetes hanyatlásáról.

Valójában már Gertrúd királyné, udvari összeesküvés-előkészítette meggyilkolása is a rohamosan beteljesedő hanyatlás egyik első jele. Ne is részletezzük. (Mármint azt a keveset, amit tudni vélünk róla.) Ezer más módja lett volna egy hatalmi visszaélések halmazát uralkodóné megfegyelmezésének.

Baljósan és elkésérítőn hanyagul szerveződött a mongoloktól féltükben bekéredzkodó kunok telepítése. E hanyagság miatt a nemzet is háborogva fogadta őket, mert a nomád nép szertekoszáló, legelőt kereső nyájai-gulyái tönkretették a vetést. Bár Julianus Domonkos-rendi barát és mások egyértelműen jelezték a mongol had közeledtét, Béla ezt nem vette komolyan. Atyja hosszú uralkodása után trónra kerülve, legtöbb energiáját az anyjának csaknem negyedszázada történt meggyilkolása miatti bosszú végrehajtására szánta. Mintha atyjának halála se nagyon rendítette volna meg. András királyt a Maros menti Egres kolostorában temették el, második felesége, az 1215-ben nőül vett, francia Courtenay Jolánta mellé. Magyar udvarnépe által *Julisnak* becézett latin-görög császárlány egy francia keresztes lovag leszármazottja. Julis királyné kedvelte ezt a vidéket, felépítette az aradi székesegyházat és hihetőleg a francia szerzetesek lakta egresi kolostort is. Az egresi kolostor ma rom, talán már a következő évszázadban se törődött senki azzal, hogy ott egy királyi pár nyugszik.

Mikor aztán Bélára rászakadt a mongol veszedelem, és a Felső-Tiszavidékről Buda felé áramlottak a menekülők, a pesti népnek nem akadt jobb dolga, mint lemészárolni a kezük ügyébe kerülő kunokat és fejedelmüket, Kötönyt. Béla ezalatt a Sajó felé sietett, szekértáborát Muhinál megsemmisítették a mongolok, ő maga alig tudott elmenekülni. Öccse, a vitézül küzdő Kálmán herceg halálos sebével meghalt. Egy Körös vármegyei apácázárdában temették el. A mongolok előzőnlőtték az országot. A magyarok ekkorra kétségkívül elfelejtették ősi harcmódorukat, amivel László korában még győzni tudtak. Úgy viselkedtek, mint Nyugat-Európa népei a kalandozások idején. Az is szaladt ijedtében, aki szembeszállhatott volna az ellenséggel.

Az ország védelmének botrányos elhanyagolása, miből következően a mongol csapatok akadálytalanul özönlöttek az ország belsejébe, elsöpörve a vereckei szorost védeni hivatott, felkészületlen magyar erőket, ijesztő előjele Mohácsnak. A Sajó menti szekértáborba tömörült királyi had joggal vívta ki a mongolok vezérének gúnyos megjegyzését. Ugyanígy vélekedett az angol király is.

A hadviseléshez nem konyító Béla az ország újjáépítőjeként viszont valósággal remekelt. A budai dombra költöztetett királyi vár és város várostervezésileg is teljesítmény.

Viszont nem bírt fiával, V. Istvánnal. Szabályos belháború dúlt közöttük, amihez a testvérek is csatlakoztak. A király kedvence, Anna lánya is elszántan hadakozott István ellen, viszont a Duna-szigeti kolostorban élő Margit István pártját fogta. Anna a sárospataki várba menekült kun leányt, akit atyja ostoba tanácsára a békítés szándékával vett feleségül István herceg, megostromolta, megszégyenítette. Anna, István trónra kerülése után Prágába szökött a királyi kincstár nagy részével. Ezek a kincsek sose kerültek elő.

A fokozatos bomlásból hasznót húzó főurak kezdtek berendezkedni arra, hogy a maguk birtokán a maguk királyai lesznek. A gyermek IV. László, a kisfiú, kun édesanyjának segédletével játékszerükké vált. Hogy aztán felnőve miféle kártékony bűntevővé vált László király, az egész nemzet tudta.

Kézai krónikájából az sejlik, hogy a több száz éves Árpád-ház végét érző magyarok egy része leszakadni vágyott a 973 óta „új” hitről, még inkább a nyugati kultúrkörrel. Lelkük rajta. A végeredmény katasztrofális volt, László királyt álmában ölték meg kedvelt pogány kunjai.

Nyugtalanító kérdés, bár megválaszolhatatlanságába beletörődtünk: az anyanyelvű írott költészet, egyáltalán: *az anyanyelven megfogalmazott és leírt szöveg hiánya*. Tudomásul vesszük, hogy a középkori értelmiség latinul írt. Nem csak egyházi szövegeket. A magyar nemzet azonban nem tudott latinul, a nemesség és a főnemesség nagy része sem; mi gátolta őket, hogy nekik tetsző dalszövegeket, mondarészleteket, helyeslő vagy felháborodott véleményeket, leveleket írjanak? Nyilván nem tudtak írni. Aki pedig tudott, mint Anonymus, szégyellt magyarul fogalmazni. Szerencsénkre annyit azért közölt olvasójával, hogy ismeri a „szószátyár igricek és parasztok koholt meséit”, akik „a magyarok tetteit nem hagyják feledésbe menni”.

Magyar nyelvű összefüggő prózai szöveggé az Árpádok korából csak a *Halotti beszédnek* emlegetett temetési prédikáció maradt ránk. Tömör, remek szöveg. „Hallá holtát az ő teremtető Istenétől”; „az ő egész fájának halált evék”; „Haraguvék Isten és veté őt e munkás világbelé”; „Bizony egy ember sem kerülheti el e vermet. Bizony mind ahhoz járók vagyunk.” „És kiáltások Urunkhoz háromszor: Kúrie eleison!” Egy francia szerzetesnek a XIII. század második fele táján latinul írott, magyarrá költött siratóéneke, amit talán Szent Margit is ismerhetett, a *Mária Siralom*, szintén remeklés:

*Világ világa
Virágnak virága
Keserűen kinzatul
Vasszögekkel veretül!*

*Végy halál engömet
Egyedöm iljen.
Maradjon uradom,
Kit világ féljen!*

*Kegyüggyetük fiomnak,
Ne légy kegyülm mogomnak!
Avagy halál kinjáal
Anyát ézös fiával
Egyembelü öljétök!*

Örök kár, hogy csak ennyi maradt ránk, tudjuk viszont, hogy ez a csudás nyelv élt és a XVI. században már írásban is gazdagon termett.

Magyarország ezzel a szép dallal, a fiát, Krisztust sirató Szűz Mária, a mi Boldogasszonyunk szavaival búcsúzott az Árpád-háztól. Az Árpádok a honfoglalástól 1301-ig, több, mint négyszáz éven át szolgálták a nemzetet, a hazát. Rövid idő alatt, még csak nem is fél évezred során, mindig a nemzettel együtt, meghódították a Kárpát-medencét, megalapították a keresztény magyar államot, európai nagyhatalommá fejlesztették az országot. Egy pápa személyesen utazott Magyarországra, hogy visszafordulásra kényszerítsen egy császárt; a Szentszék megmaradásunk érdekében eltűrte, hogy a *de jure* törvényes uralkodó helyett egy arra alkalmasabb kormányozza az országot; Róma két királyunkat dicsőítette szentté, három királylány pedig szintén a szentek közé került.

Botondfia Bicskei Gergely választott esztergomi érsek hivatalos úton éppen a pápai udvarban, a Tivoli és Cassino között félúton épült Anagni-ban, a pápa szülővárosában tartózkodott, amikor a IV. Fülöp francia király küldötte bérgyilkosok VIII. Bonifácra támadtak. Gergely érsek kardot rántott és a pápa védelmében hősi halált halt. (1303. szeptember 7.) A pápa, egyébként nem közkedvelt személy, életben maradt. A jámbor olvasó hiába keresné ezt az eseményt a millennium tiszteletére 2001-ben magyar nyelven is kiadott pápai életrajzgyűjteményben (Battista Mondin: *Pápák enciklopédiája*) - nem találná.

Magyarország királyai mesék és mondák gyakori hőseivé váltak német és francia nyelven. Szent István óta a Szentföldre Magyarországon át zarándokoltak, a keresztes hadak is hazánkon vonultak át, egy francia király úgy összebarátkozott a magyar királlyal annak udvarában, hogy II. Géza éppen akkor született fiának, Istvánnak VII. Lajos elvállalta keresztapaságát.

Több-kevesebb sikerrel, de őszinte igyekezettel kapcsolták össze Árpád-házi őseink a római és a bizánci kereszténységet, mindaddig, amíg Bizáncot a látszólag a hódító muszlimok ellen indult keresztes hadak ki nem rabolták és átmenetileg meg nem szüntették. (Latin Bizánc.) Az Árpád-ház királyai és a korszak magyarjai székesegyházak, paloták számlálhatatlan sorát építtették, a türjei Dénes nádor téglagyárat építtetett, hogy abban az építőmester tervezte alakú téglákat égethessenek ki.

A nemzet együtt élt királyaival, a legtöbb település ma is ismeri múltját. Bajót község lakói mindmáig dicsekednek, hogy mivel őseik Konstancia királynéasszony népe voltak, katalán íjászok kergették el Esztergom falai alól a tatárokat. Ha a szájról-szájra adott emlékek, hősmondák nemcsak igricek dalában maradtak volna emlékül, hanem le is írják ezeket - mennyivel gazdagabbak lennénk *legalább múltunkban*.

Mert a múltat, saját múltunkat sohasem akarták a magyarok lelkükből „végeképp eltörölni”.

A magyar állam újjászervezése: az Anjouk évszázada

Pápától kapott francia király

*Oh beata Ungheria, se non si lascia
piu malmenare!*

(Dante Alighieri: La Divina Commedia.
Paradiso. Canto XIX. 142.)

Az Árpád-ház kihaltával tétova tanácstalanságukban hol ide, hol oda kapkodó magyarok 1301. augusztus 27-én Fehérvárott királlyá koronázták Vencel cseh király kisfiát, szintén Vencelt, IV. Béla egyik unokáját, akit Lászlóvá magyarítottak.

Addigra azonban a nagymamája, V. István leánya, Mária, Anjou Károly nápolyi király felesége már Magyarországra csempészte unokáját, I. Károly Róbertet, akit Székesfehérvárott egy alkalmi koronával magyar királlyá koronáztak. A pápa Károlyt támogatta, 1303-ban maga elé idézte a két király képviselőit, és „bírói” ítélettel Anjou I. Károlyt hirdette ki a trónért folyó versenyfutás győzteseként. Ez az önkény akkora felháborodást keltett a nemzetben, hogy a cseh papa megijedt és jónak látta hazavinni kisfiát, persze koronástul, amelyet nagylelkűen odaajándékozott egy másik unokának, Ottó bajor hercegnek, aki azzal örömeiben 1305. december hatodikán mindjárt meg is koronáztatta magát. Viszont elkövette azt a hibát, hogy háztűznézőbe utazott Erdélybe, ahol Kán László erdélyi vajda elvette tőle a Szent Koronát, Ottót pedig hazaküldte (vagy hazaszökött: 1307). Az erdélyi nagyuraknak tervük lehetett a Szent Koronával, mert azt megtartották, így az 1307 októberében a rákosi országgyűlésen közakarattal megválasztott Anjou Károlyt 1309. szeptember 15-én a budai Boldogasszony templomban egy sebtében előkerített koronával másodízben is magyar királlyá avatták. Ezenközben Tamás esztergomi érsek Szegeden alkudozásba bocsátkozott a Szent Korona fogvatartóival; fáradozása sikerrel járt, és 1310 augusztusában Székesfehérvárott végre az *igazi* korona kerülhetett az immár huszonkét éves, sokat próbált I. Anjou Károly Róbert király fejére.

Ez a fejét vesztett magyarság kapkodásával eltelt zűrzavaros tíz esztendő annyiban vált mégis hasznossá, hogy kiderült: a nemzet csak azt fogadja el királyául, akinek fejét a Szent Korona illette.

Ez az első eset, hogy a Szent Istvánnak tulajdonított Szent Korona a nemzeti akarat és egység jelképe.

Nem célunk a Szent Korona mindmáig tisztázatlan eredetét, formáját ismertetni vagy vitatni; nem tudható teljes bizonyossággal, hogy kit mikor koronáztak meg vele először; annyi tény, hogy 1310-ben már kivételes jelentőségű erekleve volt. A talán meg sem koronázott Szent László az első, akiről egyértelműen állítja a középkori ének:

*Fejedben kele az Szent Korona
Szent Korona téged méltán illet.*

Mivel pedig a Szent Korona alsó része a II. Gézának, László bátyjának Bizáncból küldött pánt, és mivel István király tetemét Szent László emelte ki koporsójából a szentté avatáskor, ahol Szent István fején megtalálhatta a felső részt, elképzelhető, hogy László ötvöztette egybe a kettőt, a bizánci és a római kereszténység szellemét egyaránt jelképező koronává. Mivel a *Szent Korona* szót addig soha nem írták le, sőt a koronát sem ábrázolták: ez az elképzelés lehetséges. De lehetséges tucatnyi más magyarázat is. Annyi kétségtelen, hogy a nemzet 1310-ben már misztikus erejű ereklyeként tisztelte.

Mi lehetett a háttere egy Nápolyban megtelepült francia fejedelmi család tíz éven át tartó szívós küzdelmének a magyar trónért? Miért lépett fel a pápa döntőbíróként a magyarok királyválasztása ügyében, mikor pedig e döntőbíráskodás idején már volt egy koronás királyunk, és ilyen eljárásra 1303-ig sohasem került sor?

Az Árpád-ház kihaltakor nagyot fordult a világ.

Az egységes állammá szilárduló, mai szóhasználatnál Franciaország éppen a magyar államhatalom hanyatlásának évtizedeiben - (IV. Béla és V. István fegyveres viszálya a tatárjárás után, Kun László botrányos uralkodása, a főurak fokozatos elszakadása a központi hatalomtól, a koronától) - kezdte meg egy európai központi nagyhatalommá válása érdekében szőtt tervei megvalósítását: „leváltani” a Német-római Császárságot addigi vezető helyéről (1804-ben Napóleonnak sikerült). A Szentszék is, Magyarország is tudomásul vette a császár létét. Csak a császárokat koronázta maga a pápa - más uralkodókat nem, így a francia királyokat sem. Láthattuk, milyen küzdelmet vívott VII. Gergely pápa a római Szentszék főhatalmáért, mert addig a császárok nevezték ki a pápát, így István király koronázásának évében is.

A ma Franciaországnak és Németországnak nevezett államok Nagy Károly császár korában még egységes, sőt egynyelvű, bár több nyelvjárású birodalmat alkottak. A német és francia nyelv különválásának a 842. február 14-én keltezett „strassburgi egyezmény” latin, ófelnémet és ófrancia szövege az első dokumentuma.

A francia állam IX. (Szent) Lajos uralkodása idején (1226-1270) erősödött egységes hatalommá. Öccse, Károly - a nyugat-franciaországi, Loire folyóhoz közeli Angers körül kialakult Anjou grófság, majd hercegség ura - a bátyjának, IX. Lajosnak udvari jogászából 1265-ben pápává választott francia IV. Kelemennel 1266-ban Nápoly és Szicília királyává koronáztatta magát. A Sziciliát kedvelő és azt a normann uralom után felvirágoztató II. Frigyes császárra emlékező szicíliai népet véres kegyetlenséggel nyomta el, ellenfelét, Hohenstauf Conradinót kivégeztette. „Andreas Ungarus”, Magyar András pap Boldogemlékezetű (IV.) Béla és (V.) István királyok egykori káplánja és barátja (!) megírta az Anjouk szicíliai trónfoglalását; a lányát férjhez adó István király tehát egy megbízható egyházi férfiút is elküldött Szicíliába... (1272) 1282-ben a „szicíliai vecsernye” néven ismert lázadás elkergette Szicíliából; Anjou I. Károly király csak Nápolyt tartotta meg. Az ő fiának és utódának, II. Károlynak lett felesége V. István királyunk leánya, Mária. Sikerült rávenniük VIII. Bonifác pápát, hogy támogassa unokájuknak, szintén Károlynak magyarországi trónigényét. Hogy ez miként történt, imént előadtuk.

Az Anjou „leágazás” azonban csak egyik, déli-földközi-tengeri irányú részlete az utolsó Capeting királyok nagyszabású viláгурalmi terveinek.

Tanulva VII. Gergely és IV. Henrik császár konfliktusából, szívós igyekvéssel „megszerezték” a pápákat, a franciaországi Avignon városába telepítve őket. A gascogne-i születésű francia V. Kelemen 1305-ben oda tette át székhelyét s ettől kezdve XXII. János, XII. Benedek, VI. Kelemen, VI. Ince, V. Orbán, XI. Gergely, valamennyien franciák, s Avignonban székelnek.

Dante könyörtelenül ítél fölöttük. IV. Fülöpnek arra is volt gondja, hogy az akkori államoktól függetlenül, a keresztes hadjáratok idején alapított nagyhatalmú, titokzatos és gazdag templomos rendet a pápa közreműködésével feloszlassa; a rend elérhető, francia tagjait nagymesterükkel együtt kivégeztette. A történelem első koncepciós perében a templomosok eleinte magukra vallottak, a máglyán azonban világgá kiáltották ártatlanságukat. Nagymesterük elátkozta a pápát és IV. Fülöp királyt, akik rövidesen meghaltak.

A német császárság ugyanekkor veszíteni kezdett hatalmából. Habsburg Albert (1298-1308) német királyból nem is lett császár, pedig 1299-ben Quatrevaux francia kastélyban házassági terveket kovácsolt IV. vagy Szép Fülöp francia királlyal. Albertet unokaöccse, „Parricida” (Rokongyilkos) János 1308. május elsején megölte. Az Albert után következő Henrik császár, akihez Dante is nagy reményeket fűzött, noha Valenciennes-ben született francia gróf volt, csak fegyverrel tudott császári koronázásra érkezett csapatával a Lateránba utat vágni. Werner Mägdefrau szerint IV. Fülöp és rokona, Róbert nápolyi király két tűz közé fogták a császárt (In: *Deutsche Könige und Kaiser des Mittelalters*, Köln, 1989.); V. Kelemen pápát nem is engedték el Rómába, ahol csak három bíboros végezte az elvileg nem is érvényes szertartást. Henrik haza sem ért; harmincnyolc évesen halt meg egy váratlanul rátörő betegségben. A pisai dómban temették el.

A francia világalom gondolatának, amit IX. (Szent) Lajostól IV. Fülöp harmadik fiáig, IV. Károlyig ápolt a francia udvar, az angolokkal vívott százéves háború vetett véget (1337-1453).

A leányágon valóban jogos trónigényű Károly Róbert több, mint tíz esztendőn át tartó szívós küzdelme a magyar királyságért tehát a franciák világalulmi terveinek része.

„A francia világalom elméleti megalapozásához IV. Fülöp igénybe vette Pierre Dubois normandiai jog- és hittudós tollát s ez De recuperatione terrae sanctae című művében (1306) a világalom megszerzésének gyakorlati programját is kidolgozta ura számára. Hosszadalmasan kifejtette, miként kellene Itália, Spanyolország és a bizánci császárság hódoltatása után a magyar trónért éppen akkor küzdő Anjouk útján Magyarországot s végül Németországot is francia uralom alá vetni, más szóval a régi Római Birodalmat lényegesen megnövelt alakban feltámasztani.”

(Hóman Bálint: Magyar történet II. 171.)

Mi türes-tagadás: jól jártunk a ránk kényszerített Anjou Károllyal.

Módszeres következetességgel bánt el a kiskirály tartományurakkal. Tele volt velük az ország. Elég Csák Máté nevét említeni. Veszélyességükre jellemző, hogy Károly csak 1323-ban hagyta el ideiglenes székhelyét, Temesvárt és költözött a központi fekvésű Visegrádra. Talán Zách Felicián 1330-as sikertelen merénylete is helyi kiskirályi sértődöttségre vezethető vissza. Zách Csák Máté híve volt. A király döbbenetesen könyörtelen bosszúja - az egész családot kiirtották - sokkal többre mutat, mint egy leánya meggyalázottsága miatt feldúlt apa tettére.

A nehezen letörhető helyi kiskirályoknak köszönhető, hogy Károly király egyáltalán nem hívott egybe, nem tartott országgyűlést. Szűkebb tanácsával kormányzott. Családi körben franciául beszéltek. A vele érkezett francia lovagok közül Drugeth Fülöpöt és utódait illeti nagyabecsülésünk. Híven és sikeresen szolgálták urukat és új hazájukat. A Hunyadiak korától kezdve Homonnai Drugeth családnévvel szerepeltek. (Homonna: Zemplén megyei helység). Homonnai Drugeth Bálint zempléni főispán Bocskay István hadvezére volt. A magyar haderő muhi pusztai katasztrofális veresége (1241) óta esedékes korszerűsítését is a Drugethek közreműködésével hajtották végre (bandériumok). A magyar államférfiak közül kimagaslik az Abák nemzetségéből származó Nekcsei Dömötör (a többi Aba-fi Károly ellen küzdött-

működött), meghalt 1338-ban. Mivel az Eszékhez közeli Nekcse (ma: Nasice) Károly király legelső letelepedési körzetéhez tartozott, nyilván Dömötör úr is így került kapcsolatba először Drugeth Fülöppel, akit fiává fogadott, majd a királlyal. Tárnokmesterként ő volt a pénzügyek irányítója, közreműködésével vezették be a forintot, mint fizetőeszközt. Művészetpártolóként a „Nekcsei Biblia”, ez a pazarul díszített kódex tette halhatatlanná nevét számunkra. Feltehetőleg a Zala megyei Csatár pálos kolostorának szánta ajándéknak. Ez a módszeres következetességgel dolgozó Károly harmadik jelentős korszerűsítése a földbirtokos nemesség megrendszabályozása és a hadügy korszerűsítése után. Negyedikként: halhatatlan érdeme Károlynak a bányák módszeres feltárása, a bányajog rendezése és a régebben működő bányák korszerűsítése. Megalapította például a nevezetes Körmöcbányát. (Körmöci aranyak.) Támogatta a városok fejlődését (Buda, Kassa). Gondosan ügyelt a külkereskedelemre és általában a külkapcsolatokra (Visegrádi találkozó, 1335).

Károly király 1326-ban francia módra Szent György néven lovagrendet is alapított. Kivételes kegy volt a lovagrendbe történő felvétel. Működését szigorúan szabályozták.

Elgondolkodtató Károly Róbert nagy gonddal ápolt Szent László-kultusza és egyáltalán: a magyar nemzeti önértékre mindig tekintő politikája (habár, mint említettük, nem hívott egybe országgyűlést). A pénzekre is ő verette először Szent László alakját. A váradi síremléket gondosan ápolattatta. Templomi freskók tömege bizonyítja a nemzetben amúgy is eleven Szent László-tisztelet tudatos ébrentartását. Francia lovagként a lovagkirály előtt hódolt.

Károly Róbert abban reménykedett, hogy kisebbik fiát, Andrást Anjouként a nápolyi trónra segítheti s így létrejöhetne egy Földközi-tengerig nyúló magyar birodalom (a tervezett, említett francia birodalomon belül). 1333-ban személyesen utazott fiával Nápolyba és ott eljegyezte Johanna trónörökösnővel. 1342-ben házasságot is kötöttek... E tragikus nász fejleményeit már nem érthette meg, mert I. Károly 1342. július 16-án meghalt.

Székesfehérvári ünnepélyes temetésén Telegdi Csanád esztergomi érsek, régi híve méltatta. Imre király kisfiának, III. Lászlónak temetését, ezt a kegyeleti aktust leszámítva száznegyvenhat éve nem temettek királyt Fehérvárra, a Szent István alapította székesegyházba. Utoljára III. Béla temetésén búcsúztatta a nemzet királyát, egy nagyhatalom megalkotóját - azóta csak a koronázások nemegyszer talmi fénye sugározta be a már akkor nagyon réginek számító épület komor belsejét.

A temetés utáni héten pedig, 1342. július 21-én az esztergomi érsek királlyá koronázta az elhunyt uralkodónak és Erzsébet lengyel királynak fiát, a tizenhat éves Lajost.

A lovagkirály

*Miközben maga is fegyveresen fölfelé igyekezett az ostromlétrán,
kődobásoktól súlyosan megsebesült, az árokba zuhant és
súlyos testi sérüléseket szenvedett.*

*Midőn a király ostromolni kezdte Aversa városát, maga is
harcba bocsátkozott; egy nyíllövéstől a lábán életveszélyesen
megsérült és az Isten segítségével, valamint az orvosok
ápolásával is alig menekült meg a haláltól.*

(János, Küküllő főesperese, Nagy Lajos személyi titkára:
Lajos király viselt dolgai. 1380-as évek.)

„Átlagos magasságú, büszke tekintetű, göndör hajú és göndör szakállú, derűs arcú, duzzadt ajkú és kicsit görbe hátú ember volt” - így öröközte meg urának külsejét titkára és bizalmasa, Küküllei Apród János néhány évvel a király halála után.

A latinul Ludovicus, franciául Louis ősi frank név, eredetileg Klodvig, „bátor, vitéz”. A mi Nagy Lajosunkat Mária nápolyi királynénak, V. István magyar király lányának fiáról, Szent Lajos toulouse-i püspökről, dédnagybátyjáról nevezték el.

A Lajossá magyarított Louis nyelvünkben jószerint ismeretlen volt. A XIV. századi fordulat után az Árpád-házi királyok nevei eltűntek. Csak a László maradt meg, de az is Ulászló szláv alakban. István, Imre, Béla, Géza többé nem olvasható királyaink névsorában.

Arany János Toldija óta nehéz Nagy Lajosról tárgyilagosan írni. Magyar vitézek Itáliában, várostromok, kalandok, dicsőség... Számptalan háborút vívott, ezekkel azonban tán a felét sem érte el annak, amit atyja az orszáért, az országban uralma megszilárdításáért tett.

Erzsébet anyakirályné röviddel Károly halála után a kincstári készletekből 21 ezer márká színarannyal, 27 ezer márká ezüsstel és fél köböl aranypénzzel indult útnak Nápolyba, hogy fia, András híveit megjutalmazza és a nápolyi és avignoni irányadó személyeket megvesztegessen. Mindenképpen el kellett érni, hogy Andrást Nápoly királyává koronázzák. Felesége viszont, Johanna egymaga óhajtott királynő lenni. Az anyakirályné 1344 tavaszán rossz érzésekkel, viszont pénz nélkül tért haza Magyarországra.

1345 szeptemberében az ármányos Johanna meggyilkoltatta férjét, a trónon vetélytársát: Andrást herceget, Nagy Lajos fivérét.

Lajos király ugyanakkor a még pogány litvánok ellen vezet eredménytelen keresztes hadjáratot és a Dalmáciára éhes Velence köztársasággal bajlódik: Zára városát igyekszik visszafoglalni a velenceektől, de sikertelenül. Veszteségei súlyosak.

A király 1347-ben szánta rá magát a fivére meggyilkolása miatti bosszúhadjáratra. Ez két ütemben folyt 1350 október végéig. Célját, Johanna megbüntetését és leváltását nem tudta elérni. Pedig Lajos király Nápolyba is bevonult. Viszont mivel 1350 szentév volt, Nagy Lajos elzarándokolt Rómába. Hálát adott Istennek súlyos sebesüléseiből történt felépüléséért.

„Róma kapuinál Cola di Rienzi néptribun fogadta száz, bíbor tógába öltözött római polgár élén.”

(Hóman Bálint)

Így vonultak a Szent Péter-templomhoz. A távol lévő pápa jókívánságaitól kísérve tért haza Magyarországra 1350 októberében.

„A szép sikerrel indult nápolyi hadjárat hirtelen befejezése és Lajos király indokolatlannak tetsző visszavonulása semmiképpen sem volt ínyére a lelkesen fegyvert ragadott nemeseknek.”

(Hóman Bálint)

Sebaj. 1351 nyarán másodszor vezet hadjáratot a makacs litvánok ellen. Eredménytelenül. Visszont ősszel, talán a háborgást is lecsillapítandó, országgyűlést hirdet, hosszú évtizedek után először. Ekkor ünnepélyesen megerősítette az Aranybullát, biztosította az ország nemeseit, hogy valamennyien szabadságot élveznek és megtiltotta a jobbágyság elhurcolását, bántalmazását. Az úriszéki bíráskodást is szabályozta.

1352: Újabb litvániai hadjárat. Sikertelen; a lengyel és a magyar ostromló seregek visszavonulnak. VI. Kelemen pápa közvetítésével Lajos békét köt Johannával és visszavonja Itáliában állomásozó csapatait.

1353-ban a király másodszor nősült - első felesége a nevezetes pestisjárvány áldozata lett - Kotromanics István bosnyák fejedelemnek a visegrádi udvarban nevelkedett leányát, Erzsébetet vette nőül.

Értelmetlenség a további litvániai, balkáni, Velence elleni, mégis újra meg újra valamilyen ürüggyel Itáliába küldött csapatok hadjáratait sorolni. Egyik se járt sikerrel. A litván ügy akkor érett be, amikor 1370 őszén Nagy Lajost Lengyelország királyává választották, majd holtá után Hedvig lánya mint lengyel királyné szentté dicsőült, keresztény hitre térítvén a litvánok fejedelmét.

A szakadatlan velencei háborúk 1381-ben a torinói békével fejeződtek be, amikor a magyar alapítású pálos rend megkapta Szent Pál remete hamvait. Nagy ünnepléssel szállították Budaszentlőrincre, a pálosok központi kolostorába.

A csüggesztően szomorú Johanna-ügy keserves-tragikusan zárult: Durazzói Károly 1382. május 22-én megfojtatta Johannát. András meggyilkolása óta harminchét év telt el, de még a vérbosszút sem Lajos hajtotta végre.

Néhány hónap múltán Nagy Lajos király is halott volt. (1382. szeptember 10.)

* * *

Maradhatott-e ideje a királynak az ország belső ügyeivel foglalkozni? A szakadatlan háborúk között és mellett itthon is a külkapcsolatok foglalkoztatták; a nápolyi királyságtól és a pápai államtól független észak-itáliai részek tartományuraival sikeresen szőtt kapcsolatok; reménykeltő tárgyalások az egy nyáron át Budán tárgyaló, a török fenyegetése miatt kétségbeesett bizánci császárral; lengyel királyságának ügye; Erzsébet királyné aacheni zárandokútjának megszervezése: magyar kápolnát avatott fel nagy kísérettel az ősrégi aacheni székesegyházban (1357). Lajos király 1363-ban személyesen vett részt IV. Károly császár krakkói lakodalmán Pomerániai Erzsébettel. (Ez a kapcsolat évtizedek múltán végzetesen hat majd ki a nemzet sorsára.)

Lajos király és nyilván a püspöki kar kezdeményezésére V. Orbán pápa engedélyezte a pécsi egyetem alapítását (1367). Mivel működéséről és fennállásáról alig maradt adat, létét (az alapító pápai okmányon túl) bizonytalanság homálya takarja. A millennium évében feltárták a székesegyházzal szomszédos épületét.

Kivételes gonddal támogatta a városok fejlődését és általában a kereskedelmet. Pártolta a művészeteket: a Kolozsvári testvérek Szent György-szobra (emlékezzünk atyja alapítására: Szent György lovagrend!), Szent László váradi lovas szobra, festőművészeknek adott megbízatások...

Kik viselték hát a háborúival és világmegváltó birodalmi terveivel elfoglalt Lajos király helyett az ország gondját? Olyan meghitt francia hívei már nem voltak, mint a Drugethek vagy mint Nécsei Dömötör. 1356-1367 között korábban Itáliát járó diplomatája, Kont Miklós volt a nádor; végzetes befolyásra Garai Miklós, a királyné kedveltje tett szert 1375-től kezdve. Magas udvari beosztásokban tartósabb hatalma volt a Lackfi és a Bánffy családoknak.

A király és az ország igazi gondja a trónöröklés ügye volt. A királyi párnak sohasem született fia, ezért Lajosnak nagy sokára, de akkor gyors egymásutánban született három leánya férjhez adására kellett gondot viselnie, mert utódként valamelyikük férje jöhetett szóba. Eleinte a nápolyi Anjou-fít, Károlyt nevelgette utódának a magyar királyi udvarban, ám az felnőve már mint Nápoly királya másfelé tájékozódott. Legidősebb lánya, Katalin a francia királyfinak lett eljegyzett menyasszonya, ámde Katalin meghalt. Tehát ismét a franciák. Lajos legkisebb lánya, Hedvig a lengyel trónra került, férje magyar királyként nem jöhetett számításba. A középső lány, Mária felnövekedvén, Katalin francia vőlegényét „örökölte” volna, ámde, mint látni fogjuk, a nász, bár „per procura” megtartották az esküvőt, nem teljesült be. Így IV. Károly császár fia, Zsigmond maradt trónutód-jelöltnek. Lajos őt is udvarába fogadta, mint korábban a „kis” Károlyt. Zsigmond a király halála évében trónörökösnek tekinthette magát.

Hogy ebből mi lett, kiderül a következő fejezetből.

Jezabel

*A kutyák falják fel Jezabel testét és Jezabel
holtteste úgy terüljön el a földön mint a szemét.*

(2. Királyok könyve 9,36.)

Királyné asszonnak nyaka szakada

(Sztárai Mihály: Szent Illyésnek és
Ákháb királynak idejében lött dolgokról, 1549)

Lajos király temetésének másnapján, 1382. szeptember 17-én a tizenkét éves Máriát, legkisebb leányát Székesfehérvárott Demeter bíboros-érsek, Nagy Lajos bizalmasa és diplomáciai küldetések sikeres intézője királlyá koronázta. Királyválasztás tehát nem volt, pedig történelmünkben először lépett *nő* a trónra. A koronázás a nemzet megkérdezése és tudta nélkül történt. Mivel sem Erzsébet anyakirályné, sem Garai Miklós nádor nem várta meg, míg Mária vőlegénye, Zsigmond, IV. Károly császár fia visszatér Lengyelországból: nyilván kész helyzet elé akarták állítani a közvéleményt is, Zsigmondot is. Ennek egyetlen oka csak az lehetett, hogy Erzsébet anyakirályné Garai Miklós náddal, akihez őt személyes vonzalom is fűzte, törekedett a hatalomra.

Erzsébet a neki nem tetsző államférfiakat elmozdította; Alsáni Bálint pécsi püspököt viszont főkancellárrá nevezte ki. Az okleveleket hol Mária, hol Erzsébet, hol mindkettőjük, nem egyszer Garai nádor nevében állítják ki. Külföldről érkező diplomaták és követjelentések „két magyar királynő”-t emlegetnek.

Erzsébet nem bízott az akkor tizenöt éves Zsigmondban és ezért felújította a Katalin halála miatt elmaradt francia házasság tervét. VI. Károly francia király fia, Lajos orléans-i herceg örömmel fogadta az ajánlatot és el is indult Magyarországra. Időközben azonban a koronázás ügyében meg sem kérdezett nemzet Nagy Lajos szándékaihoz hű fele észbe kapott és érintkezésbe lépett a lányok születése előtt trónörökösként nevelt Kis Károllyal, aki hajlandónak mutatkozott elfogadni a magyar királyságot. Az ettől megdöbben Garai és Erzsébet gyorsan megszervezik Mária és Zsigmond esküvőjét, miközben a francia királyfi már útban van és a házasság *per procura*, képviselőjében megtörtént. Károly 1385 őszén érkezett Magyarországra. A Lajos-párti nemesség kíséretében és védelmében Székesfehérvárra tartott.

A tanácstalan és rémült Erzsébetet és Máriát sikerült rábeszélni, hogy Mária mondjon le. Zsigmond e hírre kerekét oldott és Csehországban kötött ki. A koronázás annak rendje és módja szerint 1385. december 31-én Demeter bíboros-érsek közreműködésével megtörtént. *Az eseményen Mária és az anyakirályné jelen volt.*

Mária, magyar király uralkodott 1382. szeptember 17-től 1385. december 31-ig, összesen három és fél évig. De ekkor is csak alakilag, mert a kormány Erzsébet és nádora kezében volt.

Károly nagy tisztelettel hódolt Erzsébet előtt, akit nevelőanyjának tekintett. Erzsébet viszont felbérelte Forgách Balázst, aki a budai kastélyban, az anyakirályné szobájában karddal támadt II. Károly királyra. A súlyosan sebesült Károlyt Budáról Visegrádra szállították, ahol február 24-én meghalt. (Csak 1390. február harmadikán temették el Károly ott heverő tetemét.)

Erzsébet (és Garai) kezébe tehát visszakerült a kormány. A Nagy Lajossal szövetkezett olasz városállamok, fejedelemségek ingerülten fejezték ki felháborodásukat. Firenze városa, mivel tudták, hogy II. Károly sebesülten ugyan, de életben maradt, fenyegetőzött:

„Felséged (Erzsébet) tiszte és feladata az, hogy ne csak életben tartsa a királyt, hanem szabadságát is visszaadja. Az ő sorsának összes terhe felséged vállaira nehezedik.”

Közben azonban Károly meghalt. Az országossá növekedett felháborodás miatt Erzsébetet pánik fogta el és lánya, Mária kíséretében Garai Miklóssal Gara várába menekült (ma: Gorjani).

A menekülőket azonban üldözte a feldühödött nemesi had és 1386. július 25-én utolérték a kocsisort, Forgách Balázst leszúrták, Garai Miklósnak fejét vették, véres fejét Erzsébet ölébe hajították. A két asszonyt foglyul ejtették, de nem bántották.

Erzsébet, Garai Miklós levágott fejével az ölében, könnyörögni kezdett, hogy legalább Máriának kegyelmezzenek.

„Én vagyok a gonosztett szerzője! Másik szerzője, aki engem ide juttatott (!) - tudniillik Garai Miklós - már elvette büntetését.”

„A királynők és a nádorispán Károly király meggyilkolása miatt szenvedték el ezt a büntetést. Mert az, aki a mindenséget teremtette, lát mindent, és nem tűri, hogy bármilyen vétek megtorlás nélkül maradjon.”

(Thuróczy János)

A gyilkosság hírére, király nem lévén, a nemzet 1386. augusztus huszadikán Székesfehérvárott országgyűlést tartott:

„Megesküdtek Szent István fej-ereklyéjére, amelyet a legnagyobb tisztelettel érintettek meg, hogy a respublica javára és a regnum hasznára bárkit, aki a közakarattal ellentétben cselekszik, akár magát a királyi felséget is, ebben megakadályozzák, külhatalomnak minden módon ellen állanak, az ország földjének és határainak védelmére minden erejükkel hadra kelnek.”

(Fügedi Erik: Ispánok, bárók, kiskirályok, 1986)

A nemzet tehát válságos időben késedelem nélkül kezébe veszi a haza ügyét. A nemzeti önérzet vigasztaló jele ez.

Királyt is kellett választani. Máriával nem óhajtottak kísérletezni, különben is lemondott. Maradt, jobb híján, Zsigmond.

Zsigmond a velencei hajóhaddal szövetkezve kiszabadította Máriát, 1385 óta feleségét, dalmáciai fogságából. Erzsébet anyakirálynét azonban 1387 januárjában Novigrádban János vranai perjel, a meggyilkolt II. Károly híve megfojtatta.

Zsigmondot 1387. március 31-én Benedek veszprémi püspök (Demeter bíboros-érsek meghalt) magyar királlyá koronázta. Az ország-tanács a koronázás előtt szabályos szerződést kötött Zsigmonddal: a király és a nemzet szövetségre lép. A király az ország-tanács jóváhagyása nélkül semmit sem tehet. A nemzet egységét a Szent Korona jelképezi. Vagyis: *a Sacra Corona Regni Hungariae a mindenkori király fölött áll!*

Jezabel ártó szelleme száműzetett.

Gulácsy Irén nevezte így Erzsébet anyakirálynét régi hagyományok, szóbeszéd alapján. Ezt az ótestamentumi királynét vétkei és fertelmes élete miatt az ablakon hajították ki az új király szolgái. (*Jezabel*, 1944.)

A megreformált ország

Az Árpád-ház kihalta után tétován kapkodó magyarok nyakába a francia pápa ültette hívét, V. István király lányának unokáját.

Jól jártunk vele. Mégis figyelembe veendő és elgondolkoztató, hogy I. Károlyra nem mi találunk rá. *Kaptuk*.

A ránk erőszakolt uralkodó az akkor legkorszerűbb közigazgatást, államrendet, pénzgazdálkodást, szokásokat, törvényeket és hadsereget szervezte meg. Francia hívei (mint a Drugeth-ek) mellett tehetséges magyar államférfiakra is számíthatott, például Nekcsei Dömötörré.

Beleszólást nem tűrt a dolgába, a közvéleményt kívül rekesztette. Budára se költözött. Temesvárról egy jól védhető, minden irányba kilátást nyújtó erődbe, a Duna-parti Visegrádra vette be magát. Innen kormányozta az országot. A magyar hagyományokat, önérzetet messze-menően figyelembe vette.

Történelmünket nagyanyja révén ismerhette; kiváló érzékre vall, hogy Szent Lászlóban találta meg azt a példaképet, amivel és akivel a nemzet legszívesebben azonosult. A fiainak füstetett kódexben részletesen ábrázoltatta és megíratta Szent Lászlónak és csudáinak, hősi életének történetét.

Felismerte a városok jelentőségét, felgyorsította az ellustult magyarországi kereskedelmi életet. A határok védelmére alkalmas, korszerű hadsereget szervezett. Nem volt ez állandó hadsereg; minden országlakos, főleg persze a nemesség, de a papság és a városok is birtoka és/vagy jövedelme arányában köteles volt bizonyos számú és fegyverzetű csapatot mozgósításra a király rendelkezésére bocsátani. (Bandériumok: zászlóaljok.) A Balkánon felbukkanó eretnkségeket könyörtelenül elfojtotta. Ugyanilyen könyörtelenséggel bánt el az Árpád-ház hanyatló korszakában egyre inkább elszaporodott kiskirályokkal, tartományurakkal. Talán Zách Felicián ki tudja miért gertrúdi jellegűvé színezett merénylete és annak irgalmatlan büntetése is ide sorolható.

Fia, Nagy Lajos mindebbe beleszületett. Hatalma és (az ország) vagyona birtokában a kelletténél szenvedélyesebben igyekezett megbosszulni fivére halálát. E célból vezetett itáliai hadjáratai azonban végelemzésben kudarcot vallottak. Ezt alighanem nehezen viselte el. Az Anjouk vágya egy francia nagybirodalom iránt, s abban egy francia érdekből is erős, gazdag magyar állam létének eszméje annyira foglalkoztatta, hogy megszállottként igyekezett a minden hájjal megkent, ledér Johannán bosszút állni s így a nápolyi királyságot megszerezni. A magyar államnak mindez rengeteg pénzébe, férfiak, katonák életébe került. A litvániai kalandokat is túlzottnak nevezhetjük, hasznunk nem lett belőle. Viszont azzal a délibábbal vigasztalhattuk magunkat, hogy, mint azt annak idején az iskolában tanultuk, „három tenger mosta Magyarország partjait”. Melyik három tenger?

Persze az itáliai hadjáratok kimeríthetetlenül gazdag élményanyagot adtak a nemzetnek. Számos jeles hadvezérré előlépett vitéz szerezte tapasztalatait Itáliában, Toldi Miklóstól Hunyadi Jánosig. Megismerhettük Európa legfejlettebb népét, pénzügyi gazdálkodást, kereskedni tudást, művészeteket tanulhattunk. Nagy Lajostól kezdve nem Németországba, nem is Párizsba, hanem Itáliába járt tanulni az ifjúság. Étkezési szokások, változatos bor- és sajt-féleségek, ezek készítésének módja, divat, öltözködés, könnyen kezelhető fegyverek... És a tenger! Kitágult a horizontunk.

Fia nem lévén, trónutódlási terveiről, politikájáról nehéz ítéletet mondani. Kétségtől Nápoly, Dél-Itália lett volna a legszerencsésebb házassági lehetőség, sőt a francia királyfit sem lett volna szabad sértőn mellőznie a királyné asszonynak. Ez nem róható fel a királynak. Hiszen ő szánta a fiatalon meghalt Katalint az orléans-i herceg feleségül. Így viszont Zsigmond, akit jobb híján maga választott ki utódául, azzal se törődve, hogy Mária lánya utálta Zsigmondot, szerencsétlen választás volt. De honnan tudhatta volna?! Feleségét, a tüzes vérű bosnyák asszonyt Lajos a maga titokzatos betegsége miatt elhanyagolta, s úgy látszik, Erzsébet férjura holtá után túl könnyelműen bízta magát és a nemzetet Garai Miklóssal. A Garaiak vagy Garák Mátyás királyig sok borsot törnek még a nemzet orra alá. Fügedi Erik írta idézett könyvében: „Nagy Lajos uralmának második feléről és a halálát követő négy esztendőről írni még ma, az utóbbi évek eredményes kutatása után is felér egy sötétbe ugrással.”

Hát igen. Az anyakirályné által szervezett királygyilkosság. Aztán Erzsébet anyakirályné megölése; Garai Miklós nádor véres feje Erzsébet ölében... Kicsit sok.

Mária, mint Zsigmond király felesége, visszavonultan élt, többnyire Váradon, ahová temették is.

Halála furcsa, és még furcsább, hogy jó szimatú krónikások se fürkésztek részletek után.

A kivételesen Budán tartózkodó Mária, hetedik-nyolcadik hónapos, kisbabát váró állapotában 1395. május tizenhetedikén kíséret nélkül kilovagolt a budai hegyekbe. Sokáig elmaradt, keresni kezdték. Egy erdei vízmosásban hevert, holtan. Mellette a koraszülött csecsemő holtteste.

Ha a lova beszélni tudott volna!

Kényszerpályán

(A Német-római Császárság érdekkörében)

A hatalom felelőtlen kalandora

*A lenyomott jobb így segedelemért kiálta
S íme te, jobb feleink ostroma: ölni jövel.*

(Czuczor Gergely: Zsigmond, 1837)

IV. Károly császár, cseh király Franciaországban nevelkedett, művelt uralkodó volt. Ő alapította a prágai egyetemet. Kisebbik fiát, Zsigmondot Nagy Lajossal egyetértésben a magyar trónra szánta. Zsigmond Lajos király utolsó éveiben Magyarországon nevelkedett. Olvashattuk, miféle bonyodalmak után sikerült feleségül kapnia Máriát, Lajos király lányát. Veszélyes pillanatokban hol Lengyelországban, hol Csehországban tűnt el és bukkant fel újra. 1387. március 31. óta Magyarország királya.

Válságos helyzetben lépett trónra. Az ország egyik része Nagy Lajos politikájához ragaszkodott, Itália és a tenger felé kívánt tájékozódni, s ennek jeléül lemondásra bírták az atyja temetése után trónra emelt lányát, Máriát. Az esztergomi érsek a lemondott királynő jelenlétében annak rendje és módja szerint megkoronázta a magyar udvarban nevelkedett és sokáig trónörökösnek tekintett nápolyi II. vagy Kis Károlyt. Őt azonban az anyakirályné megölette.

Ennek következtében a „nápolyi párt” fellázadt, országszerte tiltakozások, erőszakos események követték egymást. Megszűnt a belső békeség. A békétlenek vezére Horváti János macsói bán, egykor Nagy Lajos hadvezére volt. Fivére, Pál, zágrábi püspök vitte Garai Miklós és Forgách Balázs levágott fejét Nápolyba. Egyetértett velük Csáktornyai Lackfi István, Lajos király meghitt bizalmasa, Palisnai János johannita lovag, vránai perjel. A lázadók hol itt, hol ott felbukkanó, a Zsigmond-pártiakon rajtaütő csoportját Hédervári Kont István (Stephanus Kont, denominatus dominorum de Hédervára, alto de sanguine ortus) vezette. Az ellenük küldött királyi csapat egy hajnalon rajtuk ütött. Harminckettejüket sikerült foglyul ejteni. Megbilincselve szekérre rakták őket és vitték egyenest Budára. Itt a Szent György téren a király jelenlétében valamennyiüket lefejezték.

„Ezeknek a vitézeknek a halála volt az a hamu alatt lappangó szikra, amely tűzvészt vetett Zsigmond király és a magyarok közé; ez volt az oka, hogy uralkodása életének utolsó napjáig sohasem volt biztonságos”.

(Thuróczy János: A magyarok krónikája, 1488)

Kont Istvánról és társairól hősi ének született, Enea Silvio de Piccolomini (1458-tól II. Pius pápa) Basel városában számolt be róla könyv alakban. „*Resonanti lira canit*”: zengő lanton énekeltek róla. Ugyanezt jegyzi fel Thuróczy János *A magyarok krónikájában*.

Horváti Jánost is kivégezték: Pécssett ló farkára kötve vonszolódott végig a városon, amíg bele nem halt.

Zsigmond elrettentő példát mutatott a nyilvános kivégzéssel; a nápolyi párt mégis annyira szervezett maradt, hogy kapcsolatba léptek a meggyilkolt II. Károly fiával, a nápolyi királlyal, aki kiáltványt intézett a magyar nemzethez, felszólítva mindenkit, hogy tagadja meg Zsigmondot.

Mária királyné rejtélyes halála még inkább felkavarta a kedélyeket. Megint zavargások törtek ki, sőt Hedvig királyné Lengyelországból csapatokat vezényelt Magyarországra, mert gyanakodott: vajon nem gyilkosság áldozata-e nővére, Mária?

Annyi tény, hogy Zsigmondnak esze ágába se jutott gyászolni. Gonzaga herceg követe 1395 őszen bemutatkozó látogatásra jelentkezett öfelségéhez, akit azonban nem talált a palotában. Azt a tanácsot kapta, hogy keresse a királyt Kanizsai János esztergomi érseknél. Ő intézi az ország hivatalos ügyeit. Paolo de Armaninis követ meg is találta Zsigmondot az érsek palotájában. Zsigmond mindjárt játszadozni kezdett az ajándékba kapott kiskutyákkal. A követ által előadott kérdésekre másnapra ígért választ a király. Másnap, jelentette a követ Gonzaga hercegnek a messzi Mantovába, a megbeszélés úgy folyt, hogy a király, ha a követ kérdést tett fel, félrevonult a terem sarkába, ott az ország-tanács valamelyik tagja közölte a választ, mellyel Zsigmond visszament Armaninishez és megadta a feleletet a követ kérdésére. Zsigmond egyetlen lépést sem tett Kanizsai János nélkül, s mint olvastuk, még a látszatra sem ügyelt. (Thallóczy Lajos: *Mantovai követjárás Budán*, 1905.)

Ilyen körülmények között került sor a következő évben, 1396-ban a mai Bulgáriában lévő Duna-parti Nikopol városánál egy keresztes háborúnak nevezett csatára a törökkel. Őt francia gróf, egy angol herceg, két német főnemes vezette csapatait Rákos mezejére. „Ha az égbolt ránk szakadna, lándzsáinkkal még azt is föltartanánk és nem esne bajunk” - hencegett Zsigmond. (Thuróczy.)

A hadjárat katasztrofális vereséggel ért véget. Zsigmond megszökött, eltűnt; mint kiderült, a Dunán a tengerig hajózott, ott egy gályát fogadott, melyen körbehajózta a görög szigetvilágot.

„Zsigmond mint ember is megbukott. Kiderült, hogy nemcsak a hadvezér tehetsége hiányzik belőle, hanem a személyes bátorság is. Rájött, hogy fél s ezt az érzést nem képes leküzdeni.”

(Mályusz Elemér: Zsigmond király uralma Magyarországon, 1984)

A király szökésének híre előbb-utóbb elterjedt az országban. Cserbenhagyta csapatait! A nápolyi pártnak eszébe jutott a meggyilkolt II. Károly fiának kiáltványa. Megindult a szervezkedés, tárgyalás.

Lackfi István, mint rangidős államférfi, Lajos király tapasztalt hadvezére, tárgyalásokba kezd a délvidékiek ligájával. Azt latolgatják, mi a teendő, ha Zsigmondnak végleg nyoma veszett?

Zsigmond király turistaútjának végén, 1397. február 27-én Körös várában találkozott a magyar urakkal. Hódolattal, de szemrehányásokkal fogadták. Ifjabb Garai Miklós a király jeladására rátámadt Lackfi Istvánra és lekasabolta az idős férfit. Meghalt a másik jelenlévő Lackfi is. Az összegyűlt urakat börtönbe vetették. Szepesi János zágrábi püspököt leváltották. Heltai Gáspár 1575-ben kinyomtatott krónikája szerint a felháborodott magyar katonák körülvették a várkastélyt, melynek ablakából Zsigmond közékük dobatta Lackfi holttestét. Így végződött Arany János Toldija hőséneke élete...

Zsigmond e tetteivel leszámolt Nagy Lajos még élő, utolsó híveivel. Csáktornyai Lackfi Istvánt az általa építtetett keszthelyi templomban temették el. A millennium évében a város a templom közelében lovas szobrot emelt Lackfi Istvánnak. (Kádár Katalin alkotása.)

A nápolyi párt, tehát az itáliai orientáció híveit minden vagyonuktól megfosztották. Hóman Bálint írja a Lackfi-vagyon felprédálásáról:

„A rögtön összeült királyi ítélőszék az összes résztvevőket hűtlenség fejében marasztalta el, s fej- és jószágvesztésre ítélte. Az Anjou-kor leghatalmasabb főúri vagyona, a nápolyi fővezér (Lackfi) fiainak nyolc vára és kétszázötvennél több falura terjedő uradalmi kerületek prédára. Csáktornya az egész Muraközt magában foglaló uradalmával Cillei Hermané lett, a komáromi és simontornyai uradalmak Garai Miklós vagyont gyarapították... Lékát és Csepreget mintegy negyven faluval a Kanizsai testvérek kapták.”

Kanizsai János kancellári minőségében gondoskodott arról, hogy a Lackfi családot és nevet örök időkre megrágalmazza. A Lackfi-vagyont szétosztó-ajándékozó oklevelek szövegében mindenütt a legsötétebb vádak és rágalmozások olvashatók, s ezeket az okleveleket hitelt érdemlő forrásokként kezelő történetírók sokáig ténynek vélték. (Thuróczy is.) Hóman Bálint mutatta ki először a Kanizsai szerkesztette oklevelek hamis, rágalmozó voltát. Mályusz Elemér írja:

„Kanizsai megtette Csáktornyai Lackfit a Horváti-mozgalom igazi felidézőjének és irányítójának, az akkor elkövetett gonoszságok részesének, a továbbiakban minden ármány szerzőjének, minden baj forrásának, az országot és a királyt ért minden veszedelem gyökerének. Nem kell történetírónak lennie az olvasónak, hogy a vádak igazságában kételkedjék; a mértéktelen túlzás azt árulja el, hogy szerzőjük a hiányzó bizonyítékokat, sőt a valószínűséget próbálta meg pótolni.”

A gyilkosok pedig boldogan és büntetlenül éltek gyilkosság által szerzett vagyonukkal, a jó Zsigmond király árnyékában. Az ellenzék viszont Váradon hűséget fogadott a meggyilkolt Károly fiának, László nápolyi királynak.

E váradi fogadalomtételt, vagy inkább fogadkozást az öntudatára ébredt nemzet egy addig szokatlan lépése előzte meg.

Zsigmondot, mint uralkodásra alkalmatlan férfiút Kanizsai János és Bebek Detre nádor 1402. április 28-án Budán *letartóztatta!* Október 29-ig volt fogságban, addig gondolkoznia kellett és megígérnie, hogy megjavul. A nemzetet képviselő urak úgy ítélték meg, hogy a Szent Korona megelégedte a hitvány király tetteit s mostantól fogva ő: a Szent Korona fog uralkodni. Mégpedig oly módon, hogy a kancellár nem a királynak, hanem a Koronának kancellárja, az okleveleket pedig nem a király, hanem az ország vezetői - *prelati, barones et regni Hungariae procures universi* - írják alá és adják ki. Új pecsét is készült.

A javulást fogadott és ezért kiszabadult Zsigmond mindenesetre egy időre elhagyta az országot. Csehországba ment, ahol fogságba vetette bátyját, a nála is felelőtlenebb cseh királyt. Ezután Bécsben megállapodott három osztrák herceggel, hogy örökös nélküli haláluk esetén kölcsönösen öröklik egymás trónját. 1402. augusztus 16-át írunk: harmincöt év múlva, 1437 decemberében e megállapodás egyik résztvevője, Habsburg Albert lesz Magyarország királya... Kétség sem fér hozzá, hogy az országot megosztó Zsigmondi politika fő célja a német érdekek, ezen belül a Habsburg-ház uralomra juttatása volt Magyarországon. Zsigmonddal tehát a Nyugat-Európa, a tengerek, Itália felé tekintő változat helyett végleg betagozódtunk a német birodalomnak, ezen belül a Habsburg érdekkörnek hatalmi világába.

Tudták ezt az akkori magyarok is, jobban, mint mi ma, azért folyt Hédervári Kont és a Lackfiak óta annyi vér. 1403. augusztus ötödikén Kanizsai János érsek a dalmáciai Zarában egy alkalmi koronával Magyarország királyává koronázta Lászlót, a megölt II. Károly fiát.

Schönherr Gyula történettudós írja:

„A nápolyi párt létjogosultsága mellett legékezebben szól az a jelenség, hogy a magára hagyatott párt a Zsigmond hívei részéről reámért csapások dacára is évről évre gyarapszik, és Zsigmondnak mind nagyobb erőfeszítésébe kerül a védekezés a trónját fenyegető veszély ellen. Annak bizonyossága ez, hogy a forradalmi mozgalom immár nem egyes nyughatatlan pártvezérek műve: mélyen a nemzet szívében gyökereznek annak szálai, s ahogy gyűl a keserűség a törvénysértő király ellen, a közhangulatban mindinkább terjed a várakozás annak eljövetele után, kinek lilomos zászlói Nagy Lajos fényes korszakának visszatértét ígéri a nemzetnek.”

(Nápolyi László trónkövetelésének
külföldi vonatkozásai, 1898)

Bonifác pápa még azt is megtette, hogy II. Károly gyilkosainak (közvetve Lackfi István gyilkosainak is) bűnbocsánatot ígért arra az esetre, ha azok Nápolyi László pártját fogják.

Mindenesetre elérte, hogy a váradi fogadalomtétel után az ország papsága templomi körme-
netekben hordozta körül László király lobogóit.

A dologból mégsem lett semmi, mert László röviddel ezután felmérte a helyzetet és hazament Nápolyba. Viszont számunkra mégis tanulságos, hogy a jövőnket elpuskázó Zsigmond helyett kétségbeesésükben egy szerintük, akkor, alkalmasabb uralkodót s vele világrészt akartak cserélni.

Zsigmond a felkelés hírére hazasietett, Visegrádon fejére tette a Szent Koronát, így jelent meg az országtanácsban, uralma jogosságát bizonyítva ezzel a gesztussal. Rendteremtő tevékenységének közelebbi részletei nem ismeretesek; szerte az országban Maróti János és Perényi Péter voltak a karhatalom parancsnokai. Szemfüles nürnbergi kereskedők jelentek meg Budán és ettől kezdve, eleinte a háttérből ők irányították az üzleti életet. András mészáros mester, a „békétlenek” mozgalmának budai mozzanataként ugyanis, miután a lakosság bírónak választotta, a 36 tagú tanáccsal magyar-olasz többséget teremtett a túlnyomórészt németek lakta városban. 1404-ben a király személyesen tiltotta meg, hogy András mestert újraválasszák... Bizalmasát pedig, Filippo Scolari, akit felesége, Ozorai Borbála és az asszony hozománya miatt Ozorai Pipo-nak nevezett a nép, kinevezte temesi bánnak, gyakorlatilag a déli végek parancsnokának. A békétlenek mozgalmának ugyanis az akkor legfejlettebb déli országrész volt és maradt a központja. Nápolyi László fellépésének hatására Zsigmond belátta, hogy felelőtlen kormányzásának végzetes következményei lehetnek. Szövetségeket keresett. 1405 novemberében feleségül vette a mai Szlovéniában fekvő, akkor stájer Celje, vagy Cilli vár urának, Cillei Herman grófnak lányát, Borbálát, s ezzel biztosította egy német birodalmi irányultságú, magyarországi párt támogatását. A Cilleiek Nagy Lajos zsoldosvezérei voltak. Borbála nagyapja Erzsébet anyakirályné húgát vette feleségül. Borbála nővére pedig, Anna, Garai Miklós házastársa lett. Zsigmond ezzel bekapcsolódott egy nagyhatalmú családi szövetségbe, mely sikeresen tudta ellensúlyozni a nápolyi pártot. Sőt, fölébük is kerekedett. Zsigmond ezzel a házassággal szilárdította meg addig könnyelműségei és felelőtlensége, valamint kétségtelen szadista hajlamai miatt ingadozó helyzetét. Zsigmond később birodalmi fejedelmi rangra emelte a Cillei családot. 1456-ban, amikor az örökös nélkül elhalálozott Ulrikkel a nemzetség kihalt, huszonnégy vár volt a birtokukban.

Dél-Magyarországon lassan megszilárdult Zsigmond hatalma, Bosznia azonban megoldásra váró probléma maradt. Háttére volt ugyanis mind a nápolyi pártnak, mind pedig a pataránnak nevezett eretnekmozgalomnak. Ezek azt hirdették, hogy Isten csak a jót teremtette, a rosszat (e

világot) pedig az ördög. Elvetették a szentségeket és a misézést. A mozgalom a XI. századi Milano Pataria nevű szegénynegyedében keletkezett. Zsigmond haddal indult Bosznia megrendszabályozására. 1408 júniusában elfoglalta Dobor várát és 126 oda menekült bosnyák nemest legyilkoltatott, kihajigáltatván őket vagy holttestüket a várárokbba és a Boszna folyó vizébe. Ez az irtózatoss tett hosszú időre sötét árnyékot vetett Magyarország balkáni kapcsolataira. Zsigmond viszont dobori „győzelme” emlékére megalapította a Sárkány-rendet (a névválasztás is jellemzi Zsigmondot!), melynek a királyon és Borbála királynén kívül huszonkét tagja lehetett. Ily módon a Sárkány-rend lovagjai mindenütt, ahol kellett, kellő eréllyel képviselni tudták uruk akaratát, mégpedig a dobori vérengzés és a sárkány szellemében. A rend tagjai kivétel nélkül a Garai-Cillei ligából kerültek ki: Maróti János, Alsáni János, Szécsényi Simon, Perényi Péter, Ozorai Pipo, Nádasdy Mihály... „A társaság politikai hatalmának igazi alapja a tagjainak földesúri hatósága alá tartozó, roppant terjedelmű földbirtok volt.” (Hóman.)

Zsigmond tehát körültekintően gondoskodott uralmának bármely meglepő esemény megtörténtekor is feltétlen biztosítására. Helyette, a magyar hagyománynak megfelelően, a nádor: Garai Miklós volt, az 1386-ban meggyilkolt nádor fia.

A meglepő esemény, bár Zsigmond számított rá: Ruprecht német király 1410. május 18-án bekövetkezett halála volt. (Ruprechtnek nem sikerült magát császárrá koronáztatnia.) Megürült tehát a Német-római Birodalom fejének széke. Az utolsó császár Zsigmond atyja, IV. Károly volt. Károly utóda dührohamairól és iszákosságáról hírhedt fia, Vencel lett, akit azonban a birodalmi gyűlés szabályosan leváltott, elcsapott. Cseh királyként tovább uralkodott, szadizmusa és részegessége miatt záratta el őt 1402-ben öccse, Zsigmond, mint azt már említettük. A birodalmi gyűlés jobb híján az idős Ruprecht pfalzi örgrófot választotta Vencel helyére királlyá, de öbelőle se lett császár: fegyveres erővel sem sikerült Rómáig eljutnia.

Így Zsigmondnak, az előtte utolsó német-római császár kisebbik fiának esélyei voltak, hogy a birodalmi gyűlés megválasztja. Bátyja, pontosabban: féltestvére, Vencel ugyan alaposan leszerepelt, és Zsigmond sem volt híres kiegyensúlyozott mérsékletéről, ámde Zsigmondnak jól kiépített összeköttetései voltak. Műveltsége is számított: németül, csehül, lengyelül, franciául, olaszul és persze latinul meg magyarul tudott.

Zsigmondot a második menetben 1411. július 21-én Frankfurtban Németország királyává választották. (1414. február 8.: aacheni koronázása; 1433. május 31.: császár.) Elérte a legtöbbet, amit európai uralkodó elérhetett. Diplomáciai mesterkedéseinek, kiváló szervezőkészségének, szükség esetén könyörtelenségének és nem utolsósorban atyja emlékének köszönhetette mindezt. Kétségtelen, hogy megválasztásában döntő szerepet játszott magyar király mivolta is: Magyarország jelentősége a török hatalom fokozatos és baljós közeledtével egyre inkább nőtt. Talán nem túlzás azt mondani, hogy a Német-római Birodalom Zsigmond megválasztásával kitolta határait a török hódította terület széléig, szükség esetén Magyarország pedig alkalmas gyepű és hadszíntér lehetett.

Természetes, hogy Zsigmond, mint immár német-római király és hihetőleg rövidesen császár elköltözött Magyarországról, bár időről időre visszatért Budára. Hozzá is fogott a budai királyi kastély korszerűsítéséhez: 1419-re elkészült a „friss palotának” nevezett épület.

Ha kedvünk tartja, eltűnődhetünk: Magyarország királyából lett-e Németország császára, vagy Németország császára volt-e (mellesleg) egyszersmind magyar és cseh király is?

Annyi kétségtelen, hogy ettől kezdve a külföld Magyarországot a Német-római Birodalom egyik tartományaként kezelte.

Isten tiszteletének rendje fogyatkozást szenved

*Néha még az Isten tiszteletének
rendje is fogyatkozást szenved. Zsigmond
király uralkodásakor ugyanis a keresztény
vallásban nagy meghasonlás támadt.*

(Thuróczy János: A magyarok krónikája)

*A cseh Giskra beszáguldozta
Kassa környékét és Felső-Magyarország
egész területét, felgyújtotta a falvakat,
feldúlta a földet, roppant zsákmányt szedett,
egyformán öldökölt embert és állatot.*

(Bonfini: A magyar történelem tizedei)

XI. Gergely pápa - Pierre Roger de Beaufort - 1376 szeptemberében végleg elhagyta Avignont, hetven év óta a pápák ideiglenes székhelyét és 1377 januárjában megérkezett Rómába. Jószerint berendezkednie se maradt ideje, 48 éves korában, 1378 márciusában meghalt.

A pápaválasztó konklávén a 23 bíborosból csak 16 vett részt, köztük 11 francia. Nagy vita után négy kardinális dülva-fülva távozott; a maradék 12 Bari érsekét, Bartolomeo Prignanót választotta pápává, aki a VI. Orbán nevet vette fel. Róma népe örült, nagy zajjal hangot is adott kívánságának, hogy végre olasz legyen a pápa és lakjék Rómában.

A távozott, illetve Rómába el se ment bíborosok Anagniban nyilatkozatban tiltakoztak VI. Orbán megválasztása miatt és az Anjouk kormányozta nápolyi királyság területén, a francia király és (az András herceget, Nagy Lajos öccsét meggyilkoltatott) Johanna királynő befolyására Róbert, genfi bíborost választották pápává VII. Kelemen néven.

Megtörtént a tragédia: egyszerre két pápája lett a keresztény világnak. Senki sem tudott kiigazodni; még a szentek sem; Sienai Szent Katalin például VI. Orbánt, a spanyol, Domonkos-rendi Ferreri Szent Vince viszont VII. Kelemen támogatta. A magyar királyok egyértelműleg mindig a római pápát ismerték el. Egymás után négy-négy pápa követte egymást Avignonban és Rómában harminchét éven át!

Ennek a felszínen látható oka politikai: a francia és a német-római királyok érdekellentéte.

A mélyben azonban ott parázslott az ezernégyszáz éves kereszténység megújulási vágya. Szaporodtak az eretnekségek, Angliában pedig John Wycliff (1320-1384) oxfordi egyetemi teológiai tanár hirdette reformeszméit. Az angol püspökök nem léptek fel ellene kellő eréllyel. Oxfordban tanuló cseh diákok hazájukban terjeszteni kezdték Wycliff tanait, s ezeket magáévá tette Jan Hus, prágai egyetemi tanár, rektor. Ezt a két tűzfészket, különösen, mert Hus cseh nyelvű könyvekben is terjesztette eszméit, a császár volt hivatott elfojtani. Zsigmond magyar király és immár császár 1414-ben egyetemes zsinat összehívását javasolta, s ezt a negyedik ellenpápa, XXIII. János meg is tette. (A legális XII. Gergely kilencven-egynéhány évesen erre kevésbé látszott alkalmasnak.)

A zsinat fő célja ugyan az ellenpápák immár botrányos ügyének eligazítása volt (éppen akkor három pápa is élt egyszerre!), de az elharapózó eretnekségekkel is le kellett számolni. Ezért Zsigmond, kinek császári fennhatósága alá tartozott Prága, intézkedett Jan Hus megidézéséről.

Jan Hus 1414. november harmadikán érkezett a zsinat színhelyére, Konstanzba. Itt, kihasználva a példátlanul ritka alkalmat, hirdetni kezdte eszméit. A vele rokonszenvező egyházi tisztségviselők, a zsinat résztvevői, igyekeztek ugyan őt erről lebeszélni - sikertelenül. Karácsonyra megérkezett Zsigmond is mindkét magyar érsek, hat püspök és a nádor kíséretében, nem szólva a szokásos hivatalos személyekről.

Hus fölött egyházi bíróság ítélt, majd átadták a világi hatóságoknak; 1415. július hatodikán máglyán elégették.

A máglyára küldött Hus kivégzésének hírére Prágában, majd Csehország-szerte tiltakozások, lázadások, felkelések törtek ki.

A fegyveres összecsapások, szabályos háborúként, 1419-ben kezdődtek; az utolsó huszita fegyveres erőt Hunyadi Mátyás király 1467 januárjában számolta fel a magyarországi, felvidéki Kosztolány várában.

Zsigmond érezte, hogy Hus máglyahalála számára is kedvezőtlen lehet - aminthogy lett is - és ezért minden erejét az egyházszakadás megszüntetésére fordította. Két hónappal Hus máglyahalála után útra kelt, hogy a hit gyakorlásának módjában megosztott aragóniai, francia és angol uralkodókkal egyeztető tárgyalásokat folytasson.

A császár 1415 szeptemberében érkezett magyarokban sem szűkölködő kíséretével az akkor még aragóniai-katalán, ma francia Perpignan-ba, hogy ott I. Ferdinánd királlyal tárgyaljon. Aragóniának jó kapcsolatai voltak Magyarországgal, láthattuk, hogy királynéink között is számon tartunk aragóniaiakat.

Innen Zsigmond 1416. március elsején Párizsba érkezett, s itt töltött egy hónapot. Kényes történelmi pillanat volt, mert az angol hadsereg 1415 októberében Azincourt-nál tönkrevverte a franciákat. VI. Károly király idegbetegségben szenvedett, két, egymással ellenséges helytartó „uralkodott”, a burgundi és az orleans-i herceg. Fennmaradtak leírások, beszámolók Zsigmond és a hercegek találkozásáról. (Apró érdekesség: kifogásolták, hogy Zsigmond *fehér* lovon érkezett, *mert fehér* ló csak a francia királynak jár...) Zsigmond az avignoni ellenpápaságról beszélt le a franciákat, sikerrel.

1416 májusától négy hónapon át Angliában tárgyalt Zsigmond. Mintha egy franciák elleni szövetség is szóba került volna... (*Canterbury szövetség*, 1416. augusztus 8.)

Zsigmond 1416. augusztus végén érkezett vissza Calais-ba; tárgyalt az avignoni XIII. Benedekkel, akit ugyan a zsinat 1417 júliusában megfosztott pápaságától, ámde az öregúr holtáig (1423) kitartott. A békesség kedvéért viszont lemondott a legális XII. Gergely. V. Sándor meghalt; XXIII. János olasz létére Németországba szökött. Így nem lehetett akadály a *egyetlen* érvényes pápa megválasztásának: V. Márton, Odo Colonna, 1417-1431. Ő már Rómában rendezkedett be. Hosszú utazás után (Milano; Mantova; egy évig Firenze) 1420. szeptember végén ért az elhanyagolt Rómába. Megemlítendő még, hogy a rá következő IV. Jenő (1431-1447) idején ismét kitört a szokásos küzdelem, ezúttal a római hatalmasságok között és a pápa ellen, úgy, hogy szegény Eugen pápa városról városra menekült. 1434: Firenze; 1436: Bologna; 1438: Ferrara; 1439: Firenze; 1443: Siena. Csak tíz év bolyongás után, 1444-ben sikerült megtelepednie Rómában. Ez a mi számunkra a várnai csata tragikus esztendeje.

A konstanzi zsinat hozott néhány fontos rendelkezést; ezek közül csak azt említjük, hogy a *Sacrosancta*... kezdetű bulla szerint *a zsinat a pápa fölött áll.* (*Concilium supra papam.*)

Az eddig leírtakból megérthettük, miért volt számunkra olyan fontos és részben kártékony szerepe a nyugati egyházszakadást helyrehozó, ámde Hust máglyára ítélt konstanzi zsinatnak, mely végül is nem a magyar király, hanem a német uralkodó ügye volt.

A huszitizmussal a magyar történeti gondolkodás nem foglalkozott jelentősége szerinti alaposággal. Igaz, hogy a szó vallási értelmében a huszitizmus a lutheri reformáció Mohács utáni rohamos elterjedéséig számunkra elhanyagolható volt (két szín alatt áldozni, egyszerűsíteni a liturgiát stb.), később pedig a reformáció valósította meg Hus javaslatait; viszont mégis nagy fontosságú két okból:

Először, mert a huszita csapatok-seregek betörték Magyarországra, végigdúlták a Felvidéket és csak fél évszázad múlva sikerült őket Mátyás királynak megfékeznie. És ez a háború nem volt vallási, felekezeti, hitbeli jellegű; ez bizony ellenszenvből és szerzésvágyból fakadt rabló-hódító hadjárat volt. A honfoglalás óta először sikerült ellenséges érületű szomszédnak tartósan (fél évszázados) pusztításra berendezkednie hazánkban.

A Szent István óta eltelt négy évszázad folyamán *tartós*, ráadásul gyűlölettől vezetett fegyveres konfliktus nem volt csehek és magyarok között. Ez viszont azt is mutatja, hogy a magyar állam, Zsigmond ide, Zsigmond oda: meggyengült, kiszolgáltatottá vált.

Írják, hogy Zsigmond és Borbála lánya, Erzsébet királyné, Albert özvegye pénzelte a cseh támadókat, ő biztatta bosszúból Giskráékat, amiért nem az ő kisfiát, hanem a várnai csatában hősi halált halt Jagelló Ulászlót, Hedvig fiát, Nagy Lajos unokáját választották a rendek királynak. Hanem aztán mégis megkaptuk Erzsébet fiacskáját, kinek kedvéért a királyné asszony még a Szent Koronát is ellopta.

A másik ok, amiért a huszitizmussal érdemben foglalkozunk: *az anyanyelven írás kiküzdése*.

A *leírt* magyar nyelvet, irodalmat a husziták tanítása nyomán sikerült elterjeszteni. Magyarul írott eredeti szöveg addig alig maradt ránk.

Két, Prágában végzett, szerémségi pap viszont magyarra fordította a Bibliát. A XV. század végétől sorra bukkannak fel magyarul írott, vagy magyarra fordított szövegek. Az írásbeli anyanyelvűség jóval Luther előtt, a huszita tanok hatására valósult meg Magyarországon. (Valaha Kardos Tibor hirdette ezt szenvedélyesen, megmosolyogták. Lásd: *A magyarországi humanizmus kora*, 1955.)

Kétségtelen, hogy a két szerémségi falusi pap, Pécsi Tamás és Újlaki Bálint 1430 körül keletkezett bibliafordítása nem huszita szellemű. Az egyetlen érv, amire idevágólag egyik pap-kortársuk hivatkozott (s ezt azóta is ismételtetik), hogy tudniillik az Angyali Üdvözlét (Lukács/1.) Szentlélek helyett Szent Szellet szót használ, téves, mert a középkori magyar nyelvben a szellet szót lélekként értelmezték. (Lásd: *Deáki börtűről magyar nyelvre*, 2002.) Valójában a két papot, fordításukat, sőt: több környékbeli község lakosságát a Zsigmond által rájuk szabadított inkvizíció üldözte el.

A Balkán északnyugati része a patarén eretnecség egyik fészke volt. A magyar király kötelességeihez tartozott ennek ellenőrzése és féken tartása. Zsigmond császárkodásának utolsó éveiben az inkvizíció a király hozzájárulásával a Szerémségben és környékén nyomozott, büntetett. A fejlett életszínvonalú, kulturált színmagyar vidék fokozatosan elnéptelenedett. Így emigrált több falu a két bibliafordító pap vezetésével Moldvába.

„Zsigmond imperátor számkiveté a magyarokat, kik a Hus János tudományát vötték vala, kik felkelvén egyetembe bemenének Moldovába és a vajdától földet kérének és letelepődének Moldovának közepötte, az ő magoktól fondált városba, kit mind e napiglan Hus városnak híjnak.”

(Székel Estván: Krónika ez világnak jeles dolgairól.
Krakkó, 1558)

Zsigmond uralkodásának német királyi-császári korszakából lovagregénybe illő fejezeteket mesélhetnénk és meséltek is kortársai. Ledér feleségét, Borbálát Zsigmond 1419-ben egy német lovaggal kapta, s míg a huszita háború zajlott, az udvart családi feszültségek foglalkoztatták. Habsburg Albert, mint már régen megegyeztek, nőül vette Zsigmond és Borbála leányát, Erzsébetet. Közben állandó pénzgondok. Az uralkodó valamennyi országa gyarapodik, gazdagodik, a városok fejlődnek, de balszerencséjükre, mert Zsigmond már német-római királlyá választásakor a lengyeleknél zálogba csapott tizenhat szepesi várost (melyeket majd csak Mária Terézia fog visszaváltani). Aztán a császárrá koronázás ügyei! Hosszú ideig Sienában várakozik - erről szól kancellárjának szerelmi kalandja, magyarul is olvashatta, aki hozzájutott (*Eurialus és Lucretia*), míg végre 1433. május 21-én bevonul Rómába.

Magyarország igazi, tényleges ura a király gyakori távollétei idején az ifjabb Garai Miklós nádor, a megölt Miklós fia. Ő azonban meghalt, mint 1435-ben apósa, Cillei Herman is.

Erdélyben és a Nyírségben parasztfölkelés: 1437. Lépes György erdélyi püspök megszorgította a jobbágyságra rótt szolgáltatásokat, ezek nagy részét pénzben követelte, aki vonakodott, azt nem engedte költözni. Keveset tudunk erről, annyi bizonyos, hogy szó sem volt rabbá nyúzott, éhező parasztokról, sokkal inkább arról, hogy a gazdagodó, megnövekedett önérzetű parasztok kezdtek az ország polgáraiként viselkedni. Hangadójukat, Budai Nagy Antalt kivégezték. De, ismételjük, ez helyi mozgolódás volt, az országot nem érintette, mint ahogyan - sajnos - a szerémségi inkvizíció sem keltett közfelháborodást.

Halála előtt Zsigmond ismét elutazott, Znaim városában menetrendszerűen lecsukatta feleségét, aki nem fért a bőrébe (december 5.). December 9-én ugyanitt meghalt, utolsó kívánságára Váradon temetik, Mária és Szent László mellé. Különös. Az egyetlen német-római császár, akit Magyarországon temettek el.

A temetésre kocsin, bilincsben cipelik Borbálát, aki terveket kovácsol a jövőre. Egy Tinódi által megőrzött, egykori históriás ének szerint híve, Tar Lőrinc egy írországi barlangban látomásként tüzes kádban látta Zsigmondot Borbálával együtt szenvedni a pokolban. Más királyunkról nem született ilyen kegyetlen gúnyú halottbúcsúztató...

Érdekes volna beszámolni az *igazi* király, Garai Miklós nádor életének folyásáról. Európában sokan királyként emlegették. Keveset tudunk róla. Családja ragaszkodott a hatalomhoz, mint majd a Hunyadiaknál látni fogjuk.

Még kevesebbet tudunk a számtalan, itt fel sem sorolt hadjáratban karriert csinált vitézekről. Például Hunyadi Jánosról. Elképesztően gazdag volt, vagy inkább lett. Olaszországban is sokat gyűjthetett, de igazi hatalmát kiváló érzékeléssel választott és ápolt családi összeköttetéseinek köszönheti. Ennek egyik fontos mozzanata, hogy az 1301 óta tartó, bár az országnak a XIV. században hatalmat szerző francia, majd német (jellegű) uralomból a magyaroknak elégük lett és nemesi családok, katonák, papok kemény elszántsággal törtek hatalomra, gazdagságra. Végül is ez az ő országuk.

A magyar hatalmi körök 1438. január elsején rövid tárgyalás és egyezkedés után beleegyeztek a Zsigmond által már 1402-ben kijelölt utóda, Habsburg Albert személyének elfogadásába. Albertet magyar királlyá koronázták.

Albert 1438 áprilisától 1439 áprilisáig nem tartózkodott Magyarországon. Május végén Budán országgyűlés rendezte az új király és a nemzet vitás ügyeit, különös tekintettel a túlszaporodott létszámú idegen - német, olasz, lengyel, cseh - kereskedőkre.

Murád török szultán csapatai június elején ostromolni kezdték az al-dunai határt őrző Szendrő várát, melyet augusztus 18-án el is foglaltak.

A király a török támadás hírére a Szerémségbe sietett, de a katonai táborban vérhast kapott. Súlyos betegen szállították egy visegrádi tartózkodása után a messzi Bécs irányába, de 1439. október 27-én a Duna-parti Neszmély községben meghalt.

Erzsébet királyné ezekben a hónapokban állapotos volt. Egy szolgálatára rendelt asszony, Kottaner Jánosné beszámolója szerint összeveszett férjével, Alberttel, akit ez nagyon bántott. Ekkor már volt egy gyermekük, az 1436-ban született Erzsébet (később lengyel királyné). A királyné a Neszmélyhez közeli Komáromban várta meg gyermeke születését. 1440. február 22-én Komáromban fia született: V. László. Hogy fia trónját biztosítsa, a Szent Koronát február 21-én Visegrádból Kottanernével ellopatta, s ezzel a csecsemőt Székesfehérvárott Szécsi Dénes bíboros-érsekkel május 15-én megkoronáztatta. Erzsébet a Szent Koronát a szertartás után magához vette és elrejtette. Bécsbe is magával vitte, miként kisfiát is. Ennek történetét német nyelven megírta az udvari szolgálatot teljesítő, említett Kottaner Jánosné. Kottanerné Wolfram Ilona bécsi születésű osztrák asszony. Első férje Székeles Péter, Sopron polgármestere volt, akinek 1432-ben bekövetkezett halála után ment feleségül az osztrák Kottaner Jánoshoz. Ilona asszony értett magyarul, de németül beszélt. (Emlékiratát jegyzetekkel kiadta Mollay Károly: *A korona elrablása. Kottaner Jánosné emlékirata*. 1978.)

1440-ben van tehát egy csecsemő királyunk és annak egy királynéi mivoltából soha nem engedő, csökönyös anyja, a kalandortermészetű Zsigmondnak és a férfiakban nem válogatós Borbálának leánya.

A magyar nemzetnek azonban a török egyre fenyegetőbb közelségében nem egy csecsemőre volt szüksége, s nem is annak megözvegyült anyjára, hanem olyan férfira, aki alkalmas lehet az ország védelmére.

A tizenhat éves Jagelló Ulászló lengyel királyra, Nagy Lajos unokájára esett a választás, aki a felkérést őszinte örömmel fogadta: küldetésének érezte, hogy leszámoljon a török veszedelemmel. 1440. július 17-én Székesfehérvárott a Szent István fej-ereklje tartóját díszítő koronával magyar királlyá koronázták. Erzsébet cselvetését az országgyűlés érvénytelennek nyilvánította.

Erzsébet, anyja lánya, ebbe nem törődött bele, fiát a Szent Koronával együtt III. Frigyes német király gyámságára bízta és felfogadta a Felvidéket dúló huszita vezért, Giskra Jánost: foglalná vissza számára az egész országot.

Ki tudja, hová fejlődnek a dolgok, ha az özvegy királyné 1442. december tizenhetedikén Győrött meg nem hal.

Az ország mintha megszabadult volna Bécs és a Habsburg-dinasztia árnyékától.

Cillei Ulrik és Garai László azonban változatlanul hatalmukban tartották Magyarország nyugati-délnyugati részét.

Amikor a török 1439 augusztusában Magyarország déli határán elfoglalta Szendrő várát: belevágta buzogányát az országot lezáró kapuba, amint ezt Botond az igricek éneke szerint ötszáz évvel korábban Bizánc kapujával tette. Idő kérdése, hogy mikorra jut el Budára...

A császár Magyarországa

Zsigmond magyar király német-római császárrá koronázása egyértelmű volt Lajos Árpád-kori hagyományokra épült külpolitikai koncepciójának bukásával, a magyar külpolitika útját évszázadokra kijelölő új, német orientáció kezdetével.

(Hóman Bálint: Magyar történet II. 399.)

Zsigmond király és császár élete kalandregénybe kívánczik. Használt-e nekünk ez a kalandregény?

Annyi bizonyos, hogy nemzetünk életrajzában végzetes változás történt. Nem a nemzet akaratából. Viszont a nemzet színe-java, főúrtól közkatonáig, életét adta egy másféle Magyarországért, mint amit Zsigmond akart és amit a császár-király meg nem alkuvó, kegyetlen következetességgel meg is valósított. Támogatta őt ebben a főnemesség nagy része. Mindmáig meg nem gyónt lelkiismereti problémánk, hogy a földközi-tengeri tájékozódás híveit, évtizedeken át vívott küzdelmüket feledésre ítéltük. Lackfi, Hédervári Kont és köre nem váltak nemzeti hőseinkké. Reformkori költőink igyekvése feltámasztásukra süket fülekre talált.

Amint az a tragédia se maradt történelmünk hangsúlyos részlete, hogy az ország egyharmada a honfoglalás óta először vált betolakodó szomszédság zsákmányává. A Felvidék cseh megszállása 1428-ban kezdődött! (A huszita támadók Holy Prokop vezetésével megszállták Nyitra megyét és Pozsonyig nyomultak.)

De a török is le-leharapdál már egyes részeket a déli Magyarországból.

Maga a király pedig zálogba csap tizenhat gazdag szepesi várost, hogy pénze legyen a Velence elleni hadjáratra. Pedig már a német birodalom felett is ő rendelkezik. A későbbiekben is a mi pénzünkéből fog császárkodni.

„A nyugati keresztény világ legelőkelőbb méltóságának betöltéséhez szükséges pénzt, pompát, hatalmat ezután is javarészt a magyar korona tartományaiból szerezte meg. A magyar ügyek mégis háttérbe szorultak érdeklődésében.”

(Hóman Bálint)

„Zsigmond - tudatosan-e, vagy csak ösztönösen, a külhatalmi viszonyok alapos mérlegelésével, vagy egyszerűbb, dinasztikus érdekű megfontolások alapján? - ennek az új német, helyesebben osztrák-cseh orientációnak lett előharcosává, sőt megalapozójává... Megalapítójává lett a Magyar Királyság német igazodású külpolitikájának. A Habsburgok kész örökségképpen vették át ezt a külpolitikát Zsigmondtól s az ő nyomán haladva építették ki rendszerét.”

(Hóman Bálint)

Aztán az inkvizíció. Az első magyar nyelvű Bibliát Zsigmond és Hunyadi korában másolták a hívek papjuk kéziratából. Évszázadokra feledésbe merült. A közvélemény máig Károli Gáspár 1590-ben megjelent Bibliáját hiszi a legrégebbnek.

Lapozzuk föl az evangélium ezernégyszázas években fogant magyarságát:

„Mikor imádkoztok, mondjátok: Mű Atyánk, ki vagy mennyekben, szenteltessék te neved, jöjjön te országod, legyen te akaratod, miként mennyben, és azonként földön. Mi mindennapi kenyerünket adjad műnekünk ma. És bocsássad műnekünk bűnünket, mert bizony es mű, minden műnekünk vétendőnek. És ne vigy münket késértetbe.”

A Zsigmond uralta német királyságban már kódexek százait írják német nyelven. És nincs messze a könyvnyomtatás!

Azt azért nem tagadhatjuk el, hogy ünnepélyes alkalmakkor, Zsigmond jókedvében szívesen vallotta magát magyarnak. A konstanzi zsinatra magyar ruhába öltözött. Aragóniába, a franciákhoz, angolokhoz is így utazott.

Csak ne lett volna olyan csapnivaló hadvezér! Kortársai sok gonosz bűnét megbocsátották volna, ha legalább Nikopolnál győz, vagy ha veszített is, hazavezeti seregét és nem szökik tengeri kénjutazásra. Viszont hazaérkezve, a szégyen őrvongó gyilkossá tette. Tanuljunk Virág Benedektől, hogyan kell tömören jellemezni Zsigmondot:

„Bolygó szerelem hordozta. Többnyire lassú volt dolgaiban. A jó környülállásokkal, midőn élhetett volna, nem élt, midőn akart volna, nem élhetett. Sok különfélét össze-gondolt egyszerre: mit bírna el, nem fontolta meg. Sokban kezdett, sokat nem végzett. Így vesztette el Dalmáciát. A pénznek hasznát nem tudta, pazarlotta azt, nem költötte. Bővelkedni akart, hogy szűkülködnék. Brandenburgiát ősi örökségét eladta, Magyar- és Csehországokban sok földet zálogba vetett. Ez legyen elég Zsigmondról, ki ilyen és olyan volt, amilyennek olvastad e könyvben.”

(Magyar Századok. Buda, 1816)

És mi, magyarok? Mit tett a nemzet? Gazdagodott. Örvendett az életnek, ha hagyták a törökök vagy a cseh martalócok. Választani nem a nemzet választotta őt, örököltük, mint Mária férjét. Habsburg Albertet pedig az uralkodó akarata tette fölénk. Egyébként is sorvadozott a nemzeti egység, talán az önérzet is. A török veszély viszont éberré tette a nemzetet. Hadvezérek támadtak. Hunyadi János már megfutamított egy török seregrészt Nándorfehérvárnál (1441).

Reménykedjünk.

Még tizenöt év van hátra a déli harangszóig...

A Hunyadiak

Várna, 1444

*László király minden erejével megvereték szent Márton napján,
és maga a király is odavesze, fölötte igen vitéz módon harcolván,
ki azután sem elevenen, sem halva soha senkitül nem láttatott.*

(Gelsei Pethő Gergely: Rövid magyar krónika, 1629.
Kiadva Bécs, 1660)

Lengyel László királynak, akit érthetetlen módon Ulászlóként emlegetnek, uralkodni se maradt ideje, olyan hirtelen csapott le rá a végzet. Kár érte, jót akart, vitéz katona volt.

1443 áprilisában a magyar országgyűlés, Lengyel László király kezdeményezésére - ne feledjük: alig három esztendeje uralkodik! - háború indítását határozta el a török ellen. A király Hunyadi János erdélyi vajda, temesi gróf hadseregével július 22-én indult útnak. Győzelmet győzelemre halmozva jutottak el a Balkán-hegységig - „a szerbek és a bolgárok mindenütt ünnepelték, ajándékokkal halmozták el felszabadítóikat” - ahol azonban a beköszöntött kemény tél visszafordulásra készítette őket. A király Gyertyaszentelő Boldogasszony napján (1444. február másodikán) mezítláb járult Szűz Mária budavári templomának főoltára elé és rakta sorba a zsákmányolt török zászlókat. László megdicsőült arccal hagyta el a templomot. Az összecsdült tömeg nem győzte őt ünnepelni.

II. Murad szultán a nyár elején békeköveteket küldött Magyarországra; Szegeden meg is állapodott a két fél: a törökök 24 várat visszaadnak a szerbeknek, akiktől azokat elfoglalták, továbbá a magyar Szendrőt és Galambócot; a szultán százezer arany hadisarcot fizet Magyarországnak; a foglyokat szabadon bocsátják.

Ennek hírére a Rómában nem szívesen látott és ezért városról-városra zarándokolt IV. Jenő pápát éppen végleges hazatértekor rávette a harcias Giuliano Cesarini bíboros, a Szentszék Magyarországra küldött legátusa, hogy bírja rá a magyarokat egy újabb hadjáratra. Cesarini a törökkel kötött béke ellenére megeskette a királyt és fővezérét, Hunyadi Jánost, hogy a megkötött békét megszegve, fogjon ismét fegyvert a magát biztonságban tudó szultán ellen.

Szegeden, ahol Hunyadi tábornok ült, naponta unszolta-uszította a magyarokat a béke megszegésére. Végül is kötelnek álltak és a hadsereg elindult. Gyanúsán akadálytalanul jutottak a Fekete-tengerig, Várna városáig. A szultán, akinek közismerten jó hírszerzése nyilván már a szegedi elhatározásról is értesült, csapdába csalta a magyarokat. Előttük a tenger, mögöttük pedig váratlanul felbukkant a szultán hadserege. A király elrendelte az ütközetet. Lengyel László fiatalos hévvel vágatott előre, s hiába figyelmeztette őt Hunyadi, ötszáz főnyi testőrlövasságával beszáguldott a szultánt védő janicsárok gyűrűjébe. A király, Báthori István zászlótartó, Rozgonyi Simon egri püspök és Cesarini bíboros hősi halált halt. A magyar sereget a törökök szétverték. A csatától mámoros ifjú király lovának lábát a janicsárok elvágta, a földre hanyatlott Lászlót lándzsával átdöfték, fejét levágták és a török táborban közszemlére tették.

Hunyadi János megmenekült. Menekülése zavaros történet. Bonfini szerint Hunyadi János a csata előtt összeveszett Rozgonyi Simonnal. Az egri püspök ezt vágta Hunyadi szemébe:

„Én nem fogok megfutamodni, ha nem győzhetek, meghalok; te leszel az, aki hátat fordít és jobb időkre teszi el magát.”

(A magyar történelem tizedei, 1995., 639. lap.)

Hunyadi Vlad oláh vajda fogságába került, de erélyes fellépésére szabadon engedték.

A várnai csata mint a magyarok hitszegése került történelmünkbe. A nemzet ezt jól megjegyezte és nem bocsátotta meg sem a pápának, sem legátusának, sem a királynak, de még Hunyadinak sem. A legjobbak kerültek miatta a legsúlyosabb lelkiismereti válságba. Az egész nemzet úgy tudta: Isten büntetése volt ez a békeszegés és a hamis eskütétel miatt. Hunyadi János egyik magas rangú tisztje, aki 1467-ben már mint Ferrarában élő karthauzi szerzetes írt és küldött levelet Mátyás királynak, és aki őszinte rajongással emlékezik Hunyadira, felháborodásában hagyta el hazáját 1444-ben és állt karthauzi barátnak, nem tudta elviselni egy pápai követ, egy bíboros uszítását, a király és hadvezére esküszegését. Pedig oly közeli barátságban volt a Hunyadi-családdal, hogy Mátyás keresztelőjén is részt vett 1443-ban: „Téged csak mint csecsemőt láttalak a bölcsőben, amikor Kolozsvárott, Erdélyben fölvetted a szent keresztséget.”

„Idézzé föl felséged Magyarország történelmét! Ha nem csalódom, megtalálja benne, hogy a boldog emlékezetű Ulászló és atyád, a kiváló hadvezér ravasz szövegezésű esküt tettek, hogy békét köthessenek a török császárral. Három hónap múlva azt megszegvén... nagy haderővel megtámadták a török felet. Ennek következtében veszik semmibe a pogányok a keresztények hitét. A király... ott pusztult el a hitetlenek kardjától leterítve.”

(Andreas Pannonius: Könyvecske az erényekről, 1467.

In: A magyar középkor irodalma, 1984)

A várnai tragédia elkészerítően tanulságos dokumentuma a magyar állam, a magyar nemzet helyzetének és majdani jövőjének. És annak is, hogyan láttak bennünket akkor Európában és milyen szerepet szántak nekünk.

1443-ban egy magyar hadvezér sikeres támadást vezet a rémületesen terjeszkedő török birodalom balkáni hódításai ellen. Egy végre tettekre kész, rokonszenves király mer vállalkozni. Máris megjelenik a hordószónok szentszéki főpap és biztat, noszogat, szinte kényszerít: no, még egyszer. Győzni fogtok. Végleg. A szomszéd német birodalom hallgat és várakozik. Eszük ágában sincs kockáztatni. Sem életüket, sem országukat. Arra valók a magyarok, mint ütköző állam. Egyik királyunk, egy kisfiú, már is a kezükben van, koronástul. Bármikor megszarolhatók vagyunk.

Hogy az eskü kötelez? Majd feloldoz alóla a római kardinális. Akkor hát nekivágunk. A szultán persze mindenről értesült. Kirándulásszerű vonulás egészen a Fekete-tengerig. Onnan már nincs tovább. De hol a török? Hát a hátunkban.

Lovasroham. Vágtat az ifjú király, mint mondák hősei. Talán észre se veszi, hogy megölték.

Semmi se maradt a testéből. Soha többé, senki sem látta se élve, se holtan.

A magyar vezérek összevesznek. Hunyadi tudja, hogy vállalkozásuk kilátástalan. Féltené az életét?

Soha többé magyar hadvezérek nem nyertek támadó háborút a törökkel szemben. Csak védekezni lehetett sikeresen, ahogyan az Nándorfehérvárnál majd történik. Később már azt sem. Mohács árnyéka baljósan vetül rá a várnai tengerpartra.

Az ország tartományúri kiskirályságok számtani összege. A Felvidéken a csehek az urak. Nyugat-Magyarországon Cillei Ulrik meg Garai László. Amúgy jól élünk. A híres szerémi bort termő vidék még a miénk, bár fogynak onnan a magyarok, Moldvába üldözik őket az inkvizítorok. Az aranypénzt verő Kőrmöcbányát tökéletesen kifosztották a huszita kalandorok. Ezt is a vallásuk írta elő számukra?

Nagy baj azért még sincs, mert itt van Hunyadi.

Ki ez a Hunyadi János?

Már életében legendák köre veszi körül. Mai tudásunk szerint az al-dunai Keve vármegyében született, oláh eredetű zsoldoskatona-családból. Ettől még érezhette magát magyarnak, amint érezte is. Elég a telefonkönyvet felütni: vagy ötszáz, ha nem több Oláh sorakozik benne. Mind magyarok. Szent István óta ez már így van a vendégnépekkel. Főnemesi udvarokba szerződik, Újlaki Miklóst hat lóval, Csupor Demeter zágrábi püspököt már tizenkét lóval (hátukon ugyanennyi páncélos vitézzel); 1431-ben Zsigmond királyt kíséri Lombardiába. Itáliában egy egész kis lovas sereg kapitánya a Viscontiak szolgálatában. Meggazdagodik, hazamegy. Horogszegi Szilágyi László *comes* leányát, Erzsébetet kapja feleségül. A hozomány bizonyíthatóan jelentékeny. Erzsébet bátyja Mihály, nővére Zsófia, Geréb János felesége. Két fia születik, 1436 táján László, a várnai csata előtti évben, 1443-ban, Kolozsvárott Mátyás. Ők már Hunyadiak, mint apjuk is, a királytól kapott *Hunyad* faluról. Erdélyi vajda korában lett a birtokból és az azon épített pompás várból Vajdahunyad vára.

Bizonyos, hogy kiváló képességű, kedvelt katona.

Az is bizonyos, hogy elképesztő ügyességgel tudja hasznosítani baráti, rokoni kapcsolatait. Élete végén kis híján ötmillió katasztrális hold birtoka van. Várak, erődök, erdők, folyók, tavak... A legkülönösebb, hogy *mégis* kedvelték. Nyilván nem volt fennhéjázó és értette szakmáját. És ne feledkezzünk meg a legfontosabbról: feleségéről. Szilágyi Erzsébetről. Remekül gazdálkodott, hiszen férje-ura alig tartózkodott otthon. Két fiát mintaszerűen nevelte és neveltette. Mátyás már király volt, amikor még mindig kikérte anyja tanácsát, aki a közelben, Óbudán lakott. Mátyás osztrák polgárlánytól, házasságon kívül született fiát, János herceget is Szilágyi Erzsébet nevelte. Ő szemelte volna ki a család barátjául Vitéz János prépostot és kiváló diplomatát, a távoli rokont, akiből Hunyadi Várna után váradi püspököt csinál? Vitéz János írta-fogalmazta Hunyadi nevezetes leveleit.

Kétségtelen tény, hogy a nemzet egésze ismerte és becsülte. Hogy gazdag nagyúr? De legalább jó katona. És nem Cillei, nem valami olasz vagy német gróf. A mienk, közülünk való.

Lengyel László király hősi halála után dobta fel őt a hírnév a legmagasabbra. Szegény Ulászló! Legalább egy szobrot megérdemelt volna. De őt elfeledtük, s ez bizony szégyenünk.

A király hősi halála után Rákos mezején országgyűlés. A nagyurak a legelképesztőbb javaslatokkal állnak elő. A nádornak még egy burgundi herceg is eszébe jutott.

Hunyadi a maga tekintélyével csak annyit mond: van királyunk. Meg is koronázták a Szent Koronával. Hogy azt az anyja ellopatta? Akkor is meg van koronázva és már növeget. Majd csak visszaadja III. Frigyes, vagy visszavesszük tőle.

Hát persze, ez a legjobb megoldás. De amíg felnő, ki irányítsa ezt a széthúzó keserves országot? Először hét főkapitányt választanak, köztük Hunyadit; 1446. június hatodikán pedig egyedül magát Hunyadi Jánost választja meg a nemzet kormányzójául. Ő helyettesíti a királyt.

A kormányzó

*Megválasztották őt az ország és a király hatáskörébe tartozó
minden ügy kormányzójának. Magyarország egész népe
ujjongásban tört ki, hangos szavakkal dicsérte az Istent.*

*A környéken a harangok zúgása és
a kürtök harsogása az eget ostromolta.*

(Thuróczy János: A magyarok krónikája, 1488)

1446. június ötödikén a köznemesség tömeges részvételével megnyitott országgyűlésen a nemzet Hunyadi János erdélyi vajdát kormányzónak választotta meg. Tisztsége arra az időszakra szól, amíg az elhunyt Albert király és Erzsébet királyné csecsemőként, 1440-ben a Szent Koronával királlyá emelt V. László nevű fia nagykorúvá nem válik és haza nem tér. A hatéves László Bécsűjhelyt él, gyámjának, III. Frigyes császárnak udvarában. Itt tartják fogva a Szent Koronát is. Aeneas Sylvius Piccolomini, a későbbi II. Pius pápa neveli, tankönyvet is ír László számára.

Kormányzóként Hunyadi köré gyűlnek a Zsigmond által kiírtott nápolyi párt vezetőinek maradékai, gyermekei, unokái. Most derül ki számunkra - a kortársak nyilván tudták ezt és számon tartották -, hogy a Dél-Magyarországról elszármazott Hunyadi maga is „nápolyi”. A Garákkal, Cilleiekkel szemben felsorakoznak Lackfi István, Hédervári Kont István és a harminckét lázadó nemes leszármazottai. Thuróczy írja, hogy Mátyás nádora, atyjának hű vitéze és barátja, Gutti Országh Mihály kötötte lelkére: írnia meg a kivégeztetett lázadók történetét. Hunyadi János kormányzóként kapcsolatot keresett Nápolyi László utódával: V. Alfonzzal, Aragónia, Szicília és Nápoly királyával. Szóba került, hogy V. Alfonz fiát, Ferrante herceget, a nápolyi trón örökösét meghívják a magyar trónra. Alfonz király óriási kiterjedésű földközi-tengeri birodalmat mondhatott magáénak. Hunyadi Mátyás majd ennek a Ferranténak lányát, az 1457-ben születendő Beatrixot fogja feleségül venni... Így zárul be a kör, így támad fel poraiból Nagy Lajos álma, amit Zsigmond száműzött az ország tervei közül. Hunyadi vágyálma ugyan nem valósult meg, de bizonyítható, hogy a Zsigmond és a sárkányos társaság által tüzzel-vassal irtott koncepció él.

Hunyadi kormányzóként 1448. június 24-én Vitéz János váradi püspök tollával ezt írta Aragóniai Alfonznak:

„Az ismert ügyre vonatkozólag ... amelyet hazánk, valamint katolikus hitünk szempontjából rendkívül jelentősnek ítélek ... örömmre szolgált, hogy felséged követe, Bernardo Lepiz úr megismertetett a nagy horderejű tervvel, mely annak a már említett ügynek a végrehajtására vonatkozik, amelynél alkalmasabbat sem kívánni, sem kivitelezni nem tudtam volna soha ... Szükséges, hogy az elvesztegetett időt behozzuk, csak maradjunk meg eredeti szándékunk mellett. A végrehajtás módjára és eszközeire vonatkozó nézeteimet világosan közöltem István zenggi gróffal ... erről most fölöslegesnek tartom többet írni, a közvetítő személyében megbízom...”

Ha mást nem, annyit kétségkívül bizonyít ez az idézett néhány sor Alfonz király és Hunyadi kormányzó levelezéséből, hogy olyasmit terveznek, mely egyelőre közös titkuk. (In: *Magyar humanisták levelei*. Szerkesztette V. Kovács Sándor 1971. 114. lap).

Hunyadi egyébként abban a Dobor várában, amelyben annak idején oly gyalázatos vérengzést műveltek Zsigmond emberei, 1449-ben barátsági szerződést kötött Tamás István bosnyák királlyal, aki személyes jó barátja lett. Ez a szerződés volt hivatott biztosítani az ország déli határainak védelmét.

Viszont mindebből következőleg a zsigmondi politika hívei: a Garai és a Cillei család tagjaival elkerülhetetlenné vált a leszámolás.

Hunyadi János legfőbb kormányzói tevékenysége az országot fosztogató szomszédság megfékezése. Ausztriát is fegyelmezi, hol haddal, hol tanácskozásokat nevezett fenyegetésekkel. El is éri, hogy Sopron, Kőszeg, Kismarton és környéke visszakérül a koronához. (Radkersburgi fegyverszünet, 1447. június 1.) Giskrát azonban nem sikerül végleg kivennie, pedig legalább hat kisebb-nagyobb hadjáratot vezet ellene. Sőt, Giskra még pénzt is kizsarol, ezt adóként vetik ki az országlakosságra. Azért fizetünk, hogy Giskra „ne okozzon több kárt az országnak”. Tehát maradhat, de ne fosztogasson. Ezt a Giskra-rejtélyt csak a huszitizmus magyarországi hatásának mélyebb elemzése fejthetné meg.

A Várna után rendszeresen be-betörő török támadásai miatt 1448 őszén ismét hadjáratot vezet a szultán katonái ellen. Október 16-tól 18-ig véres csata dől a híres Rigómezőn (Koszovo). A magyar sereg ismét vereséget szenved. Egy hazánkon átutazó francia lovag, (Bertrandon de la Brocquière) a szultán birodalmából hazatérőben, úti beszámolójában lesújtó véleménnyel van a magyar hadviselésről. Elmaradottnak tartja. Szerinte a török hadsereg szervezettebb és korszerűbb, mint a magyar. A két nap, két éjszaka dől csata szokatlanul nagy vérvesztéssel járt. Nem csak a magyar csatarend bomlott fel, de a vezér harcálláspontja is szétzilálódott. Hunyadit két török kapta el, őket azonban lerázta: egyiket agyonverte, a másik elszaladt. Később egy zsákmányra leső rác paraszttal találkozott, aki elkalauzolta Szendrő várába, akkor Brankovics György szerb fejedelem tartózkodási helyére. Brankovics azzal a feltétellel engedte tovább Hunyadit, ha fiát, Lászlót túszul hagyja nála. Ez különböző üzenetváltásokkal meg is történt. A kormányzó 1450 tavaszán váratlan rajtaütéssel kiszabadította fiát.

Tehát újabb kudarc. Különös, hogy Szegeden mégis örömmujongással fogadták Hunyadit, a krónikás szavaival „nem a bátorsága hiányzott, hanem ereje volt kevés”.

És közben szakadatlanul dúlnak, pusztítanak a „magukat testvéreknek nevező csehek”. A magyar vérvesztések nagyok, sok országosan ismert név tulajdonosa hal meg birtokán vagy annak közelében, Giskra emberei kezétől. Érthetetlenül hiányzik mind a mai napig egy alapos monográfia Giskra és „testvérei” felvidéki rémtetteiről. Úgy tűnik, a lakosság egy része segíthette őket.

Közben azonban a messzi Erdélyben felépül Vajdahunyad pompás várkastélya (1452).

Frigyes császár 1452. október hetedikén ünnepélyesen „visszaadta” hazájának a tizenkét éves V. Lászlót, a Szent Koronát viszont megtartotta.

Hunyadi János kormányzói megbízatása ezzel megszűnt. Elhihetjük, hogy megkönnyebbült. Most már elindulhatott fiának, Lászlónak karrierje is: V. László 1453. május tizedikén Hunyadi Lászlót az északi megyék főkapitányává s ezzel a Giskra elleni háború parancsnokává nevezte ki.

Május 29-én azonban elesett Konstantinápoly. Bizánc végleg megszűnt, Isztambul néven a török szultán fővárosa lett. Betölthetetlen hatalmi űr keletkezett a Balkánon, amikor pedig a szultán ezt betöltötte, Magyarország végzete csupán idő kérdésévé vált. Emellett kipusztult a legrégebbi keresztény állam kultúrája, mára csak a vallási liturgia külsőségei élnek.

Ha valaki, hát Hunyadi felmérhette e tragikus esemény jelentőségét és főleg számunkra: veszélyességét. 1454-ben Budán országgyűlés határozott a teendőkről. Hunyadi Jánost nevezték ki főkapitánynak, vagyis hadseregpáncsnoknak. Hunyadi 1454 októberében benyomult a török hódította Szerbiába, és Krusevácnál megsemmisítette az ott talált egységeket. V. László ebben az időszakban Prágában királykodik, Magyarországon rég nem járt. A pápa is kitett magáért: pénzt ugyan nem (ha mégis, nem jutott el hozzánk), de egy híresen jószavú ferences ígéhirdetőt küldött, Giovanni di Capistrano személyében. Az őszintén vallásos magyarokban, a védőseregben kétségkívül mozgósító hatást ért el Kapisztrán Szent János, bár némelyik méltatást olvasva, az ember azt hihetné, nem is Hunyadi, hanem Kapisztrán atya kergette el a törököket Nándorfehérvár alól. (Magyarul aligha tudott, hát még buzdító szónoklatot tartani; miképpen oldották meg ezek a középkori agitátorok, hogy mégis tűzbe ment utánuk az őket hallgató tömeg?) III. Calixtus pápa, a hetvenéves Alonso Borgia valóban lelkesen tett meg minden tőle telhetőt, keresztes hadjáratot hirdetett és június 29-én könyörgő imaként elrendelte a déli harangszót.

II. Mehmed szultán 1456. július negyedikén kezdte meg a Szilágyi Mihály, Hunyadi sógora által védett Nándorfehérvár ostromát. A lehető legkorszerűbben felszerelt török tüzérség kétféle löveget használt: a mai mozsárhoz hasonlítható lövegből zsákokba gyömöszölt köveket lőttek ki a várvédők feje fölé; a rájuk zúduló köeső sokakat megsebesített vagy elpusztított. A másikfajta löveg, az ágyú, melyeket a szultán a szállítási bonyodalmakat elkerülendő a közelben öntetett, vasgolyókat lőtt a vár falaira, azokat zúzva rendületlenül. A város egyes részeibe be is hatoltak török katonák. A Dunán, szorosan egymás mellé zárkozva, folyami gályák tettek lehetetlenné bármilyen folyami áthatolást.

Hunyadi János először ezeket a gályákat támadta meg, sikerrel. A magyar folyami hadihajósok ősidők óta mesterei voltak szakmájuknak - emlékezzünk Búvár Kundra - és sikerült a folyamzárát fellazítani. Ekkor vetette be Hunyadi a szárazföldön várakozó gyalogságát. Hosszú harc után, melynek során egyes kortársak szerint maga a szultán is megsebesült, a támadó törökök visszavonultak (július 22.).

Hunyadi János, Szilágyi Mihály és a névtelen ezrek hetven év haladékot vívtak ki a támadó török hadsereggel szemben.

A nyári hőségben, az oszladozó hullák, a Dunában úszó-lebegő tetemek, elpusztult állatok, legyek, szúnyogok nyüzsgő tömegében Hunyadi János és a sereg buzdítója, Kapisztrán János megbetegedett. Hunyadi augusztus 11-én halt meg Zimonyban, abban a boldog tudatban, hogy győzött. Kapisztrán október 23-án követte őt az újlaki ferences kolostor egyik cellájában.

A nagy Hunyadi visszaadta a nemzetnek önbizalmát és (bár ezt akkor senki sem sejtette) kurta hetven évre egységét, szabadságát.

A harag napja

*Bár te vagy a király, amíg Hunyadi László él,
sohasem fogsz Magyarországon uralkodni.*

(Garai László nádor szavai V. Lászlóhoz
1457. március 14.)

A nándorfehérvári győzelem híre lázba hozta az országot. Budán és más városokban utca hosszát ünnepelték Hunyadiat. Lidércnyomástól szabadult meg a nemzet.

Az ifjú király udvarával október végén elindult a Dunán Szilágyi várkapitányt és a győzteseket köszönteni. A várat is megszemlélte. Kíséretében volt Hunyadi László is.

Nándorfehérvárott Cillei Ulrik és Hunyadi László négyszemközti tárgyalásra ültek össze Cillei szállásán.

Összeszólalkoztak.

A két ősi ellenfél egymásnak esett. Cillei Ulrik családja százötven éve gyűlölte mindazokat, akik utánuk emelkedtek az udvari ranglistán, főleg, ha lelkes magyarként viselkedtek. Hunyadi Lászlóban pedig a megalázottság fortyogott: a Cillei-Garai ligából hol ezt, hol azt a lányt kényszerült menyasszonyának tekinteni, aszerint, hogy atyja szerint mit írt elő a családi érdek. Ráadásul az amúgy is fennhéjázó modorú Ulrik ha csak tehette, sértően bánt Hunyadi Lászlóval. Mindketten kardot rántottak, a zajra híveik is betódultak, Ulrikot megölték. Ilyen halálos végű csetepaté akkoriban nem volt ritkaság egyik európai udvarnál sem. A kis jóindulattal lovagiasnak minősíthető halálos párviadal végén azonban a Hunyadi-testőrök levágták Ulrik fejét. Ez már túllépett a szokásos „normán”, bár emlékezhetünk, hogy Zsigmond ennél cifrább kivégzési módokat is alkalmazott. Hunyadi László mentegetőzött, tettének egyelőre nem maradt következménye.

Amennyire kétségtelen, hogy Hunyadi László elveszítette a fejét, ami már csak atyja emléke miatt is kínos, annyira bizonyosra vehető: Cillei provokálta, bosszantotta, sértegette ellenfelét.

A tizennyolc éves király, aki úgyszólván nem is látta még országát, udvarostul-Lászlóستul felkerekedett, hogy Temesvárott részvétét fejezze ki Hunyadi János özvegyének. Szilágyi Erzsébet ünnepélyesen, mély gyászban fogadta a királyt. Ígéretét vette, hogy a gyilkosságnak nem lesznek következményei. Erre a hagyomány szerint László meg is esküdött, ám miért tette volna?

Érdekesebb a jól értesült Bonfini közlése, mely szerint László király „arannyal átszőtt bársonyruhákat hozatott elő, ezeket az özvegynek, Lászlónak és Mátyásnak ajándékozta. Nagy kegyesen mindenkit megölelt, a szolgálólányok seregét sem engedte el ajándék nélkül és utasította őket, hogy öltözzenek át. Meghirdette az öröm és vidámság napját, dús lakomát rendeztek, amelyet énekszó, színjáték és tánc színezt.”

Másnap „László és Mátyás, akit a királyi ajándékok és nyájaskodások elragadtak, minden gyanakvás nélkül követték Budára a királyt, családtagként forgolódva körülötte.”

A király még főkapitánnyá is kinevezte Hunyadi Lászlót, mintegy atyja örökségéért.

Mindez 1456 novemberében történt. Nem tudjuk, hol és mi történt decemberben, mikor távozott Temesvárról a király és valóban a két Hunyadi fiúval együtt?

Az „öröm és vidámság napját” alighanem karácsony és újév táján ülték meg, szokás szerint.

A király képmutató nyájasságát magyarázza, hogy félt a Hunyadi családtól. A hagyomány, illetve a László tragédiájáról írott színművek szerint a király voltaképpen foglya volt Lászlónak és Erzsébetnek - de akkor miért ment oda?

Kétségtelen viszont, hogy Budán, a királyi kancellária vádiratot fogalmazott a nándorfehérvári győzelem hőse, az augusztus óta halott Hunyadi János és fia, László ellen. *A király élete ellen szőtt összeesküvéssel vádolták őket*, ennek büntetése pedig: halál. (Hóman: II. 463. lap.)

A vádiratot Garai László nádor fogalmazta. Anyja Cillei Anna, Borbála nővére.

A Hunyadi-liga végleges megsemmisítése minden kockázatot megért a Garai-Cillei ligának. Száz éve folyó hatalmi harc ért ekkor véget. Emlékezzünk Lackfiék legyilkolására.

A Budára csalt Hunyadi fiúkat 1457. március tizennegyedikén többedmagukkal letartóztatták.

Hunyadi Lászlót a Friss Palotával szembeni téren nyilvánosan lefejezték. Azt az arannyal átszőtt díszruhát viselte, amivel őt a király Temesvárott megajándékozta. A hagyomány úgy tudja, Thuróczy is, hogy három csapással sem sikerült nyakát elvágni. Felállt és érthető hangon tiltakozott. Majd összeesett, és a hóhér-emelvényen heverő férfit kivégezték.

A közvéleményben futótűzként terjedt a kivégzés híre. Az udvar azonban a szokásos ceremónia, ítélethirdetés és egyebek nélkül, azonnali kivégzést rendelt el. Ezért mire az esetnek híre ment, Hunyadi László már halott volt. Atyját viszont még holtában sem sikerült meggyalázni, a koncepciós perben ellene hozott ítéletet ki sem merték hirdetni.

Thuróczytól kezdve Görcsöni Ambrus 1567-ben írott széphistóriájáig mindenki egyöntetűen vallja, hogy Budának és környékének népe a szőlőkől, szántóföldekről rohanvást sietett a várba, a kivégzést megakadályozandó.

*Támadáshoz szegény község kész vala
Számptalan kapás az hegyről fut vala
Szent György piacára is futnak vala
De szegény Vajdafi már elkölt vala.*

(Görcsöni Ambrus, a Drugeth család lantosa)

„Nagy sok kapások jöttek vala akkoron be az városba, kik mindnyájan szidják vala az királyt és az urakat. Mert emléköznek vala az ő jámbor atyjának nagy sok jótéteményiről.”

(Heltai Gáspár: Krónika az magyaroknak dolgairól, 1575)

Az eseményekről közvetlenül Mátyástól értesült Thuróczy kiemeli, hogy Hunyadi László tetemét ugyanoda temették, ahol „a Zsigmond király által haragjában lefejeztetett harminckét vitéz fekszik eltemetve.”

Megzendült az ország. A lázadástól rettegő, amúgy is rossz lelkiismeretű ifjú király június első napjaiban Prágába menekült, fogolyként vitte magával Hunyadi Mátyást. Fél esztendő múltán, 1457. november 23-án V. László meghalt. Hogy hol szerezhette azt a pestist, amiről olvasunk, mely noha járványos betegség, egyedül V. Lászlót ragadta el, rejtély. Bonfini más-ként tudja:

„Egyesek úgy gondolják, hogy betegség ragadta el, mások, hogy mérge, főleg a német orvosok, akik elsősorban viselték testének gondját. Ezek, Ausztriába hazatérve, makacsul hajtogatták, hogy a mérgezés nagyon is nyilvánvaló jeleit találták rajta, ők azonban idegen földön semmit sem mertek szólani.”

A szerencsétlen V. Lászlót senki se sajnálta, nem is nagyon emlegették. Nevének hallatán Arany János balladája jut eszünkbe:

*Oh adj, oh adj nekem
Hűs cseppet, hű csehem!
Itt a kehely, igyál
Uram, László király
Enyhít, ... mikép a sír!*

(V. László, 1853)

Matthias Rex

*Isten küldötteként, égi ajándékként kapott téged
nem csak Magyarország, hanem az egész keresztény világ.*

(III. Calixtus pápa üdvözlő levele
Hunyadi Mátyás királyhoz, 1458)

A Habsburg-fi V. László halálával 1457. november huszonharmadikán megüresedett a magyar és a cseh trón.

A Hunyadi család érdekeit képviselő Vitéz János váradi püspök már decemberben Prágában teremtett megállapodott Poděbrád György kormányzóval, akinél a tizenöt éves Mátyást, László öccsét túszként tartották, hogy kiadja Mátyást egy magyar küldöttségnek, ha Mátyás nőül veszi leányát, az akkor kilencéves Katalint.

Magyarországon azonban oly megingathatatatlannak tűnt a Cillei-Garai klán hatalma, hogy Szilágyi Mihály és nővére, Mátyás anyja Szegeden 1458. január 12-én Garai László nádorral alkut kötött: ha Mátyást megválasztanák királynak, akkor nőül venné Garai Annát.

A Cillei-Garai liga a nándorfehérvári győzelem és Hunyadi László közfelháborodást kiváltott lefejezése után jobbnak látta a Hunyadiaknak engedni át a kezdeményezést.

E megállapodás ismeretében Szilágyi Mihály macsói bán fegyveres sereggel vonult a rákosi királyválasztó országgyűlésre. Elhíresztelte, hogy Mátyás, megválasztása esetén, nem fog bosszút állni bátyja kivégzéséért. Harcosaival fenyegetően lépett fel. Mint Heltai Gáspár írta:

„A gyűlésnek közepin mindjárt akasztófát felásata és mészárszéket tétete mellé és azt kiáltatá: ha valaki az ő választásának szavát nem akarná az Hunyadi Mátyásra adni, mindjárt szörnyű halállal kellene annak meghalni. Látván és hallván ezt az pártos urak, igen megijedének, kiváltképpen, hogy láták: az Szilágyi népe az egész gyűlést körül-vőtte vala.”

A szokatlanul nagy számban megjelent Hunyadi-párti köznemesség január 24-én közfelkiáltással, lelkesen megválasztotta Hunyadi Mátyást. Közben üzenetvivők jártak ide-oda a befagyott Duna jegén a pesti part meg a budai vár alatt fenyegetően meredő akasztófától megszeppent főnemesi gyűlés között. Gyereksereg is felbukkant, utca hosszat énekeltek egy Mátyást dicsőítő dalt.

Hogyan élte meg mindezt Mátyás ott Prágában?

Bátyja kivégzésének emléke, elhurcolásának módja Bécsen át Prágába, a tudat, hogy Prágában a nála nem sokkal idősebb V. László rabja, a cseh kormányzó alattomos nyájassága, célozgatása Cujkának becézett csenevész kislányára, az idős és mosolytalan rokon, a nagyhatalmú püspök váratlan felbukkanása: mindez nyilván alaposan felkavarta.

Nem nevelték trónörökösnek, de még atyja „utódának” sem, Mátyás László árnyékában nőtt-felt.

Január végén érkezett Prágába a hír, hogy Mátyást a magyarok királyukká választották.

Poděbrád György kormányzó 1458. február 29-én a morva-magyar határig kísértette Mátyást, Straznicében magyar küldöttség várta, örömujjongva vitték Budára.

Mivel a Szent Korona még mindig III. Frigyes kincstárában raboskodott, koronázás helyett a budai Boldogasszony-templomban az oltár előtt trónra ültették és beiktatták. Azóta nevezik máig Mátyás templomának.

Mit tudunk Mátyás uralkodásának kezdetéről?

Tudnia kellett, hogy mivel őt alig ismerik, képességeit még kevésbé, nyilván atyjának és kivégzett bátyjának emlékét tisztelik személyében.

Ünnepélyesen eltemettette Lászlót Gyulafehérvárott, atyja mellé.

Szilágyi Mihályt kormányzóként a déli végek védelmére küldte. A család barátját, a szatmári Vetés községben birtokos Vetési Albert nyitrai püspököt kinevezte a titkos kancellária vezetőjévé. Vitéz János a korona visszaszerzése ügyében a császárhoz utazott. Garai László nádort, bátyja kivégeztetőjét leváltotta és helyére Gutti Ország Mihályt nevezte ki. Ország Mihály Mátyás rendíthetetlen híveként haláláig töltötte be a nádori hivatalt. Erdélyi vajdává Rozgonyi Sebestyént tette meg, aki Budán vele együtt raboskodott.

Ám alig telt el fél esztendő, máris zavar támadt. Szilágyi Mihály, a nagybácsi, úgy vélhette, hogy kormányzóként valójában ő fog parancsolni Mátyás helyett és Simontornyán egyezkedni kezdett a Garai-párttal.

Az ifjú király erről értesülve, Világosvárra csukatta Szilágyi Mihályt. Nem éppen tömlöcbe, de fogolyként.

Decemberben kerített sort Mátyás a hadsereg korszerűsítését célzó szegedi országgyűlés megtartására.

Mátyás tehát tudta, mit tesz és miért. Könyörtelen szigorral és határozottsággal lépett fel.

Poděbrád Györgynek tett ígéreteit is valóra váltotta. Nem a házasság volt a legfontosabb, hanem a cseh kormányzó királlyá koronázása. A római Szentszék ebbe azonban csak akkor volt hajlandó beleegyezni, ha a közismerten huszita kormányzó hitet tesz a katolikus vallás mellett. Mátyás ebben segített: Ágoston győri és Vince váci püspökök elutaztak Prágába, Györgyöt meggyőntették, nyilatkozatát vették a római egyház iránti hűségéről és 1458. május hetedikén a csehek királyává koronázták. *Két magyar püspök egy cseh királyt!* Ez Mátyás és feltehetőleg Vitéz János ügyes diplomáciai praktikája volt.

A koronázatlan Mátyás uralkodásának második évében tovább folyt a módszeres hatalomváltás. Mátyás Szapolyai Imrét, atyjának íródeák-titkárát a sókamara ispánjává nevezte ki. Kulcspozíció volt ez már Szent István óta, aki az életszükségletet jelentő só fölötti rendelkezés jogától az erdélyi Gyulát és a délvidéki Ajtonyt fosztotta meg.

A Garai-Cillei liga sem nyugodott bele a változtathatatlanba: 1459. február 17-én Német-újvárott huszonhat dunántúli főnemes magyar királlyá választotta III. Frigyes császárt. Mátyás csapatai két ütközetet vívtak velük: a másodikban legyőzték és megsemmisítették a lázadók hadát. Garai László meghalt, özvegye hódoló kihallgatásra jelentkezett Mátyáshoz. Ugyanekkor a nagy tekintélyű Juan de Carvajal bíboros, a pápa követe tárgyalásokat kezdett a császárnál Mátyás elismertetése és a korona visszaadása ügyében. Már Kapisztrán küldetése mögött is ő állt, a külföldi segélyhadakat ő szervezte Hunyadi János mellé Nándorfehérvárnál. Vitéz János szerint a spanyol Carvajal második hazájának tekintette Magyarországot.

Tűnődjünk el egy pillanatra.

Hatvanhét évvel később, 1526 őszén ugyanennyi magyar főúr gyűlt össze szintén Nyugat-Magyarországon, hogy kedvükre való királyt válasszanak Habsburg Ferdinánd cseh király

személyében. A már korábban megválasztott és megkoronázott magyar király, Szapolyai János kiszolgáltatottságában - a mohácsi csata után vagyunk - ezen nem tudott változtatni. Pedig ha 1526-ban is az történik, ami 1459-ben, hogy a meg sem koronázott ifjú király hívei fegyverrel kényszerítik meghátrálásra az ellene szerveződött ligát: másképp alakul történelmünk...

Mátyás e győzelem után szabadon engedte Szilágyi Mihályt és mivel június végén a Nándorfehérvárhoz közeli Szendrő vára török kézre került, leküldte a frontra. A harcias, önfejű nagybácsi kitett magáért, ám egy csatában török fogságba esett, Sztambulba hurcolták s ott a szultán 1461 tavaszán kivégeztette.

Ugyanekkor Mátyás Podébrád Györgynek, immár cseh királynak tett ígéretét is beváltotta: május elsején Budán feleségül vette Katalint (aki azonban 1464-ben koraszülésben meghalt).

A cseh külkapcsolatok rendezése elemi fontosságú volt: a Felvidéket még mindig huszita martalócok tartották hatalmukban. De ennél is fontosabb volt a Szent Korona visszaszerzése. Vitéz János szívós tárgyalásokat folytatott a közismerten makacs császárral. 1462-ben sikerült megegyezésre jutniuk, mert III. Frigyes trónját Albert nevű öccse fenyegette. A Szent Koronát igen nagy összegért és annak az ígéretnek fejében kaphattuk vissza, hogy Mátyás elismeri: ha netán fiú örökös nélkül halna meg, a trónt a Habsburgok öröklik. Keserves ár, de a Szent Korona esetében semmi se drága, és különben is, majd meglátjuk. Mátyásnak mindenképpen sürgősen rendeznie kellett a Zsigmond és Borbála lánya által 1440-ben nem is olyan bonyolult asszonyi furfanggal ellopott korona ügyét, mert az addig függetlenségét megőrzött Boszniát megtámadták a törökök, és ennek a déli határunkat régóta őrző országnak a védelméhez nagyszabású mozgósítás, a Szent Korona által a királyra ruházott hatalom kellett. Hunyadi János személyes barátját, Bosznia királyát a törökök kivégezték.

1463. július 24-én a császári küldöttség átadta a Szent Koronát.

1463 őszén Mátyás megkezdte első nagyszabású hadjáratát. Karácsonyra visszafoglalta a hegymagaslaton tornyosuló Jajca, a főváros erődjét. (A töröknek csak 1528-ban, két évvel Mohács után sikerült meghódítania.) Szapolyai Imre hadvezér Bosznia kormányzójaként tovább pacifikálta Boszniát, 1464-ben Szrebernyik várát is elfoglalta. Mátyás személyesen is részt vett a hadjáratban és az ostromban. Jajca és Bosznia újjahódításával „akkora hírnévre tett szert, hogy a velencések, a pápák és a keresztény világ minden fejedelme őt tekintette az egyetlen, török ellen harcoló sikeres hadvezérnek.” (Bonfini.)

Mátyás tehát hatalomra kerültének első hat esztendejében egyértelművé tette hatalmát, belső ellenzékét megrendszabályozta, Boszniát (mint régen írták: Rámát) pedig visszahódította.

A koronázásra 1464. március 29-én került sor Székesfehérvárott.

Vitéz János, érdemei elismeréséül 1465-ben esztergomi érsek lett.

„A koronázási ünnepség után Mátyás a teljes püspöki és főnemesi renddel visszatért Budára, ott teljes nyugalomban töltötte a nyarat. Sohasem maradt el a lovagi torna, néhanapján ő is megmérkőzött, akkora erőbedobással és vakmerőséggel, hogy előreszegzett tornalándzsájával a legizmosabbakkal is összeecsapott. Megparancsolta, hogy viadal közben ne tekintsenek rangjára. Kocsiversenyeken is részt vett, a tunyaságnál semmit sem tartott alábbvalónak.”

(Bonfini)

Az ország belső egysége és nyugalma érdekében halaszthatatlanná vált a Poděbrád György katolikus királlyá vedlése által cserbenhagyott huszita csoportok felszámolása. A hatvanas évekre fosztogató rablóbandákká válva rettegésben tartották Észak-Magyarországot, le egészen Pásztóiig. Egy Suehla nevű rablóvezér Kosztolányból rabolta a környéket. A király katonái Magyar Balázs és Báthori István parancsnokságával 1467 januárjában kifüstölték a rablófészket, messzi környékről összefogdosták a bűnözőket. Kétszázötven akasztófa és a rajtuk függő, hollók és varjak dézsmálta hullák hirdették garázdaságuk megérdemelt végét. Közülük a zsoldosként használható, kiképzett katonákat és némelyik vezérüket Mátyás felfogadta. Kapitányukká František Hagot tette meg. Ez lett a fekete sereg első magja, Mátyás király országgyűléstől, vármegyéktől, nagyuraktól független magánhadserege.

Míg a Felvidék a Husz János fellépése és kivégzése miatt fegyvert fogott és hazájukból kiszorított cseh huszitáktól szenvedett, addig a Szent István-i Magyarország területén fékezhetetlenek maradtak a független hatalomra vágyó kiskirályok és tartományurak. Így támadt a magas adókra hivatkozva a gazdagabb nemesség, nevezetesen Veres Benedek által felpiszkált lázadás Erdélyben, aminek Mátyás személyes megjelenése és néhány nagyhangú okvetetlenkedő kivégzése hamar véget vetett. Mégis figyelmeztetés volt ez a mozgolódás, annál is inkább, mert, miután Veres Benedek Lengyelországba menekült és ott is maradt, sejtetővé vált Lengyelország uralkodóinak „érdeklődése” Magyarország iránt.

Ha már Erdélyben járt Mátyás, Moldvába is ellátogatott, ám ott meglepetésére fegyveres ellenállás fogadta. Ország Mihály nádor, Csupor Miklós és Pongrácz János, Báthori István, Bánfi Miklós a királlyal együtt egy város utcáin rájuk támadó részeg csoporttal kényszerült megvívni; „egy oláh nyílvevő még a királyt is megsebesítette a hátgerince mellett, amikor a vesszőt kitépte testéből, annak vashegye mélyebbre fűrődött; négy évet töltött így el Mátyás nem csekély kínnal, amíg a természet ki nem vetette és lassacskán kibújt.” - „Ezen az éjszakán nem a hatalomért, hanem a puszta életükért küzdöttek.” (Bonfini.) Akit el tudtak fogni, azokat visszatértükor Erdélyben kivégezték. Bonfini sejteti, hogy a moldvai csetepaté mögött is lengyel érdek húzódott.

Mivel a szigorú, konzervatív II. Pál pápa György cseh királyt, mert változatlanul engedékenynek mutatkozott a husziták iránt, egyházi átokkal sújtotta, Mátyás pedig biztatást kapott, hogy keljen az üldözött cseh katolikusok védelmére, nem mulaszthatta el a kínálkozó alkalmat, bevonult Morvaországba és megszállta Brünn városát. (1468. június 28.) Július negyedikén már Olmützben volt, amit a magyarok Alamócnak neveztek. Itt 1469. május harmadikán a cseh katolikus rendek Mátyást királyukká választották.

Ez átmeneti győzelmet jelentett a cseh trónra igényt tartó lengyelekkel szemben; csak hogy Poděbrád György 1471. május 27-én meghalván, hívei Jagelló Ulászlót választották meg királyukká, azt az Ulászlót, aki aztán Mátyás halála után a mi Dobzse Lászlónak csúfolt királyunkká lett... Noha a Szentszék változatlanul támogatta, sőt biztatta Mátyást, a prágai többség Ulászló híve volt, s ezért Kázmér lengyel herceg hadat üzent Magyarországnak.

„Most egyszerre fenyegetően emelkedett fel Mátyás előtt a nagy fal, mely nyugat és észak felől elfogta a levegőt Magyarország előtt. Ausztria, Cseh- és Lengyelország három oly ellenség volt, mellyel győzelem reményében még ő sem vehette fel a harcot. Helyzete egy esztendő alatt végtelenesen megromlott.”

(Szekfü Gyula)

Mátyástól elpártoltak az északibb fekvésű megyék kiskirályai, sőt az országnagyok többsége. Vitéz János és unokaöccse, a költő Janus Pannonius pécsi püspök álltak a szervezkedők élére.

Ki akarták cserélni a harcias, erőszakos Mátyást egy jámbor lengyel királyra. A szinte még gyermek Kázmér kisebb hadsereggel végigvonult a sokat próbált Felvidéken, Janus Pannonius közreműködésével megszállta Nyitra városát.

„Elterjedt a hír, hogy Kázmér húszezer emberrel Magyarország felé tart, a magyarok közül sokan szaladtak üdvözlésére. 1471 novemberében átlépi az országhatárt. Amerre útját veszi, hódolattal köszöntik. Számos főnemes járul elébe, és parádésan fogadja az új királyt, engedelmességet ígér.”

(Bonfini)

A megdöbbenő Mátyás azonnal Nyitrára vonult. Körülzárta a várost. Nyitra, mely ilyesmire nem volt felkészülve, élelem fogytán éhezni kezd. Maga Kázmér is. Kiüzen a várból, hogy ő inkább hazamegy, ha engedik. Mátyás engedi. Egnapi járóföldre követi a lengyeleket Kázmérostul. Azok éhségükben fosztogatni kezdenek; Mátyás tétlenül és elégedetten nézi, amint a parasztok, a föld népe, *rendíthetetlen hívei* kergetik, hajszojják, ütök-verik, öldökszik az élelmet elragadó lengyeleket. Vesszőfutás, amíg hazaérnek.

Nagyon keserű tanulság lehetett ez Mátyásnak. Természetesen levonta a következtetéseket, Vitéz Jánost házi őrizetben tartotta haláláig; a tüdőbeteg Janust menekülés közben érte a halál.

Még egy szót Kázmérról. Szegény fiú hazatérve visszavonultan élt, a mélabús férfit szentként tisztelt Lengyelország. A lengyel krónikások pedig becsmérlő dühhel írtak rólunk.

Ennek a Kázmér-ügynek szerencsétlen folytatása, hogy Mátyás ettől kezdve nem bízott magyar főúri környezetében. A fekete sereg német kapitányaiban nem csalódott, de már az 1472-ben elhunyt Vitéz János utódával, a német Beckensloer érsekkel és kancellárral megjárta, sőt nevetségessé vált. Beckensloer ugyanis megismerkedvén a kancellária és Mátyás titkaival, 1476-ban, amíg a király a déli végek harcait irányította, aacheni zárandoklat ürügyén a rábízott pénzzel megszökött és átállt a császár szolgálatába. A morvaországi Filipec János a ranglétrán fokozatosan emelkedve, főkancellárként készítette elő Jagelló Ulászló befolyását; Mátyás halála után ő volt a fő érvelő megválasztása mellett.

Kivétel a Hunyadi-család régi ellenfele, Újlaki Miklós, aki Bosznia királyaként (1472.) holtáig híven szolgált Mátyást, miképpen majd fia, Lőrinc is.

Vitéz János és a kiskirálykodó tartományurak összeesküvése, a lengyelek államcsíny-kísérlete sem térítette el azonban a királyt közvetlen céljától: a morva-cseh-sziléziai területek megtartásától, illetve megszerzésétől.

„Szilézia önként hívta be őt, nehogy úgy lássék, mintha a katolikus hittől ők is a cseh (huszita) párthoz hajoltak volna át. Mátyás legelsőbb is Borosztóba (Breslau, ma Wrocław) ment táborával, mely Sziléziának nagyságánál, épületei szépségénél, gazdagságánál, becsületességénél, civilizáltságánál, no meg kereskedelménél fogva kiváltképpen figyelemre méltó központja. Az Odera folyó öntözi. A boroszlóiak Mátyást és a pápai követet a legnagyobb méltósággal fogadták, készséges szolgálatukat ajánlották.”

(Bonfini)

A császári és a lengyel csapatok, nehogy a magyar király megszilárdíthassa hatalmát az általa meghódított tartományokban, nyolcvanezer főnyi sereggel eredtek Mátyás nyomába és körülvették Boroszló városát. Mátyás ostromlóból hirtelenében ostromlottá vált. A magyar király mindössze hétezer főnyi csapatával látszólag benn szorult a városban, amelyet azonban az akkor legkorszerűbb tüzéség védett.

„Mátyás itt mutatkozott leginkább katonai géniusznak. A támadó sereg ősi, középkori szokás szerint a hadszíntér falvaiból akarta magát élelmezni, miért is Mátyás a falvakat kiürítette és a lakosságot a városok kerített falai közé szállíttatta... Vele szemben az óriási ellenséges tábor tétlenségre volt kárhoztatva. Mátyás ágyúi miatt illő távolban tartotta magát, így ahelyett, hogy az élelemmel már előbb ellátott várost éhezette volna ki, maga a támadó vált ostromlottá.”

(Szekfű Gyula)

Utánpótlásukat Szapolyai István szepesi gróf akadályozta a távolabbi környéken portyázó lovasságával, így az „ostromló” sereg szabályosan kiéhezett és fegyverszünetet kért. Mátyás nagylelkűen beleegyezett, Szapolyai Istvánt kinevezte Szilézia főkapitányává, ő maga hazament. (Évekig tartó alkudozás után, immár harci cselekményeket kerülve, az 1479-es olmützi békében Mátyás Morvaországot, Sziléziát és Lausitzot tartotta meg, a cseh királyság pedig Ulászlóé maradt.)

Sürgös is volt hazatérte, mert egy török seregcsoporthoz betört Erdélybe és feldúlta Váradot. Baljós jelekből egy erőteljes török hódító támadásra lehetett számítani. Különösen gyanút keltő volt II. Mehmed szultán váratlan és csalfa békeajánlata. (Időhúzás a főerők felvonulásáig.)

1476 januárjában a király megtámadta a török kézen lévő Szabács várát és a mögötte előnyomuló török sereget. Az alaposan megerősített erősséget Mátyás csapatai másfél hónapnyi ostrom után foglalták el. Mátyás maga csónakban, álruhában kémlelte ki az erőd sebezhető pontjait. Az eseményekről egy hősi énekrészlet is ránk maradt: *Szabács viadala*. Ezzel párhuzamosan hadvezérei: Báthori István, Magyar Balázs, Kinizsi Pál, Dóczi Péter a környező határvidék török hadait pusztították.

A szultánnak egyelőre elment a kedve az újabb támadásoktól.

Ezeket a viharos éveket: összeesküvés, legmegbízhatóbbnak hitt munkatársainak árulása, lengyelek, Kázmérok, a törökök dúlása Váradon - szerelme enyhítette. Egy osztrák polgárlányhoz (Barbara Edelpöck, a Duna-parti Stein városából) fűzte tartós kapcsolat. 1473-ban gyermekük is született: János, akit Corvin Jánosnak szokás nevezni. Mátyás Szilágyi Erzsébetre bízta nevelését. Szerelmével nem szakította meg a kapcsolatot, földbirtokot (Enzersdorf/Fischa), nemességet, házat (Besztercebánya) adományozott a gyermek anyjának.

A kapcsolat Beatrix királyné érkezésével szakadt meg, vagy inkább lanyhult.

Mátyás király rendkívüli, mondhatni mértéktelen becsvágya volt egy nyugat-európai uralkodói családból származó lánnyal kötendő házasság. Több, sikertelen kísérlet és tapogatózás után követeinek Nápoly királyával sikerült megalkudniuk. Mintha Mátyás, akit bátyja kivégzéséig és V. László haláláig senki sem vett komolyan, és akit végül vértől sejtett a főúri összeesküvés, nem is Európa uralkodóházai előtt, hanem sokkal inkább az őt megvető magyar főnemesség előtt kívánta volna magát egy ilyen házassággal igazolni.

Nápoly és Aragónia amúgy is mindig nyugat felé tájékozódó királyaink egyik célpontja volt.

A tizenkilenc éves Beatrixet 1476. december tizedikén Székesfehérvárott fogadta Mátyás, mindjárt meg is koronázták magyar királynévá. Csak *ezután* történt az esküvő, Budán, december 22-én.

Hunyadi Mátyás joggal érezhette úgy; elérkezett pályafutásának csúcspontjára.

Néhai való jó Mátyás király

*Magyarországnak fényes tüköre
És rettenetes bajnoka
Nyomorultaknak kies hajléka
Nagy ékességnek es te valál oka
Nagy ékessége tisztességeneknek
Nagy bátorsága félelmeneknek
Oltalmazója magyar népeknek*

(Emlékdal Mátyás király halálára, 1490)

Hunyadi Mátyás hadvezéreinek utolsó nagy törökverő csatája az 1479 októberében Erdélyre tört Ali bég nyomasztó fölényű hadseregének megsemmisítése volt. (Kenyérmező, 1479. október 13.) Báthori István és Kinizsi Pál magyar vitézeinek és két parancsnokuknak vakmerő bátorsága hősi énekekben maradt ránk tanulságul, ezeket a hódoltsági körülmények között biztatásként 1568-ban a morvaországi Nikolsburgban (itt élt akkor a dicső Báthori leszármazottjának nővére), 1569-ben pedig a Várad melletti Mezőtelegden (ahol özvegy Báthoriné lakott akkor) följegyezte Temesvári István deák és egy másik, névtelen énekmondó. (Nyomtatásban megjelent Heltai Gáspár Cancionale-jában, 1574.) Kilencven évvel az esemény után, a romjaiban heverő Magyarországon is megemlékezett róla a le sem írt, hanem énekszóval előadott, szájról szájra járó magyar költészet. (Bonfini is ugyanennek a hősi éneknek prózai változatát adta *A magyar történelem tizedeiben*.)

Báthori István országbíró, újdonsült erdélyi vajda a Maros partján, Szászváros (ma Orăștie) határától 15 kilométernyire északkeleti irányban, a Kenyérmezőnek nevezett lapályon, Alkenyér községnél ütközött meg a törökökkel. Heltai Gáspár így öntötte szavakba a drámai küzdelmet:

„Ali bég... az törököknek sokaságával ugyan környülfogná elől az vajda seregét. És evvel meglankada a két szárnyon való serény viadal, és szakada az viadal az hadnak belső derekára, hogy immár egyik hadnagynak a másikkal és a régi vitézeknek az régi hősökkel kellették vínyi. És az Báthori István vajdán hat sebek esének, lova is megsebesüle. És a viadalom az utolsó szükségre jutott vala, noha a nagy viadalom miatt nagy rakással valának környüle a sok holttestek, és sokkal több törökek elhullottanak volna, hogy nem mint keresztények; és mind az egész viadalnak a dereka oda, őreá nyomul vala.”

Ebben a válságos helyzetben trombita riadt, dobok perdültek; megérkezett Kinizsi Pál temesi gróf felmentő hadteste. Kinizsi hátba támadta a törököket, és eldöntötte a csatát. Az ellenség véres küzdelemben megsemmisült. Kinizsi és Báthori tartós diadalt aratott. Csaknem száz éven át nem nyomultak be többé Erdély területére török támadó csapatok!

„Mikoron pedig eképpen nyavalyagna az Báthori István vajda, és immáron vissza nem mehetne az álló sereghöz: íme, Kinizsi Pál egy szép négyszegű fegyveres sereggel ereszkedik a hegy alá és megkezdé hátul a törököket nagy trombitaszóval, dobveréssel és nagy kiáltással; és nagy feneséggel reájok rohana. Kinizsi Pál mindkét felől fegyvert kötött vala fel és mint egy oroszlán, oly fene vala az viadalban. Valamely felé fordul vala, mind levágja vala a törököket, és rakva vala mind a két keze vérrel. És erős kiáltással bátorítja vala az hadakozókat és nódítja vala őket az viadalra, mondván:

- Bátor szívvel víjatok, ezennel az Isten nekünk adja a diadalmot!

És bevágja magát a viadalnak derekába.”

„És mikoron minden vitéz ott toborzót járna, inték az vitézek Kinizsi Pált is, hogy ő is megmutatná az ő diadalmas vigasságát. Felszekellék ezokáért és ott hátára tévé a két kezét, és fogaival felharapá a földről egy nagy töröknek holttestét és azt szájában hordozván, sokáig ott táncola véle az hősek között. Melyet erősen csodálnak vala az hősek, mondván: Herkulesnek is elég gondja volna ezt művelni.”

A király ettől kezdve diplomáciai síkon kísérletezett a törökkel. Hasztalan. 1481-ben meghalt II. Mehmed szultán, két fia összeveszett, melyiküké legyen a trón? Bajezid győzött, Dzsem pedig Rodoszra menekült, ahonnan Itálián át Franciaországban kötött ki. Mátyás szerette volna Dzsemet Magyarországra csalni (1483), később pedig VIII. Károly francia királlyal alkudozott, mert akkor (1487) éppen a franciák vendégszeretetét élvezte Dzsem herceg; sőt, megegyezés hiányában nem restellte megkísérelni elrablását, ami azonban Mátyás szégyenére balul ütött ki.

Magyarország tartós, biztos védelmének ügye tehát megfeneklett. A török erősebb volt. Mátyás tudta ezt, és Bosznia visszaszerzése óta (Šabac viadala, 1476) nem támadott, csak védekezett, bár azt sikerrel és hatásosan.

Annál erőszakosabban és sikeresebben nyomult viszont nyugat felé: nem elégedett meg a gazdag és biztonságos Sziléziával, ahol valóban kedvelték őt, hanem megtámadta a császár birodalmának ma Alsó-Ausztriának nevezett részét, elfoglalta Bécset és hosszú ostrom után Bécsújhelyet. (1485-1487.) Székhelyül is Bécset választotta, itt uralkodott haláláig.

Katonai szervező tudományának utolsó emléke a Bécsújhely határában 1487. augusztus 17-én rendezett nagyszabású díszszemle.

„Újhely előtt a széles mezőn felsorakoztatta az összes csapatokat, hadrendbe állította és bizony nemcsak a legbölcsebb királynak és a leghatalmasabb uralkodónak mutatta meg magát, hanem a legtökéletesebb hadvezérnek is. A lovasságot négy hadoszlopba rendezte, a huszárokat és a könnyűlovasságot két szárnyra bontotta, hogy így az alakulatokat könnyebben lehessen irányítani. Minden hadoszlopnak megvoltak a maga zászlai, sőt, minden egyes lovasnak kopjájára is kisebb lobogó volt tűzve. Amikor a felsorakozott sereg elé kilépett, csendet parancsolt, s ezt nemcsak az emberek, hanem a lovak is szigorúan megtartották. Az első hadoszlop zászlaját középre vitték, s ezt saját kezűleg, ünnepléses szavak kíséretében átadta a legkiválóbb vitéznek. Csodálkozva láttam, hogy nincs sarkantyúja. Ezután tizenkét kardot, ugyanannyi bárdot és buzogányt osztott ki. A kardhordozók, a bárdokat és a buzogányokat viselők körülállták a zászlótartót. Ezután a sereg megkezdte a díszfelvonulást. A sort mindenki úgy megtartotta, hogy egy ujjnyival sem előzte meg egyik lovas a másikat. Csönd honolt mindenütt, a parancsszavakon kívül nem hogy egy emberi hang, de lőnyerítés se hallatszott sehol. Ezután adott jelre gyakorlatokat mutattak be, váltakozva fejlődtek hol ék alakba, hol kört, hat- vagy négyszöget formáltak. A gyakorlat végén a huszárok vágtaiba ugrottak, s oly gyorsan mozogtak, mintha repültek volna. Amikor mindezt Beatrix kíséretében végignééztem, egyik ámulatból a másikba estem. Itáliában ilyet sohasem látni.”

(Bonfini)

Magyarázatul elég annyi, hogy a zászlótartó főnemesnek azért nem járt sohasem sarkantyú, sőt kengyel sem, hogy a harcoló katonák mindig láthassák őt: helyén van és nem menekül.

A krónikák és történettudományi művek nem győznek azon elmélkedni, vajon miért nem fordult Mátyás a török ellen, miért fecsérelte erejét német tartományok meghódítására. Van

olyan nézet, hogy császári hatalomra tört, ily módon remélt hatásosan küzdeni a török hódítás ellen. Mások szerint az ízig-vérig reneszánsz fejedelmet hatalom- és dicsőségvágya sarkallta. Ismét mások az olasz Beatrix befolyásának tulajdonították hatalmi törekvéseit.

A kérdések rosszul vannak feltéve, a mindenkori mából ítélik meg Hunyadi Mátyást.

A törökre azért nem támadott, mert felismerte, hogy ellenfele erősebb. Védekezni viszont sikerrel védekezett, mint már atyja is. (Akinék szintén nem sikerültek támadó hadjáratai, lásd például: Várna.)

Alsó-Ausztriát azért hódította meg Bécestül, mert személyes tapasztalata szerint a császár éppoly erőszakosan hódító ellenség, mint a török, bár azért keresztény. Ha tehát Mátyás a nyugati gyeput kitolja még tovább nyugat felé, megakadályoz olyan császári kalandokat, mint amilyeneket III. Frigyes nemegyszer produkált. Sohasem feledhette, hogy Cilleiek fejeztették le bátyját, hogy őt magát gyermekként hurcolták Bécsbe, majd Prágába, időnként meglóbálva az orra előtt a Szent Koronát. Béccsel Mátyás egyszerűen nyugalmat harcolt ki hazájának.

Viszont mire magyarázzuk a főúri összeesküvést?

Az akkori Európa tartományurai nem szerették, ha erélyes király uralkodik. Akadályozta őket hatalmaskodásaikban. Az a néhány, többnyire Zsigmond-kreálta főnemes, aki szabadulni akart Mátyástól, semmi másra nem vágyott, mint egy akaratgyenge, szórakozásaiba merülő királyra. (Mátyás halála után meg is találták!) Vitéz Jánost és tehetséges költő társát a hiúság vezérelte. Vitéz nem tudta elviselni, hogy az a király, akit ő még mint kisfiút dorgált, most neki parancsol. Janusban meg a magát joggal nagy költőnek tudó poéta gögje lázadt.

Tény mindenesetre, hogy a főrangúak és a megadóztatott alattvalók nem kedvelték. Sőt, talán egyenest gyűlölték.

Viszont kétségtelen, hogy a szó szoros értelmében vett nemzet, a nép, ahogyan ma a nacionalizmus vádjától rettegők nevezik az országlakosságot (újabbán már csak azt mondják a hatalmasok: az emberek, a lakosság, a párthívek), egyszóval tehát a *populus* szerette. Szent László óta ennyire senki mást. A tömérdék monda, adoma, tréfa is ezt bizonyítja. Nem csupán Mohács óta és miatt föszt a nép a győzedelmes és igazságos Mátyást; Bonfini nem tudhatta, hová vezet majd Magyarország sorsa, mégis erről tanúskodik:

„A közkatonákat is megbecsülte. A táborban végigjárta a sebesültek sátrait, a gyengélkedőket sokszor a saját kezével etette; a csatatéren gyakran maga kötözte be a sebesülteket. Ezzel bámulatos hűséget ébresztett maga iránt. Újlaki Miklós bosnyák király beteg lábujjaira maga kente a kenőcsöt.”

Szekfü Gyula:

„A jobbágy védelmében nagyobb szerepet kell tulajdonítanunk saját emberies érzéseinek, melyeket bizonyára atyjától örökölt, aki maga is folyvást gondot fordított a jobbágy szabad költözése fenntartására. Mert a XV. században a szabad költözés az igazi tengelye a jobbágykérdésnek. Hogy a jobbágyság még néhány évtizeden át megtartotta szabadságát, az egyes-egyedül Mátyás személyes érdeme. Ő volt az, aki a jobbágy sorsának hanyatlását egy időre megállította. Az ő felfogása egyúttal a régi magyar felfogás: a jobbágy is ember, tehát szabad, liber, s gondoskodni kell arról, hogy az urak rágalmaikkal és elviselhetetlen követeléseikkel ezt a szabadságot ne akadályozzák.”

Legközvetlenebb hozzátartozóival nem volt szerencséje. Mindig, mindenben mellette álló édesanyját 1483-ban elvesztette (Szilágyi Erzsébetet a székesfehérvári királyi sírboltba te-

mettette!), s így elveszített egy szövetségest Beatrixszal szemben. Fiát, János herceget királynak nevelte, de Beatrix örökös háborgása és ellenszenve miatt ritkán volt alkalma fiával bizalmasan együtt lenni. Legjobb barátai meghaltak (Guti Ország Mihály nádor) vagy cserbenhagyták. Alighanem sohasem volt módja amúgy igazában elengedni magát, hacsak katonái között vagy az esti lakomákon nem, amikor a lantosok magyarul énekelték a nemzet dicsőségét.

Beatrix nem tudta megnyerni sem a nemzet, sem az udvar rokonszenvét. Kiállhatatlan nőszemély lehetett, hihetőleg azért (is), mert nem szült gyermeket, tehát fiút sem, s hogy ez akkortájt mennyire fontos volt, arra elég példa VIII. Henrik feleségeinek esete. Viszont tagadhatatlanul művelt asszony volt. Heltai Gáspár, „a nép hangja” 1575-ben így mutatja be Beatrixot:

„Egy olasz menyecske megváltoztatja az hatalmas királyt.”

Mátyás a felesége kedvéért „nem csak az országi törvényeket változtató meg, hanem az egész életnek az ő módját mind más állapotra rendelé.”

Mátyás Beatrix akaratossága miatt, felesége kedvéért tette meg azt a botrányos lépést, hogy 1486 áprilisában a királyné unokaöccsét, Ercole ferrarai fejedelem hétéves fiát, Ippolito D’Estét tette meg esztergomi érseknek! Az érsekprímást Ulászló udvara is elfogadta, 1497-ben 18 évesen adta át helyét Bakócz Tamásnak, akitől cserébe „megkapta” Bakócz egri püspökségét. A hétéves gyerek érsekségét VIII. Ince pápa jóváhagyta! Tudni kell persze, hogy ennek a pápának „különböző nőkkel volt kapcsolata, akiktől legalább két gyermeke született” és egyik fiát a vatikáni bazilikában maga eskette össze Maddalena Medicivel. (Battista Mondini: *A pápák enciklopédiája*. Szent István Társulat, 2001.) (Hippolit érsekről lásd Mikszáth Kálmán regényét: *A kis prímás*, 1891.)

Beatrix személyes hatásának szokás tulajdonítani az olasz reneszánsz művészet és tudományosság elterjedését. Holott Mátyás és udvara, elsősorban Itáliát járt püspökei virágoztatták fel a magyarországi reneszánszt, az építkezéstől a könyvdíszítésig. Térképre vetítve országszerte mintegy kétszáz városban, vagy falusi nemesi udvarházban találhatunk ma is ilyen emlékeket, tehát a király budai és tatai építkezéseinek messze túlmutatóan virágzott ki az a magyar reneszánsz, melynek *akkor* egyetlen velünk szomszédos országban sem születtek látható emlékei. Mátyás tehát ebben az értelemben is felvirágoztatta Magyarországot. De hatott még az érett késő gótika is, mint azt többek között a csütörtökhelyi Szapolyai-kápolna bizonyítja. Bár az anyanyelvű költészet és irodalom majd csak Mátyás halála után teljesedik ki, a latin nyelvű tudományosság és költészet addig nem ismert színvonalra emelkedett. Elég Janus Pannoniust említenünk. Kincset érnek a budai udvarban vendégeskedett Galeotto Marzio emlékezései, például, amikor arról számol be, hogy ünnepi alkalmakkor hősi énekeket szokás zengeni magyar nyelven, melyet osztálykülönbség nélkül mindenki ért és élvez.

Három magyar történetet is köszönhetünk Mátyás királynak:

Thuróczy János ítélmester magyar gondolkodásmóddal és a mondandót nem cifrázó, „közönségesnek” minősített latinsággal írta meg magyar történelméről; az Itáliából eredetileg a királyné felolvasó-szórakoztatójának szerződöttetett Antonio Bonfini finomkodó tudós latinsággal cifrázta ki történelmünket; egy átmenetileg hazánkban tartózkodó olasz püspök-diplomata, Pietro Ranzano pedig a királyné ösztönzésére adta elő mondandóját, Beatrix álláspontját képviselve. Thuróczy krónikája nyomtatásban is megjelent (1488) Augsburgban és Brünben. Magyar nyelven Thuróczy 1978, Bonfini pedig - szinte hihetetlen - csak 1995 óta olvasható! Ranzano műve - *A magyarok történetének rövid foglalata* - 1985-ben látott magyar nyelvű nyomtatásban napvilágot. Thuróczyt és Bonfini a király személyesen utasította, hogy a ma-

gyar történelmet Attila hunjaival kezdjék. Ebben az a nemesi-nemzeti hagyomány folytatódik, amit már a Kun László korában keletkezett Kézai-krónikában is megfigyelhettünk. Különösen érdekes, hogy Thuróczy, mint maga írja: Mátyás leghívebb barátjának, Guti Ország Mihály nádornak előadásában írta meg a Zsigmond által kivégeztetett Kont István és a harminckét nemes tragédiáját, külön kiemelve, hogy a lefejezett Hunyadi Lászlót is oda temették, ahová Kontékat. Félreérthetetlenül derül ki ebből, hogy Mátyás a Zsigmondéval homlokegyenest ellenkező irányú politikát folytatott, s azt óhajtotta, hogy ennek nyoma maradjon.

Közismert, hogy Mátyás királyaink közt elsőként (és talán utolsóként) könyvtárat alapított, összegyűjtve a világ akkor legjelentősebbnek tartott műveit, még hozzá kivételesen igényes művészi kivitelben. Könyvtárát, a *Corvinát* a köz használatára bocsátotta.

Ezzel kapcsolatban viszont felmerül annak netáni lehetősége, hogy a Zolnay László felfedezte budavári szoborleleteket, ezeket a gondos kézzel „eltemetett” kő-ábrázolásokat vajon nem Mátyás távolíttatta-e el, vajon ezek a kőfaragói remeklések, ezek az arcok nem a Hunyadiakkal ellenséges Cillei-Garai klán, a sárkányos lovagrend tagjait ábrázolják-e? Mátyás a palota udvarán atyjának, Lászlónak és önmagának aranyozott bronzszobrát állíttatta fel. (Mátyás uralkodásának emlékeit és a legújabb kutatási eredményeket a Klaniczay Tibor szerkesztette *Matthias Corvinus und die Renaissance in Ungarn* [Wien, 1982] című kötet foglalja össze 90 tudós cikkeivel és nemzetközi összefogásával az 1982-es schallaburgi Mátyás-kiállítás anyaga alapján.)

Mátyás egyéniségébe levelezéséből is bepillantást nyerhetünk. II. Pius pápát közvetlen hangú levélben kéri, hogy indítsa meg a szentté avatási eljárást Árpád-házi Boldog Margit ügyében:

„Ama sok és kemény feladat közepette, melyek most különösen sürgetően állanak előttünk, a vallást illető kérdések még erősebben foglalkoztatnak, mint békés és nyugalmas körülmények között... A Duna hajjai körülfolynak egy szigetet itt városunknak, Budának szomszédságában, melyet hajdan a Nyulak szigetének, később pedig Szűz Mária szigetének hívtak. Létezett e szigeten egy Domonkos-rendi apácázárda, melyet hajdani elődünk, IV. Béla alapított, s benne jegyezte el Istennel Margit nevű leányát. Ezt a Margitot példás élete és szent cselekedetei olyan nagyfokú égi malasztra érdemesítették, hogy mind életében, mind halála után nyilvánvaló nagy csodák tették ragyogóvá, amelyeket sokak hiteles tanúsága bizonyít. Röviddel halála után a római pápák vizsgálóbírákat jelöltek, illetve küldtek ki... Ám az események sűrű váltakozása késleltette, illetve háttérbe szorította a megkezdett vizsgálat lezárását. Most tehát nagy alázattal és buzgalommal folyamodunk szentségedhez, hogy ezt a félbeszakadt ügyet méltóztassék felülvizsgálni.”

(1462)

IV. Sixtus pápát viszont türelmetlen ingerültséggel sürgeti a török ellen ígért segély megküldésére:

„Remélem, hogy a hívők üdvösségének érdekében nem hagy magamra és okot sem szolgáltat arra, hogy kénytelen legyek panasszal illetni szentségedet... Kelt Szabács várának ostroma közben, 1476. január 16. napján, csak ahogyan az ostrom idején rengeteg és nagy elfoglaltságaink közepette, hóban és fagyban titkárom papírra vethette ezt a fontos iratot.”

Firenzében őriznek egy kódexet, melynek szövegét Ábel Jenő 1890-ben latin nyelven nyomtatásban is kiadta, és amely egy humanista vita jegyzőkönyve. Mátyás azt tűzte ki a vita

tárgyául, hogy melyik államforma hasznosabb: a köztársaság-e, avagy a királyság? Olasz tudósok és Beatrix jelenlétében János herceg feladatául a köztársasági államforma védelmét adta Mátyás. A vita latinul folyt. Bonfini kifejtette, hogy a köztársaságban mindennél fontosabb a szabadság, melynek lényege nem az egyes állampolgárokból, sem az egyes tanácsokból, hanem a köztársaság fogalmának egyetemességében rejlik. János herceg szerint nem az államforma a lényeg, hanem hogy a közóhajnak kell érvényesülnie. A király a regnum állapota mellett döntött. Fontos ezt az elfeledett kódexet tanulmányozni, mert kiderül, hogy Mátyás mennyire tájékozott volt a kor bölcséletében, és mintegy vizsgáztatta fiát: alkalmas-e államfőnek? Ma már tudjuk, hogy János hercegből nem lett király, sőt alighanem maga Mátyás is tartott ettől, bármennyire eskette udvarát, hogy fia mellé álljanak.

A vita 1490 tavaszán folyt. Mátyás ugyan betegeskedett, a halál mégis váratlanul terítette le.

1490. április hatodikán halt meg, Bécsben.

Azt írta Heltai Gáspár:

„Mihelyt meghala, mindjárt meg kezde bomlani a békesség az országban. Ottan meg-elevenülének a törökök is, és az ország egyik nyavalyából a másikba esék. Akkoron kezdé minden ember megismerni, micsoda jeles fejedelem volt volna az Mátyás király. És akkoron kezdének mind az emberek mondani: De csak élne Mátyás király, bátor minden esztendőben hétszer róná meg az országot...”

Egy ország halt vele

Hunyadi Jánosra 1442 tavaszán figyelt fel a legszélesebb értelemben vett közvélemény, amikor erdélyi vajdaként az Erdélyre tört és Gyulafehérvárt veszélyesen megközelítő Mezőbég csapatait megsemmisítette. Ettől kezdve nemcsak udvari körök és hangadó közéleti személyiségek ismerték a közvitézi sorból kiemelkedett sikeres kapitányt, aki érdemei elismerésül Hunyad község birtokát kapta nemrégiben, sőt 1439 óta már a stratégiaiilag fontos szörényi bánságot is rábízta, hanem a török háború miatt egyre fenyegetettebb országlakosság is benne látta bajok esetén védelmezőjét. Mikor aztán két év múlva a pápai követ felelőtlen biztatására egy előnyösen megkötött fegyverszünetet (békét?) felrúgva a hadi dicsőségre szomjazó ifjú lengyel király nekitámadt a töröknek, hogy a Fekete-tenger partjánál, Várna közelében seregét és saját életét is elveszítse, akkor a nemzet már annyira vezérét és vész esetén megmentőjét látta Hunyadi Jánosban, hogy a súlyos katonai vereség miatt sem őt, a fővezért tartották felelősnek. A mélységesen keresztény hittel átitatott nemzet Isten megérdemelt büntetésének tekintette a várnai tragédiát és királya halálát a béke megszegése miatt. Így választották Hunyadi Jánost az ország kormányzójává, így szervezte meg a déli végek védelmét s így sikerült felmentenie a sógora, Szilágyi Mihály által elkeseredett hősiességgel védett Nándorfehérvárt, onnan hosszú időre elkergetve a török hadsereget, hogy ne is próbálkozzék újra. A nemzet megelégedte a nyakára szabadított külföldi uralkodókat és a velük szövetkező főnemesség praktikáit. Hunyadi János halála és idősebb fiának, Lászlónak részletes pontossággal máig se rekonstruálható, felelőtlen heveségű összekülönbözése gyűlölt ellenfelével, Cillei Ulrikkal, melynek során katonáival és a segítségére siető várnéppel lekasabolta Ulrikot s emiatt a király felelősségre vonta és kivégeztette: mintha megállította volna a Hunyadi-család további pályafutását. A nemzet mégis rendületlenül bennük látta végső reményét és amikor az alattomos Habsburg-királyt, V. Lászlót Prágában megmérgezték, a rákosi mezőn (vagy ahogyan szólássá vált: *a Duna jegén*) magyar királlyá választották V. László Prágában fogva tartott foglyát, Hunyadi János kisebbik fiát, Mátyást.

A nemzet tehát a Hunyadiakban látta önmagát, olyannyira, hogy a kisebbik fiút, akiről jósz szerint semmit se tudtak, apjára való tekintettel tették magyar királlyá. Ennek következtében pedig Mátyás mondhatni vallásos kötelességének érezte, hogy nemzetét legjobb tudásával szolgálja. Hogy miképpen, azt az előző fejezetekben láttuk. Figyelmünket most elég arra összpontosítani, hogy tehát: minden korábbi, sőt továbbra is tevékeny pártoskodás fölött létezett egy nemzeti akarat, s ez az akarat érvényesülni tudott. A nemzet erélyes, sikeres, önérzetes magyar királyra vágyott s ezt a királyt a gondviselés: Isten segítségével csálthatatlan érzékkel ki is tudta választani.

Hunyadi Mátyás erős, magabiztos, egységes országot teremtett újjá, nem csak a félelmetes külső ellenséget tartóztatva fel déli határainkon, hanem a belső, kártékony ellenséget, a saját önző érdekeiket tekintő tartományurakat is megfékezte, a Felvidéken garázdálkodó rablóbandákat megsemmisítette, éppúgy, mint az északkeletről szerencsét próbáló nagyravágyó szomszéd állam hadseregét. Az évszázadok óta hazánkra vágyódva pislogó császárt Bécs elfoglalásával sarokba szorította. Virágzó kultúrát teremtett és támogatott.

Korai halála miatt nem tudhatjuk, hogy sejtette vagy érezte-e a hazánkra leső igazi veszedelmet, mely talán még a mohó erőszakossággal terjeszkedő Oszmán Birodalomnál is félelmetesebbnek bizonyult: azt, hogy a tengerjáró népek által a világóceánok túlsó oldalán sorra felfedezett, kincsekben gazdag területek császár általi birtokba vételével az addigi európai egyensúly megbillent és a kontinentális elhelyezkedésű Magyarország a világkereskedelem,

mai szóval: a világgazdaság peremére szorult. Azok a korábban létfontosságú kereskedelmi utak, melyek észak-déli és nyugat-keleti irányban egyaránt hazánkon át vezettek, sőt Buda ezeknek metszéspontjában állt: Amerika felfedezésével ha nem is veszítették el szerepüket, jelentőségük azonban erősen csökkent. Mindezt Mátyás nem láthatta előre. Az viszont keserű igazság, hogy a nemzet egésze mintha fel se fogta volna a nyugati civilizáció eredményeinek jelentőségét: találmányok (könyvnyomtatás!), a kézműipar fejlődése a műszaki újítások folytán, a fegyverek és lőszeres óriási változásai, a kereskedelem és a pénzforgalom korszerűsödése... Nem fejlődött az utak minősége, ezáltal a tömeges áru- és teherszállítás lehetőségei sem tartottak lépést a korról. Nem sikerült egyetemeket működtetni; alapítottunk itt meg ott (Pécs, Óbuda, Pozsony), de rövid idő alatt elfonnyadtak. Bizánc megszűntével legfontosabb nemzetközi folyami útvonalunk, a Duna Nándorfehérvárnál hajóforgalom szempontjából eldugult; az észak-déli áruforgalom megszűnt.

Mindez Mátyás halála után vált keserves valósággá. Ha az önmagukat az egész nemzetnek képzelő tartományurak, köztük a Hunyadi Mátyás által a semmiből kiemelt nagyok, egykori munkatársai, alkalmasabb királyt választanak, messzebbre jutottunk volna. De ők egyenest Mátyás esküdt ellenségét tették királyukká. Ez Szapolyai István, Báthori István, Nagylucsei Orbán, Bakócz Tamás és udvartartásuk megbocsáthatatlan bűne.

Mátyás fia, János herceg mindebből sokat sejtethetett, főleg II. Ulászló hatalomra jutása után.

Jánosból nem lett volna sikeres király, atyjának méltó utóda, mert pusztító erejű ellenszenv és engedetlenség vette körül, továbbá, mert jóhiszemű és jóindulatú volt.

Annyival tartozunk neki és atyjának, hogy leírjuk: nem robbantott ki belháborút, mint előtte századok során annyi királyfi; visszavonult a déli végekre s ott fegyverrel, sikerrel védte a hazát. 1501-ben ő is megszabadította Jajcát a török ostromtól, mint atyja; jó néhány csatát nyert, amiről nem szokás szólni.

Megnősült, egy Frangepán lányt vett feleségül, aki János korai halála után egy bárdolatlan, vagyonhajhász német főrangúhoz ment feleségül, aki ily módon az egész Hunyadi-vagyont bezsebelte. Két gyermeke született, mindketten korán meghaltak.

Corvin János mély vallásosságában elzarándokolt az akkor divatba jött kegyhelyre, Loretóba (*lauretum* = babérliget), ahol a Szentföldről elmenekült keresztesek berendezték a Szent Család názáreti házát („*santa casa*”) és nagy tiszteletben részesítettek egy fekete madonnaképet, amelyről azt tartották, hogy Lukács evangélista festette és a Boldogságos Szűz portréja. Díszes templom is épült Loretóban (közel Anconához), lehetséges, hogy János herceg ennek felszentelésére vagy hírére kelt át a tengeren. Biztosak lehetünk abban, hogy hazájáért imádkozott...

1504. október 12-én halt meg, harmincegy éves korában. A Varasd megyei Lepoglava kolostorában temették el, sírköve fennmaradt.

Ha ma meggondoljuk, mi történt hazánkkal Mátyás halála után, joggal mondhatjuk: *egy ország halt vele.*

A nemzetélet útjának felén

Géza fejedelemtől Mátyás királyig

*Nel mezzo del cammin di nostra vita
mi ritrovai per una selva oscura
ché la diritta via era smarrita*

(Dante Alighieri: La Divina Commedia
Inferno, canto primo 1-3.)

*Az emberélet útjának felén
egy nagy sötétlő erdőbe jutattam,
mivel az igaz utat nem lelém.*

(Dante Alighieri: Isteni Színjáték.
Pokol, első ének 1-3.)
(Babits Mihály fordítása)

A honfoglalás óta Mátyás haláláig eltelt ötszáz év a fele annak, amit Mohács évszázadának kezdete óta megélt a nemzet, ez az ezer év óta keresztény állam, 1946-ig Magyar Királyság.

A nemzet a honfoglalás óta egységes. Addig többnyire magyarul beszélő vagy értő törzsek laza szövetsége volt, az állattenyésztő életmód kívánalmainak megfelelően nehezen áttekinthető, igen nagy területen.

Sohasem fogjuk tudni patikamérlegen lemérni, hogy a Krisztus utáni kilencedik évszázadban miféle múlttal rendelkező népcsoportok és nyelvek összeolvadásából alkotta meg önmagát a magyar nemzet; annyi bizonyosra vehető, hogy török jellegű szókincse addigra már-már meghatározó volt (ezért is értették meg egymást), de eredeti, ma jobb híján finnugornak nevezett nyelvszerkezete (ragozás, mondatfűzés, gondolatközlési tömörség) mint a beszéd alapja, török-iráni szókincséhez képest ősbibb.

Ennek fontossága abban nyilvánul meg, hogy ez a törzsszövetség (magyarok, kabarok, egyebek) egyet tudott érteni abban, hogy máshová kell települni, megérett az idő a földet (is) művelő, mai, nagyképűnek ható kifejezésünkkel magasabb társadalmi fokra lépő társadalommá válni. Alapos tanácskozás után eldöntötték, hogy ez szükséges. Felderítették a lehetőségeket és kiválasztották a Kárpát-medencét. Noha kétségtelen, hogy egy másik nomád népcsoport türelmetlenül kezdte jelezni igényét időrendben utolsó őshazánkra (Etelköz), mégsem valószínű az a divatozó nézet, mintha a magyarság a besenyők (kétségkívül megtörtént) támadása miatt menekült volna hanyatt-homlok a támadók elől éppen a Kárpátok hegyfalába ütközendő, csapat-papot maguk mögött hagyva. Népük egy töredékét valóban maguk mögött hagyták, ősi szokás szerint arra az esetre, ha vállalkozásuk nem sikerülne. Ezek utódaira talált rá a IV. Béla király küldötte Julianus Domonkos-rendi térítő szerzetes, előtte pedig egy másik felderítő, aki a Kaukázus tövében lelt magyarokra.

A példásan szervezett honfoglalás tehát egy közösség által elhatározott, tudatos tett-sorozat volt. Mi bizonyítja ezt? Egyszerű a válasz. *Az, hogy megmaradtunk.* Egy fejét vesztetten menekülő tömeg legkésőbb a Kárpátok keleti lejtői alatt bogáncsként ragadt volna meg.

És az asszonyok! Mert ők is jöttek, gyerekestül, nagymamástul. A férfiak nem a megszerzett, nem a „hont foglalt” területről ragadtak maguknak feleséget.

A kalandozásokként ismert fegyveres kirajzások ismeretében talán különösnek hangzó állítás, mégis kétségtelen, hogy mai szóval élve „civilizált” békességben éltünk. A megtelepedés folyamata is meglepően gyors lefolyásúnak nevezhető, fél évszázadba se tellett, amíg a keleti és a nyugati császárság hivatalosan tudomásul vett bennünket. Mindez a kereszténység felvételével is összefügg. Biztosra vehető, hogy a magyarság már a honfoglalás előtt megismerkedett a kereszténységgel, sőt az iszlám vallással is; a délvidéken megtelepült fekete magyarok alighanem Mohamed hitét követték. Országunk ettől függetlenül is türelmes befogadója volt arab kereskedő-rajoknak. A tizenkilencedik században fejünkbe vert tanítás, mintha a politikai szükségszerűséget felismert István király erőszakkal zúdította volna ránk a keresztvizet, annyira meggyökeresedett, hogy el se tudjuk képzelni: parancs és erőszak nélkül is felvehető a keresztény hit, hiszen a népvándorlás korában a Nyugatrómai Birodalom területén szerte-rajzott és megtelepült népek kényszer nélkül alkalmazkodtak a keresztény hit többnyire valamelyik eretnek felekezetéhez.

Elgondolkodtató, hogy bár a bizánci kereszténységgel jóval hamarabb kapcsolatba kerültünk, mint a rómaival, sőt, a magukat a kelet-magyarországi-erdélyi részek urának tekintő gyulák hivatalosan és személyesen is jelentkeztek Bizáncban, mégis a római hit (és betűk!) hívévé váltunk legkésőbb Géza fejedelem hatalomra kerülésekor. De ez a hit sem közvetlenül Rómából érkezett hozzánk, hanem a mai Németország területéről, ahol egy Írországból hozott misztikusabb homályú, kelta hagyományokat őrző változatát terjesztették Sankt Gallen kolostorának és a császári Pfalz-nak mindenkori papjai. Itáliából csak jóval később, a velencei Gellért vetette el a csanádi egyházmegyében a tételes katolikus hit magvait, ám Velence akkor, sőt Ravenna is a görög Bizánc fényének kisugárzásában élt.

Minden jel arra mutat, hogy a magyar küldöttség quedlinburgi látogatását követően rohamos térítő, még inkább szervező munka indult meg. István már kereszténynek született és a császár kancelláriájából kölcsönkapott, majd III. Ottó halála után örökölt, karoling kultúrájú állam- és egyházigazgatási szervezet már István házassága előtt javában működött. A gögösségre hajlamos német (bajor, alemann, frank) fejedelmek magától értetődő természetességgel fogadtak be minket, akkor még a hódítás hátsó szándéka nélkül. Köztudott, hogy ugyanakkor Géza és István tapodtat sem engedett a magukkal hozott államszervezési elvekből!

Mindez azért is hangsúlyozandó, mert ha tényként fogadjuk el, csak ez magyarázza az István király halála utáni csődöt, vagyis hogy a meggyökeresedett bajor kancelláriai szemlélet nem volt hajlandó Árpád-házi utódot királynak elismerni. Pedig akár felelőtlen életű volt Vazul, akár nem, megvakítása árán sem lett volna szabad egy leányági, István király nővérétől és egy velencei olasz fejedelemtől született utódot a vérszerződés semmibe vételével trónra emelni. Figyelemre méltó viszont, hogy Vazul gyermekeit, valószínűleg az udvar tudtával, sőt támogatásával külföldre menekítették. Andrást pedig egyenest a kijevi Rusz-ba, mellyel megszakitatlan kapcsolatban álltunk. Tanulságos, hogy amikor mind Péter, mind Aba Sámuel csődöt mondott, rögtön mindenki tudta, hol kell az utódot keresni, s az már jött is!

Fontos, de sohasem emlegetett tanulság, hogy a magyar nemzet a testvérgyilkos belháborúk idején megmaradt kereszténynek.

Aligha nevezhető természetes trónviszálynak viszont az, hogy a királyok öccsei ijesztő gyakorisággal akarják erőszakosan hatalmukba kaparintani a trónt, a báty viszont megvakíttatja erőszakos öccsét. Ez az Árpád-ház tartós lelkibetegsége. Érthetetlen indulati cselekvés volt Gertrúd királyné megölése, persze a részletek ezúttal is homályban maradtak.

Furcsa, hogy Kézai krónikájáig nem maradt fenn kerek egészében magyar történelmi mű, főleg István királynak és fiának, Imrének gestája hiányzik. Megvizsgálandó viszont, hogy miért tartotta fontosnak valamelyik Béla királynak kancelláriai főtisztviselője, hogy az ezrek százados évek elején éppen a honfoglalást írja meg. Ennek furcsaságára tudtommal senki se figyelt fel, a szerző kilétét szokás bogarászni, meg hogy mekkora képtelenségeket írt össze, miért nem úgy írta meg a honszerzést, ahogyan mi ma tudjuk (tudni véljük). Valószínűleg azért, mert nem akarta veszendőbe hagyni azt a, tegyük fel: mondát, amit ő tudott, sőt hallott az igricektől. (Még ha becsmérőleg szól is róluk, bár ez alighanem kacsintás az olvasó felé.)

Már Anonymus leírta, hogy Álmos vezér, Árpád apja Attilától származott, jóval Anonymus előtt pedig egyik királynénk Attila kardját (amit annak hitt) ajándékozta egy őt segítő bajor hercegnek; IV. Béla kedvelt lánya, Anna pedig Attila király kincseivel menekült bátyja elől Prágába. Ezeket a kincseket, úgy vélte tudni, hogy Attila király idejétől fogva Magyarországon őrizték.

Anonymus gestája nem került költészetünk értékei közé, pedig oda való. Az igricek énekeinek töredékei András, Béla, Salamon, Géza korából nagy számban bújnak meg az általunk ma ismert krónikákban, még azt is megkockáztathatnánk, hogy olyan mozzanatok, mint „rászakadt a trón”, „válaszd a kardot, ha kedves az életed” és a többiek szimbólumok, eldugott *enigmák*, mint Balassi egynémely verse, dala.

A mongolok beözönlése az *egész nemzet* megbocsáthatatlan bűne. Ráadásul az ijedten kopogtató kunok fejedelmének lemészárlása. Aztán meg „jóvátételként” a szerencsétlen V. István összeházasítása egy kun leánnyal. És persze IV. Béla és fia, V. István egymást kiirtani kész háborúja. Minderről talán nem is elsősorban a megnevezett személyek tehetnek, hanem a nemzet egésze, mely egyszerűen elaludt vagy kárörvendve kívánta a király szűgyenét. Hogy az a nemzeté is, eszükbe (eszünkbe) sem jutott.

Szent Lászlót és III. Bélát, ezt a két toronymagasan kiemelkedő egyéniséget ezerfelől végigkopogtatva, vaskos monográfiákban kellene méltatni.

Az Árpád-ház a középkor egyetlen dinasztája, mely természetes kihaltáig, négyszáz éven át megszakítatlanul uralkodott. Bátyak és öcsök vakígtatták ugyan egymást, de hogy a király Árpád-házi legyen, afelől sohasem volt kétség. A mi Árpád-házunk mellett ennyire megszakítatlan folyamatosságban csak a francia Capeting-ház uralkodott (987-1328), Franciaország azonban korántsem volt földrajzilag egységes, előfordult, hogy a normannok hódította Anglia Franciaországnak nagyobb területén uralkodott, mint a francia király. Oroszlánszívű Richárd összeszámolva se töltött két-három évnél hosszabb időt Angliában, melynek pedig királya volt. Másfelől viszont Angliában 1154-1399 között az Anjou-házból leágazott Plantagenet dinasztia adta a királyokat...

Az utolsó előtti Árpád-házi király: IV. vagy Kun László uralkodása, kapkodása, szertelenségei a nemzet egészének bűnei közé írható. Már a IV. Béla és fia közötti véres háborúnak (nem is egészen húsz évvel a tatárjárás után!) fel kellett volna riasztania a nemzet legjavát, de csak a népe bűnei miatt vezeklő Margit látta tisztán a közelgő veszedelmet. Ő szerzett békességet apa és fia között. IV. Béla rejtélyes egyéniségét meg kellene fejteni, vagy erre kísérletet tenni. Valószínűleg a III. Béla előtti aranybullátlan állapotot kívánta visszaállítani, de megfontoltság és tapintat nélkül. Végeredményben szegény jó III. András sorsa is az ő lelken szárad: a bohém II. András harmadik feleségétől az apa halála után született fiút és anyját IV. Béla kergette ki az országból, szitkokat szórva utánuk...

Bámulatunkra méltó viszont V. István leányának (Kun László nővérének), a nápolyi Anjoukhoz (II. Károlyhoz) férjhez adott Máriának több nemzedéken át kitartó, szívós

ragaszkodása, hogy fia vagy unokája Szent István koronáját viselhesse. I. Károly Róbertet ő nevelte magyarnak, belecsepegtetve az igricek terjesztette hagyományt is. Számtalan gyermeke közül az egyikből szent lett: Szent Lajos, francia püspök, a mi Nagy Lajosunk tőle örökölte keresztnévét.

Az Árpád-ház kihalása utáni siralmas kapkodás, IV. Béla unokáinak felelőtlen koronázgatása viszont megint csak a nemzet közös szégyene. Végül is azt a királyt, aki bevált - I. Károlyt - nem választottuk, hanem kaptuk. Mégpedig úgy, hogy ránk erőltették. Ekkor már javában zajlott a különben valamennyi középkori európai országra jellemző rendi hatalomszerzés, egyik kiskirály szárnyalta túl a másikat, a házára fittyet hányó önzéssel. Csoda, tényleg csoda, hogy Károly Róbert ezt képes volt kibőjtölni, és csak a végén, türelme fogytán odacsapni. És kik támogatták? A városok. (Erről szól Márai *Kassai polgárokja*.)

Ekkor indulnak nálunk rohamos fejlődésnek a városok, a királyok támogatói a tartományfőnökökkel szemben. Történetírói körökben divat városokról szólván a városlakó magyarokat kifelejteni, mintha azok nem nagy létszámú, de gazdag olasz, arab, zsidó kereskedők jelenlétét tűrő németek kezében lettek volna. Pedig logikusnak tűnik, hogy egy ősi magyar foglalkozást űző csizmadiának, nyeregmasternek, kovácsnak, ötvösnek, szabónak a városban, mégpedig lehetőleg egy főúri vár alatt települt városban kellett meglepednie, ha meg akart élni. Aztán az íródéakok, akik nem is rossz üzletként pénzért írták-fogalmazták meg parasztok és más írástudatlanok hatalmasságokhoz címzett leveleit, melyekből népszerűbb mai kiadványok is százsámra közölnek részleteket. Ezekből tudható meg, vagy inkább sejthető, miként élt a nép s nevezhetjük-e nemzetnek, vagyis egy magyarul beszélő közösség tudatos tagjának. A jobbagy szó jelentésére is ügyelnünk kell, mert, mint az a történettudományban elfogadott, eleinte alattvalót jelentett, a paraszt (*rusticus*) volt a földművelő.

Hadviselés. Az ország sorsát eldönthető, külföldiekkel vívott nagyszabású háborúk nagyon régen nem voltak. Talán ezért is lett annyira népességirtó, országpusztító a tatárjárásnak nevezett mongol betörés. A Sajó menti, muhi csatából egyértelműen kitűnik, hogy a magyar hadviselők elfelejtették a honfoglalás kori harcmódot és stratégiát. Valószínűleg a fegyverek is elavultak. I. Károly szervezte újjá és tette ütőképessé a hadsereget. Nagy Lajos végeredményben sikertelen bosszúhadjáratai a Nápolyi Királyság ellen viszont hasznos katonai jellegű tanulságokkal szolgáltak.

Tanulságos, hogy bár a keresztes hadak hazánkon vonultak át, mi, magyarok egyetlen hadjáratban sem vettünk részt (mert II. András kelleetlen kirándulása nem tekinthető annak). Valószínű, hogy a nemzet nem óhajtott fölösleges hadi kalandokkal packázni az egyelőre messzi, de fokozatosan közeledő muzulmán hatalommal.

Bár leírt magyar nyelvű szöveg a XIV. század végéig alig maradt ránk, nyelvünk erejét és a bonyolultabb fogalmi gondolkodást kifejezni tudó képességét töredékekből is megítélhetjük. (*Königsbergi Töredékek, Gyulafehérvári glosszák*.)

V. István király az 1270-es évek elején, röviddel nővérének, a Domonkos-rendi, nyulak-szigeti apácakolostorban meghalt Margitnak szentté avatása érdekében jegyzőkönyveket vétetett fel. Bár a magyar nyelven is megfogalmazott vallomások csak egy kései, XVI. század eleji másolatban maradtak ránk, mégis őrzik az Árpád-kori magyar nyelvet. Mikor Béla király arra akarta rávenni apáca leányát, hogy a kolostort elhagyva menjen férjhez a csehek királyához, Margit haragosan így érvelt:

„Mit fárasztjátok magatokat ez gyűlölséges dolognak miatta ennyi időtül fogva. Állhatatossággal akarom, hogy megtudjátok, hogy az én fogadásomat, hitemet, melyet én

töttem, és az én szüzességemnek tisztaságát nemcsak ez világnak dicsőségéért, de még ezeknek felette sem életemért, sem halálomért meg nem szeplősejteném.”

A Margit-legendából értesülünk arról is, hogy Margit gyakran beszélgetett társnőivel a magyar történelmi múltról és a (latin nyelvű) Újszövetség aznapi evangéliumi részletét magyar nyelven *magyarázta* a nővéreknek. A magyarázni szó tehát eredetileg egy idegen nyelvű szöveg magyar nyelvű tolmácsolását jelentette.

Ránk maradt a hazánkban is kivételes tiszteletnek örvendő Assisi Szent Ferenc legendáskönyve, a *Fioretti* magyar szövege:

„És mikoron kiterjesztette vala Szent Ferenc kezét hitvételéért, az farkas felemelé első jobblábát és szépen veté Szent Ferenc kezébe. És az farkas legottan elmegyén vala... miképpen szeléd bárán, kit látván az várasbéliek, kezdének igen csudálkozni. És a hír legottan mind az várasszerte meghírhövék, úgy, hogy mind aggok és hősek, férfiak és asszonyemberek, nemesek és nemtelenek az várasnak utcájára gyülekezének... És az farkas két esztendeig élván, az várasszerte ajtóról ajtóra megyén vala koldólni, senkit meg nem sért vala, sem meg nem sérttetik vala valakitől, tisztelen éltetvén. És nagy csuda: soha sem egy eb őellene nem ugat vala. Azután az farkas megaggván, meghala.”

Jó lenne többet tudni a Nagy Lajos alapította egyetemről. Ennek legalább az épületét sikerült a székesegyház közvetlen közeléből a millennium alkalmából előásni. Tehát tényleg megépítették...

* * *

Nagy Lajos halálával a hont foglalt Magyarország történetének addig legsúlyosabb válságát élte át. Súlyosabbat és hosszabban elhúzódót, mint Szent István halála után. I. András aránylag gyors és zavartalan hatalomra kerülését követően, melyet a nemzet egyetértő igyekezete támogatott, a személyi érvényesülési küzdelmek, bármily véreseket is, nem veszélyeztették az alig néhány évtizede fennálló királyság létét. A nemzet életének egészét kevésbé érintették Béla és Salamon csatározásai, mint az István király halála utáni kis híján tíz esztendő válsága, mely Géza fejedelemnek és fiának egész életművét, így a kereszténnyé vált nemzet létét is fenyegethette volna.

Most azonban szegény kis tizenéves Mária, egy van is, nincs is férj/király feleségeként a nemzet egészével együtt ki volt szolgáltatva egy hatalomra szomjas klikk uralmának. Garai nádorból sohasem lehetett volna király, őt az özvegy anyakirályné érzelmei tartották hatalmon. „Sohasem távozott a királyné oldala mellől - írja Bonfini - és vele is kezdett kevésbé illetékedni.”

A törvényesen megkoronázott és eredetileg trónörökösnek tekintett nápolyi Károly meggyilkolása felkavarta a nemzet hangulatát, mert mindenki sejthette, hová vezethet ilyen erőszak az immár királytalanná tett udvar részéről. Ez a lelki vihar váltotta ki Garai, Forgách Balázs, majd az anyakirályné meggyilkolását is. Egy nemzet történelme azonban ilyen szörnyűségeket is elvisel, amint azt Shakespeare királydrámáinak megtekintői vagy olvasói tudhatják.

A végzetes, a jóvátehetetlen tragédia akkor és azáltal történt, amikor és ahogyan a nemzetközi beállítottságú császárfi, Zsigmond könyörtelen következetességgel hajtotta végre maga elé kitűzött feladatát, hogy a Magyar Királyságot a német-cseh birodalom kontinentális érdekkörébe vonva, előbb-utóbb annak mintegy tartományává tegye. Az iszlám hódításának rohamost közelebbi veszélyét nem érezte. Amit a két francia-olasz Anjou-király megértett és amihez

politikáját is igazította: a magyar állam elemi érdekeit Zsigmond fel se fogta. Neki csak saját személyes érdekei voltak.

Nem tudható, hová vezetett volna történelmünk útja, miféle talán megoldhatatlan konfliktusok származhattak volna az Adriát tulajdonának tekintő Velence, a török zaklatta balkáni államok közismert kiszámíthatatlansága, ha sikerül egy adriai-földközi-tengeri magyar-nápolyi-aragón államszövetség létrehozása; annyi azonban bizonyos, hogy a magyar nemzet nagy része ilyen tudatban élt és harcolt Dél-Itáliában Lajos király seregében; egy ilyen hatalmi törekvésért legalább két nemzedék legértékesebbjei voltak hajlandók életüket áldozni. Már Szent László és unokaöccse, Kálmán is így gondolta, ezért jutottak ki a tengerhez, ezért vett szicíliai normann feleséget Kálmán, sőt fia is. A Szentszék kétségkívül támogatta volna ebben a magyar királyokat, hiszen szüntelenül viaskodni kényszerült a császárok egész sorával.

Különös, hogy a nemzetnek ez a tragédiája sohasem kapott jelentőségéhez méltó méltatást vagy akárcsak bíráló elemzést. Mint láthattuk, a Hunyadiak támasztották fel a Zsigmond miatt elvérzett két nemzedék emlékét s éppen Hunyadi László tragédiája kapcsán. Hédervári Kont István és társai nevét komolynak szánt történelmi munkákban hiába keressük.

Maradjunk annál a ténynél, hogy Magyarország a tizenötödik évszázadtól kezdve a német-cseh birodalom függvénye, gazdag tartománya.

A Mohács végzete felé vezető útra már Nikápolynál és Várnánál ráléptünk; Hunyadi Mátyás alig több, mint három évtizedes uralkodása biztató kitérő volt csupán.

Mátyásról most elég annyit elismételünk, hogy legkiválóbb királyaink egyike, továbbá hogy a nemzet, a nép két uralkodóját szerette igazán, sőt szereti-tiszteli-emlegeti mindmáig: Szent Lászlót és Hunyadi Mátyást.

A főurak összeesküvéseivel e sorok írója máig nem tud mit kezdeni. Mit remélhetett Vitéz János, ha terve sikerül? Vagy ha semmit, akkor miért tette? Bosszúból? De mit bosszult volna meg? Talán egyszerűen a hiúság és a gőg mozgatta. Több hatalmat remélt, kívánt magának. A szörnyű az, hogy amiért sikertelenül esküdött össze, az Mátyás (és Vitéz) halála után érett, sőt rothadó gyümölcsként esett a szabadon választott Dobzse László ölébe.

A hollószárnyú enyészet

Ebek harmincadján

Oh Mátyás, ha te most élnél, gondunkról gondolnál.

(Olvasói bejegyzés a Thuróczy-krónikában)

Mátyás király aggályos gonddal igyekezett a trónutódlást rendezni: fiát szánta örököséül, aki erre alkalmas is lehetett. Híveivel, akiket ő emelt magas hatáskörbe, esküvel fogadtatta, hogy megválasztják János herceget. Bár házasságon kívül született, ez abban a korban csak akkor válhatott kizáró okká, ha ezt a tényt ürügyül használták.

Beatrix atyja, Ferrante nápolyi király is szerelemgyerek volt, akárcsak, például, I. Károly Róbert egyik fia, akiből mégis püspököket kreáltak. Az uraknak olyan király kellett, akinek ők parancsolnak, nem pedig az nekik. Ezt a személyt abban a cseh királyban, Jagelló Ulászlóban találták meg, aki Mátyásnak esküdt ellenfele volt. Corvin Jánost, amikor a koronával és híveivel déli birtokai felé indult, Gyöngyös közelében lefegyverezték; mivel az ifjú herceg ismerte a helyzetet, az udvar ellenszenvét, Beatrix féltékenykedését, önként visszavonult.

A nyár közepén a rendek Ulászló cseh királyt választották egyszersmind magyar királlyá, Bakócz Tamás szeptember 18-án meg is koronázta. Októberben összeeskette Ulászlót Beatrixszal, az esketésbe azonban Bakóczék alaki hibát csempészték, s így a házasság érvénytelenné vált.

Közben Miksa német-római király Szombathelyen és Veszprémen keresztül, melyeket elfoglalt, haddal vonult be Székesfehérvárra, mert őt támogató magyar főrendek is akadtak.

Az események akkor váltak keserű bohózzattá, amikor Ulászló testvéröccse, János Albert is megjelent a színen, arra hivatkozva, hogy bátyjának már van egy királyi koronája, a cseh, hadd legyen inkább ő, János Albert a magyar király. Mint emlékezhetünk, az egyik öcs, Kázmér, Mátyás életében jelentett be hasonló igényt egy Vitéz János szervezte összeesküvés folyamán. János Albert Egert, Tokajt és Kassát vette birtokba, s onnan üzengetett Ulászlónak. Eredmény híján karácsony napján duzzogva tért haza Krakkóba.

De volt itt még egy harmadik öcs is, Zsigmond, akit Ulászlóék azzal szereltek le, hogy várja ki a sorát Budán, az udvarban. Fizetést, javadalmakat, házat kapott, jól érezte magát, amíg atyja elhalálozván, öbelőle lett Lengyelország királya. Előtte azonban biztonság kedvéért feleségül vette Szapolyai István leányát, Borbálát, János nővérét. (Borbála halála után Zsigmond király egy olasz asszonyt kapott feleségül, ebből a nászból született Izabella, később Szapolyai János király felesége.)

Egyszóval a Jagelló-család berendezkedett Budán és Magyarországon, mint afféle családi hitbizományban.

Egy év se telt el Hunyadi Mátyás halála óta, és Magyarország máris ebek harmincadjára került. Természetesen a török étvágya is megjött és újra nekikezdett Szabács, Jajca és Nándorfehérvár ostromlásának, de hála Kinizsi Pálnak, a janicsárok nem jártak sikerrel. Pedig egyszer még az őrseget is sikerült az ostromló basának megvesztegetnie, ám Kinizsi ezt a veszedelmet is elhárította egy kardsuhintással.

Viszont a korlátlan hatalomra jutott urak, török ide, török oda, Mátyás hűséges hívét, Újlaki Lőrincet, Bosnyákország királyát fegyverrel támadták meg és megszállták Újlakot. Kinizsi 1494. november végén meghalt, de a végek mégse maradtak gazdátlanul, mert Corvin János 1501 novemberében véres csatában kergette el a törököt a ki tudja, hányadszor ostromolt Jajca alól. Egyetlen napon ezer török katona maradt holtan a csatatéren. De hát Hunyadi Mátyás fia is meghalt 1504 októberében. A déli határ őrizetlenné vált. Ez az országot kormányozni hivatott királyt és a főnemességet nem érdekelte, egyedül a nemzet, a be-becsapó törökök miatt szenvedő lakosság óhajtotta, bár támadna ismét egy keresztes had, mint 1456-ban, Hunyadi János vezérletével. Ekkortáj írhatta egy kesergő magyar Thuróczy János krónikájába a lapszélre: „Oh Mátyás, ha te most élnél, gondunkról gondolnál.”

Időközben Bakócz Tamásból bíborost kreált a pápa (1500. szeptember), amiért egy majdani pápaválasztó gyűlésen hivatalból jelen lehet.

Ulászló király rászánta magát a nőülésre, és 1502. szeptember végén feleségül vette a francia királyné unokahúgát, Annát. Thurzó Zsigmond szerémi püspök, királyi titkár vezette a lánykérő küldöttséget. A Párizsban tanult Gosztanyi János, későbbi püspök látta el a titkári feladatokat Anna királyné körül. Annának egy lánya, szintén Anna és egy fia, (II.) Lajos született. Lajos születésekor (1506) Anna gyermekágyi lázban meghalt. Kedvelhették az alig néhány évet hazánkban töltött francia fiatalasszonyt, mert a budai Domonkos-rendi kolostor iskolájának tanítómestere evangéliumi részleteket tartalmazó kódexét így keltezte: „Mikoron László királyné Anna asszony ezvelágból kimúlék gyermekágyába, Szent Mária Magdolna asszony napja tájába, ezerötszázhatod esztendőbe.”

Ezen a nyáron Miksa császár ismét hadakozott Magyarországon, inkább csak jelezve, hogy igényt tart a magyar koronára; talán ez is sürgette Ulászlót, hogy egyéves kisfiát a Szent Koronával Székesfehérvárott megkoronáztassa. De még inkább az, hogy 1505 kora őszen a rákosi országgyűlés magyarjai, akiket kínozni kezdett a lelkipurdalás, úgy döntöttek: a jövőben pedig csak magyar férfit választanak királlyá. Werbőczy István királyi ítélőmester mindjárt verni is kezdte a lármadobot, hogy magyar királynak Szapolyai János, Mátyás király hadvezérének és Ausztria egykori kormányzójának fia lenne legalkalmasabb. Miközben az ország fölötti tényleges hatalom vélt birtokában udvar és főnemesség így játszadozott a nemzet türelmével, a végzet elháríthatatlanul közeledett a magyar állam gyanútlan vezetőinek feje fölé.

Először nagylelkű segítség alakjában.

II. Gyula pápa elhalálozván, Bakócz Tamás bíboros-érsek abban a reményben utazott Rómába, hogy őt esetleg pápává fogják választani. Nem így történt, viszont az 1513-ban megválasztott X. Leó (Giovanni de Medici, a nagy Lorenzo il Magnifico fia), aki őszinte eltökéltséggel igyekezett a török terjeszkedését megakadályozni, keresztes hadjárat szervezésével bízta meg a magyar érseket. A pápa abban reménykedhetett, hogy amiképpen 1456-ban Hunyadi Jánosnak sikerült egy pápai támogatású keresztes haddal Nándorfehérvárnál győzedelmeskedni, úgy a magyar bíboros-érsek, Bakócz Tamás, a ráruházott kivételes hatalommal és pénzzel ismét sikerre viheti az ügyet. Azért is vehetjük komolyan a pápa kezdeményezését, mert Raffaellóval azt a jelenetet örököltette meg a Vatikánban, amikor I. Leó pápa visszafordulásra készítette Attila hun királyt és a művész I. Leó pápát X. Leó arcára-alakjára mintázta. Talán még azt is tudta, hogy az előtte időrendben utolsó, tehát IX. Leó 1052-ben Magyarországra utazott, hogy a császárt lebeszélje a hazánk elleni hadjáratáról. Mint tudjuk, sikerrel. Bakócz Tamás, ez a gátlástalanul mohó vagyonszerző, egy falusi kisiparos fia, akit Mátyás fogadott udvarába, azonban csak tessék-lássék látott a rábízott feladat végrehajtásához. Kihirdette ugyan a keresztes hadjáratot, tenni azonban csak annyit tett, hogy az összetoborzandó sereg

vezérévé egy székely hadnagyot nevezett ki, aki a déli határon egy hőstettével kiérdemelte a királyi kitüntetést és ezért éppen Budán tartózkodott. A nemzet ezzel szemben komolyan és örömmel vette a hírt és tömegesen gyülekezett a kijelölt táborokba. Ugyanilyen komolyan vette kitüntető megbízását a székely vitéz, Dózsa György is. Kapisztrán példájára magyar Ferenc-rendi szerzetesek tömege sorakozott az összegyűlő keresztesek közé, naponta tüzes prédikációkkal buzdítva őket.

A keresztes had a vártnál hamarabb gyűlt össze, Dózsa hadrendbe állította őket és elindultak a déli végek irányába.

Az udvar megrémült ekkora fegyveres tömegtől, olyannyira, hogy Bakócz érsek visszavonta hadba hívó felszólítását, sőt a hadjáratot is betiltotta. Addigra azonban a tömeg már mozgásban volt, megállításuk, visszafordításuk lehetetlennek mutatkozott. Dózsa sem engedelmeskedett.

Mindehhez tudni kell, hogy egy keresztes hadjáratnak nem a bármikori uralkodók vagy kormányok, hanem maga a pápa, illetve megbízottja a vezére. Az a közhiedelem, mintha a keresztes had eredetileg is parasztlázadásnak indult volna és a kizsákmányolt tömegek jogos dühe fogott lángot, ebben az értelemben téves. Annak idején a megrettent főnemesség igazolta ezzel magát, 1945 után pedig szintén érdeke volt az akkori hatalomnak, hogy felmutathasson egy kizsákmányolt, nyomorult, éhes tömeget, feledtetve ezzel, hogy az orosz szóhasználatnál kulákoknak nevezett, kolhozokba korbácsolt magyar parasztság sorsáról ily módon is elterelje a figyelmet.

Amikor kiderült, hogy szó sincs a fenyegetett végek védelméről, viszont az urak a keresztesek otthon maradt családtagjait szorongatják, egyre gyakoribbakká váltak a véres összecsapások a keresztes had és a *rájuk támadó* főnemesi csoportok között. Persze, hogy nekiszabadult a paraszti düh, annál is inkább - hiszen Európa-szerte voltak ekkor parasztfölkelések - mert ők nem éhes elcsigázottságukban lázadtak, hanem mert - ha már egyszer feloszlatta keresztes hadukat a bíboros érsek úr - ki akarták vívni jogaikat, a nemzet egyenértékű tagjaivá akartak válni. Több száz, ha nem néhány ezer kisbirtokos nemes, szintén a keresztes had vitézei, őszinte lelkesedéssel keltek a parasztság pártjára. (Ezt többek között a véres megtorlás utáni vagyon- és földbirtokelkobzó oklevelek bizonyítják.) Mivel a keresztesek szétverésével Szapolyai János erdélyi vajdát, illetve Báthori István délvidéki főkapitányt bízta meg az udvar, Dózsa 1514. június 13-án a főkapitány erődjét, Temesvárt ostromolta, eleinte sikerrel, ámde amikor az erdélyi vajda csapatai hátba támadták a várat ostromlókat, történelmünk egyik legvéresebb bosszú-mészárlásába kezdtek. Való igaz, hogy Dózsa népe sem irgalmazott, ha fenyegetve érezte magát, Csáky Miklós Csanádi püspök és Telegdi István jogszakértő, kincstartó sorsa példázza ezt.

Dózsa Györgyöt a középkorban szokásos, mondhatni előírt módon végezték ki: mivel fejedelmi hatalomra tört, tüzesre izzított vasabroncsot nyomtak a fejébe.

Történelmi léptékű nemzeti tragédiává Werbőczy István szüklátóköri fontoskodása tette a keresztes hadként összegyűlt parasztok és köznemesek háborúját: éppen akkortájt befejezett nagyszabású művébe, a magyar jogszabályok és törvények gyűjteményébe (Tripartitum) fölvette az 1514 őszi országgyűlés *ad hoc* fenyegetéseit: a pór nép, a jobbágy a földesúr örök rabja legyen, ne is költözhessek máshová. Ezt a kártékony törvényt maga Szapolyai János sietett érvényteleníteni röviddel trónra lépte után.

A baj viszont jóvátehetetlenül megtörtént: Mohácsra már nem gyűlt sem a nép, sem a nemesiség, utóbbi félelmében, hátha távol lévén a harcmezőn, a haragos jobbágyok bosszút állnának rajtuk és családjukon.

A nemzetnek sohasem szabad felednie: 1514-ben az országunkra támadni mindig kész török nagyhatalom és a harcos iszlám ellen fogott fegyvert a magyar nemzet, paraszt és köznemes, katona és pap; egy lelkiismeretlen, önérdékét néző felsőbb réteg pedig féltében meglapult, majd ütött. Eötvös József (*Magyarország 1514-ben*) és Gárdonyi Géza értették meg mindezt igazán. Az *Egri csillagokban* az öreg Czeczey, nemes úr, büszkén emlegeti: ő is részt vett Dózsa György hadában.

A parasztháború a Mátyás kezdeményezte kultúrát is visszavetette, mégis büszkén emlegethetjük a nekilendült festészetet, olyan remekműveket, mint M. S. mester képei vagy akár mint az esztergomi Bakócz-kápolna. Szaporodik a magyar nyelvű kódexek száma, s ezekben napra tárukkozik a magyar nyelv számtalan bimbózó virága. Vásárhelyi András, a pesti ferences templom papja így fohászkozik 1508-ban a magyarok nagyszonyához, Szűz Máriához:

*Angyeloznak nagyságos asszonya,
Úr Jézusnak bódogságos anyja,
Mennysorságnak szépséges ajtója:
Paradicsomnak vagy széles kapuja!*

*Halottaknak megszabadejtőja
Törököknek megnyomerejtőja
Kerályoknak jó tanácsadója
Magyaroknak megoltalmazója.*

Vásárhelyi András is odaveszett Mohácsnál...

És íme a tízparancsolat, magyar nyelven, anno 1512:

„Idegen istent ne imádj. Isten nevét heába ne vegyed. Innepöt szentölj. Tisztöljed atyádat és anyádat. Ne ölj. Ne paráználkodjál. Ne orozz. Hamis tanóságot ne mondj. Ne kívánjad barátodnak jószágát gonoszul. Ne kívánjad feleségét barátodnak bűnre.”

(Nagyszombati kódex)

1517. október harmincegyedikén a világ nyilvánossága elé lép Luther Márton wittenbergi pap, egyetemi tanár és kifordítja sarkaiból a pénzüket számoló, hitüket csak színleg viselő főpapok világát.

Zuhanunk

*A török császár minden erejét összeszedve jön ellenünk.
Zuhanunk, zuhanunk, hacsak az Isten és
szentséged megelőbb meg nem segít.*

(II. Lajos magyar király esedező levele
VII. Kelemen pápához, 1526. április)

1516 márciusában meghalt II. Ulászló. Utóda fia, a tízéves II. Lajos. Az udvari henyélők játékszere.

1519 januárjában meghalt Miksa császár. Utóda, V. Károly Spanyolországban nevelkedett, németül alig ért. Öccse, Ferdinánd, Ausztria hercege abban reménykedik, hogy császár bátyja és felesége az elhunyt Ulászló lánya (II. Lajos nővére), Anna a magyar trónra fogja segíteni. Lajos pedig majd 1522-ben veszi nőül Habsburg Máriát, Ferdinánd nővérét.

1520 szeptemberében trónra lép a félelmetes hírű Szulejmán szultán.

1525 februárjában V. Károly nem vesztegette idejét: az Észak-Itáliát meghódított I. Ferenc francia király seregét megtámadja, legyőzi és foglyul ejti I. Ferencet. A francia hatalomnak ez a megalázása (is) meghatározza Magyarország későbbi sorsát.

A még nemzetben, nemzetért gondolkodó-érző, döntési hatáskörben lévő magyarok kezdenek észbe kapni. Súlyos figyelmeztetés volt Nándorfehérvár eleste 1521. augusztus 29-én. Főparancsnokai - az ifjú Török Bálint és Hédervári Ferenc - nem is tartózkodtak a várban, helyettesük, Mór Mihály pedig átszökött a török táborba. A vár kapitánya, az elkeseredetten küzdő Oláh Balázs, mikorra hetven főnyire olvadt a magyar védősereg, átadta a várat. Ha akkor ott küzdhetek volna a keresztesek... Tomori Pált, aki a viszonyokat megutálva beregi comes-ként 1520-ban ferences barátnak állt és kolostorba vonult, a pápa 1523-ben kinevezi kalocsai érsekké és elrendeli, hogy ismét katonaként lásson a határok védelme megszervezéséhez. Tomori még abban az évben elúzi a törököket a Szerémségből, de Nándorfehérvár visszavételéhez nincs elég katonája, sem fegyvere. Frangepán Kristóf 1525 júniusában az ostromlott Jajcát menti föl egy elkeseredett csatában. Ugyanekkor viszont Jagelló Zsigmond lengyel király, aki olyan szép éveket töltött Budán, tartós békét köt a szultánnal...

A legbaljósabb hír, amiről akkor még igen kevés magyar tud: a madridi fogságban tartott Ferenc francia király titkos követi útján szövetségre biztatja a szultánt, sürgetve, hogy indítson támadó hadjáratot Magyarország ellen. Ez az ő bosszúja legyőzője és fogva tartója, V. Károly ellen.

És közben Nyugat-Európában zajlik, pezseg, élénkül Luther reformációja.

Tett-e bárki is bármit a nemzetért, a Szent István teremtette magyar államért szegény II. Lajos uralkodásnak nevezett tengődése tíz esztendejében?

Mint Szekfű Gyula írta: „Az egyetlen szelektáló elv, a királyi hatalom operáltatott ki a nemzettestből.” - „Az anyagi emelkedés lehetőségei túllépték az erkölcsi korlátokat.” - „A főuraknak jobb dolguk is volt, semhogy bandériumaikkal a török közelébe menjenek, a köznemes pedig egyáltalán nem volt hajlandó fegyverre kelni, örült, ha megvédhette faluját szomszédai és saját parasztjai ellenében.” - „Az anarchia soha ily mértékben nem harapózott el addig Magyarországon, mint ekkor, amikor nem csak királyi hatalom nincsen, de a rendek sem tudják többé, mit akarnak.”

Szükségtelen ezeket a tömör mondatokat bővebb lére eresztani.

A hatalmat alakilag gyakorló államférfiak, ha ugyan így nevezhetjük őket, a kancellárok. Bakócz meghalt, Mohács előtt az utolsó Szalkai László (1475-1526). A mátészalkai varga fia, Bakócznak földije 1494-ben került az udvarhoz, királyi titkár, jószágkormányzó, váci, egri püspök, 1524-től esztergomi érsekprímás. Minden hosszabb életismertetésnél többet mond, hogy csak 1525-ben szentelték pappá! A püspökség, mint magas egyházi hivatal tehát már elveszítette jelentőségét, az egyházmegye jövedelme számított csak. Feljegyzésre méltó viszont, hogy Szalkai, a susztergyerek, Sárospatakon tanult, ahol meglepően magas színvonalú oktatás folyt már elemi szinten. Ránk maradtak iskolásfüzetei, ezekből következtethetünk, mi mindent tanítottak akkor. Tanítómestere Kisvárdai János „baklárius”, tehát egyetemet vagy főiskolát végzett deák volt. Megható az iskolásfiú odafirkantása „*az ineknek idessigéről*”. Ezt a felsőtiszavidéki, bodrogi-szatmári *íző* nyelvjárást Sylvestertől ismerjük; úgy tűnik, az ezeröt százados évek első felében még nem dőlt el, *íző*, vagy *éző* lesz-e az irodalmi nyelv?

Az udvar - és a vidéki, megyei udvarok - népsége tehát rendelkezett kellő műveltséggel; csak éppen a haza, a magyar állam, a közérdek szolgálatát nem vették komolyan. A Mohács előtti évek udvari megbeszélései, országgyűlések, főnemesi találkozók beszámolóit teli vannak botrányokkal, sőt verekedésekkel és sértegetésekkel. Kár ezekre szót vesztegetni.

Ha körülnéznünk az akkori Európában, szembeötlő a súlyeltolódás az Atlanti-óceán, általában a világtengerek felé. Zsigmond idején még, bár, mint láttuk, akkor se sokat törődött a főrangú társadalom a hazával, de királyunk egyszersmind császár lévén, közel maradtunk a tűzhöz. Most viszont a császár Spanyolországban kormányoz, öccsének, Ferdinánd osztrák főhercegnek nagyobb katonai alakulatért vagy hadicélokra adandó pénzösszegért felséges fivéréhez kell fordulnia. Egyelőre csak várja, mikor lehet belőle magyar király.

Ferdinand de Magellán portugál tengerészkapitány 1519 szeptemberében öt hajóval nekivágott, hogy körülhajózza a Földet; november végén átjutott a róla elnevezett tengerszoroson és kivitorlázott a Csendes-óceánra. Addigra már csak három hajója maradt, ő maga is életét vesztette az általa felfedezett Fülöp-szigetek tájékán; ámde 1522 szeptemberében, három év múlva Juan Sebastian Elcano vezetésével a Victoria gálya szerencsésen visszaérkezett egy spanyol kikötőbe. Ezzel csaknem egy időben Hernan Cortez spanyol hódító, tizenegy hajóval, hatszáz tengerész-katonával és tizenhat lóval partra szállt a mai Mexikó területén: véres kegyetlenséggel meghódította az azték birodalmat (1521).

A látóhatár ekkora tágulásával fokozatosan változott az európai ember világszemlélete, a gazdálkodáshoz, a vagyonhoz fűződő viszonya. Az azték birodalomból valósággal ömlött az arany V. Károly császár birodalmába.

Európában addig nem tapasztalt minőségben virágzott fel a képzőművészet. Leonardo, Michelangelo, Dürer (egy ajtói magyar ötvösmester fia) és sok más művész, tudós, költő, bölcselő.

Mi, magyarok ekkor a magunk szétziláltságával az események legperemére szorultunk.

Egyetlen ember törődött velünk a nagyvilágból: Antonio Giovanni Burgio szicíliai normann báró, akit a pápa - noha nem volt pap - 1524-ben követeként küldött Magyarországra. Történettudományi művek gyakran idézik Rómába írott követi jelentéseit, de őt magát szinte sohasem méltatják. Ez a nagyszerű ember szervezett, sürgetett, katonákat, pénzt hajtott fel, saját költségén fizetett hadi kiadásokat. Tomori Pálhoz barátság fűzte. Ő írta le ezt a sokszor idézett, nevezetes mondatot 1526 márciusában: „Ha Magyarországot három forint árán ki lehetne menteni a veszélyek örvényéből, nem akadna három ember, ki ezt az áldozatot meghozná”.

Nagyszombati Márton bencés apát kétségbeesetten figyelmezteti a nemzetet Bécsben, 1523-ban kinyomtatott latin nyelvű költeményében:

*Mit tesztek, nemesek! Mit akartok tenni, ti bárók!
Önként mért veszitek vállra a bús rabigát!*

Űzze ki a fenevad törököt hős egyakarástok...

(Ad regni Hungariae proceres)

Háromszázhuszonöt év múlva Petőfi Sándor mintha válaszolna Nagyszombati Márton szemrehányásaira:

*Mohács, Mohács! tarka lepke, gondtalanság
Röpködött előttünk,
Azt űztük, pedig már a török oroslán
Elbődült mögöttünk.*

(Fekete-piros dal, 1848. május)

Mohács

*Ez az ország nem képes magát megvédeni.
Ki van szolgáltatva az ellenség kegyelmének. Nincs rá mód,
amivel ezt az országot meg lehetne menteni.*

(Antonio Burgio a pápához, 1526. január 18.)

Tomori Pál érsek, a déli végek főkapitánya 1526. március 20-án az akkor Visegrádon tartózkodó királyhoz sietett, jelenteni, hogy a török támadásra készülődik, az ország mozgósítandó. „A királyt e hírek nagyon megrendítették” (Brodarics) és országgyűlést hirdetett Szent György vértanú napjára. „Elhatározták, hogy Sarlós Boldogasszony ünnepére az ország főurai valamennyien, egyháziak és világiak egyaránt, valamint az egész nemesség, fejenként a számára előírt számú jobbággal, felfegyverezve gyűljön össze Tolnán.”

Báthory István nádor ekkor fivérének, egy Dráva-parti várban tartózkodott és köszvényes lábát gyógyíttatta. Panaszkodott, hogy az országgyűlési határozatnak nem tesznek eleget. Az előírt napon senki sem jelent meg Tolnán.

A király július 24-én háromezer főnyi fegyveres kíséretével útnak indult, Érden, majd Ercsi-ben megállt, várva a csatlakozókat. De csak Báthory András érkezett meg. Továbbvonulván, Dunapentelén Szapolyai János erdélyi vajda futára várta a királyt, jelentvén, hogy ellentmondásos parancsokat kapott, egyfelől siessen Tolnára, másfelől viszont hogy Erdélyből kiindulva támadja hátba a szultáni sereget. II. Lajos ezt hallva, Szapolyaihoz üzenetet küldött, hogy azonnal siessen a királyi táborba. Dunaföldvárra érve érkezett a hír, hogy a török sereg elfoglalta Péterváradot. Sietve indultak tovább, Pakson át Tolnára érkeztek. Itt jelentkezett a királynál a nádor, továbbá Szapolyai György szepesi gróf (János öccse) tizenkétezer gyalogos-sal és háromszáz huszárral. Ugyanide futott be - nyilván Burgio sürgetésére - négyezer pápai gyalogos és ezerháromszáz lovas, Hannibál ciprusi zsoldosvezér vezetésével. Egy lengyel zsoldoskapitány ezeröttszáz főnyi csapattal érkezett, és megjelent Várdai Pál egri, Perényi Péter váradi püspök is kíséretével. Csak kérdezzük - nem akadt magyar történetíró, aki ezt a kérdést feltette volna - hol voltak a *cseh király II. Lajos* cseh katonái?

Tolnán haditanácsot tartottak, melynek fő témája a királyi jelenlét volt: az urak csak abban az esetben hajlandók csatába menni, ha a király személyesen velük van. II. Lajos ezen az izgatott tolnai gyűlésen mondotta nevezetes szavait:

*„Mindenki az én fejem árán keres mentséget saját maga számára. Azért vagyok itt, hogy
életemet az ország megmentése érdekében kockára tegyem. Holnap én magam személye-
sen indulok tovább, oda, ahová mások nélkül nem akarnak.”*

Másnap Szekszárdon át Bátaszékre vonult a sereg. Itt döntötte el a király, hogy Tomori Pált nevezi ki a csata fővezérének, hiszen a délvidék főkapitányaként amúgy is eleget küzdött az ellenséggel és kiismerhette szándékait. Tomori önmagánál magasabb rangú főurat javasolt a királynak, de II. Lajos ragaszkodott személyéhez.

A király az éjszakát Macedóniai László pécsi prépost Bátaszék és Mohács közötti Újhely nevű, a csatában elpusztult faluban épült udvarházában töltötte, itt költötte fel őt egy futár, jelentve: a török sereg átkelt a Dráván. Hajnalra megérkezett Tomori, immár harcra készen. Ismét vita kezdődött a teendőkről és a király szerepéről. Ekkor mondotta a tizenhat éves Perényi Ferenc váradi püspök, hogy küldjék Rómába (a jelenlévő) Brodarics István kancellárt,

azzal a kéréssel: avassák szentté az összegyűlt sereg katonáit, mert valamennyien vértanúhalált fognak halni Krisztus vallásáért. Közben megérkeztek a Budáról ágyúkat és hadfelszerelést szállító hajók. Kirakodtak, de a hajóslegénység nem szállt partra. Beérkezett a horvát bán hatezer embere, Erdődi Simon zágrábi püspök hétszáz lovassal, kétezer íjász Pécs környékéről.

Mai tudásunk szerint huszonötezer magyar és hetvenötezer török harcos vonult a csatába. (A szultán seregét azért írják ennél többnek, mert a katonaságot árusok, dervisek, szolganép, és zsákmányra leső sündörgők tömege kísérte.) Tehát háromszor annyi volt a támadó, mint a védő. Ennek ismeretében Tomori az azonnali rajtaütésszerű támadást javasolta, amikor a szultáni tábor még csak elhelyezkedőben volt. A király személyi védelmét a testőrségen kívül három főrangú úrra bízta: Kálnay Jánosra, Ráskay Gáspárra és Török Bálintra. A jobbszárny parancsnoka Batthyány Ferenc horvát bán, a balszárnyé Perényi Ferenc váradi püspök. Középen sorakozott fel a király körül a könnyűlovasság és a testőrség. Itt állt lován, kengyel nélkül, a zászlótartó Drágffy János, aki közvetlenül a csata megkezdése előtt magyar nyelvű végrendeletet fogalmazott s azt deákjával hazaküldte.

A végrendelet szövege megmaradt. Történelmünk első magyar nyelvű végrendelete. A király jobbán a püspökök, harci öltözékben. Balján a köszvényes Báthory István nádor. A nádor szokás szerint a királlyal ellovagolt az arcvonaltól, hogy mindenki lássa: jelen van és kész a harcra.

Tomori észrevette, hogy egy török alakulat a felsorakozott magyar sereg mögé akar kerülni, ezért a király személyéért felelős három urat (Kálnay, Ráskay, Török) harcfelderítésre küldte. Testőrsége azonban változatlanul ott maradt a király körül.

A király Tomori jeladására megfűvatta a kürtöket, peregni kezdtek a dobok és huszonötezer torokból szakadt ki a harci kiáltás: Jézus! Jézus! Ekkor a király fejére tették sisakját; megindult a magyar lovasroham.

„Az ellenség hátrálni kezdett, Báthory András a királyhoz lovagolt, kiáltva, hogy miénk a győzelem, törünk előre! Előrenyomultunk árkon-bokron át; ahol az imént harc folyt, sok halottat lehetett látni szerte a mezőn heverve.

(...) Ebben a pillanatban ágyúgolyók kezdtek a fejünk fölött szálldosni és valamennyien, akik a király mellett voltunk, megijedtünk. És ettől fogva a király többé nem volt a sorainkban! Lehetséges, hogy a mögötte lévők sodorták magukkal, némelyek azt állítják, hogy előre ment a legelső csatarendig és ott vitézül küzdött. Én magam részéről ezt sem kétségbe vonni, sem állítani nem merem.”

(Brodarics István)

Mivel tudjuk, hogy a hőségben hirtelen kitört zivatarban megáradt Mohács környéki mocsaras tocsogókból a király lova nem volt képes felkapaszkodni egy meredek árok tetejére, elcsúszott és a nehéz páncélt viselő fiatalembert maga alá gyűrte: kétségtelen, hogy testőrei (Czettrich?) egy válságos pillanatban kimenekítették a csatából. De miért nem segítettek rajta?

A csatáról főleg 1926 óta számos tudományos tanulmány értekezett és értekezik; e helyütt helyesebbnek tűnt egy őszinte, bár a részletekben tájékozatlan és főleg a hadviseléshez nem konyító magas rangú szemtanú, Brodarics István (1470-1539) kancellár, szerémi püspök megszólaltatása.

Tisztelegjünk három idézettel a vértanúságot vállalt király és hadvezére emléke előtt:

„Önmagamat inkább a kétségbeesés, semmint a javulás reménye küld csatába. Tizenkét főpap van kíséretünkben, akik eljöttek, hogy velünk együtt haljanak meg. A mohácsi táborból, 1526. augusztus 27-én.”

(II. Lajos levele V. Károly császárhoz,
első kiadása Madrid, 1955)

„Tomori Pál tragikus hős, tragikus élet után tragikus véggel. Tragikus volt élete, nem az állítólag korán sírba szállt két mátká miatt, hanem azért, mert nem ismerte az önérdéket... azon hibák miatt esett el, amelyek ellen legtöbbet küzdött.”

(Szakály Ferenc: A mohácsi csata, 1975)

„Tomori levágott fejét az ellenség táborában diadalmenetben vitték körül, hosszú lándzsára tűzve, majd a török császár sátra előtt állították föl... A magyar foglyok közül ezerötszázat körbeállítottak és lefejeztek a győztes sereg szeme láttára... A püspökök közül elpusztult: Szalkai László esztergomi érsek, Tomori Pál kalocsai érsek, fővezér, Perényi Ferenc váradi püspök, Móré Fülöp pécsi püspök, Paksi Balázs győri püspök, Csaholi Ferenc csanádi püspök, Palinay György boszniai püspök... Nincs elég erőm hozzá, hogy annak az éjszakának és a rákövetkező napoknak pusztításait megsirassam.”

(Brodarics István)

A mohácsi csata évszázadokra eldöntötte a magyar nemzet sorsát. Tény az is, hogy a nemzettől elszakadt, csakis gazdagodni vágyó, cinikus hatalmi réteg mulasztásai miatt történt mindez.

Megválaszolatlan kérdés viszont, hogy a török hatalom, a szultán személyes jelenlétében és akaratából, miért vonult ki a magyar állam területéről egy győztes csata után? Miért hagyott időt és alkalmat, hogy rendbe szedjük magunkat? És mi miért nem tettünk mégse semmit?

„Egyetlen helyen sem hagyott őrséget, amit csak a Duna és a Dráva között elfoglalt, sőt, még Buda várában és a városokban sem, hanem egyenesen hazatért.”

(Brodarics István: A magyaroknak a törökökkel
Mohács mezején vívott ütközetének igaz leírása. 1527)

Örökségünk, édes hazánk másra fordula

*Azért mi es kérjük Istent, mint atyánkat
Igazgassa az kerált miközöttünk.
Magyari uraknak pártoló szüivöket
Igazgassa immár a jámbor kerál mellé.
Adjon békességet minden népek között
Hogy mi őfelségét egyetembe dicsírhessük.*

(Farkas András: Az zsidó és magyar nemzetről, 1538)

Mária királyné utasította Sárffy Lőrinc győri várkapitányt, induljon férje, a király holttestének keresésére.

Sárffy Lőrinc október vége felé jelentette, hogy megtalálta a halottat egy mocsaras terület közelében, eltemetve. A test oszlásnak indult ugyan, de a szintén jelen lévő Czettrich Ulrik, aki együtt menekült a királlyal, felismerte. Sárffy Székesfehérvárra szállította II. Lajos holttestét, és ideiglenesen egy tetemkamrában helyezte el, majd jelentést tett a Pozsonyban tartózkodó királynénak.

Mária királyné a jelentést tudomásul vette, de a tetemet nem kívánta látni és a temetésről se gondoskodott. Sohasem derült ki: mikor, hogyan, ki temette el a királyt és miért nem adott erről hírt senkinek.

A szultán tüvé tétette a csatateret, hogy II. Lajosra vagy holttestére bukkanjon; nem találták. Hadinaplójában ez áll:

„Magáról a királyról nem tudni, hogy meghalt-e, vagy életben van?”

Jászay Pál történettudós, az akadémia tagja ismertet egy bécsi levéltárban őrzött okmányt, melyben az olvasható:

„Regem hostili manu trucidatum”. A királyt ellenséges kéz ölte meg.

(A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után, 1846/48)

A holttest megtalálása azért vált sürgőssé, mert Ferdinándot október 23-án cseh királlyá választották, ehhez viszont szükséges volt tudni, hogy az előző cseh király (Lajos) valóban meghalt-e?

Feltűnő Mária közönye férje holttestének és eltemetésének ügyében.

A felismerhetetlenségig felbomlott királyi halottat Szapolyai János temettette el ünnepélyesen november kilencedikén. Másnap az országgyűlés Szapolyait királlyá választotta és november tizenegyedikén annak rendje és módja szerint megkoronázták.

Magyarország Hunyadi Mátyás után ismét nemzeti királyt választott. János haladéktalanul megszervezte kormányát. Kancellár: Werbőczy István; erdélyi vajda: Perényi Péter temesi gróf; horvát-szlavón bán: Frangepán Kristóf; esztergomi érsek: Várday Pál egri püspök.

Habsburg Ferdinánd cseh király, osztrák főherceg az esemény hírére megkezdte magyar királlyá választásának megszervezését, holott már volt törvényes uralkodója Magyarországnak: I. János. A szervezés a nyugati határhoz közel eső birtokállományú főrendek között folyt, pénzügyi alku formájában: földbirtokok, várak, javadalmak ígérgetésén túl készpénzzel

fizetett: a rá szavazni hajlandók utalványt kaptak, melyen még a fizetés határnapja is meg volt szabva. Így kapott ezeket Báthori István nádor, aki köszvénye ellenére megúsza a mohácsi csatát; Batthyány Ferenc, aki pedig János koronázásán is jelen volt; összesen legfőljebb két tucat pénzéhes főnemes. Ennyien gyűltek össze a pozsonyi ferences kolostorban 1526. december tizenkettedikén. Alkotmányos alapnak a Habsburg-Jagelló családi házassági szerződést tekintették. Ferdinánd maga *meg sem jelent* ezen a pozsonyi királyválasztó eseményen: a laibachi (Ljubljana) püspökkel képviseltette magát. A jelenlévők királyukká választották a cseh királyt (mint nem először történelmünkben), noha a nemzetnek már volt egy királya, fején a Szent Koronával.

Ferdinánd tudomásul vette a döntést, de továbbra sem mutatott személyes érdeklődést Magyarország iránt. 1527. február ötödikén megtörtént cseh királlyá koronázása Prágában.

Ezenközben János király januárban diplomáciai körútra indította a dalmát Jozefics Ferenc zenggi püspököt, Frangepán Kristóf bán bizalmasát. Felkereste Velencét, Rómában a pápát, aki jóakarataról biztosította János királyt, Párizst és Londont. A franciák fogadták a legszívélyesebben: állandó követet is küldtek János királyhoz Antoine Rincon személyében.

Közben országgyűlést hív össze: megjelenik ötvenhárom vármegye és tíz szabad királyi város küldöttsége; Erdély nemessége; a szászok küldöttei; az életben maradt vagy újonnan kinevezett püspökök teljes számban; valamint kettőszáz főrangú család. Megérkezett Jozefics zenggi püspök és beszámolt küldetésének eredményeiről. Maximálták az élelmiszerárakat, kormányengedélyhez kötötték az élőállat, a halfajták és a bőr exportját.

Mindez nem csupán János király belpolitikai sikere, hanem a nemzet feltámadni akarásának is jele.

Zavaró körülményt csak egy Cserni Jován nevű szerb betyárvezér tevékenysége okozott, akit azonban Czibak Imre, a nagy erejű püspök kivégeztetett. Gyanítható a rácok fosztogatása mögött a Habsburgok biztatása.

Nem is egészen egy évvel Mohács után kezdett biztatóan alakulni a nemzet ügye, amikor V. Károly megdöbbenő lépésre szánta el magát: parancsot adott a pápa elleni támadásra.

1527. május hatodikán a német császári hadsereg elérte Rómát. Véres harc után elfoglalták az Angyalvárat, aztán a Trastevere negyedét.

Kifosztották a templomokat, a pápasírokat, II. Gyula tetemének újjáról leráncigálták az aranygyűrűt. Szent Péter sírját sem kímélték. Bíborosok, püspökök ruháit öltötték magukra, úgy vonultak végig Róma utcáin, fáklyafénynél. Egy zsoldos a pápa tiaráját rakta a fejére. Hajnalban a német és a spanyol katonák összeverekedtek a zsákmányon; egymást irtották. Az Angyalvár tüzéségét, amíg a németek el nem foglalták, Benvenuto Cellini ötvösművész vezényelte. Ide rekedt VII. Kelemen pápa is.

Róma kifosztása - „sacco di Roma” - után a nekivadult zsoldoscsapat egy részét, tizenötezer főnyi diadalittas sereget Magyarországra eresztette a császár, öccsét, Ferdinándot a magyar trónra segítő. János királynak jóformán hadserege se volt még, ő egy békés országot kívánt újraépíteni. A német csapatok egy évvel Mohács után elfoglalták Buda várát. Szeptemberben Varasdnál hősi halált halt Frangepán Kristóf, János hűséges hadvezére. János Északkelet-Magyarországra menekült.

1527. november harmadikán Ferdinánd cseh királyt Székesfehérvárott magyar királlyá koronázták. Egy évvel János király koronázása után!

A magyar urak siettek Ferdinándot hűségükről biztosítani. A János által kinevezett kormánytagok közül Perényi Péter és Várday Pál érsek álltak Ferdinánd oldalára. Perényi ezt még meg fogja bánni, mert 1547-ben Ferdinánd rabjaként fog meghalni.

Az 1528. évet májustól kezdve lengyelországi, tarnowi birtokán tölti János király. Ott-tartózkodását csak átmeneti kitérőnek tartja; diplomatái változatlanul járják a világot, október végén Giovanni Statileo budai prépost (később gyulafehérvári püspök) meghozza a francia király által már aláírt magyar-francia szerződést (a Habsburg-uralom ellen). Mindez beleillik a szultán terveibe.

A török hadsereg ugyanis, a szultán személyes vezetésével, 1529-ben Magyarországon át Bécs és Ausztria elfoglalására indult. A szultán János királyt augusztusban a mohácsi csatatérre rendeli. Ott áll a szultán színe előtt, az 1526-os csata színterén, a magyar király, a kalocsai érsek, Brodarics István püspök, aki a mohácsi tragédia szemtanúja volt, Werbőczy István, Czibak Imre, Pöstyéni Gergely és egy, a komorságig szótlan, fehér csuhás pálos szerzetes, akivel Tarnowba menekülésekor Sajóládon találkozott János király, mint a kolostor perjelével: Utyeszenics György, hajdan magyar huszártiszt, most papként a király odaadó híve. A későbbi magyar közvélemény anyja néven Martinuzzinak nevezgette, kortársai viszont egyszerűen György barátnak, amint hogy az is volt.

A szultán kézcsókra nyújtja a kezét, majd Jánost sátorába hívja, ahol négyszemközt, persze tolmács útján, beszélgetnek. A szultán ezután továbbhalad seregével és tessék-lássék körülveszi Bécset, majd visszafordul és hazamegy Sztambulba. Hazánkat sem szállja meg. Katonai nyelven ezt tüntetésnek nevezik: itt vagyok, számolnotok kell velem, nem árt, ha Ferdinánd óvatos marad és békén hagyja védencünket, I. János királyt. Viszont a magyar király kénytelen a velencei dózse Sztambulban élő törvénytelen fiát, egy ékszerkereskedőt kormányzói rangban felfogadni. Gritti afféle megbízottja a szultánnak, nagy kárt azzal okoz, hogy meggyilkoltatja az Ártándy fivéreket, sőt Czibak Imrét, János hűséges és fontos hívét, mire a székelyek elunván Gritti urat, 1534 szeptember végén felkoncolják őt. Ez azonban csak epizód, ennél fontosabb, hogy a magyar urak mintha észbe kaptak volna: 1531 márciusától 1532 márciusáig Balaton környéki falvakban négy királytalan országgyűlésre ülnek össze, megtanácskozandó, mit tehetnének a hazáért?

Az utolsón V. Károly császár, Ferdinánd és a pápa küldöttei is részt vesznek. Talán jutottak is volna valamire, de a plánumról a szultán is tudott, nyilván jelen volt az ő hívatlan megfigyelője is, mert elébe vágott a nagyszabású tervezgetésnek és 1532 augusztusában seregét ismét Bécs ellen küldte. E hadjárat epizódja Kőszeg ostroma és megszállása. Általános meglepetésre a nyolcvanezer főnyi német sereg hiába várta Bécsnél a török csapatok megérkezését, azok visszafordulnak. A törökök feltehetőleg le akartak kötni nagyobb német erőket, hogy Ferenc király zavartalanabban valósíthassa meg terveit. Mert az I. Ferenc és Szulejmán közötti katonai szövetség egyre hatékonyabb s ebbe János király is be van avatva.

János király egyébként az ország belügyeit megfontoltan intézi: töröltette a jobbagyság ellen 1514-ben hozott intézkedéseket s ezt a nép, mint említeni fogjuk, örömmel és hálával fogadta. (1530.) 1536-ban felfogadott egy olasz hadmérnököt, akivel korszerűsítette a budai vár erősítési rendszerét. Bár ő maga katolikus maradt, türelmes volt az országban diadalmaskodó reformációval szemben, ellentétben a mereven szigorú György baráttal, aki kincstartó és váradi püspök lett.

A nemzetközi helyzet is megérett a magyar ügy rendezésére, mert a Róma kifosztása óta népszerűtlen V. Károly előnytelen helyzetekbe manőverezte magát. Ennek már-már mulatságos bizonyosága az a jelenet, amikor a császár, értesülve, hogy III. Pál pápa (Alessandro Farnese) nem hajlandó fogadni őt, belopózott a Vatikánba és megjelent a magánlakosztályá-

ban miséző pápánál. Mielőtt a pápa magához térhetett volna meglepetéséből - (csak nem fosztják ki ismét Rómát, mint 1527-ben?) - a császár előhúzott egy előre megírt szónoklatot és azt olvasni kezdte. A pápa miseruhában áll magánoltára előtt, megkísérli Károlyt félbeszakítani, az odasietett svájci gárdisták elkezdik a császárt taszigálni, aki azonban rendíthetetlenül szónokol. Mindez kora reggel, a pápa még nem is reggelizett. A császár később nyomtatásban közreadta beszédét és azt szétküldte a Rómában állomásozó külképviseleteknek. A beszéd végén a pápa félretolta V. Károlyt és bezárkózott a szomszéd szobába. Károly egy darabig még ácsorgott az oltár lépcsőjénél, aztán elkullogott. Jobb híján rátámadt Franciaországra: a háború Nyugat-Európában is fellángolt.

Ez az eset - 1536. április - a császár öccsében, Ferdinánd cseh és magyar királyban is nyomot hagyott és úgy döntött, mégis érdemes lenne valamiféle békességre jutni a magyarokkal, illetve I. János királlyal. Különösen azután, hogy 1537 októberében egy nagy gonddal felszerelt, harmincezer főnyi német sereg, melynek feladata az eszéki török híd visszaszerzése lett volna, Katzianer császári generális vezényletével súlyos vereséget szenvedett.

Az 1536 nyara óta Váradon megkezdett tárgyalások Johannes Wese dán érsek-diplomata és János király között 1537-ben újult erővel folytatódtak. (Körmöcbánya, Rozgony, Sárospatak: János királyt itt Brodarics István váci püspök képviselte.) Végül 1538. február 24-én Váradon a két király békét kötött: megtartják eddig megszerzett területüket, de I. János halála után az egész ország Ferdinánd uralma alá kerülhet. Ha netán - a nőtlen! - Jánosnak fia születnék, az kapja meg a szepesi grófságot. Brodarics Ferdinándhoz, Breslauba indult a békeokmánnyal, közben azonban útba ejtette Krakkót, ahol János király számára megkérte Izabella lengyel királylány kezét. Breslauból az okmány a császárhoz került Toledóba, s azt ő is jóváhagyta.

Mintha rendbe jöttek volna a dolgok.

De mivel az ötvenkét éves János király 1539. március másodikán feleségül vette a tizenkilenc éves Izabella lengyel királylányt, és 1540. július hetedikén Budán meg is született fiúgyermekük, István: a helyzet összezavarodott. Nem lehetett tudni, vajon mi volt e házassággal János király terve. Nyilván számított apósának, Zsigmondnak pártfogására, akivel különben is rokonságban volt.

1539. március harmadikán volt Budán a lakodalom. Az utolsó királyi menyegző a budavári kastélyban. Mátyás király termei, díszei, képei, színes csempéi között kivirult a régi világ. Török, francia, lengyel, spanyol, német diplomaták mulattak a még el nem halványult freskók alatt. Magyar urak és feleségük köszöntötték a királyi párt. Istvánffy Pál, a történetíró Miklós atyja nászajándékkul régi szokás szerint egy szerelmes széphistóriát költött.

Talán ő maga, talán lantosa adta elő az otthon, Baranya megyében kimunkált éneket, *Voltér és Grizeldisz* szerelmét.

*Egy krónikát mondok, urak, hallgassátok,
Kinek mását ti nem hallottátok,
Egy olasz leányrul, kin csudálkozhattok,
Asszony-házastoknak például adhattok.*

Izabella is félig olasz leány volt, anyja Sforza hercegnő. Az Itáliát megjárt szerző, megyei alispán Boccaccio egyik novelláját költötte énekké. „Hertelen indula király örömében” - vagyis akkor szánta rá magát a nótaszerzésre, amikor megkapta a meghívót a király örömére, vagyis a lakodalomba. A vendégek az udvariasság szabályain túlmenően is jókedvűek voltak, csak Salm Miklós gróf, Ferdinánd követe morgolódott a török küldöttség jelenléte miatt, alig akarta üdvözölni őket.

Vajon tudták-e, sejtették-e a vendégek, és maga a király, hogy az ezeregyben alapított magyar állam utolsó ünnepi estélyen vannak jelen? Hogy Szent István Magyarországa rövidesen végleg megszűnik? Spanyol gróf és francia főnemes, lengyel udvaronc és pálos szerzetesből lett püspök-kincstartó szórakozott önfeledten.

*Étkeket fogának, nagy vígan lakának
Ebéd után estig mind ott táncolának.*

Menyegzőnap vígan végeztetett vala.

Hanem hát a következő év tavaszán János királyra ismét rászakadtak a gondok: híre jött, hogy Erdélyben egynémely nagyurak összeesküdtek ellene. Noha betegeskedett, nekivágott az útnak, hogy megfegyelmesse a lázadókat. Gyűlést hívott egybe Tordára, s ott sikerült eligazítani a bajkeverők ügyét. Július hetedikén Szászsebesen érte a hír: Izabella királyné fiat szült.

„Ez hírre urunk őfelsége lóra ülven, nem tekintvén veszedelmes nyavalyás voltát, kiméne az városból az táborba. Vala is aznap nagy öröm városban, táborban, mert szeretik vala az népek a jámbor királyt, mü kegyelmes urunkat. Estve felé penig visszajöven az városba, midőn urunk lováról le akarna szállani, szegény urunk igen nagy nehezen jöhetett le az lóról.”

„Jár vala penig az is akkor urunknak eszébe, hogy Budára menne fiát meglátni, de másnap oly nyavalyás lett urunk, hogy fel nem kelhete... Magához parancsolá György barát uramat, kivel igen hosszan traktál vala az országról, fiáról és az jövődő dolgokról.”

„Másnap szentmise áldozatját kívánván urunk, felállittaték szobájában a szent oltár, és midőn György barát készen várná az gyortyáknak meggyújtását, mert ő mondja vala az szentmisét, hosszason nem akartak azok meggyúlni. Ennekutána alunni kívánt az urunk, de nem alhatott; nem szólott szinte többet haláláig.”

„Ez lőn vége jámbor magyar királyunknak, kit minden népek siratnak. Mü penig még aznap az levelekkel Budára indultunk, ez szomorú gyász hír megvitelére.”

A tévesen Mindszentinek elnevezett Gábor deák, a király személyi titkára írta le megemlékezését János király utolsó napjairól. Történelmünkben az egyetlen, szemtanú által írott beszámoló egy magyar király haláláról. Irodalmilag is műves, szép munka. (Legutolsó kiadása 1977.)

Kiderül belőle, amiről rövidesen szót ejtünk, hogy a nép, a nemzet szerette királyát, kétségkívül népszerű ember volt, szemben a mindmáig rászórt rágalmakkal.

Nagy hőségben, aszályos hetekben vitte a halottas kocsi Erdély hegyeit és az alföldi síkságot átszelve, a Dunán átkelvén Székesfehérvárra a királyi halottat, szuokkal bélelt, viasszal kiöntött koporsóban. Fegyveres csapat kísérte, mert sokfelé rablóbandák csatangoltak.

Temetése 1540. szeptember tizenötödikén történt. Ő az utolsó magyar király, akit a székesfehérvári, Szent István alapította templom befogadott.

Három esztendő múlva, 1543. szeptember kilencedikén török martalócok dúlták fel Fehérvárt és a királysírokat. A kincseket magukkal vitték, a kiszórt csontokat, ruhadarabokat szanaszét szórták, még az utcára is jutott belőlük.

A magyar állam öt évszázaddal alapítása után megszűnt létezni.

Moriendum est omnibus.

Az ítélet immár elközelgett

*Azért az ítélet immár elközelgett
Mert már jobb részére a jegyek meglöttek*

(Batizi András: Meglött és megleendő
dolgoknak históriája, 1544)

Magyarország Mohács után döbbenetes iramban száguldott a pusztulás felé. A szultán tizenöt évet adott a nemzetnek, hogy államként megőrizze magát. Noha a nemzet a mohácsi tragédia után meglepően hamar kapott lábra, az államszervezet tovább hanyatlott, valósággal pusztították. A tényleges hatalom birtokosai változatlanul csak önérdékükkel törődtek, a nyereség vágyától üzött, megszállott szerencsejátékosokként fogadtak fel maguknak két királyt, hogy közöttük ide-oda táncolva hol egyikük, hol másikuk hűségére állva gyarapítsák vagyonukat. Nem ritka a háromszori-négyszeri váltás János és Ferdinánd között. Ők maguk nem saját erejükből, nem saját képességeiket használva gazdagodtak-gyarapodtak, mint annyi reneszánsz nagyúr Európában; ők csak kaptak, más szorgalmából vagy érdeméből létesült birtokot, vagyont, hatalmat. Egyik királyukat ugyan választották, a másikat viszont (szégyenszemre immár hagyományként) kapták. Dölyfös gögjükben és szerencsejátékos szenvedélyüktől vezetve azt hitték, kezükben az igazi hatalom és a nagyon messze uralkodó császár engedelmes kisöccsével, a cseh királlyá lett osztrák főherceggel elbánhatnak. Szapolyai János maguk közül való volt, őt játékszerüknek tekintették. Eszükbe se jutott, hogy pórul járhatnak, a király személye nem érdekelte őket, a hűség fogalmát nem ismerték, a nemzet pedig akkorra már semmit sem jelentett számukra. Még a vallási megújulást is csak vagyonszerzésre, kolostorok kifosztására használták fel, ezúttal is a készből markoltak, ők maguk nem alkottak semmit. Egyenest megdöbbenő, hogy a török végzetet sem ismerték fel, érthetetlen, miben reménykedtek, vagy úgy vélhették: ha mi pusztulunk, pusztuljon az ország is?

Annyi bizonyos, hogy a Szent István-i országot nem a török katonai erő és hatalom osztotta sokfelé; az ország már Zsigmond óta kezdett szétforgácsolódni, tartományokká, birtoktestekké aprózódni. A mohácsi csata után alig néhány órával a nádor és társai már fosztogatják a Pécsről menekített kincseket, rablóvezérekként csapva le a szerencsétlen, rémült szolganépre, akik először azt hitték, a török leste meg őket.

Könyveket írtunk tele tudós érveléssel, hogy a török haderő és hatalom ellenállhatatlanul nagy és erős volt, ki voltunk szolgáltatva. Biztos ez? Az Árpád-házi uralkodók körében ilyen érvelés, ilyen gondolkodás fel se merült. Ám ha tényleg ellenállhatatlan erőszak szakadt is ránk: nem védekezhettünk volna ügyesebben és átgondoltabban? János király minden tiszteletünket megérdemli, hogy a haza érdekében úgy egyezkedett, úgy ügyeskedett, hogy mégis megmaradjunk. Sikerült. A Habsburg-szellemű történetírók, a legjelesebbek is, jelentéktelen, már-már bohóci figurává torzítják-zsugorítják János királyt és uralmát. Bezzeg Ferdinánd, írják. Mit köszönhattunk mi Ferdinándnak? Azzal szokás érvelni, hogy a hatalmas császár és családja akkora erő, hogy annak oltalmában biztonságban lehetünk. Így történt? Zrínyi Miklós példája bizonyítja: dehogy történt így. Ütközőnépnek és -területnek szántak bennünket, mint mindig, mint akár ma is!

János királyról - akit következetesen Szapolyaiznak, Zápolyáznak akkor is, amikor már megkoronázott király! - örökké Dózsa népének üldözését emlegetik. Hogy utána mit tett, elhallgatják. Pedig például érvényteleníttette az 1514. őszi Werbőczy-törvényeket. A francia követ

jelenléte udvarában, magyar követek jövése-menése Franciaországban, a szultán kétségtelen kímélete amíg János élt, arra mutat, mintha János, a legrosszabbat elkerülendő, megegyezett volna a törökkel francia közvetítéssel. A római Szentszék se kedvelte V. Károlyt, Róma kifosztását nem tudták feledni. Gábor deák beszámolójából tudjuk, hogy halála előtt is tárgyalt I. Ferenc király egyik küldöttével.

A közvélemény egyetértett János politikájával, azzal, hogy békét keres a törökkel. Gábor deák János király haláláról írott idézett beszámolóját elemezve, Makkai Lászlónak is feltűnt a szinte gyöngéd szeretet, ami művét áthatja. De ilyen Farkas András Wittenberget megjárta evangélikus igehirdető Krakkóban 1538-ban, egy katekizmus függelékeként kinyomtatott költeménye is:

*Azért mi es kérjük Istent, mint atyánkat
Igazgassa az kerált miközöttünk.
Magyari uraknak pártoló szívöket
igazgassa immár a jámbor kerál mellé.
Adjon békességet minden népek között,
hogy mi öfelségét egyemben dicsírhessük.*

Mert János király

*Bölcsen cselekedék: frigyét vélek (a törökökkel) vete
Hogy csak épülhetne a megnyomorodott ország.*

Bogáti Fazakas Miklós tordai tanító, unitárius lelkész, kora egyik legjelesebb költője a század vége felé ugyanígy vélekedik:

*Sok szó vagyon, tudom, János királra
Árulónak a német párt őt mondja

De ha tanácsát megfogadták volna
Isten tudja: talán most jobb volna.*

Ne firtassuk: miképpen értékeli a mai tudomány János királyt - megvoltak a maga bűnei, indulatkitörései, fel-fellobbanó szadizmusa, Gritti ügye, feltétlen bizalma György barátban, sőt talán függése is tőle - tény, hogy bíráló figyelemmel vett részt a nemzet sorsában és kortársai ítélete szerint I. Jánosnak igaza volt, *bölcsen cselekedék*.

És itt és most és ekkor érjük tetten a huszitizmus hazánkbeli hatása óta óvatosan bontakozni kezdő magyar nyelvű írásbeliség számban is nagy jelentkezését, méghozzá a plebejusi indulatú, addig hallgató alsóbb rétegek hangos, szinte erőszakos megszólalását. Az anyanyelvű irodalom majd csak 1541 után lendül fel igazán, de már a harmincas években olyan fontos művek születnek, mint Komjáti Benedek fordítása: *Szent Pál levelei*; mint Pesti Gábor - (ő lett volna ama Mindszentinek elnevezett Gábor deák?) - *Újszövetsége* és ezópusi mesés-könyve. És mit ír meséskönyve előszavában Pesti Gábor?

„Mivel látom, hogy majdnem minden halandó és a földkerekség nemzetei fordítások csodálatos sokaságával bővelkednek és szerte a világon ezen serénykednek; hogy hazájuk dicsőségét valamicskével gyarapítsák, az által, hogy övéiknek mind nyelvét, mind szellemét finomítják és mind szélesebb körben terjesztik el: miért ne szabadna nekem is

a mi nyelvünket és a mi szellemünket a régi bölcsek tudományával gyenge erőm szerint ékesíteni és a hazáért, melynek mindnyájan adósai vagyunk, fáradoznom.”

(Ezópus fabulái, Bécs, 1536. augusztus 28.)

Él tehát a nemzet, az író és a költő szolgálni kívánja hazáját, melynek adósa.

Ámde amennyire tudatosul immár nyomtatott könyvben is a magyar nyelv és önérzet, annyira satnyul a hatalmon lévő réteg nemzeti öntudata és tettekrezsége.

Mi a mohácsi vészt a mai napig elemi csapásnak tekintjük; tényleg nem készülhettünk volna fel jobban, tudatosabban?

Magyarország gazdasági, ipari, kereskedelmi állapota elkeserítően elmaradott volt. Miért? Lengyelország fejlődött, iparkodott, békét kötöttek a szultánnal, volt egyetemük és voltak nyomdáik, melyek magyar nyelvű könyveket is kinyomtattak; a csehek gátlástalanul egyezkedtek, alkudoztak Ferdinánddal, feltételeket szabva királyukká választása előtt. Minálunk a kortársak által is pártoskodásnak nevezett érdekhajhászás mindent felülmúlt. Mivel ma már tudjuk, hogy Szent István állama 1540-ben *tényleg* végképp megszűnt, e sorok írója kénytelen megkísérelni a végzetes baj magyarázatát.

Vegyük a könyörtelen tényeket. Az Árpád-ház királyai uralta évszázadokban tragédiák, vereségek, gyilkosságok, csapások ellenére a nemzet egységes maradt és a gondokkal megküzdve, fennmaradt. Az országhatárok nemhogy zsugorodtak volna, hanem inkább kibővültek. A hanyatlás jelei a XIII. században mutatkoznak. Vajon nem Gertrúd máig megmagyarázatlan meggyilkolásával kezdődött minden? Hiszen ezzel a (távollévő) királyt is meggyilkoltuk jelképesen, alkalmatlannak ítélve őt mint királyt és mint férjet. Aztán a kunok becsődítése, legyilkolása, kizavarása, visszahívása... A tatárjárás, mint katonai vereség.

Vajon hogyan alakul hazánk sorsa, ha megmarad uralkodónknak a *megválasztott* Béla-unoka, a bajor Ottó? Ne feledjük: Anjou Károly eleinte közutálatnak örvendett, aztán mire mégis rendbe szedte az országot, hencegünk vele. De, mint már említettük, nem mi választottuk őt, hanem *kaptuk*. Zsigmondot is kaptuk, bár ellene véres háborút vívott a nemzet. Alighanem itt kezdett a dolog végzetessé válni. A Zsigmond gyakori távollétét kihasználó tartományurak loptak, ahol és ahogyan tudtak. Vagy követeltek. És mi az, hogy a rendek nem kedvelték Mátyás szigorát? Miért magyaráztatják történétírók, hogy így meg úgy, azért Zsigmondnak ezt is, azt is köszönhetjük, viszont ezzel szemben Mátyás oly zsarnoki volt, hogy persze megelégtelte uralmát a tudós Vitéz János meg a zseniális költő-politikus püspök. És hogy lehet, hogy Mátyás tehetségüket felismerve a legalacsonyabb sorból kiemelt egy vadonatúj uralkodó osztályt, ámde azok holta után semmibe vették tanácsait? Miért kellett nekünk annyi szomszéd királyt a magunkénak kölcsönkérni? Hol voltak a cseh katonák a *cseh király II. Lajos* seregében Mohácsnál?

Zrínyi Miklós zseniális hadászati tanulmányain és gondolatain merengve, lehetetlen nem gondolni arra, hogy Mohács évében talán már nem is létezett magyar katonai szakértelem, hadviselési fortélyosság, ami Szent László vagy akár Nagy Lajos közkatonaiban is megvolt, mint velük született adottság? Mikor sorakozott fel ekkora magyar haderő a csatatéren 1526 előtt? Talán Várnánál, de ott is hogyan jártunk... Nem lett volna nehéz erélyes intézkedésekkel a déli határookra vinni a Dózsa-sereget, ahelyett, hogy feloszlatják és aztán csudálkozunk, hogy a parasztok meg vannak sértve? És micsoda ízléstelenség minden vélt vagy elkövetett vétkével együtt, I. Jánostól megtagadni király mivoltát? Akad magyar történétíró, aki csak vajdának nevezi.

Nézzünk magunkba: nem nehéz ugyanezeket a máig élő, kártékony jelenségeket megfigyelnünk, amelyek mintha kikúrálatlan nemzeti betegségtünetek lennének.

De maradjunk tárgyunknál.

A török veszedelem.

Az iszlám hitű oszmán-törökök állama 1354-ben, Nagy Lajos korában vetette meg lábát Európában, a Balkán-félszigeten. 1396-ban történt az első, történelmi kihatású csata a magyar király (Zsigmond) vezette egyesült európai, keresztény seregek és az oszmán-törökök között, mely a törökök győzelmével végződött. (Ekkor szökött meg Zsigmond a csatából.) A törökök a XV. század folyamán Bizánc birodalmát támadták sikeresen, meg-megütközve a magyarokkal. Az 1444-es várnai csata, a török katonai fölény és győzelem döntötte el, hogy Magyarország végzetes veszély fenyegeti. Mikor azonban az oszmán-török haderő elért Nándorfehérvárig, - addigra már Bizáncot is megsemmisítették! - s ott Hunyadi János súlyos csapást mért rájuk, európai előnyomulásuk megtorpant. Ázsiában és Afrikában terjeszkedtek (1516. Szíria, 1517. Egyiptom, 1519. Algéria), míg az 1520-as években ismét Magyarországra került a sor. Mivel a törököknek szakadatlanul foglalkoztatott, jól kiképzett, korszerű állandó hadseregük volt, a csak alkalmasszerűen, egy-egy hadjáratra összegyűjtött európai katonai vállalkozások eleve kudarcra voltak ítélve.

Bizánc megsemmisítése óta nyilvánvaló volt, hogy a török hatalom legközelebbi célpontja Magyarország. Ezért legkésőbb az 1456 nyár végi nándorfehérvári diadal után, haladéktalanul minden erőt a déli határok erősítésére kellett volna fordítani. Hunyadi Mátyás felismerte e veszélyt és sikerrel védekezett. Nem sikerült azonban az egész ország minden erejét a hadseregre összpontosítani, mert ezt az örökké összeesküvő főnemesség makacsul megakadályozta. Azt az állapotot, ami Szent László koráig még természetes volt, hogy tudniillik veszély esetén az összlakosság a király parancsának feltétlenül engedelmeskedve fegyvert fog, már nem lehetett újratemetni. Ha azonban a nemzetet képviselő rendi országgyűlések olyan királyt választanak, olyan központi hatalmat segítenek egyetértőleg létrehozni (amíg a veszély el nem hárul), aki és amely állandó korszerű, fegyelmezett és tapasztalt haderőt állomásoztat a déli végeken, akkor a török hódítás elhárítható lett volna. Az Oszmán Birodalomnak valamennyi égtájon annyi harci teendője volt, hogy nemegyszer évekig, sőt évtizedekig kényszerült Ázsiára vagy Észak-Afrikára fordítani figyelmét. Ilyenkor a magyarországi „fronton” tartós csend volt, a Mohács utáni évtizedekben is.

Ezzel szemben láthattuk, hogy az ország vezetői, akik az utolsó pillanatban megértették, hogy gondatlanságuk folytán elvesztek és velük az ország, bénultan várták a biztos megsemmisülést. A királytól Tomoriig tudták, hogy elvesznek. De legalább nem szöktek meg, szembenéztek a biztos halállal.

Egyszóval a magyar állam, mely már legalább száz éve tehetetlenül sodródott, a császári birodalmi gyűléseken évről-évre kunyerálva némi segílyt, biztos megsemmisülésre ítélte önmagát. Valószínűnek tarthatjuk, és szembe kell néznünk ezzel a keserű felismeréssel, hogy a döntési, irányítási, igazgatási helyzetben lévő személyek még csak gondolkodni sem voltak hajlandók az ország sorsáról, viszont élvezettel szerveztek egymás elleni politikai-katonai jellegű csatározásokat. Jelképes tettek tekinthető, és alighanem ő maga is annak szánta, hogy a déli végek harcaiban jártas Tomori Pál kolostorba vonult és csak a pápa erélyes parancsára tért vissza a közéletbe; ugyanígy járt el Utyeszenics György is. György barát családi nevének olvastán vissza kell térnünk arra, hogy mekkora tragédiát okozott Zsigmond és németbarát pártja a „nápolyi” párt kiirtásával: figyeljük meg, hogy János király megbízható és *magyar*

házájukhoz hűséges emberei, javarészt dalmát, horvátországi emberek: Brodarics, Utyeszenics, Jozefics, Verancsics...

Mindezt újra figyelembe véve kell átgondolnunk: milyen lehetőségei voltak János királynak és kihasználta-e ezeket?

Már a Mohács utáni országgyűlés helyesen döntött, amikor Szapolyai Jánost választotta királlyá. A Habsburg Ferdinánd által megvesztegetett „királyválasztók” vagy hazaárulók, vagy annyira műveletlenek és ostobák voltak, hogy a török veszedelemről még Mohács után sem volt fogalmuk. Ha viszont, tegyük fel, őszintén úgy vélték: a török ellen csak a hatalmas császár és kisöccse védhet meg sikerrel: akkor ennek a nézetüknek hangot kellett volna adniuk a székesfehérvári királyválasztó gyűlésen. Megakadályozhatták volna Szapolyai megválasztását. Nekik azonban előnyösebb volt, ha két király van és azok közül is egyik egy szomszéd országnak szintén királya.

Mindezt figyelembe véve János király, akár voltak hibái, akár nem - mint ahogyan voltak, sőt vétkei is voltak -, akár ő verte szét a paraszti keresztes hadat, akár nem: körültekintően, sőt aggályos gonddal vezette országát egy (szerinte átmeneti) török hódításba beletörődve a békés élet felé.

Így látta ezt az ország népe, a nemzet is, mint olvashattuk. A nemzet tehát támogatta királyát. De így látta ezt a külföld is: Rorario pápai nuncius így nyilatkozott róla: „Nekem pedig, aki igen jól ismerem János király ügyeit és *a törökkel való kapcsolatáról mindent tudok*, az a véleményem, hogy ez az egyetlen mód, mellyel országát a kereszténység oldalán tarthatja, mert különben Magyarország az ebek harmincadjára jutott volna.”

I. Ferenc francia király szemérmetlen katonai szövetsége a törökkel nem menthető, viszont ha már így esett, János király nem mulaszthatta el az ezzel járó előnyök kihasználását.

Halála után az ország sorsa bizalmasának, György barátnak és az ország *katonai* irányítására legalkalmasabb, bár garázdaságra hajlamos hívének, Török Bálintnak kezében volt.

János ismerte és tanulmányozta kora államtudományi szakirodalmát; Erazmus *Institutio principis Christiani* című könyvébe maga írta bele: „*Sum Johannis electi regis Hungariae.*” Jellemző apróság, hogy amikor Erazmus egyik kinyomtatott művében I. Jánost királynak nevezi, ez „Ferdinánd udvarában nem csekély gyűlöletet keltett irántam”. Erazmus saját szavai!

A Mohácshoz vezető útról és a „kettős királyválasztásnak” csúfolt eseményről oly Habsburg-párti elfogultsággal gondolkozik mindmáig a magyarság, hogy eszünkbe se jut János királyt nem hogy méltatni vagy indítékait megérteni, de még pusztán említeni sem igen.

1538 nyarán, Kolozsvárott, saját működését magyarázó, védelmező s egyben önmagát bíráló beszédében mondotta:

„Igyekezni fogok Isten segítségével vagy visszaállítani a magyar nemzet szabadságát, vagy legalább dicső halállal kimutatni, hogy óhajtottam azt visszaállítani.”

2. FEJEZET
Gazdátlan ország
1541-1825

Két császár tulajdonában

Buda török kézen

*Bolondság tőletők fejenként magyarok
Terek álnok hitit meg nem gondoljátok.*

(Tinódi Sebestyén, 1542)

János király temetése után azok a kevesek, akik a temetés hírére összegyűltek, Rákos mezején országgyűlésnek elnevezett tanácskozáson királyuknak ismerték el a néhány hónapos csecsemőt, gyámjául György barát, Török Bálint és Petrovics Péter bízott meg. Az országos főhatalom György barát kezében összpontosult.

Az 1538-as váradi béke szerint Magyarország királya a Székesfehérvárott tizenhárom eszten-deje megkoronázott Habsburg Ferdinánd, német-római király (1534) és cseh király (1526).

Ferdinánd már októberben útnak indította Leonhard Vels tábornokot, hogy vegye birtokba Buda várát. Vels a Duna két partjánál fekvő várakat-városokat, Visegrádot, Vácot és Pestet meg is szállta. Tábornok ült Buda vára alatt, mert azt János hívei tartották kézben. Vels nem erőltette meg magát, tessék-lássék ostromolgatott, katonái felélték a környező falvak készleteit, a magyarok még Budába is bemenéskedtek és az ottani kocsmákban cimboráltak a vár magyarjaival. A Ferdinánd pártján álló magyarok (Vels seregéből) egyszer úgy összeverekedtek a németekkel, hogy parancsnokaiknak kellett beavatkozni; Velset bokán rúgták, napokig sántított, Perényi Péterhez pedig akkora kődarabot vágta, hogy hetekig görnyedten járt. Mindketten a budai gyógyvizekben kerestek enyhülést. Vels nagy irodalomkedvelő volt, élvezettel olvasgatta a zsákmányolt könyvek némelyikét. Egy pápai megfigyelő elkeseredetten jelentette Rómába, hogy Lénhárd tábornok úr szívesebben foglalkozik az irodalommal, mint a fegyverforgatással.

Egy jó hónap múlva, november 21-én Vels és csapata el is vonult Buda alól. Mi lehetett az oka ennek a tétlenségnek, amikor egy egész ország jelképes birtokbavételéről volt szó, még-hozzá mindkét fél szerződése alapján?

„Buda vára új bástyákkal hozzáértően nagyon meg volt erősítve. Az Ország-palota felől egy kőből épült hatalmas erődítmény látszott. A Szombati kapunál is, a zsidók utcája mellett, ahonnan Óbudára visz az út, egy jókora nagyságú bástyát emeltek. A vár keleti oldalán pedig egy magas kőtornyot építettek, mely magasan a vár fölé nyúlt. Az ostromlottaknak ez a Dunából szabad és kényelmes vízhordást biztosított; korábban csak a városon át megtett nagy kerülővel, életveszedelem közepette hordhattak vizet.”

(Istvánffy Miklós: A magyarok története. Köln, 1622)

János király olasz hadmérnökei alapos munkát végeztek. A rajtaütés kedvező pillanata tehát elmúlt, Ferdinándnak a telet újabb, erősebb, kellőképpen felszerelt sereg összeállítására kellett szánnia.

Ezalatt Izabella özvegy királyné és a kisfiú gyámjai a várkastélyban töltötték a telet. Valószínűleg ekkor került sor az addig Istvánnak nevezgetett gyermekecske keresztelőjére, ekkor kapta apjáról a János, anyai nagyapjáról pedig a Zsigmond nevet. Izabella egyébként

sem tétlenkedett, ő komolyan vette a váradi békét és Bécsbe küldte a néhai király hívét, Bebek Imrét, Ferdinándot megsürgetendő. Ferdinánd nem fogadta a kihallgatásra türelmetlenül váró, országosan ismert főurat, azt hitte, alkudozni kíván Izabella nevében. Bebek hiába mondogatta a bécsi udvarban, hogy semmi más óhaja nincs, mint az özvegy királyné üzenetét átadni: ő a feltétlen megadás híve és minden igényéről, fia nevében is, szívesen lemondana, csak ne hagyják pusztulni az országot. Bebek Imre 1541. február nyolcadikán dolgavégezetlenül tért vissza Budára. Itt megtudta, hogy a nagy télben Tolna közelében táborozó török elő-sereg „befagyott”, várakozni kénytelen, egy magát sikeresen mégis előreverekedő török lovas osztag viszont, melynek feladata a Vels által 1540 őszén elfoglalt kis erővel védett Pest meg-rohanása lett volna, erre nem hajlandó, mivelhogy „ők nem kötelezhetők arra, hogy falak ellen támadást intézzenek” (Istvánffy).

Izabellának meg kellett várnia, míg az új, nagyobb ferdinándi sereg megérkezik. Meg is érkezett, Wilhelm Roggendorf vezényletével, május negyedikén, harmincezer fő. Három hazáját féltő magyar: Frangepán Ferenc kalocsai érsek, akit a pápa küldött haza Rómából, ahol addig egy kolostorban élt, hogy a mohácsi tragédia után segítsen rendbe hozni az országot; Batthyány Ferenc, Mohácsnál a balszárnny vezére, mindvégig Ferdinánd-párti és Nádasdy Tamás országbíró a regensburgi birodalmi gyűlésen könyörögve kérelték Károly császárt, - akitől öccse, Ferdinánd is tartott - hogy a lehető legnagyobb erőfeszítéssel igyekezzék Budát birtokba venni - a császár az egész „magyar ügyet” nem vette komolyan. Júniusban a budai polgárok összefogtak, hogy városukat Roggendorf kezére játsszák, de elügyetlenkedtek a dolgot, az éjszaka egy rejtekajtón át becsempésztett németek kurjongatva tapogatóztak a sötétben... György barát kegyetlen szigorral sújtott le a szervezőkre, kínzások, kivégzések történtek. Mindezzel párhuzamosan Izabella is kapcsolatot keresett atyjával, Zsigmond lengyel királlyal, de annak küldöttei is lelepleződtek. Bornemissza Tamás budai polgár évek múltán a bécsi udvarhoz benyújtott panasziratából tudjuk mindezek részleteit. Izabella zokogva támadt György barátára:

- Látom, hogy törökké akartok lenni, és mind engem, mind fiamat, az országot, Budát török kézre akarjátok ejteni. Ezokáért kimegyek közületek, mert én inkább akarok keresztény fejedelem foglya lenni, hogynem az én fiam török császár után király legyen.

György barát csak ennyit válaszolt:

- Kérünk szép szóval, mert ha azérésnek nem engedsz, oly dolog fog rajtad esni, kit nem örömet látsz.

A nyár folyamán kemény és véres ostrom folyt, Roggendorf komolyan vette a dolgát, György barát is, aki személyesen harcolt-vagdalkozott a bástyákon. A néhány ezer magyar védő sikeresen hártotta el a harmincezer főnyi császári sereg kéthónapos ostromát.

Augusztus huszonkettedikén menetrendszerűen megérkezett a szultán serege. Roggendorf két tűz közé szorult, kénytelen volt visszavonulni. Meg is sebesült, a csallóközi Somorja mezővárosban belehalt sebeibe.

Ezután következett a sokszor megírt, elmesélt történet, hogy míg a szultán a magyar urakkal tárgyal, addig a törökök besétáltak a budai várba és azt elfoglalták.

A szultán látni kívánta a gyermeket - él-e és fiú-e? -, Izabella bezárkózott a várkastélyba, nem tett eleget a szultán hívásának, a gyermeket a dadák vitték-hozták.

Török Bálint, mint tudjuk, a szultán foglya, majd rabja lett és maradt.

Izabellának Lippát jelölte ki a szultán tartózkodási helyül, Erdélyt pedig a hozzá pártolt, György barát vezette magyarok ország részévé.

Azzal felszedte a sátrát, s Werbőczyt megtevé Buda bírójának, hazament Törökországba.

A török sereg egyik részlege Fogaras várában foglyul ejtette Majlád István főkapitányt és őt is, mint Török Bálintot, vitték magukkal.

A nemzet ezt a tragédiát sohasem beszélte meg önmagával. Jött a török, besündörgött Buda várába, itt maradt.

Már az csuda, hogy Mohács után nem ragadt itt, másutt bizonyára fontosabb dolga akadt.

Hogyan is történt?

Amíg János király élt, a török nem háborgatott. 1529-ben János királlyal „ismerkedett”, Kőszeg pedig egy Bécs megfélemlítésére indított „tüntetés” útjába esett. Amikor János király meghalt, a szultán Budán termett és janicsárjai ott maradtak.

Sztambulban nyilván tudtak a váradi békéről, de ezt nem tették szóvá. Viszont érvényben volt egy francia-török katonai szerződés egymás támogatására. A francia király követet tartott János udvarában. 1540 kora nyarán, János király Erdélybe indulása előtt „meghozák mind a török császár, mind pedig a francia király leveleit, melyekben nagy ígéretek tétettek... segítséget is ígértenek vala neki”. - „Meg is jó vala aznap estve felé francúz ember, Lekró uram, kivel őfelsége késő estig titkon traktál vala.” (Gábor deák beszámolója.) Kétségtől volt tehát egy francia-magyar titkos megegyezés, mely szerint János király a török mellett kötelezi el magát. Az előző fejezetben olvashattuk, hogy a magyar közvélemény is ennek volt a híve. A titkos megegyezésbe alighanem csak György barát volt beavatva. Azt nem tudhatjuk, hogy mit tett volna János, ha nem hal meg. Az viszont bizonyosra vehető, hogy György barát szigorúan tartotta magát ura elhatározásaihoz. (A király halálos ágyán is értekezett a baráttal.)

Az eddigiekből egyértelműen következik, hogy János király tudatosan választotta a „török utat”. A nép is egyetértett ezzel. Azt gondolhatta, hogy a szultán a jövőben sem szándékozik megszállni Magyarországot, hanem csak a saját gyepölőjén kíván bennünket tartani. Úgy tűnik, a szultán és János között a szokásosnál bizalmasabb viszony alakult. János a császárt, a Német-római Birodalmat, mely valamennyi európai nemzettel és állammal könyörtelenül elbánt (franciák, Vatikán, Németalföld); a német (Luther), francia (Calvin) reformációt, mely hazánkban is elterjedőben volt, üldözte: semmiképpen sem akarta maga fölött vagy maga mellett tudni. Ez Zsigmond óta történelmi tapasztalatunk. Talán abban is megegyezhettek a szultánnal, hogy az iszlám hitet nem kényszeríti hazánkra. A később történtek ezt igazolják.

Feledni szokás, hogy János király nem holmi újjazdagként lépett a magyar történelem színpadára. Szapolyai Tamás csanádi (1350) püspökségtől a kalocsai érsekségig (1359), sőt esztergomi érsekségig vitte Nagy Lajos korában. Ő maga művelt, gondolkodó fő volt; Szádeczky Lajos, a kolozsvári egyetem történész-professzora 1895-ben világosan kifejtette: 1526-ban Szapolyai a messzi Erdélyben, majd Szegednél a királyi parancsra „*seregét megelőzve sietett a harctér felé.*”

Ideje tisztán látni őt, hibáival együtt. A hazát igyekezett menteni. Öccse, György elesett a mohácsi csatában.

Az a Buda vára, melyet a császári csapatok keményen ostromoltak, meg tudta védeni magát. Pár nappal később mégse tudott védekezni? Olvashattuk, hogy György barát milyen keményen

tartott ki álláspontja (és a királytól kapott végrendekezése) mellett. Büntetett, kivégeztetett, Izabellát is gorombán megfenyegette.

György barát várta a török sereget és a szultánt.

Buda addig kemény és sikeres védője, kapitánya a barát kíséretében volt a szultánnál. A katonák nyilván parancsot kaptak, hogy a várat adják török kézre.

Török Bálint nem volt beavatva a francia-magyar tárgyalásokba. Sejthetett ugyan valamit, éppen ezért kellett kikapcsolni. Török Bálint alkalmas lett volna egy országos fegyveres ellenállás élére állni, még azon az áron is, hogy a váradi béke érvényesül. Gyanítható, hogy György barát egyetértett Török Bálint elfogásával, mi több, talán javasolta is azt.

Nyugodtan bevallhatjuk, hogy a török birodalom hadereje a mi magyar lehetőségeinkkel, fegyvereivel és hadra fogható állományával legyőzhetetlen volt. Ha a császár birodalmi hadereje mellénk áll: talán sikerül a védekezés.

A következő évben, 1542-ben úgy tűnt, a császár végre teljes haderejét beveti Magyarország felszabadítására.

Nyárra Bécsben összegyűlt a császári hadsereg.

Ferdinánd egy Bécs alatti mezőn július hetedikén szemlélte meg az ünnepi díszben felsorakozott csapatokat, ellovagolva a torkaszakadtából éljenző 57 zászlóalj és tízezernyi huszár előtt.

A hadsereg augusztus huszadikán érkezett Esztergomba. Joákim fővezér először is megtekintette a város nevezetességeit, elismeréssel adózott az érseki palota freskóinak, megcsodálta néhai Bakócz Tamás bíboros még 1520 előtt befejezett, reneszánsz ízlésű márványkápolnáját, és ünnepi vacsorát adott parancsnokai és a megjelent magyar előkelőségek tiszteletére. A hatezernyi dalmát, olasz és magyar hajóssal és ezerszáz olasz tengerészgyalogossal rakott száznolcvan folyami hadihajót díszesen kivilágították. Lobogtak a fáklyák, szólt a muzsika, a parton dudaszóra táncoltak a közkatonák, folyt a bor, melynek részegítő erejére a szállásmesteri hivatal mindenkit oly körültekintően figyelmeztetett volt.

Nagy nehezen megmozdul a tábor, csurog lefelé a Dunán a száznolcvan folyami hadihajó. Giacopo Melignani, a tengerészgyalogság parancsnoka szeptember 17-én elfoglalja a Margitszigetet. Másnap a sereg tábort üt Pest város északi falánál, a mai Szent István körúttól a Vörösmarty térig terjedő területen. Három nap múlva, október elsején Perényi Péter és a fiatal Móríc szász herceg - aki fegyverforgatást jött tanulni a táborba - ütközetbe bocsátkozik egy török elővéddel, háromszáz török katona holtteste marad a rövid, de heves ütközet színhelyén. Perényi magyar katonái között egy név szerint nem ismert mezítlábas cseri barát, hatalmas csuhájában, irdatlan nagy kardot suhogtatva csépli a törököt, s közben eléggé el nem ítéltető módon vadul káromkodik.

A táborban remek a hangulat. Most már kis híján ötvenezer katona vonult fel a török ellen. Buda és Pest török helyőrsége viszont együttesen sem lehet több tízezer főnél.

Ámde október hatodikán a haditanács Joákim elnökletével úgy dönt, hogy a birodalmi sereg, mely jóformán meg sem érkezett rendeltetési helyére, a katonák jószerint el se foglalhatták elhelyezési körletüket: *visszavonul!*

Perényi Péter és a haditanács német tagjai között heves szóváltás támad. Nem tudjuk, mivel fenyegetőzött Perényi, miket mondott haragjában, de nagyon súlyosakat mondhatott. Mindez azonban nem változtatott a tényeken: Joákim választófejedelem, fővezér elrendelte a vissza-

vonulást. *A birodalmi sereg egyetlen nagyobb ütközet nélkül elhagyta a csatateret, ahová harcolni küldték.*

Olyan ez, mint egy rossz álom. Történetírók légiója írt tanulmányokat erről a rejtélyről. Kiderítették, hogy a hadbiztosok és a magasabb parancsnokok elsikkasztották a zsoldot, emiatt a katonák lázongtak; egyes csapattesteket járvány tizedelt; hogy a felderítők észlelték és jelentették a török felmentő sereg közeledtét; de mindez nem ok, hogy egy hadsereg szó nélkül megforduljon és hazamenjen, veretlenül, még csak meg sem ijesztve.

Mire a török felmentő csapatok Buda alá érnek, egyetlen német katonát se találnak a térségben.

Van-e a rejtélynek megfejtése? Úgy érezzük, van.

Nézzük a helyzetet V. Károly császár szemszögéből! V. Károly egy akkora birodalomnak feje, melynek nyugati szélé Mexikó, keleti szélé pedig Litvánia. Ezt a birodalmat Spanyolországból kormányozzák. Háború van; a császár ellenfele, Ferenc francia király a birodalom szinte mértani középpontjában állandóan fenyegető gócot jelent. A franciák a török szövetségesei; a Török Birodalom főleg délről, Afrika felől fenyegeti V. Károlyt. A Földközi-tenger uralmáért tíz esztendeje véres harc folyik. A francia haderő ez idén, 1542-ben megtámadta Spanyolországot és Hollandiát; félő, hogy sikerek esetén a Károllyal elégedetlen német protestáns fejedelmek is csatlakoznak a franciákhoz. Károlynak lélegzethez kell jutnia, főleg birodalma gócpontjában, Spanyolországban és a Franciaországgal határos részeken. Ha a török haderő nincsen valahol lekötve, és délről, Spanyolország felől vagy a déli tengerpart felől rátámad Károlyra: a franciákkal olyan harapófogóba szoríthatják a Habsburg-uralkodót, hogy abból nehezen menekülhet.

Ha viszont Közép-Európa keleti részén a török haderő - mely pedig Buda elfoglalásával úgy hitte: itt egyelőre *tabula rasát* teremtett - valamilyen okból igénybe vétetik, akkor V. Károly a messzi Spanyolországban nyugodtan összpontosíthatja figyelmét a franciákra, nem kell kétfrontos háborútól tartania. Károlynak tehát érdeke volt, hogy Magyarországon jelentős török haderő vonuljon fel.

Figyeljük csak meg a dátumokat:

Május huszadikán francia hadüzenet V. Károlynak.

Június hatodikán II. Joákim átveszi a fővezérséget.

Június folyamán a francia csapatok győzelmesen nyomulnak előre Spanyolország északi részén és Hollandiában.

Júliusban a császári birodalmi haderő megindul Magyarország felé.

A török flotta, mely a Károly kezén lévő Nizza felé tart, elhalasztja a partraszállási kísérletet.

A török haderő felvonul a magyar hadszíntéren.

A főleg protestánsokból álló német birodalmi hadsereg, az, amely a francia király potenciális szövetségese lehetne, le van kötve Magyarországon. A török haderő szintén le van kötve.

V. Károly időt és életet nyert. Lélegzethez jutott.

Ezután már sürgősen további birodalmi vért pazarolni. Az engedelmes Joákim hazaindul. Magyarország immár nem mint birtok, hanem mint hadműveleti terület fontos.

Szegény Ferdinánd őszintén kétségbe van esve. Bátyjaura ismét az orránál fogva vezette. Dühös levelet ír Károlynak: „Je ne pance, que oncques advint si grant honte et desreputation de l’empire”. - „Nem hiszem, hogy valaha is ekkora szégyen és gyalázat érte volna a birodalmat.”

Mérgében elrendeli a veszedelmes ellenzéki Perényi Péter letartóztatását. A gyanútlan és még mindig az érthetetlen visszavonulás miatt bosszankodó Perényit Esztergomban tartóztatja le Liscan spanyol kapitány. Az elképedt és meglepetésében megszólalni sem tudó magyar főurat Liscan tetteleg bántalmazza, melléről letépi az aranyláncot, és saját zsebébe gyömöszöli. Lerugdallják egy bárka mélyébe, Bécsbe szállítják. Bécsben Tornielli tengerészkapitány már udvarias; fedeles hintót hozat, nyájas mosollyal tessékeli Perényit a kocsi belsejébe, elnézését kéri. Perényi csak annyit mond: sajnálja öfelségét, mert az ő meglepetésszerű letartóztatása miatt most már minden magyar, még Perényi rosszakarói is elfordulnak Ferdinándtól.

Egy éven belül két, Magyarország birtoklásáért vetélkedő ország államfője fogatta el és kapcsolta ki potenciális ellenfelét: a törökök 1541 őszén Török Bálintot szállították Sztambulba, és tartották ott haláláig; Ferdinánd pedig 1542 őszén Perényi Pétert semlegesíti ugyanígy.

A nyugati keresztény világ feladta Magyarországot.

Ez eddig a néhai János királyt és akaratának végrehajtóját, György barátot látszott igazolni.

Ámde.

A szultán, anélkül, hogy akár csak értesítette volna György barátot szándékairól, folytatta Magyarország megszállását. János király maradék hívei be voltak szorítva Erdélybe, Várad katolikus püspöke pedig nem egyéb, mint a szultán helytartója.

Alig távozott a császári „felmentő” sereg hazánkból, Szulejmán szultán 1543-ban ismét száz-ezres sereget indít Magyarországra, személyes vezényletével.

Elfoglalják a Budára vezető út stratégiai fontos helyőrségeit, városait: Siklós, Pécs, Esztergom, Székesfehérvár, Visegrád, Hatvan, Nógrád... Július 22-én a szultán berendezkedik Budán. Mi több: Erdélyre is igényt tart. Sorra elfoglalja Becse, Becskerek, Csanád várait, városait, Moldva felől betör Háromszékre és Dévára. (1544-1550.) V. Károly császár pedig 1547. június 19-én Drinápolyban (Edirne) ötévi békét köt a török szultánnal. Vagyis Magyarországot végleg sorsára hagyja.

A megdöbbsent György barát belátja tévedését. Reménye, hogy az ország a továbbiakban majd csak „elvilleg” fog függni a Török Birodalomtól: füstbe ment.

1549-ben Nagybányán, majd Nyírbátorban tárgyalásokat kezd Salm Miklós gróffal, Ferdinánd megbízottjával. Hajlandó átadni Erdélyt Ferdinándnak, mielőtt a törökök egész Erdélyt birtokba vennék.

1551. június elsején Gianbattista Castaldo zsoldosvezér bevonul Kolozsvárra. Ferdinánd tehát nem magyar hívei egyikére bízta a főparancsnokságot, hanem egy olasz zsoldoskapitányra. A Castaldo mellé adott Nádasdy Tamás és Báthori András csupán a polgári közigazgatásért felelnének, elvben. Izabella tizenegy éves fiával, János Zsigmonddal Kassán át hazaindul szüleihez Lengyelországba. A Szent Koronát átadta Castaldónak. (!)

A kétségbeesett György barát leveti fehér pálos szerzetesi köntösét, páncélt ölt és hadba vonul. Bizalmasainak elmondja, hogy élete végzetes tévedése volt, amikor Budát a török kezére adta. 1551 novemberében fergeteges lovasrohamot vezényel és kiveri a török helyőrséget Lippáról. Ezután hazatér alvinci kastélyába. December 17-én hajnalban Castaldo emberei Ferdinánd parancsára meggyilkolják. A gyilkosok levágják egyik fülét, bizonyosságul, hogy

megbízásukat teljesítették. György barát holtteste hetekig temetetlenül hevert a várkastély udvarán.

Mivel György barátot a pápa bíborossá kreálta, a Szentszék vizsgálatot indít a gyilkosság felderítésére. Az inkvizíció tapasztalt nyomozói sorra megtalálják és megölik a gyilkosság elkövetőit (egyiküket Mexikóban kapták el!), a pápa pedig hivatalosan kihirdeti: a felbujtó maga Ferdinánd király volt, aki azonban e tetteért Isten előtt felel...

Castaldo, mint aki dolgát jól végezte, 1553 márciusában kivonul Erdélyből.

Most már Erdély is gazdátlan maradt.

Európa gyepűjén

Valjon s mikor leszön jó Budában lakásom?

(Bornemisza Péter, 1557)

A szultáni hatalom mint ék nyomult be Magyarország testébe. „Kezdődik az az esztendő, melyet veszteségeink örök időkre emlékezetessé tettek: a szűz szülése utáni ezerötszázötvenkettedik.” (Forgách Ferenc.)

1552. július kilencedikén a budai pasa elfoglalja Drégely várát; a védők az utolsó emberig küzdöttek, Ali basa elismerése jeléül Szondi György várkapitány sírjára „lobogós lovas lándzsát tűzetett.” (Forgách Ferenc.) Arany János költeményében:

*Felhőbe hanyatlott a drégeli rom,
Rá visszasüt a nap, ádáz tusa napja;
Szemközt vele nyájas, szép zöld hegyorom,
Tetején lobogós hadikopja.*

(Szondi két apródja, 1856)

1552. július 27-én elesik Temesvár, sebesült kapitányát, Losonczy Istvánt a hódítók lefejezik. Leánya, Losonczy Anna három évtized múlva Balassi Bálint szerelme, apja hőstettének elismerésül lánykori nevét és a családi birtokokat asszonyként megtartja. („Fiúsították”.) Szeptember negyediken: a császári zsoldosok megszöknek az ostromlott Szolnok várából, az török kézre kerül.

Szeptember kilencedikén török hadinép özönl el Eger várának környékét. Kapitánya, Dobó István semmiféle segítséget nem kap Ferdinánd királytól, holott ez a vár a Felvidéket védi. Alig kétezer ember, nagyrészt a környékből menekült parasztok védik a várat. Egy hadmérnök-zseni, Bornemissza Gergely azonban különleges robbanótöltetekkel megrakott lövedékekkel nagy károkat okozott az ostromlóknak; október 18-án Szokoli Mehmed serege elvonul a vár alól. Az örömhírre Tinódi Sebestyén lantos Kassáról Egerben terem és hiteles adatokban gazdag hősi énekbe foglalja Eger várának sikeres védelmét.

Legalább száz vár és erődítmény került néhány év alatt török kézre. 1556-ban a stratégiailag fontos Sziget várát fogták ostrom alá a törökök; sikertelenül. Horvát Sztancsics Márk várkapitány hősies védelmét is énekbe foglalták:

*Csoda bátor a magyar nép Szigetben
Mert ők vannak egymáshoz egyezségben.*

(Tőke Ferenc: Szigetvár ostroma)

Ugyanebben az évben, 1556-ban Izabella királyné és tizenhat éves fia, János Zsigmond visszatér lengyelországi emigrációjából. Október 22-én ünnepélyesen bevonulnak Kolozsvárra. A szultán által „megkímélt” Erdélynek tehát mintha lenne már gazdája; ezek a gazdák azonban, anya és fia, a saját gyönyörűségükre élnek. A túl fiatalon megözvegyült, élni vágyó Izabella feslett erkölcséről felháborodva tudósítanak a kortársak; Izabella három politikust lengyel szeretője biztatására 1558-ban ki is végeztetett. „1558. augusztus 31-én Izabella futárok által magához hívatta Gyulafehérvárra három főtanácsosát: Bebek Ferencet, Kendy Antalt és Ferencet, akik a hívásra váraikat gyanútlanul elhagyták. A székvárosba késő este érkezve,

megvacsoráztak és szállásukra tértek, amikor a királyné megbízásából Balassa Menyhért rác és lengyel katonákkal rájuk rohant és felkoncolta őket... E három legbüszkébb magyar úr eltávolításával a királyné kegyence, Nizowsky nevű lengyel úr akarta uralmát megerősíteni... A gyilkosság minden előleges törvénykezés nélkül történt.” (Szekfü Gyula.)

A lelkes irodalom pártoló, népszerű Kendy Antalt hat éve még Heltai Gáspár köszöntötte „*A részegségnek és tobzódásnak veszedelmes voltáról való dialógus*” című művének előszavában: „Az igaz és nemes firfiúnak, Kendy Antalnak, a nagyságos Kendy Ferenc öccsének kíván Heltai Gáspár kolozsvári plébános Istennek kegyelmességét és békességet.” - „Tudom, hogy tekegyelmed, nemes uram, az Úristennek igéjének tiszta szeretője: én is akarom ez írással tekegyelmednek az én jóakaratomat és szeretetemet megjelenteni és tekegyelmed neve alatt kibocsátani.”

A szétesett magyar államból a török szultán kegyelméből és szigorú ellenőrzése alatt fokozatosan kiváló Erdély fejedelemsége a György barát meggyilkolása és Castaldo távozása utáni zűrzavaros évek után egy újabb, alattomos politikai gyilkossággal kezd véglegesülni. Izabella ugyan már a következő évben, 1559-ben, harminckilenc évesen, valószínűleg művi vetélés folytán meghalt, fia azonban folytatta özvegy anyjának szertelenségekkel teli kapkodó politikáját.

Erdély tehát egyelőre egy következetes vezetést nélkülöző, zűrzavaros belviszonyok között tanácstalankodó török tartomány. Az 1557. november 21-i kolozsvári gyűlés hiába ajánlotta naivul: „az ifjú fejedelmet gyakoroltassák a hadi mesterségben, hogy szükség esetén híveinek vezére lehessen.”

És milyen gazdája volt a megszűnt Szent István-i állam „rá eső részének” Ferdinánd király, 1556 óta császár, akit 1558-ban Frankfurtban meg is koronáztak? (V. Károly lemondott trónjáról.)

A király székvárosa Pozsony, a döntések azonban Bécsben vagy Prágában születnek. Szerveződik ugyan egy magyar helytartótanács és kamara (pénzügyek), de császári hatósági felügyelet alatt. Legdöntőbb szava az 1556-ban szervezett, bécsi székhelyű haditanácsnak van. Magyar kormánya természetesen nincs Ferdinándnak, művelt és a hazának segíteni kész nádora, 1554-től a Sárvárott székelő Nádasdy Tamás hatáskörét illetően haláláig (1562) csak jelképezi a magyar függetlenséget. Utóda már nem nádor, hanem helytartó: a Nagyszombatban székelő Oláh Miklós esztergomi érsek, aki 1542-ig II. Lajos özvegyének, Mária királynénak, Németalföld helytartójának titkára és bizalmasa volt Brüsszelben. Honvágában 1536-37-ben két történeti-földrajzi tanulmányt írt hazájáról latin nyelven: *Hungaria* (nyomtatásban Pozsony, 1735) és *Athila* (Bázel, 1568, Bonfini történeti művéhez csatolva). Legújabb kiadásuk 2000-ben jelent meg. 1537-ben, Brüsszelben keserű hangú verset írt hazája sorsáról:

*Minket, roskadt pannonokat
földönfutóvá kényszerít
török nemzetség vad dühe, mivel
erőnk egészen elfogyott
Krisztusnak szent hitét valló főemberek
viszálya, széthúzása közt.*

(A mostani évszázadra, Geréb László fordítása)

Mint Nádasdy és Oláh nevének említéséből kiderül: Ferdinánd a maga módján még igyekezett magyar király *is* lenni, tudott magyarul, írdeákjaival is elbeszélgetett, panaszkodva, hogy nem sikerül lányait férjhez adni, a lányok meg úgy nyilatkoztak, hogy inkább lettek volna varga

lányai, mert akkor nem dugnák őket apácazárdába. (Bornemisza Péter tudósítása.) Ferdinánd azonban 1564 nyarán meghalt és utóda, Miksa császár rövidebb pórázra fogta udvarának magyarjait.

A széthullott magyar állam „utódállamai” Buda török kézre kerülése után pontosan negyedszázaddal, 1566-ban szilárdultak meg. A Török Birodalom ekkor kebelezte be a Szigetvár és Gyula közötti területet, a meghódított országrész északi határa pedig Eger alatt húzódott. Maguk a kortársak is ettől kezdve számították a tartós hódoltságot, addig évente változott a hadi helyzet.

Nehéz a mából tárgyilagosan ítélni Miksa császár fölött, tény mindenestre, hogy sem Szigetvárért, sem Gyuláért nem tett semmit. Forgách Ferenc személyesen jelen volt Győrnél, amikor ott a Szigetvárt felmenteni hivatott császári hadak nehézkesen, időt húzva gyülekeztek és tétlenül nézték a szerény kis erőd hősies védelmét és Zrínyi Miklós halálát. Világossá vált, hogy a maradék Magyarország egyetlen feladata Bécs és Ausztria védelme; ha a szultán csapatai, akár elfoglalták Szigetet, akár nem, de tovább vonulnak északi vagy nyugati irányban: akkor nyilván bevetik Győrnél összegyűjtött haderejüket; ha viszont a szultán hazamegy, akkor ők is hazamehetnek. A szultán ez esetben nem távozott élve Szigetvár alól: 1566. szeptember nyolcadikán meghalt. (Ma Szigetvár közelében egy török állam állíttatta emlékhely látható: Szulejmán és Zrínyi egyenlő nagyságú szobrai egy kis park közepén. Török zarándokok-turisták rendszeresen ellátogatnak ide.) A szigetvári várviadal, mint emlékezhetünk, időrendben a második. Költők sorát ihlette meg, így a vértanú hadvezér leszármazottját, Zrínyi Miklóst is.

Ugyanezen a nyáron ostromolta meg s foglalta el a török haderő az Alföld keleti szélét őrző Gyula várát is. Ennek kapzsi és fukar kapitánya, Kerecsényi László a várvédők zsoldját is visszatartotta, ő maga azonban feladta a várat. A török parancsnok kivégeztette. Fennmaradt egy énekelt költői beszámoló a gyulai katonákról; *Szép ének a gyulai vitézekről*:

Hegedüs János kapitánnak mondá:

Igen örülsz te az gazdag prédának

De nem szánod sok jó vitéz halálát.

Mert te azzal egy szálat sem gondolnál

Ha mindnyájan mi odavesztünk volna

Csak tenéked gazdag prédát hozhatnánk.

Magyar vitézeknek ő holt testeket

Magyar módon szépen eltemették vala

Kopjákat fejekhez ástak vala...

Nem túlzott Forgách Ferenc, aki Győrnél háborgott a császári had tétlensége miatt, amikor így írt:

„Most következik az a nagy és rettenetes háború, amely majdnem az utolsó háborúja lett Magyarországnak. 1566.”

János Zsigmondot a szultán, hadjárata kezdetére, 1566. június 29-ére Zimonyba parancsolta, mint annak idején, 1529-ben a fejedelem atyját, János királyt is. Erdély fejedelme négyszáz főnyi magyar küldöttséggel jelent meg és nézte végig a török had felvonulását.

„A szultán különleges aranydiszítésű, gyönyörű kétevezősoros gályát küldött elébe. Még a találkozás előtt selyem- és aranyszövésű ruhákat küldött neki ajándékba. Száz janicsár vonult fel az ajándékokkal: arany és ezüst edényeket, csodálatos szépségű rubinkövet aranyba foglalva; tört és kést is, színaranyból, rubinokkal, csodálatos gyémántokkal és gyöngyökkel kirakva. Adott még négy nemes paripát.”

Szulejmán kézcsókra nyújtotta kezét az ifjú János Zsigmondnak, kíséretének pedig a lábát kellett csókkal illetnie.

Az erdélyi küldöttség távoztakor nagy mennyiségű pénzt és egy egész juhnyáját kapott, hogy legyen mit enniök hazaérkezésükig.

Ugyanebben az évben egyik országrész legjobbjai halnak hősi halált, a törökök városokat és falvakat fosztanak ki, hajtanak rabságba; a másik országrész törökhű vazallusát pedig kincsekkel halmozzák el.

A szultán ugyanekkor a Felső-Tisza vidékére küldte a tatár könnyűlovasságot. A nyergükbe emelt terhes asszonyok ott a ló hátán vajúdtak-születtek, a megszült csecsemőt a tatár lovas, lovagoltában, a Tiszába hajította.

*Mint az férget úton széllelhajigálni
Szegényeket nem szánják.
Nehézkes asszonyok, kik köztük szülnek vala
Gyermek lábát fogván, Tiszába vetik vala
Szégyenljük mondani menyeken, lányokon
És gyermekeken, szép asszonyi állatokon
Az minemő szeplők őrajtok lettenek.
Kéért Isten: verd torkon!
Sírván így könyörge az Istennek egyháza
Mikor tatár miatt felföldnek lón rablása
Ezerötszázhatvan és hat esztendőben.*

(Szegedi Gergely: A magyaroknak
siralmas éneke a tatár rablásáról)

Döbbenetes bizonyosság arra, hogy immár valóban két nemzet él a Mohács előtt még egy hazában; a kolozsvári, egyébként önérzetes magyarra vált, szász születésű Heltai Gáspár örömmel nyugtázza Gyula és Szigetvár török kézre kerülését, mert így nem fenyegeti Erdélyt a német politika és a katolikus inkvizíció.

„Mikoron az vén császár vitatja és veszi vala Szigetet és Gyulát, (Miksa császár hívei) azt kívánták, immár adná kezekbe Magyarországot... Atyámfiai magyarok: ebből e könyvből lássátok meg immár, kicsodát imádtatok az római pápában és az ő pilés seregében. Emellett ezt is meggondoljátok, mely igen nagy az Istennek jóvolta, hogy a mi kegyelmes fejedelmünket (János Zsigmondot) adta mününk. Hogy kedig megmeneküljünk ez undok népektől (Miksa császár alattvalóitól) szintelen könyöregjünk az kegyelmes Istennek.”

Van tehát már gazdája a kétfelé szakadt magyar államnak. Két császár: a török meg a német. De van-e gazdája a nemzetnek?

Az élő nyelv gyönyörűsége

*Nem mondhatjátok, hogy nem tudátok
Isten akaratját,
Mert mind pap, deák, gyermek, hegedős
nagy nyilván kiáltják.*

(Szkhárosi Horvát András:
Az Istennek irgalmasságáról, 1546)

- Kicsoda itt jajgat?
- Én vagyok nyavalyás.
- Hogy vagy nyavalyás?
- Vesszővel veretím.
- Miért ezt írdemletted?
- Semmit nem tanultam volt.

Mohács után éppen egy évvel, 1527 augusztusában jelent meg Krakkóban egy elemista olvasókönyv, melynek magyar szövegét Sylvester János tanító írta, a könyvet pedig tanítványának. Geszti Mihálynak ajánlotta. (*Puerilium colloquiorum formulae.*)

A beszélt magyar nyelv kiszabadult a latin tömlöcéből. Ábécéskönyvek, hősi énekek, mesék, zsoltárok, imakönyvek, krónikák árasztják el magyar nyelven az országot. A szétzilált országban a nyelv veszi át az állam szervező szerepét.

Akárhány részre szakították is az országot, akár német, akár török, bárki parancsolt is: a nyelv határokat nem ismerve egységes maradt. És végre megszólalt! Szólt persze eddig is, a honfoglalástól Mohácsig, de betűk sora csak nagyon ritkán tette láthatóvá, mondhatóvá. Mostantól fogva az immár nyomtatott szöveget bárki olvashatja, s magában böngészve a sorokat, hangosan ki is mondhatja (mert akkor a magában olvasó ember is hangosan olvasott!), „*mind pap, deák, gyermek, hegedős nagy nyilván kiáltják*”. Mit kiáltanak magyarul?

Isten ígését kiáltják. Örömeinkben, hogy végre értik, és keserűségükben, mert úgy érzik: Isten, büntetésül, kiszolgáltatotta népét a török haragjának. De ha megtérünk és feledjük a római pápa ceremóniáit, akkor van reménységünk.

Mohács meghozta hozzánk a reformációt, Luther, majd később Calvin tanításában. Az első lutheránus igehirdetők katolikus papok, szerzetesek, többnyire Ferenc-rendiek, mint már Dózsa seregében is.

Leírható, nyomtatható, bárki által olvasható és tanulható nyelvünket a reformációnak köszönhetjük. Korábban, mint láthattuk, a huszita elvek nógatták a bátrabbakat az anyanyelven történő fogalmazásra - de ez elszigetelt jelenség maradt.

A magyarországi reformáció tehát a hadak sújtotta nemzet vigasztalása lett, s e tekintetben különbözik Európa más részeinek hitújításától. A keresztény magyarság eleinte úgy tekintette, mint az igazi, mint az őseredeti katolikus vallást. Nálunk még a gyakran fölszenteletlen, harácsoló püspököket sem kellett elkergetni, mert meghaltak a mohácsi csatában, a földesurak nagy része is eltűnt, az Alföldön egész megyékben nyomuk veszett. A Dunántúl nyugati részén és a Felvidéken, a császár-király oltalmazónak remélt közelségében viszont a nagyurak már-már gyermeki buzgalommal és áhítattal engedelmeskedtek a gyakran (sőt: legtöbbször) paraszti sorból Wittenbergben kiképzett lelkészeknek. Vagyis a keresztény hit megmaradt,

nálunk nemcsak újíto lázadás volt ez a megmerevült formák ellen, hanem a mohácsi csapás után *visszatalálás* a keresztény hithez.

Bornemisza Péter írásaiból tudjuk, hogy az általa kíméletlen őszinteséggel bíralt főurak milyen magától értetődő természetességgel támogatták őt és más igehirdetőket, védelmezték és bújtatták a császáriak haragjától. Ösztöndíjakat alapítottak, iskolákat építettek, nyomdákat létesítettek - mentették *a nemzet lelkét*, ha már a földjét elvesztették és idegenek kezére játszották.

Az Itáliába tanulni induló Bornemisza Péter hat-, (három-három) soros strófájú búcsúénekében pontosan kifejezte, mint vélekedett a nemzet az ország helyzetéről. A Felvidéket a „kevély némötök” uralják, Szerémséget „az fene törökök”; a némötök kergetik, a törökök környülvették, a magyar urak pedig eluntatták, mert „kiűzők közülök az egy igaz Istent.” Vége az országnak...

A katolikus egyház korszerűsítése céljából 1545 decemberében összehívott trentói zsinat megszakításokkal csaknem húsz esztendőn át tartó ülésezése végéhez közeledvén (*Tridentinum*, 1563. december 12.), Ferdinánd király megbízta Forgách Ferenc váradi püspököt, hogy foglalja össze a magyar érdekek szerint megvalósítandó határozatok tervezetét. Ferdinánd is megfogalmazta a maga személyes nézeteit s ezeket egyeztetették. „Kíváncsnak látszik röviden szólnom a zsinatról, hogy a kereszténység két feje közti tárgyalások, amelyekről kevesen tudhatnak, személyes közreműködésem révén a köz javára ismeretessé váljanak.”

A Ferdinánd és Forgách egyeztetette főbb javaslatok közt szerepelt a kíváncsnak, hogy „az úrvacsora teljességgel állíttassék vissza az evangéliumi hagyomány szerint; a papok házassága állíttassék újból vissza; a pápa elsőbbségének szabjanak határt, korlátozzák a római kúria visszaéléseit; a bíborosokat valamennyi nemzetből válasszák.” Egy katolikus uralkodó, császár és király, és egy magyar katolikus püspök tehát lényegében elfogadni javasolta a lutheri elveket. (Forgách Ferenc: *Emlékirat Magyarország állapotáról*, in: *Humanista történetírók*, 1977., 788. lap.)

Míg jólétben fürdött országunkban nem működtek nyomdák - pedig a könyvnyomtatást már 1445 óta, egy évvel a várnai csata után feltalálták! - a kivérzett, elnyomorodott hazában, megmaradásunk érdekében, sorra létesültek könyvnyomtató műhelyek. Bánffy Miklós, Zrínyi György, a gróf Batthyány család, Nádasdy Tamás, Balassi István, Czobor Márton, Debreceni György, Esterházy Ferenc, Kapy Ferenc, Máriássy Pál, Losonczy Anna, Balassi András és István, Bánffy László, Gutti Országh Borbála, Horvát Sztancsics Gergely, Homonnai Drugeth Istvánné, Sóvári Soós Kristóf, Bebek György, Csáky Mihály, Német Ferenc, Tököli Sebestyén, Báthori Anna, Dobó István, Majláth Istvánné Nádasdy Anna, Forgách Simon, Telegdi Miklós vállalták a könyvkiadás és terjesztés költségeit. És ez nem is teljes névsor! A nagyurak neve mellett ott szerepelnek a polgárok és gazdák: Kalmár István, Kalmár Mihály, Kis Gáspár, Nagy Dorka, Lakatgyártó Oszvald, Selmezbánya, Körmöcbánya és Besztercebánya polgárai, Debrecen város tanácsa és „árus népei”, Sopron, Vas és Zala vármegye nemesei...

Heltai Gáspár Kolozsvárott saját nyomdát tartott fenn, Debrecen városának nyomdája 1562-ben kezdett működni - és működik a mai napig!

Bornemisza Péter 1569. szeptember 20-án levélben kérte a nagyszombati tanácsot: támogassa prédikációskönyvének kiadását, „Írtam én is egy postillát, kibe az szokott evangéliumokat nagy bünn és oly nyilván megmagyaráztam, hogy akármel falubeli parasztság is könnyen megértheti.”

A levélíró meg is kapta a támogatást. Tanulságos a hivatkozás, hogy szövegét akármely falubeli parasztság is megértheti. Az író célja tehát már éppen ellentétes a humanista szerző céljával, aki a művelt keveseknek írt.

Nemkülönben tanulságos, hogy a címzettek, a nagyszombati tanács tagjai, maguk is írogatnak. Nyilas István, a bíró lakodalmi éneket szerzett, ő maga Zsámboky Annát vette feleségül, a híres tudós nőrokonát. Paniti János tanácstagtól is maradt ránk verselmény, Nagybáncai Mátyás Hunyadi Jánosról szerzett verses életrajzát országosan ismerték, ki is nyomtatták.

*Mikoron írának ezerben ötszázban
És az felett hatvanban,
Hunyadi Jánosnak sok viadaljáról
Gyakran gondolatjában,
Nagybáncai Mátyás rendelé versekben
Nagyszombat városában
Az vitézlő népeknek ajánlá, kik vadnak
környül az végházakban.*

És így fohászkodik:

*Támasszon az Isten ilyen hadnagyokat
Az nyomorult országnak!*

Vannak tehát költők, irodalmi élet is zajlik, tudnak egymásról, feladatuknak a haza szolgálatát tartják, ismerik múltunkat, történelmünket.

Az iskolázott emberek társadalmi helyzete meglehetősen gyorsan változott. Mohács előtt is vihette nagyra falusi iparos, vagy akár jobbágy, mint Bakócz Tamás pályafutása mutatja; ők azonban papi vagy udvari szolgálatuk révén jutottak egyre följebb, latin nyelvtudásuk és műveltségük folytán. Most azonban, 1566-ra, mikorra a megszűnt magyar állam a közvélemény által elfogadottan és végérvényesen két országgá vált, mezővárosi polgárok, szolgálattevők fiaiból került ki a művelt értelmiség, akikre a magasabb rangú, előkelőbb születésűek is hallgattak.

A könyvet vásárló olvasók száma rohamosan nőtt, hetivásárokból a földre terített ponyvára kirakott lábbelik, szűrők, fazekasáruk között lehetett válogatni a - főleg Debrecenben - nyomtatott, olcsó füzetekből, szórakoztató történetekből és vallásos elmélkedésekből. Melius Juhász Péter debreceni lelkipásztor egy 1561-ben kiadott művét „a kereskedő és árus népeknek” ajánlja. Megvásárolhatók voltak a különféle céhek szabályzatai is, a céhtagok névsorával. (*A kolozsvári szűcsök céhszabályzata*, 1560. Enyedi Gyárfás, Schesburger Péter, Tótházi Miklós és Wolff Demeter szűcsmesterek nevében.)

Mindez magyarul! A szerzők kötelességüknek érzik annak hangoztatását, hogy a magyar nyelv, anyanyelvük a nemzetet és a szellemileg változatlanul egységes hazát, országot jelenti számukra. Már idéztük Pesti Gábor szavait 1536-ból, most hallgassuk meg Bornemisza Pétert 1558-ból:

„Minden józan ítéletű ember előtt ismeretes, hogy néhány év óta elkezdődött az írás magyar nyelven is, amelyet nekünk minden műveltebb nemzet példája alapján súlyos okokból napról-napra mind jobban és tőlünk telhetőleg művelni és gazdagítani kell.”

(Tragédia magyar nyelven az Sophocles Elektrájából)

A tanulság pedig, amit e magyarra költött görög klasszikusból a szerző merít és hirdet:

„A kérdés az, hogy vajon mikor a haza a legkíméletlenebb szolgaságban sínylődik, szembe kell-e szállni a zsarnokokkal erőszak alkalmazásával is, vagy biztosabban várható a bajoknak az az orvossága és enyhítése, amit majd maga az idő hoz meg!”

Ez az alapkérdés. Mohács óta keresi erre a választ a büntudattól sújtott nemzet. Változó korok államférfiai és hazaszerető polgárai hol erőszakkal szálltak szembe a zsarnokokkal, hol pedig az idő múlásában reménykedve várták az enyhülést...

Bornemisza Péter ezt a magyarított Elektrát Ferdinánd király császárrá koronázásának Bécsben rendezett ünnepére alkotta, professzorával egyetértésben. A tragédiában nyílt színen lemészárolják a zsarnokot.

- Fizess, lator, atyám haláláért! Fizess gyönyörűségedért! Legyen ez jutalma királságodnak! - ezek Orestes utolsó mondatai, hihetőleg a hallgatóság és az olvasó gyönyörűségére.

Mint láthatjuk: már könyv alakban kiadott tragédiánk is van, évtizedekkel Shakespeare fellépése előtt. A hódoltsági Baranyában lelkészkedő Sztárai Mihálynak is megjelent két reformációt dicsőítő komédiája Kolozsvárott és Magyaróvárott. (*A papok házasságáról*, 1550; *Az igaz papságnak tüköre*, 1559.)

A ránk maradt nyomtatott írásművek (ezúttal csak 1566-ig vesszük ezeket figyelembe) témája hihetetlenül változatos. Természetesen a vallásos könyvek száma a legnagyobb. Heltai Gáspár kolozsvári műhelyében a Biblia hat részlete látott napvilágot, köztük az Újszövetség, amelyet Pesti Gábor is közreadott, sőt: Sylvester János Sárvárott, Nádasdy Tamás költségén, 1541-ben. Továbbá Szent Pál levelei Komjáti Benedek fordításában; aztán katekizmusok, elmélkedések, prédikációk. Melius Juhász Péter - „Melius vagy Ihász Péter, somogyi fiú de Horhi” debreceni lelkipásztor hét év során (1559-1566) tizenhárom könyvet adott ki! Kolozsvárott 1554-ben kinyomtatták tíz szerző bibliai témájú énekeit, legtöbbjükben az időszerű magyar állapotokra is kitérve. Külön figyelmet érdemelnek a jeremiádok, Jeremiás bibliai siralmainak magyar viszonyokra alkalmazott panaszaik-kesergései: „Örökségünk, édes hazánk másra fordula” - „Keserves szívvel Magyarországon mondhatjuk magunkról az nagy siralmat, kit Jeremiás régen írt zsidókról” - „Elvöved mitőlünk országunkat, királyunkat, földhöz veréd az mi koronánkat”...

Károli Gáspár, gönci lelkész, három évtized múlva majd a vizsolyi Biblia közreadója, 1563-ban Debrecenben kiadott mélyenszántó tanulmányban elemzi hazánk pusztulásának okait. (*Két könyv minden országoknak és királyok jó és gonosz szerencséjének okairul, melyből megérthetni, mi az oka az Magyarországnak is romlásának.*)

Székely Estván *Világkrónikát* nyomtatott ki, melynek mottójául a korrektor nevében kijelenti, hogy a „tiszt magyar nyelv maradéka a székelyeknél vagyon”. Művét a köztisztletben álló Németi Ferenc tokaji kapitánynak ajánlja, aki maga is szerzett vallásos énekeket, például a 77. zsoltárt. Tokaj várának védelmében halt hősi halált 1565-ben. Székely Estván *Világkrónikájának* utolsó lapján arról a dúlásról emlékezik meg, amelyet Ferdinánd császár katonái okoztak 1558-ban. Ijesztően emlékeztet arra a későbbi tatárdúlásra, amiről viszont Szegedi Gergely írt szörnyülködve. Íme tehát a sokszor idézett mondás arról, hogy két császár, német és török áldozatává lettünk, már 1559-1566 között bizonyíthatóan megtörtént eseményekkel kapcsolatos.

Pedig a török hatalom támogatta a magyar reformációt, Gyalui Torda Zsigmond Eperjesről Philipp Melanchtonnak írott levelében közli, hogy „a törökök hatalma alatt mindenütt

szabadon lehet prédikálni az evangéliumot”. Abádi Benedek Szegeden működik „a basa nagy jóakaratóból”, Szegedi Kis István Cegléden, Eszéki Szigeti Imre Tolnán, „végül is minden tanító, prédikátor és tudós ember elmehet a törökök bírtá vidékekre és taníthat, ahol csak akar”. (1545. december 25.) Ezzel az ügyes fogással érte el a hódító hatalom, hogy a magyar közvélemény nem kis része a törökkel rokonszenvezett. Ebből viszont nyilvánvalóan következik, hogy az állami és a nemzeti egység szempontjából a reformáció nemcsak vallásilag-felekezeti, hanem politikailag is megosztotta az országot.

A felekezeti hovatartozástól függetlenül vágyott nemzeti egység legsikeresebb hirdetője, egy-szersmind a nemzet életrajzában egyik legkiemelkedőbb egyénisége ezekből az évtizedekből Tinódi Sebestyén. Tinódi méltatásával még mindig tartozik önmagának (és Tinódinak) a nemzet. Az irodalom történészei költőként tartják jelentéktelennek, a történettudósok pedig történetíróként hanyagolják el jelentőségéhez képest. (A *Krónika* 1984-es kiadásához írott bevezető tanulmányában Szakály Ferenc méltatta Tinódi jelentőségét.) Ez a kiváló egyéniség, a honfoglalás óta kipusztíthatatlan, történelmünk ismeretét biztosító lantosi „szakma” utolsó képviselője, 1554-ben Kolozsvárott *Cronica* címen kiadta összegyűjtött műveit, kottástul. „Sem adományért, sem barátságért, sem félelemért hamisat be nem írtam.”

Kötete történelmileg hiteles forrás. Énekei országszerte hirdették a nemzet nagyságát is, vétkei is, sikereit is, bukásait is. Zeneszerzőként sem jelentéktelen. Krónikája nélkül sokkal kevesebbet tudnánk a régi időről. A végvári hadviselésnek is valóságos kézikönyve:

„Ez jelönvaló könyvecskét szörzeni nem egyébért gondoltam, hanem hogy az hadakozó, bajvivó, várak-városok rontó és várbanszorult magyar vitézöknek lenne tanusság üdvességes, tisztösségös megmaradásukra, az pogán ellenségnek mimódon ellene állhassanak és hadakozjanak.”

E fejezet elején Sylvester János 1527-ben megjelent elemista olvasókönyvéből idéztünk néhány élethű, jóízű mondatot.

Buda veszésének évében, 1541-ben Sylvester János Sárvárott, Nádasdy Tamás költségén kiadta az Újszövetséget, saját fordításában. Ez az első, magyar földön kinyomtatott könyv. Ehhez írott kísérő tanulmányában elmondja a szerző, hogy a fordítás nehéz munkája közben döbrent rá a magyar nyelv, saját anyanyelve jelentőségére. „Kiváltképpen az virágínekekben csudálhatja minden níp az magyar nípnek elmíjének éles voltát az lelísben, mely nem egyéb, hanem magyar poézis.”

Ezért is ajánlja művét, a magyar nyelvű Újszövetséget „a magyar nípnek, ki ezt olvassa”. Eddig fejedelmeknek, főrangú támogatóknak, püspököknek, tudós humanista barátainak ajánlották írásaikat a magyar szerzők, jobbára latinul. Most *először szólítja meg valaki az egész népet*. És mi jut Sylvester János eszébe Jézus Krisztus evangéliumának tanulmányozásakor? A virágének. A szerelmi költészet. Miért? Mert a magyar nyelv, így a szerelmi dal is, ugyanolyan képes beszéddel él, mint a Biblia nyelve. A képes beszédet csak „éles elméjű ember használhatja és értheti meg, olyan, aki ért a *leléshez*, ez pedig nem egyéb, hanem magyar poézis”.

Ez a magyar poézis tartja életben a már-már halálra ítélt nemzetet és nyelvét, s ezt a poézist, költészetet olyan éles elméjű mesterek művelik, mint akkortájt Pesti Gábor, Tinódi Sebestyén vagy Heltai Gáspár. Heltai, Erdély szásznak nevezett, az Árpádok által betelepített németajkú lakosságának szülötte, mint maga írta, hosszú éveken át tanult magyarul, hogy Luther követelményeinek a kolozsvári hívők előtt igehirdető plébánosként megfelelhessen; magyarrá őt tehát a reformáció szellemisége és nyelvünk ereje, gazdagsága tette. „Ha szinte tiszta magyar-

sággal írva nincsen, kegyelmed megbocsássa, mert jól tudja tekegyelmed, hogy nyelvem szerént szász vagyok és ezt a keveset tizenhat esztendeig tanultam” - írja 1552-ben *Dialógusa* előszavában. Ennél szebb bizonyítékát azóta sem találhatjuk a magyar nyelv egyesítő erejének. S mindez Mohács után! Olvashattuk, milyen egyértelműen örvendett a török szigetvári és gyulai győzelmeinek, mint a legtöbb erdélyi honpolgár; de rádöbbenhetünk arra is, például az 1566-ban megjelent *Száz fabulát* olvasva, hogy ez a páratlan szókincsű és humorú magyar író Mikszáth Kálmán adomázva mesélő stílusának előfutára. A *Száz fabula* előszavában adoma formájában fogalmazza meg a két császár zaklatta nemzet megoldhatatlannak tűnő dilemmáját: bármit tesz is a szamarát vásárra hajtó paraszt, akár ráül a szamárra, akár hátára veszi azt, akár gyalog bandukol mellette, okvetetlenkedő polgártársai csak bírálni tudják. Ezért üzeni Heltai Gáspár netáni bírálóinak: „hogya az én munkám nekik nem tetszik, ottan üljenek le és csináljanak jobbat”.

Ha ez ilyen egyszerű lenne, akár 1566-ban Kolozsvárott, akár kettőezerötben Magyarországon...

Ördögi kísértetek

*Hogy pedig nihol ki is neveztem az
szömélyekben, nagy urakban, kicsinyekben,
azért mieltem: hogy ne vélné valaki, hogy
ez utálatosságokra a sátán csak ez
világnak az gazzát vinné és magát senki
ne vélné jobbnak másnál.*

(Bornemisza Péter: Ördögi kísértetek, 1578)

Buda török kézre jutásának végzetes következményei immár az egész nemzet előtt világosak. Ez az állapot tartós marad: nyugaton a német császár, az ország közepében és Erdélyben pedig a török. Ott megtűnnek egy fejedelemséget, mely igyekszik elhitetni magával, hogy független, pedig fejedelmüket a szultán nevezi ki. Olyannyira, hogy a szultán 1569-ben elhatározta: feleséget szerez ennek a mafla János Zsigmondnak. El is küldte Mahmud béget a törökkel szövetséges francia udvarba, hogy adnák feleségül az erdélyi fejedelemhez Margit királykisasszonyt, IX. Károly nővérét, Medici Katalin leányát. Ez már azonban sok volt a franciáknak. A dologból nem lett semmi. Egyetlen, még oly pipogya magyar király se próbálkozott volna ilyesmivel. Hogy a török szultán kérjen feleséget egy magyar alattvalójának...

Pedig különben mintha béke lenne: 1569-ben Drinápolyban békét vásárolt a császár Szelim szultántól: évi harmincezer arany fejében, amíg ezt az összeget megkapja, nem indít hadat a török hatalom. 1570 nyarán Speyerben János Zsigmond küldötteivel született egyezség: nem tekinti többé önmagát magyar királynak, holtáig megmarad Erdély fejedelmének, utána mindent a német császár örököl.

Forgách Ferenc csalódottságában, mert Miksa császár és király veszni hagyta Szigetvárat, pedig Győrnél már a támadási parancsra várt a sereg, átköltözött Erdélybe, ahol János Zsigmond, majd Báthori István udvarában működött, de ezt a hivatalt se szenvedhette és elment meghalni Itáliába. Forgách ismételten hangoztatta: „Magyarországon nagy forrongás jelei mutatkoztak: el is mondtuk, hirtelen hogy változott meg az emberek gondolkodása.” (Emlékirat Magyarország állapotáról.)

Nyugat-Európában ugyanekkortájt egyik véres esemény követte a másikat. Valóban: mintha az ördög kezére került volna a világ. Nem hiába írt ilyen címen könyvet Bornemisza Péter 1578-ban, ezzel az alcímmel: „Röppenetes utálatosságról ez megfertéztetett világnak”.

A Németalföldön egyre mélyebben meggyökerező kálvinizmus és az ezzel járó polgári önérték Fülöp spanyol királyt arra indította, hogy hírneves tábornokát (aki ifjan, 1525-ben törökverő csatáinkban is közreműködött), Fernando Alba herceget Németalföldre küldje „rendet teremteni”. Teremtett is: 1568. június ötödikén Brüsszelben nyilvánosan kivégeztette Lamoral Egmont grófot, aki pedig a katolikus hitet vallotta - de Németalföld szabadságát is követelte. (Egmont grófnak emléket állított Friedrich Schiller, történelmi monográfiájában; Goethe egyik színművében, melynek alapján Beethoven operát komponált - remekművű nyitányát naponta hallhattuk 1956 október végén a magyar rádióban.) Különös, hogy II. Fülöp spanyol király éppen abban az évben volt kénytelen elméjében kétségkívül zavart fiát, Don Carlost lecsukni, amikor Alba herceget fia helyett, aki pedig erre számított, Németalföldre küldte.

Suttogták, hogy az apa nem csak elzáratta, de meg is ölette fiát. (1568. július 24.) Egy hóbortos spanyol nemes kalandjaitól írott regény szerzője, Miguel de Cervantes, aki a török

hadiflotta feletti keresztény győzelem (Lepanto, 1571) során bal karjára megbénult, 1575-1580 között arab kalózek rabságát nyögi.

A legborzalmasabb, valóban ördögi esemény 1572. augusztus huszonharmadikáról huszonnegyedikére virradólag Párizsban bekövetkezett mészárlás volt, melynek során háromezer kálvinistának ismert polgárt és nemest gyilkoltak meg Medici Katalin anyakirályné és fia, IX. Károly király parancsára. E naptól kezdve Franciaország-szerte további hússzezer embert öltek halomra, a római Szentszék pedig az „örömhír” hallatán hálaadó misét (*Te Deum laudamus*) mondatott. Batthyány Boldizsár gróf egy korábbi hugenotta-kivégzést volt kénytelen végignézni, amikor ő Párizsban Stuart Mária apródja volt. Egyébként Stuart Máriát is utolérte az anglikán hitű Erzsébet királynő keze, őt - mint katolikus „trónutód-esélyest” - 1587. február nyolcadikán fejezték le. Az angliai katolikus-üldözésnek közvetett magyar vonatkozása, hogy Balassi Bálint utolsó műve, a katolikus hite miatt Angliában 1581 decemberében felakasztott Edmund Campion jezsuita szerzetes latin nyelvű vallásos könyvének magyarra fordítása volt! (Legújabb kiadása 1994.)

De térjünk az immár tartósan szanaszét szakadt Magyarországra.

Miksa király és udvara 1568-ban megkezdte a haszonlesésből politikai pereknek álcázott letartóztatásait. Elsőül az egri hős, Dobó István és barátja, Balassi János került sorra (október 12.). Egy Kenderessy István nevű szélhámos és alkalmi besúgó vállalta - Forgách Simon hadvezér szerint az udvar biztatására - hogy hamis levelet szerkeszt Balassi János nevében, melynek alapján mint az erdélyi fejedelemmel praktikáló árulót lecsukhatják.

Kenderessy csalása kiderült - nem világos, hogyan? - Balassinak és Dobónak megkegyelmeztek, a besúgót megkínózták és „elrekkentették.” Lehetséges, hogy ebben Kenderessy szeretőjének, Paksy Annának, aki „igen libidinosa bestia volt”, szerep jutott. Ezek a hűtlenségi ügyek, gyanúk, perek, kivégzések, mint látni fogjuk, Erdélyben tomboltak igazán. Amíg a nyilvánosan léha életvitelű Izabella élt, fia anyai hatalom alatt kuporgott, később aztán átadta magát a valláscserék szellemi játékanak, egy Itáliából szökött szentháromság-tagadó hatására. Ez a Giorgio Biandrata nevű olasz orvos, Izabella anyjának, Bona Sforzának bizalmasa, 1563-ban bukkant fel Erdélyben, ahol az unitárius vallást hirdetve sikerült felekezetébe csalnia János Zsigmondot is, Dávid Ferencet pedig, akit ellenfelének tartott - joggal, mert Dávid unitárius volt, de nem szélhámos - lecsukatnia, ahol, Déva várában, Dávid Ferenc meg is halt. (1579. november 15.)

Művészettörténészek és irodalomtudósok becsülik János Zsigmond udvarát, annak szabad szellemét, az Izabella kedvéért oda hozatott és drága pénzen tartott olasz muzikusokat, szórakoztatókat; a magyar nyelvű irodalom is fellendült - bár fellendült az János Zsigmond nélkül is, amíg ő Lengyelországban múlatta napjait - a magyar nemzet életrajzában azonban semmiképpen sem juthat számára díszhely. Forgách Ferencet idézzük, aki pedig János Zsigmondban bízva váltott át Miksa császár mellől Gyulafehérvárra:

„Nála borosabb ember aligha akadt. Még a hálósobája is meg volt rakva boros edényekkel... Így aztán agyát úgy tönkretette, hogy emlékezőtehetsége alig volt, ítélő- és beszédkészsége pedig mint amilyen a gyermeké. Halála napjáig harmincszor vett erőt rajta a kólika és az epilepszia; kétszer bénult meg a karja. Homloka keskeny volt, a szeme apró, lába szára sovány, vöröses szakálla olyan ritka, hogy szinte a szálakat is meg lehetett számolni; arca szomorú. E sok hátrány tetejébe még három elvetemült emberben is méltó társakra akadt: a három világraszóló gazember Csáky Mihály fő-kancellár, egykori pap; Bekes Gáspár, aki kegyetlenségre és minden szörnyűsége tüelt; a harmadik Biandrata volt; ez vakmerőségében odáig vetemedett, hogy Brassóban a halálosan beteg fejedelmet csak akkor gyógyította, ha az arianizmusra felesküszik. (Egy

sikertelen vadászat után) kocsin ment be Gyulafehérvárra. Itt az első és második nap látszólag jobban lett... harmadnap minden szokásos dolgát ellátta, felöltözött, megmosakodott; szokása szerint hosszasan állt a kályha mellett, majd leült, elolvasta a folyamodványokat és válaszolt rájuk. Ezzel volt elfoglalva, mikor betegségei elővették és rettenetes módon meggyötörték. Már egész nyelvét összeharapdálta, úgy, hogy több, mint két héten át nem beszélt, csak a szeme árulta el, hogy él, más semmi; végül 1571. március tizennegedikére virradó hajnalban, éjfél után három órakor kiszenvedett. Ez lett a vége a Szapolyaiak nemzetségének.

Míg élt, egész napokat töltött ülve, miközben szemét szótlanul egy helyre irányította. Másokkal együtt nem étkezett...”

(Emlékirat Magyarország állapotáról)

Hallgassuk meg Szekefű Gyulát is, aki elfogultan rosszindulatúnak tartotta a szemtanú Forgách Ferenc jellemzését János Zsigmondról:

„Rendetlen életmód mellett órákig teljes mozdulatlanságban hallgatta végig a politikai vagy vallásvita hosszú tárgyalásait, ott ült a sarokban »a szegény fejedelem«, szemtanú szerint »mint az árnyék«.”

Annál különösebb, ahogyan ez a szomorú árnyék 1562-ben elbánt a kegyetlen adók és szolgáltatások miatt morgoló székelyekkel. János Zsigmond Segesvárra hívatta a csatákban lever székely székek küldötteit. „Börtönbe kerültek, többnek orrát-fülét csonkították, néhányat karóba vonattak... Ez azonban az elégedetlenség csíráit nem hogy megszüntette volna, de tovább fejlesztette... A közsékelyek most jobbágyságba taszítva, a fejedelem jobbágyaivá lettek... Ehhez képest a társadalmi elégedetlenség tovább tart, hiába építteti a székelyek zabolázására János Zsigmond a Székelytámadt és Székelybánja várakat. János Zsigmond a székely kérdésben súlyos örökséget hagyott utódaira.” (Magyar történet, III., 1935.)

Szapolyai János király fiának halála után a Báthoriak negyedszázada szakadt rá Erdélyre, sőt Magyarország egy részére is. Báthori István, akit csak a szultáni engedély kihirdetése és bemutatása után kiálthattak ki fejedelemnek, tehetséges, körültekintő uralkodó volt, bár neki is akadt bosszúsága a székelyek miatt. (1571. október 6., alig két hónappal a szultáni engedély kihirdetése után!) A nagyobb bajt egy kiismerhetetlen, hataloméhes földbirtokos, Bekes (vagy Békés) Gáspár okozta. Bekes úgy gondolta, hogy visszaszerzi Erdélyt a német császárnak, ennek érdekében összeesküvéseket szőtt, hadat szervezett, csélesapott. Bekes hadába iratkozott Balassi Bálint is, szerencsére mindjárt a legelején fejbe verték egy buzogánnyal, Báthori foglya lett, aki boldogan tartotta meg magának az országos híró költőt. A szultán fenyegetőzött, parancsolgatott, hogy Báthori adja ki Balassit; nem tette. Örök barátság lett a vége. Bekes a kerelőszentpáli (Küküllő megye) csatában vesztett, sikerült megszöknie, őt hívét azon nyomban felakasztatta Báthori, további negyvenhárom személyt egy per során ítélték el és végeztek ki. Röviddel ezután Báthorit a lengyelek királyukká választották a Habsburg-dinasztia nagy bosszúságára.

„Ez esztendőben: 1576., Isten az somlyai Báthori Istvánt királlyá tevé egy szegény nyiri nemesemberből... Így az pad alól is elő tudja rántani azt, akit ő akar. Báthori István Maximilianus császár helyett lett király az lengyelországi királyságban. De Maximilianus császár ugyan meghala mérgébe, midőn ellene szegény szolgáját, somlyai Báthori Istvánt választák az lengyel királyságra.”

(Bornemisza Péter: Negyedik része az evangéliumokból és az epistolákból való tanúságoknak. 1578)

Hanem akik utána jöttek...

Báthori Kristóf, István bátyja, aki a lengyel királlyá tett, Krakkóba költözött fejedelmet otthon holtáig (1581) vajdaként helyettesítette, katolikus *somlyai* Báthoriként (Szilágysomlyóról) szemben a református ecsedi ággal, Rómához hithűen letelepítette Erdélyben a jezsuitákat (1579), sőt iskolát nyitott számukra a kolozsmonostori egykori bencés rendházban.

Vele szemben fia, az atyja halálakor nyolcéves Zsigmond (Várad, 1573-1613 Prága) ki- és beszámíthatatlan kapkodásával tönkretenni segítette Erdélyt, mint török vazallus államocskát. Nagybátyja Carillo jezsuita pátert adatta mellé nevelőnek, a kormányzás feladatát felnőtté válásáig Kovacsóczy Farkas látta el harmadmagával. (Mindaddig, míg Zsigmond őt 1594-ben ki nem végeztette.) Báthori István halála után tizenhat évesen maga vette kézbe országa ügyeit - az erdélyi gyűlés majd csak két év múlva nyilvánítja nagykorúnak - kitiltva nevelőit, a jezsuitákat országocskájából. De már 1591-ben újra behívta őket és Carillo atya változatlanul Zsigmond fejedelem bizalmas tanácsadója maradt. Ennek háttere, hogy Báthori István élete utolsó éveiben nagy reményeket fűzött két unokaöccséhez, Andráshoz és Boldizsárhoz. Sikerült elérnie, hogy a pápa a Rómába utazott Andrást fiatalon, anélkül, hogy pappá lett volna szentelve, bíborossá nevezte ki, nem utolsó sorban a milánói érsek, Borromeo Szent Károly pártfogásának köszönhetően. A húszéves bíboros hét láda könyvvel utazott haza Lengyelországba. Fivére, Boldizsár viszont hazautazott Erdélybe, Zsigmond fejedelemnek segíteni, aki egyedül sehogy se boldogult a református erdélyi társadalom és a katolikus jezsuiták uralmának egyeztetésével. Boldizsár segítsége abban nyilvánult meg, hogy kivégeztette Gyulai Pál nemesurat (akiről majd Kemény Zsigmond fog regényt írni) és Zsigmond udvarmesterét, Gálfi Jánost. (1593. október 12. és 1594. március 8.) Ezzel azonban nem segített se Erdély, se a maga sorsán, mert az egyre zavarosabb nagypolitikai helyzettől végképp megzavarodott és ezért 1594 júliusában lemondott, ámde már augusztus végén mégis visszatért Zsigmond biztonság kedvéért kivégeztette a törökpárti Boldizsárt - 1594. szeptember 11., megfojtatta a szamosújvári börtönben - kilenc másik főúrral egyetemben. A zűrzavart Zsigmond fejedelem tehetségtelenségén és határozatlanságán túl az okozta, hogy 1593 augusztusában III. Murad szultán hadüzenetével megkezdődött a történetíróink által tizenöt évesnek nevezett, a Magyar Királyság szempontjából kedvezően induló háború s ebben Erdély két szék közé esett. Zsigmond 1596-ban a Borsod megyei Mezőkeresztesnél egy háromnapos csatában igyekezett helytállni, vezértársa Habsburg Miksa főherceg volt a törökkel szemben; ez a vesztes csata volt a hadjárat legnagyobb ütközete, eredménye: a győztes törökök több száz falut feldúltak, tízezer rabot zsákmányoltak és nem sok jóval kecsegtették Erdély megzavarodott fejedelmét. (Akinak kiegyensúlyozatlan lelkiállapotát, mint hírlett, férfiakhoz fűződő szerelmi vonzalma is befolyásolta, a közvéleményt pedig megbotránkoztatva.) 1598-ban Zsigmond le is mondott, a főhatalmat névleg német-osztrák felesége, Mária Krisztierna gyakorolta, ténylegesen pedig Istvánffy Miklós történetíró, nádori helytartó. Ezt azonban a török nem nézhette tétlenül és hadsereget küldött Erdélybe. Ennek hírére Zsigmond 1599 márciusában ismét lemondott, helyére a boldogtalan bíboros, a kivégeztetett Boldizsár fivére került (március 23.), akit azonban ugyanezen év november harmadikán ezer ok miatt feldühödött és a román fejedelem biztatására fegyvert fogott székelyek egy erdei tisztáson, menekülése közben, alvó állapotában megöltek. (1599. november 3.) Ez az alattomos gyilkosság tíz esztendőre megszabadította Erdélyt a Báthoriaktól, de majd 1608-1613 között még el kell viselniük a legrosszabbik Báthorit, a szintén katolikusnak keresztelt Gábort (1589-1613), akit a kihaló ecsedi ágból származott gyámatyja kálvinistává térített, ily módon pedig mindkét ág óriásira duzzadt vagyona reá szállt. Gábor eleinte a református Bocskay Istvánnál, akkor éppen Kassán tartózkodott, majd a hajdúsereg segítségével 1608 márciusában megszerezte a fejedelemséget. Erkölcstelen, kegyetlen élete és meggondolatlan országvezetése közutálatnak

örvendett (saját nővérevel is nyilvános szerelmi viszonyt folytatott), emiatt Kornis Boldizsár néhány főrangú társával szervezkedni kezdett leváltására, minek folytán Kornis az életével fizetett: Kolozsvárott nyilvánosság előtt lefejezték. Még egy sor kivégzés történt, ezeket már nem is részletezzük, azonban mindenképpen említésre méltó, hogy Báthori Gábort Váradon saját katonái ölték meg és a fejedelemségben őt követő Bethlen Gábor tizenöt éven át nem engedte holttestét eltemetni, a maradék Báthoriak ellen pedig birtokszerző álpereket indított...

Még annyit, hogy a fejedelemségtől megszabadult Báthori Zsigmondot Rudolf császár 1610-ben több, mint egy évre lecsukatta - hogy a további tervektől elvegye kedvét - és ettől kezdve a császár kegy pénzéből éldegélt Prágában, 1613. március végén bekövetkezett haláláig. Egyazon esztendőben halt meg Báthori Gáborral.

Előreszaladtunk az időben, de ennek a Báthori István fejedelem és lengyel király kivételével uralkodásra alkalmatlan, erkölcsstelen és a hatalmat magáért a hatalomért megkaparintó családnak vergődését így együtt kellett látnunk, hogy kiderülhessen: mennyire végzetesen és reménytelenül kiszolgáltatott volt a török hódította Erdély, mennyire nem biztosított politikai erőegyensúlyt a Habsburgok kormányozta országrésszel szemben, mennyi vér folyt el hiába, a nemzet megkeserített életű százezreinek mennyi megaláztatást és nyomorúságot kellett elviselnie. Ezen az állapoton majd Bethlen Gábor fejedelemsége fog javítani (valamelyest). Az ősbűnt persze, mint láthattuk, már Mohács előtt elkövették a nemzetet akkor irányító, méltatlan vezetői, most kiderült, hogy a voltaképpen Szulejmán szultán személyes ötletéből, akaratából és jövőbe látó stratégiai tehetségéből született erdélyi fejedelemség (az Árpád-kori vajdaság helyében) mennyire nem ért többet, mint annyit, hogy a nemzet ott is megtartotta öntudatát, kultúráját, nyelvét.

De vajon elmúlt-e az ördögi kísértetek kora?

Teelődbe hoztam feneötte sebemet

Perierunt: Valentinus Balassi, hungarus sed impius

Meghaltak: Balassi Bálint, istentelen magyar.

(A császári hadsereg írnoka a veszteséglista alapján
Esztergom, 1595. május 30.)

Az „istentelen magyarokra” mintha rásütött volna a reménység napsugara: 1595. szeptember harmadikán Karl Graf Mansfeld tábornok csapatai visszafoglalták a töröktől Esztergomot. Mansfeld ugyan augusztus közepén meghalt, a dicsőség mégis az övé. És olyan hadnagyké, mint Balassi Bálint, akinek ágyúgolyó roncsolta szét a lábát.

Mansfeld nevét méltó megörökíteni, mert a török háborúk talán egyetlen német hadvezére volt, aki becsült és kedvelt minket.

Istvánffy Miklós meghatottan írta, hogy az örömhírre XIII. Kelemen pápa, aki hadsereget küldött Magyarország felszabadítására, a Vatikánból gyalog zarándokolt el a Santa Maria Sopra Minerva Domonkos-rendi templomba, hálaadó misét mondani.

Ezúttal valóban úgy tűnt, mintha sikerülne a török hódítóktól megszabadulni. Színán nagyvezír 1593. szeptember végén kelt át hadaival az eszéki Dráva-hídon, kezdeti sikerei után azonban Pálffy Miklós Pákozdnál várta és legyőzte. Nógrád várait is sikerült visszafoglalni (Fülel, Szécsény, Buják, Kékkő, Somoskő, Drégely, Ajnácskő), Balassi Bálint családi fészékét, Divényt vette be egy rohammal. Zrínyi György Csurgót, Babócsát, Berzencét szabadította fel, Forgách Simon Turánál aratott győzelmet. Viszont 1594 nyarán a krími tatárok Huszton át váratlanul lezúdultak Debrecenre és Kecskeméig pusztítottak. A tatár könnyűlovasságot mindig zsákmányszerző-embervadász feladatokkal bízták meg a törökök, nem települtek meg falvakban-városokban. 1596-ban Mehmed szultán személyes vezetésével ostromolták meg Eger várát a törökök, el is foglalták, mert a védők maguk adták fel! (Október 13.) Győrt viszont 1594. szeptember 29-én Hardegg várkapitány adta fel, német és olasz zsoldosaival. Kanizsával ugyanez történt, ott egy Paradeiser nevű zsoldosvezérre bízta a fontos várat a császár. Mindkét vezért Bécsben kivégezték. Győr fontos helyőrségét Pálffy Miklós-nak sikerült visszaszereznie. Két alkalommal Buda ostromára is sor került, sikertelenül. Mansfeld, majd Pálffy halála után (1600. április 23.) a császár nem talált alkalmas fővezért, bár Nádasdy Ferenc (a „Fekete Bég”), Forgách Simon, Zrínyi György alkalmasak lettek volna. Kis híján tizenöt éven át dúlt ez a háború a háborúban, annyi eredménnyel, hogy a Török Birodalom katonai ereje kimerülőfélbe került. Perzsiái háborúk, anatóliai felkelések megosztották az amúgy is egyre szétszűllőbb sztabuli kormányzat erejét. Bécs viszont alkalmatlannak bizonyult korszerű, hatékony hadvezetésre. Túl azon, hogy csak örvendeni tudtak, ha magyar alattvalóik száma hazájuk védelmében egyre fogy, a fizetetlen, éhes német, vallon, francia, olasz zsoldosoknak semmiféle érdekük nem fűződött ennek a furcsa országnak-nemzetnek megvédéséhez; ők is a zsákmányt nézték, akár a törökök, akiknek seregében szintén egyre több balkáni szláv martalóc vérengzett, stratégiai célok nélkül, pusztán az ölés és a zsákmányszerzés gyönyörének reményében. Etnikailag „hiteles” török vagy a nemzet oldalán küzdő magyar alig-alig vett már részt a háborúban. A lakosság száma évről évre drámaian csökkent. A zsoldosok Magyarország földjét megszerzendő vagy megszerzett elleneséges országnak, népét gyanús bennszülötteknek tekintették és így is viselkedtek. Valóban fű sem nőtt a nyomukban.

Két, honfoglalás óta megtartott és fejlődött terület pusztult el a szó szoros értelmében jóvátehetetlenül: a Duna-Tisza köze és általában a Nagyalföld, apró falvak százaival, erdőkkel és gazdag élővilágú vizeivel; továbbá a Bodroghöz és tájéka, a legelső honfoglalók települései, mert ez a vidék sem Erdélyhez nem tartozott, sem a császár rokkant Magyarországa nem ért el odáig. Ekkor veszett ki az addig, úgy tűnik, irodalmi köznyelvvé vált „í”-ző nyelvjárás (Sylvester) s vele azok, akik ezt a régi beszédmodot őrizték. Most, a XVI. század végére a korábbi helyzet azzal is változott, hogy már nem magyar vitézek védik a várakat, Egert, Gyulát, Szigetet, Temes várát, Szolnokot, mint nemrég (1566-ig, a nagy fordulópontra), hanem szerzésvágytól hajtott német, vallon, olasz, francia zsoldosok, akik nemegyszer alig várták a török ostromlók megjelenését, hogy jó pénzért eladhassák nekik a rájuk bízott helyőrséget. Hogy persze valamennyiüket rabszíjra fűzték vagy megölték, az számunkra kései vigasz. Mivel a zsoldosok valóban nem vagy csak elvételek kaptak fizetést, sőt ellátásukról is önmaguknak kellett gondoskodniuk, képzelhető, mi pusztítást vittek véghez azon a vidéken, amelyen áthaladtak, vagy ahol letáboroztak. Állat, gyümölcs, liszt nem volt tőlük biztonságban. Egyedül Mansfeld büntette meg a ragadozókat, még cseresznyét sem volt szabad szedniük. Mindezek miatt az egészségügyi állapotok is katasztrofálisak voltak: a víz jószerint ihatatlan volt a beléjük vetett vagy fulladt állattartalmak miatt, terjedt a vérhas, ebbe pusztult bele Mansfeld tábornok is.

Ez a dolgok egyik oldala.

Másfelől viszont hiteles emlékezések, levelek, tudósítások bizonyítják, hogy a királynak maradt „félgallér”, ahogy akkor keserű gúnnyal a nyugati és a felföldi Magyarországot nevezgették, bekapcsolódva maradt a nyugati civilizációba és kultúrába, szakadatlanul jöttek-mentek a lakosság megtakarított pénzén ösztöndíjhoz jutott ifjak külföldi tanulmányutakra, tájékozódni tudtak a világ helyzetéről. Elképesztő távolságokat tettek meg gyalogszerrel és jókedvűen. Megbízható forrásunk ez ügyben Szenci Molnár Albert naplója. Amint a határt átlépte, legelsősorban magyarnak tekintette magát, a református felekezet, amelyhez, mint köztudott, buzgón ragaszkodott, nem akadályozta meg, hogy például Rómába látogatva ne imádkozzék a Szent István alapította „magyar” templomnál és ne használja ki a katolikusok nyújtotta szálláslehetőségeket. Szülővárosának, Szencnek polgárai tulajdonuknak tekintették őt és gondját viselték. Ez a ma már talán csak Svájcban tapasztalható önkormányzati önérték az, ami megőrizni segítette a nemzetet az állam szétporladása után: tett legyen bármit a császár, az erdélyi fejedelem vagy a török basa: a maguk szülöttét (és városát) gondozták, támogatták. Ezer példa közül maradjunk Molnár Albertnél.

Magyar-latín szótárának előszavában (Altdorf, 1604) így vall magáról:

„Olyan családban születtem, amelyben a régi magyar nyelv romlatlanul megmaradt. Dédapám az erdélyi székelyek nemzetségéből származott, 1487-ben költözött át Báthori István seregének katonájaként a Mátyusföldre, én magam Szencen születtem.”

A *Magyar grammatica* előszavában is ennek a „romlatlanul megmaradt régi magyar nyelv”-nek eredetéről elmélkedik:

„Annyi bizonyos, hogy nyelvünk az európaiakkal nem rokon. Tudom azonban, hogy Ázsia szkíta vidékein ma is élnek bizonyos népek, amelyek a mi hun nyelvünket használják. Kérem hát honfitársaimat, elsősorban az erdélyi székelyeket, hogy ha ilyesmi akadna náluk, azt megjegyzéseikkel egyetemben adják közre és a magyar nyelv művelését ne vessék meg.”

(Marburg, 1610)

A világot járó magyar polgár ismeri nyelve és nemzete múltját, legtöbb könyvében figyelemzteti erre az olvasót.

„Nyolc napig időztem Rómában Szent Istvánnak, Magyarország királyának vendégházában, amely a Vatikánban található a Szent Péter bazilika mellett.”

S történik mindez 1596-ban, az otthoni török háborúk idején. Hogy otthon mi történt, hogy történt, arról beszámol polgártársának Asztalos András, a szerző Nagyszombatban élő barátja:

„Bizonyára igen elpusztult földünk, országunk, de mindazonáltal ez nagy vigasztalásunk és örömünk, hogy az mennyei kenyérrel éltet és táplál az irgalmas Isten bennünket és ez külső dolgokban is naprul-napra öregbít és ismét újonnan épít őfelsége: búzával, borral, jóval ez múlt idén is bőséggel látogatott őfelsége. Az szegénség, ki az sok török, tatár, cserkesz és hajdú miatt elpusztult volt, naprul-napra igen épül, mert ez egész Mátyusföldét egyaránt forgatták, majd közel esztendeig. De az irgalmas Isten módot talált benne, el-elvivé rólunk.

Magam állapotja felől is hogy kevés beszéddel ne írjak, nem tűrhetem. Számlálhatatlan sok károkat vallottam az hajdúk és török jövedelekor; minden jószágom elveszett, valami az váras kerítésén kívül volt; minden lábasmarhám, ökreim, teheneim, johaim is, sertés-marhám mind prédára költek. Jó lovaimat elragadozták, csüireimet elégették - csak Isten győzné elészámlálni. Ezek után Isten oly csapást bocsáta reám: véletlen az szél az egyik csűröm kapuját reám szakasztá, ki miatt közel esztendeig feküdtem és meg is sántultam, mert az csípőmből az forgócsontot kiütötte és nem tudták helyére igazítani az tudatlan barbélyok. Akkor volt rajtunk az török, tatár, hajdú és nem hozathattam másunnét orvost magamnak. Ezek után az Úr gazdámasszont elválasztá tőlem és magához vevé. Voltam özvegylésben 2 esztendeig 3 hónapig. Elunván az sok házi gondviselést, most házassodtam meg, az Úr mutatott egy szegén nyomorult özvegyasszont, kedvem szerént valót, az másokhoz hasonlót, ki legyen szent nevének tisztességére, lelkünk idvösségére és az ekléziának épületire. Az leányaimnak ketteit immár elházasítottam, az öregbiket Komáromban adtam jó rendben való főembernek az vitézlő Stepph Mártonnak, másikat egy ifjú legénnek, ki velem lakik; Pataki János deáknak, alföldi, dunamelléki.

A magyar Bibliának kinyomtatása felől azt írhatom Kegyelmednek, hogy immár ismét újonnan kinyomtatták Bártfán és el is végezték, de nem szinte oly kedvesen, mint az visoli nyomtatás vala.

A Dictionarium (Szótár), kit Kegyelmed edált, (kiadott), igen felette szűken érkezik hozzánk. Én még egynél többet nem láthattam benne, nem tudom, hova oszlott el, hogy ily ritka. Bizonyára kedves volna, ha kaphatnék.

Most bévebben nem írhatok foglalatos dolgaim miatt, hanem mégis intem és kérem Kegyelmedet, jöjjön meg Kegyelmed ez mi nyomorult földünkre, az Kegyelmed hazájában, hol Kegyelmed kedves dolgot cselekszik Istennek előtte, hogy szolgálhass szent nevének tisztességére, ekléziájának épületire és atyádfiainak épületire. És ugyan itten ez mi várasunkban Kegyelmednek tisztességes helye, fizetése lenne, kin Kegyelmed megelégedhetnék.”

A nemzet tehát élni akar, újra meg újra kezdi, szakadatlanul és makacsul.

Így van ez a török hódoltság területén is. Néhány város - Buda, Kecskemét, Pécs, Ráckeve, Tolna - mintha zavartalan békességben élne, mialatt néhány száz mérföldnyire véres ütközetek

zajlanak. Míg a budai basa várótermében az ajándékot hozott polgárok várakoznak, megbeszélnek: hazatérve hitvitát rendeznek a Biblia egyes kérdéseiről. Egyikük jegyzőkönyve meg is maradt. (Válaszúti György: *Pécsi disputa.*) Azt mondja az egyik polgár a másiknak:

„Hallod-é, Máté uram. Ha te az sok doktorokkal tartod, én az szegény halászokkal tartom; meg kell látnunk, mellik tudománya legyen legerősebb.”

Zavarba ejtő a ránk maradt hódoltsági levelezés egynémely tanulsága is. Egy hódoltsági faluban élő nemesasszony azt válaszolja Sopronban élő s őt oda hívó nőrokonának, hogy dehogy költözik innen el, az unatkozó török katonák szívesen és olcsón állnak be hozzá napszámba. Másfelől viszont ott vannak a tatár lovasság megrohanta falvak, tanyák...

Balassi Bálint *tud törökiül*, verseket is fordít török nyelvből. Bethlen Gábor tolmácsa a moszlim hitet értelmező és magyarázó könyvet ad ki, „hogyan inkább megismerjék” a magyarok a Korán szellemét. (*Mahumet próféta vallásán lévő fő írástudó doktornak írásából magyarrá fordítottatott Házi János által*, Kassán, 1626.) A tudós levéltáros és jó tollú író Takáts Sándor könyvei olvasán egyenest úgy érzi az ember: talán mégis a török oldalán volt a helyünk... Valószínű, hogy a tömérdek gyötrelmek, bánatok, rablás, kínzás nagyjából a balkáni gyűlevész hadaknak köszönhető, maguk az „igazi” törökök inkább szót érthettek a magyarokkal, már nyelvünket tekintve is.

De maradjunk óvatosak. Az ország Mátyás halála utáni szétfelbontásának következményei egyre keservesebbek. Pusztul az ország és népe. Pusztul Erdély is, hatalomra vágyó, csak önmaguknak élő, országkormányzásra alkalmatlan, törököt szolgáló fejedelmek semmivel se jobbak a vérbajtól mérgezett lelkű és agyú Rudolf császárnál és ártó szándékú hivatalnokainál. Ezer sebből vérünk, és mélyen átérezzük a haldokló Balassi utolsó költeményének sóhaját:

*Ímé kioldoztam s teledben hoztam
feneötte sebemet,
Kit csak te gyógyíthatsz, életre fordíthatsz,
szánd keserves fejemet.
Bűneim kínjával, testem fájdalommal
ne gyötörd életemet.*

A hajdúk fejedelme

*Hajdú vitézeink, a mi régi szabadságaink visszaszerzői és bajnokai,
abban a hazában, amelyben harcoltak, tiszteletet
és szabadságot nyerjenek.*

(Bocskay István szabadságokmánya
9254 szabad hajdú katona letelepítéséről.
1605. december 12.)

Az Alföld hadak pusztította hódoltsági vidékének megmaradt magyar lakossága a hatvanas évektől kezdve mind rendszeresebben hajtotta szarvasmarháit Nyugat-Magyarországon át német és itáliai piacra. Ekkorra már a megtelepült török hatóság is felismerte e vállalkozás hasznát hajtó célszerűségét és szabályosan megszervezett határátkelő helyeken tereltette át a megvámolt élőárut. Ha szükségesnek mutatkozott, katonai kíséretet is adott. Az elpusztult Duna-Tisza közti falvak helyén tehéncsordák legelészték jószerint háborítatlanul. Tulajdonosaik a megmaradt, megkímélt és ezért egyre növekvő lakosságú városokban, például Kecskeméten laktak, onnan tartottak kapcsolatot pásztoraikkal. A pásztorok, gulyások azonban nem hagyhatták el tartósan nyájukat, így hát terelőket, hajtókat kellett szerződtetni. Mivel egyre több végvár, végház került török kézre, sok katona kényszerült tétlenségre. Ezekből a katonákból és persze a pásztorokból született meg szinte észrevétlenül a hajtók = *hajdúk* keményen összetartó serege. Parancsnokot választottak maguk közül, megbeszéltek a feladatokat, netáni támadás esetén a teendőket, a védekezést; hol, mikor tartsanak az állatok pihenőt, hol lehet itatni, merre található jó fű - mert hiszen a messzire terelt állatnak táplálkoznia kell. A végállomás többnyire Nürnberg és környéke, illetve a velencei tengerpart valamelyik kisebb városa volt. A vámhatáron áthajtott állatokért szedett vámból a török hatóság nagy hasznát húzott. Évente átlagban ötvenezer szarvasmarhát hajtottak a hajdúk külföldre. A gyulai vitézeiről szerzett szép énekből megtudhatjuk, hogy az ellátatlan, mert fősvény kapitányuk miatt éhes végvári katonák maguk is ki-kikanyarítottak néhányat a gulyákból, nemegyszer a hajdúk jóindulatú egyetértésével. A gyulai vár katonái Bugacig kényszerültek lovagolni, míg valamiféle emberi mozgásra találtak. (Az is egy török csapat volt.)

Ezek a hajdúk fokozódó érdeklődéssel figyelték a tizenöt évesnek elnevezett háború eseményeit. Bosszankodva tapasztalták az idegen zsoldosok ügyetlenségét, a szakértelem hiányát, a rosszul tervezett csaták, rajtaütések kudarcait.

1599 nyarán elfogyott a türelmük. Majd ők megmutatják!

Júniusban megrohanták a török nagyfontosságú eszéki hídját, amelyen át Mohács óta vonult át a seregük, és porrá égették.

Augusztusban rajtaütöttek a budai basán, elfogták és ha már úgyis arra vezetett az útjuk, Bécsben jutalom fejében átadták a császár embereinek. Októberben a már Szendrőig felmerészkedett török ostromlókat futamították meg. Alig múlt hónap, hogy valamiféle hadicsínyük ne sikerült volna. 1602 májusában például a budai hegyekben Ali basát csípték nyakon. Közben pedig egyre kevésbé értették, miért nem sikerül ez annak a sok ezer német, olasz, francia meg innen-onnan összetoborzott zsoldosnak és kapitányaiknak? Lassacskán, feltűnés nélkül, bár azért nem is titokban, szervezni kezdték egymást. Hátha nekik sikerülne a haza sorsán könnyíteni.

1599 nyarán kismarjai Bocskay István szentjobbi várában hallott a hajdúk csínyjeiről. Őseitől örökölt alföldi családi birtoka Erdély széléig terjedt, ő maga egy időben Várad kapitánya volt. Kismarja, Nagykeréki, a Debrecenhez már közelebbi Álmosd parasztjai-hajdúi ismerték és becsülték őt. Szentjobb - a Szent István kar-ereklyéjének őrzésére hivatott, Szent László alapította kolostor és vár (ma Románia, Váradtól északra) akkor inkább búvóhelye, semmint helyőrsége volt Bocskaynak, akinek egyre gyakrabban gyűlt meg a baja Báthori Zsigmonddal, meg a császár olasz zsoldosvezéréivel. Ő maga is szerződttetett hajdúkat Várad kapitányaként, ismerte őket, beváltak.

Kismarjai Bocskay György Ferdinánd király híve és kancelláriai titkára volt, az 1550-es években népes családjával a király megbízásából éppen Kolozsvárott lakott, amikor 1557. január elsején felesége, született Sulyok Krisztina Mátyás király egykori szülőházában életet adott hatodik gyermekének, Istvánnak. Kismarját csak évek múltán volt módja Bocskay Istvánnak megismerni, mert az 1560-as években Miksa, illetve Rudolf császárok- királyok apródjaként Bécsben és Prágában teljesített szolgálatot.

Tanulságos Fényes Elek 1851-ben kiadott lexikonából a Kismarjáról írottakat elolvasni: „Szabad magyar város, utolsó földesura Bocskay István vala. Földe igen termékeny, szabad lakosai azt kitűnőleg művelik, gyönyörű szarvasmarhát tartanak, s azzal kereskednek. Határát a Berettyó vize öntözi. Népessége 2083 református, el nem korcsosult, szabad magyar, derék anyatemplommal és iskolával.” (*Magyarország, geográfiai szótára*, II. 68. lap.) *A Magyar Nagylexikon* 2000-ben kiadott tizenegyedik kötetében már csak 1319 lakosáról tud, viszont „fürdőhely”... (A millennium ünnepén 1404 lakost jelzett az önkormányzat.)

A somlyai Báthoriakkal rokon, a honfoglalás óta egy helyben lakó alföldi magyar középnemességnek szinte mintapéldánya Bocskay István. Urához (a királyhoz) hű, válságos időkben viszont inkább a nemzethez magához hű, katonáskodó földbirtokos. „Ugyanabban a műveltségi körben élt, mint a végvárakban harcoló vagy otthon gazdálkodó köznemes.” (Benda Kálmán.) Latinul ért, de nem beszél, nem fogalmaz. Magasabb iskolákat nem járt. „Sem a retorikához, sem a dialektikához nem tudunk” - írja önmagáról. A császár főkapitányának, Belgioioso grófnak írja 1604. október negyedikén: „Énnekem nagyságod magyarul tegyen választ, mert énnekem deákom nincsen, magam pedig deákul nem értek.” Helyzetéből fakadóan is, meg saját elhatározásából is mindig voltak katonák körülötte, értett a nyelvükön. Jól nősült, Varkocs Tamás özvegyét, Hagymássy Katát vette feleségül, nagy bihari birtokkal. Varkocs Tamás Mátyás idején hazánkba települt sziléziai német várkapitány volt. A sors úgy hozta, hogy Rudolf az ügyefogyott Báthori Zsigmond fejedelem mellé rendelte nagyobb bajok elhárítójául. Ez úgy-ahogy működött is, 1596-ban Zsigmond fejedelem éppen megint lemondóban volt Prágában, amikor rá hárult egy valahányadik székely lázadás leverésének kötelessége. Prágával óvatosan kiegyensúlyozott kapcsolatot tartott - ott székelt az egyre inkább elhülyülő Rudolf akinek ifjan apródja volt - látták, hogy nem cselszövő természet, időnként a Hradzsínba rendelték, két ízben egy-egy évig is ott rostokolt, talán készenlétben tartották valamiféle gyors beavatkozásra, ami Erdélyben nagyon is elképzelhető volt. Ő maga ezt a két hosszabb prágai tartózkodását „tisztos fogságnak” nevezte.

„Bocskay belső fejlődése homályban van előttünk... Prágai útjainak tanulságai nem maradhattak hatás nélkül reá, a Habsburg-Magyarország első nagy realistájára. Aki végigkoptatta a Hradzsín tekervényes lépcsőit és folyosóit, aki dús lakomákon, melyek felemésztették egész falvainak jövedelmét, végigette az alacsony sorból felkapaszkodott, de barokk méltóságba szívesen burkolózó titkos tanácsosokat, aki ott ácsorgott Lang Fülöp és társai, a császári lakájok előszobáiban, várva, mikor kegyeskednek ezek nagy összegeként kilátásba helyezni a császári audienciát, aki közről ismerte a

főhercegek politikai és hadvezetésbeli impotenciáját, s aki végül saját birtokain és szomszédai példáján tapasztalta ki a császári zsoldosok magatartását, az, ha gondolkodó ember volt, nem maradhatott meg a nyugati koncepció feltétlen hívének.”

(Szekfű Gyula)

Ez a higgadt, mérlegelő, hazaszerető ember végre hazakerülve Prágából, otthon vágyott maradni kismarjai birtokán, amikor a császár zsoldjába szegődött olasz katona-kalandor, Giangiacomo Barbiano di Belgioioso kassai főkapitány értesülvén, hogy Bocskay a török védelmét élvező Bethlen Gáborral levelezési kapcsolatot tart, rátámadt és ostromolni kezdte Kerekit és Szentjobbot. Ez már sok volt. „Öfelsége saját ágyúival hajtott el hűségéről” - mondotta Bocskay. Ugrásra kész hajdúival 1604. október tizenötödikén Álmosdnál tönkreverte az öntelt olasz zsoldosvezér csapatait - (a hajdúk Kereki alól már október ötödikén elkergették a császár katonáit) - és másnap már be is vonult az őt ujjongva fogadó Debrecenbe.

Barbiano a Szepességbe menekült, aztán mert a császár elcsapta őt, hazament és attól kezdve Flandriában kódorogva nyugtalanította az ottani lakosságot. Debreceni Szappanos János váradi levéltáros lelkes köszöntőverset írt az álmosdi győzelem hírére, melynek versfői összeolvasva ezt adják ki: „A szép szabadságra, magyarság javára törekvő jó urunk!”. Bocskay október harmincadikán már Kassán van, mindjárt meg is teszi Kassát ideiglenes székvárosának. Kancelláriát szervez, Bocatius-Bock polgármester éppúgy híve, mint írnoke, Rimay János, Balassi tanítványa. Példátlan győzelmek sora. Háta mögött az őt védelmezni látszó törökkel! Szekfű találóan írja, hogy „nem Bocskay állott a törökhöz, hanem ez csatlakozott a győzelmes tiszántúli úrhoz”. Az is Szekfű felismerése, hogy „Hunyadi Mátyás óta most kap először hatalmat a magyar a kezébe”. Végre ide kanyarodott sorsunk, egy új Hunyadi tettrekészsége felé, hetvennyolc évvel Mohács után.

A jólétbe beleposhadt főnemesség, mely mindig saját hasznát kereste, most csodálkozhatott. Csodálkozott is. Bocskay húszezer hajdúval elérte, amit hetvennyolc éven át se Szapolyai, se a Báthoriak nem tudtak elérni. Mi volt ennek a titka? *Bocskay földet adott a hajdúinak, letelepítette őket.* (Hajdúság.)

Habsburg Mátyás főherceg, Miksa harmadik fia a családi tanács nevében átvette a végrehajtó hatalmat a Prágában aranyat csináló és szellemeket idéző, elhülyült Rudolftól. 1606. június 23-án a császár szabályos békét köt Bocskayval, aki már Magyarország és Erdély fejedelme, s akinek a szultán díszes-aranyos-gyémántos koronát is küldött, amit azonban Bocskay sohasem viselt. A bécsi béke végre rendezte a magyar királyság ügyét és szabadságát, beleértve a vallásszabadságot.

De ez még semmi! Október 29-én, a Zsitva dunai torkolatánál, Neszmély községgel szemben, a törökkel is békét kötött Magyarország fejedelme, egyetértésben a császárral. Bocskay Homonnai Drugeth Bálint (1577-1609) személyében fővezérét is kinevezte. Illésházy István (1540-1609), akit a császár birtokperbe fogott, Bocskay segítőtársa, a béketárgyalások egyik irányítója és nádor lett.

Ilyen viharos gyorsaságú sikert történelmünkben azóta sem ért el a nemzet. Egy népével élő, józan eszű földbirtokos-katona és a hadviselés ősi fortélyaihoz értő hajdúereg vívmánya ez, nem lázadással, nem felkeléssel, nem forradalommal, hanem mert elfogyott a türelme, amikor újra meg újra ok nélkül zaklatták.

Nem tudjuk, merre kanyarodott volna a nemzet sorsa a későbbiekben, mert a beteges - valószínűleg vesebántalmaktól kínt - Bocskay István 1606. december 29-én Kassán meghalt. A kétségbeesett hajdúnép dühe a fejedelem kancellárja ellen fordult, akit az ősz folyamán maga

Bocskay váltott le tisztségéről. Azt híresztelték, hogy Kátay Mihály, kállói kapitány megmérgezte Bocskayt s ezért őt 1607 januárjában felkoncolták. Furcsa mindenesetre, hogy sem Homonnai Bálint, sem Illésházy István nem élt tovább 1609-nél...

Tisztelegjünk a nemzetet feltámasztó Bihar megyei nemesúr emléke előtt, akinek a reformáció genfi emlékművére szobrát is kifaragták, végrendeletének ide idézésével:

„Testamentomi rendelés

Én Bocskay István, Istennek kegyelmességéből Magyarországnak és Erdélynek fejedelme, székelyeknek ispánja. Noha testemben a szent Istennek látogatásából ennyi időtől fogván való betegségem miatt, erőtlen voltomat esmérem, de elmémben és lelkiismeretemben csendes lévén s meggondolván az halálnak minden rendeken személyválogatás nélkül való uralkodását és annak órájának bizonytalan voltát, ilyes testamentomtételemet rendelem, meghitt lelkipásztorom és igaz idvességre tanítóm, Alvinci Péter uram előtt, Eötvösi Pál uram, tanácsink és kincstartónk előtt és Pechi Simon deák, meghitt belső secretariusom előtt.

Igaz keresztyén hitemről először és vallásomról, mellyel idvességemre az én kegyelmes Istenemnek, teremtőmnek tartozom, ilyen vallást teszek, hogy: Vallom az Atyát, Fiat és Szentlelket, a teljes Szentháromságot egy bizony Istenségben lenni és az egy úr Jézus Krisztusnak érdeméért minden bűneimnek bocsánatát és noha ifjúságomtól fogva, minden életemet, mind ő szent Istensége, mind az emberek előtt, jó lelkiismerettel igyekeztem viselni, de mint Ádámtól származott és gyarlóság alá vettetett ember, por, hamu, nem angyal lévén, a bűnnek terhe alá vettetettnek vallom és esmérem magamat lenni. De erős és bizonyos hitem, minden én bűneimnek bocsánatja felől oly vagyok, az én idvezítő Krisztusomnak érdeméért, hogyha mind a széles világnak bűneit és annak számlálhatatlan voltát egyedül cselekedtem volna is és terhe rajtam volna, az én idvezítő Krisztusomnak minden hívekért, énértem is, szegény, bűnös férgeért, a keresztfán kiontott csak egy csepp vére is azoknál nagyobb, hathatós és érdemesebb lévén, én-rólam azt elmosta, szent Atyjánál nekem azzal kegyelmet és engesztelést szerzett és az én igaz hitem mellett engemet az idvezülendők száma közébe rendelvén, a szenteknek örök életre választott seregében, társaságában részessé tett és ekképpen minden kétség nélkül bizonyos lévén idvességem felől, az én lelkemet ajánlom az én idvezítő Istenemnek kezében, testemet pedig viszontag a földnek, közönséges anyáknak hagyom, ahonnét vétetett, tudván, hogy por volt és ismét porrá kell lenni. De viszontag az igazaknak és idvezülendőknek száma között, halottaiból az is feltámadván az örök életre, az idvességre, dicsőségre minden szentekkel egyetemben vitetik.

Hitemről és idvességes örök életemről bizonyos vallást tévén, veszem szemem eleibe ifjúságomtól fogva való életem viselését és, minthogy minden emberi háládatosság között, hazánknak, nemzetünknek tartozunk mindennekfelett több jóval, Erdélyországot, mint édes hazánkat, ki minket szült, nevelt és tartott, kinek sok javát vettük és lassan-lassan valamire Istennek kegyelmességéből egész életünkben vezéreltettünk, eredeti mindazoknak hazánkból volt, azonképpen holtunk után is, hírünket ott igyekezzünk inkább terjeszteni, nevelni és dicséretes emlékezetünket hagyni.

Intjük azért és kérjük atyafiúi szeretettel abban a kedves hazánkban lévő minden híveinket, kicsinytől fogva nagyig; vegyék csendes füllel és elmével és adjanak hitelt ilyen állapotunknak, mikor minden emberi hír, dicsőségkívánást és kedvekeresést hátrahagyván, utolsó akaratunkról teszünk bizonyosságot.

Hogy aminémű romlások és vérontások az elmúlt esztendőben, abban a kedves hazánkban estenek, nem mi tanácsinkból, akaratunkból, se tetszésünkől lettenek, mert nem-hogy romlására, hanem inkább javára s megmaradására igyekeztünk, sőt, kész lettem volna mindenkor még életemnek elfogyásával is néki szolgálni, ha az idő úgy hozta volna.

Inkább annak utána nagy méltatlanul és minden igaz ok nélkül, sok javainkból megfosztatván és határin kívül, mintegy számkivetésben lévén, valamiben az én szolgálatom kívántatott s valamikor erőm felett is, magam fejét, életét, személyem szerint kockára vetvén, éjjel-nappal kész voltam, noha az idő alatt jószágomból ugyan kirekesztetvén voltam.

Most utólban ilyen számkivettetett állapotomban, mikor a római császár őfelsége hűsége mellől, kit annakelőtte sok hasznos, emlékezetes és az egész keresztyénségnek javára való szolgálatommal magamhoz kapcsoltam vala, ugyanaz őfelsége tisztviselői éles karajokkal, fegyverekkel és az őfelsége ágyúival, váraim foglalásával minden törvény nélkül elkergetének az őfelsége hívsége mellől, életem oltalmáért fegyvert fogván az őfelsége hadai ellen és szerencsét próbálván igaz igyemben és nyilvánvaló igazságomban Isten megsegítvén, oly áldását mutatta dolgaiban ki, mind magam és minden emberi reménség kívül, mint Mózeset régen a pásztorságból, Dávidot a juhok aklából, a bujdosó, számkivetett Jeftét kivette és a népnek fejedelmévé, királyává tette, azonképpen engemet is nagy kegyelmesen először magam nemzetéből, kik hiteknék és régi szabadságoknak megkereséséért mellém támadtanak volt, fejedelemmé választván; azután egész Erdélyország is hasonló állapotra fogadván, melyben annakutána csakhamar a két hatalmas császárok közül az egyik, a török, meg is koronázott, másik, ezen fejedelemségben konfirmálván, az imperiumi fejedelmek közében vett.

Mely csudálatos velem való nagy jótéteményéért, noha én tehetséggemmel, teljes életemben éjjeli és nappali hálaadással tartoznám, de most, ilyen állapotomban, amelybe az ő szent akaratjából jutottam, leborulván előtte, teljes szívből, rövid szóval örök hálákat adok őfelségének, hogy engemet, méltatlan férget, minden időknek előtte erre rendelt és választott volt. Légyen azért ő Istenségének szent neve mennyen és földön mindörökké áldott, szent és dicséretes.

A szent Istennek penig kegyelmessége után, nagy háládatossággal veszem mind ez jókat a magyarországi uraktól, becsületes híveimtől, hogy engemet, mint csak egy országából számkivetett embert, bujdosó állapotomban meg nem utáltanak és nem nézték azt, hogy nem őkegyelmek közül való, sem nem közöttük nőtt, nevedett ember volnék, nemcsak befogadtanak őkegyelmek és nemcsak szállást adtanak, hanem urokká és fejedelmekké nagy szeretettel és becsülettel választottanak, kiért én őkegyelmeknek teljes életemben való hálaadó szolgálatra köteles lévén, adósnak is tartván magamat és meg is bizonyítottam volna, hogy hasznos szolgálója lettem volna őkegyelmeknek, ha életem határát a szent Isten kegyességéből tovább nyújtotta volna.

Az magyarországi becsületes és vitézlő híveinknek választása után, Erdélyország is és minden rendek vettenek és szabad akaratjuk szerint, nyilván választottak az ott való fejedelemségre, kiknek mindenféle ellenségektől való megszabadíttatásában és csendes állapotra való juttatásában, magam személyem szerint, itt künn való híveimmel együtt, mint fáradtam, munkálódtam, őmagok lehetnek bizonyosságok.

Szívem örvend rajta és Istennek érette nagy hálákat adok, hogy én őkegyelmeket és az országot, mint édes hazámat, most mindenféle ellenségtől megszabadult állapotban hagyhatom.

Belső, egymás között való felzavarodott dolgok, hogy az idő alatt hirtelen le nem csendesedtenek, azt az itt künn való foglalatosságnak és hosszú betegségünknek tulajdonítsák, mert arra is mennél hamarább gondunk lett volna. Azért, legelsőbbben is Erdélyországban minden híveinket és abban minden rendeket, nagy atyafiúi szeretettel s jóakarattal követünk, ha mi fogyatkozás dolgainkban esett volna, vagy ifjúságunktól fogva akárkinek, teljes életünkben vagy úri vagy fejedelmi állapotunkban valamit vétettünk volna, az egy élő Istennek kedvéért minékünk megbocsássa, hogy ő is Istentől bűneinek bocsánatját vehesse.

Azonképpen a magyarországi becsületes híveinket, mind urakat, nemeseket, községet és az egész hajdú vitézeinket is kicsinytől fogva nagyig kérjük, hogyha mi valamikor az őkegyelmek jóakarátának háládatossággal meg nem felelhattunk volna, vagy valakinek marháijában, javaiban ez háború idő alatt kárvallása történt volna, azt nem nekünk, hanem az időnek tulajdonítsa. Ha kinek pedig vagy szónkból vagy egyéb cselekedetükből valamit vétettünk volna, kicsinytől fogva nagyig, atyafiúi szeretettel kérjük, és követünk minden rendeket az egy élő Istennek kedvéért és az ő szent fiának érdeméért, minékünk megbocsássanak és holtunk után méltatlan dolgokkal minket ne terheljenek.

Ezeknek utána, mint nemzetemnek, hazámnak igaz jóakarója, fordítom elmémet a közönséges állapotnak elrendelésére és abból is az tanácsomat, tetszésemet, igazán és jó lelkiessémmel meghagyom s írom, szeretettel intvén, mind az erdélyi és magyarországi híveket, az egymás között való szép egyezségekre. Atyafiúi szeretetre az erdélyieket, hogy Magyarországtól, ha más fejedelemség alatt lesznek is, el ne szakadjanak. A magyarországiakat, hogy az erdélyieket tőlök el ne taszítsák, tartsák ő atyjokfiainak és ő véreknek, tagoknak.

Ha a fejedelemségek, amint szokott lenni, vagy Erdélyben vagy Magyarországon változnak, őmagok között a respublikák, az egyezséget a konföderáció szerint tartsák meg és az idő amit hoz, egymás javát örvendjék és egymás nyavalyáját fájlalják és mindenben oltalommal, segítséggel legyenek egymásnak, mert tudó dolog az, hogy a visszavonással nagy birodalmak is elromlanak, viszontag, az egyezséggel kicsinyek is nagyra nevednek. Magyarországot is, a mi nemzetünket, idegen földről kiszállítván, az egyezés erre a szép földre plántálta, nagygyá nevelte és sokáig floreáltatta. A visszavonás viszont megszaggatta, elrontotta és ebbe a jó napba hozta, melyben mostan vagyunk szánkban az ízi. Az egynehány esztendőkből micsoda romlást hozott, hogy az magyar egymást vágta, rontotta, minden nemzetségeknek, még az nyilvánvaló ellenségeinknek is előtte, szidalmunkra, gyalázatunkra, óvjon az Isten minden keresztény lelkiessémmel annak s affélének csak gondolatjától is.

Az egyezésnek pedig örökösön való megtartásában ezt az utat látjuk: A fejedelemségek, ha szintén változnának is, mindenik helyen a szabad választás szerint, de a respublikáknak soha egymás ellen, senki ingerléséből, igazgatásából ne törődjenek.

Valameddig pedig a magyar korona ott fenn, nálunknál erősebb nemzetségnél, a németnél léssen, és a magyar királyság is a németeken forog, mindenkor szükséges és hasznos egy magyar fejedelmet Erdélyben fenntartani, mert nekik is oltalmokra, javokra léssen. Ha pedig Isten azt adná, hogy a magyar korona Magyarországon magyar kézhez kelne egy koronás király alá, úgy az erdélyieket is intjük: nemhogy attól elszakad-

nának, vagy abban ellent tartanának, de sőt segéljék tehetségek szerént és egyenlő értelemről, azon korona alá a régi mód szerént adják magokat. Mely dologról, ha valaha hitel felett való konföderáció lehet közöttök, felette igen javalljuk.

A magyarországi állapotot arra hagyjuk, hogy, mint császár öfelségével végeztünk vagyon, aszerént minden foglyok exequaltassanak, és a szent békesség, kit egyszer véghezvittünk, fel ne bomoljon, sőt megerősíttessék.

Az erdélyi állapot, minthogy szabados diszpoziciónk alatt vagyon, noha tudjuk, hogy azon nemes országnak, eleitől fogván való szabad választása volt, most is abban ökegyelmeknek semmit sem derogálván, tartozásunk szerént mégis az ökegyelmek javáért utánunk szukcesszort nevezünk, kit ökegyelmek javokra, megmaradásokra esmérünk lenni. Intjük szeretettel, ne diffikultálják, vegyék ebből a mi tetszésünket és, noha mindig öreg idejű embereket és magunk vér szerint való atyjafiait ez állapotra méltán magunk szolgálatjának tekintetiért kommandálhatnánk, de sok bizonyos okokért, mind ifjúságához képest megért, jó erkölcsű, istenfélő természetiért, józan életiért és Magyarorszában régi, tekintetes és nagyságos, úri nemzetéért, ezzel az országgal is Erdélynek hasznos szövetségéért, hogy innen nagyobb gyámola lehessen, mindenkor javalljuk, hogy a nemes ország miutánunk nem mást, hanem a tekintetes és nagyságos Homonnai Bálint uramat vegyék, válasszák és esmérjék fejedelmeknek. Ha ez tanácsunkat megfogadják, sok jót látnak benne, de legnagyobbat, hogy egész Magyarországot evvel magokhoz kapcsolván, nem tarthatnak ezután örökös megmaradásokra semmi ártalmat, mind eddig vagy Magyarországból vagy amint szokott volt lenni, csak a két Oláhországból is. És minden abból következő jókat, ha ide nem írhatunk is, a nemes országot Isten bölcs ítélettel szerette, magoktól feltalálhatják és eleve megláthatják.

Az erdélyi fejedelemséghez hagyjuk, hogy bírassanak: Fogaras, Gyula, Szamosújvár, Várad, Lippa, Jenő és minden végházak tartományostól. Az koronát is, kit nekünk török császár adott, hagyjuk az ország tárházába, úgy, hogy fejedelemségről fejedelemségre maradjon és annak készen tartassék, aki az országnak ura lészen, avval a köves szablyával együtt, amelyet adott véle.

Szathmárt pedig, minden hozzá tartozó jószágokkal, jeles hazánkhoz megmutatandó háládatosságunkért és hogy a posteritas is megemlékezzék jó szolgálatunkról és a nemes ország ilyen szép erősségei keríttessék, hagyjuk Erdélyországnak és abban való nemes republikának örökben.

Intvén ökegyelmeket és szeretettel kérvén, hogy ennek tekintetiért ökegyelmek is, a mi vér szerint való atyánkfiainak, akiknek mi hagyunk s rendelünk, azokban tartsák meg őket.

Úgymint: Bocskay Miklós öcsénket, amint immár kezébe adtuk Erdélyben Görgényt, Vécset, Sajót, most is nékie hagyjuk, és Bodrogkeresztúrt is itt Zemplén vármegyében. Papmező is penig nála maradjon örökben.

A két új sógorinknak emlékezetül hagyjuk ajándékba a két drága függőket, melyeket a minap utóbban csináltattunk. Egyiknek egyiket, másiknak másikat adják és rendeljék a testamentariusok.

Bánffi Dienesnek hagyjuk Tokaj várát Tarcallal és egyéb ahhoz tartozó jószágokkal, kik most oda bíratnak. Kerék is pedig amint most bírja, maradjon neki. Ezeket pedig úgy hagyjuk, hogyha valamelyik (kit Isten távoztasson) magtalanul deficiálna, Bánffi Dienes vagy Bocskay Miklós között, egyiknek jószága a másikra per successionem devolváltassék és a vér szerént való atyjafiaitól ne abelineáltassék.

Zombort és a több Tokajhoz való jószágokat, kik ezután kiváltandók és ötvenegyezer forintban vagynak zálogban, hagyjuk a két húgunknak, Horváth György uram sógorink leányainak.

Amely adósságunk vagyon őkegyelménél, Horváth György uramnál, úgymint 20 000 forintig, azt is az őkegyelme gyermekeinek, húgainknak adtuk és engedtük.

Mindenféle asszonyállati ékességet és ruházatot hagyjuk ugyanazon megnevezett két húgunknak.

Husztot 40 000 forintban Homonnai Bálint uramnak inscribáljuk, úgy, amint reversalist adott róla, a sóaknának harmadrész jövedelmével.

Kővárat hagyjuk tartományostól az Haller Gábor uram öregbik fiának, az öcsénknek.

A kaploni jószágot Egeressel együtt, hagyjuk Bánffy Lászlónak és az Haller uram fiainak, az öregbiken kívül, akinek Kővárat hagytuk.

Báthori Gábor uram Ecseddel elégedjek meg, azt most őkegyelmének hagyjuk újabban, noha ennekelőtte is odaadtuk cum jure regio a mellé Solyomkőt is és Micke tartományát őkegyelmének hagyjuk, Örvendtől és ahhoz való jószágoktól megválva, mert az a nélkül is külön való jószág volt.

Örvendet, minthogy hazája, Pál uramnak hagyjuk cum pertinentiis portionisque possessionariis cum libera dispositione örökben. Balázsfalvát is Erdélyben, hozzá tartozó jószággal és a solymosi jószágot is 12 000 forintig Pál uramnak inscribáljuk, hogy disponálhasson felőle.

Ezek között, mint vén tanácsunknak, hogy a mi atyánkfiainak mindenben jó igazgatója és édesatyja legyen, Dévát Nyári Pál uramnak hagyjuk, Radnótot is, amint immár assecuráltunk felőle, a más parsnak pénze meglévén.

Ezüstmarhánk és egyéb egyetmásunk, ami Kővárban s másutt is vagyon, azt három részre hagyjuk, hogy osszák: Egyik része legyen az Haller Gábor úrfiai számára. Másik a két Bánffyikéra. Harmadik rész Bocskay Miklós öcsénk számára.

Amely aranyunkat mindenestől egy summában adtunk volt Bocskay Miklós öcsénknek, az is hasonlóképpen három részre osztassék.

A Vásárhelyi Scholának mind építésére, mind egyéb szükségére háromezer forintot hagyunk.

Bosodi Lászlónak és Oresztyén Istvánnak, minthogy gyermekségektől fogva szolgál-tanak, hagyjuk Erdélyben Rákóczi Jánosnak mindenütt való jószágát, mely per defectum seminis reánk szállott; osztozzanak ketten egyaránt véle.

Pétsi Simonnak, secretáriusunknak Felött udvarházastól és kackóbéli részünket, melyet kaploni házunkhoz bírtunk, örökben hagyjuk cum jure regio et universis decimis, amint mi bírtuk.

Kún Istvánné asszonyomnak Kerekiben, amely 600 forinttal adósak voltunk, megadás-sék.

Az históriákért, melyeket mind magunk és előttünk való fejedelmek idejében s dolgairól írt Szamosközy István uram, deputáltunk az Kolozsvári Konventről 7000 forintot. Melyeknek kinyomtatására hogy szorgalmatos gondjok legyen, lelkekre kötöttük a testemantosoknak és az Istennek széki eleibe idézzük őket érette, hogy ha abban híven és szorgalmatosan el nem járnak.

A Váradi Auditóriumnak épületére rendeltünk, ugyan az ott való harmincadról kétszáz forintot.

A debreceni deákok számára is ugyan a debreceni harmincadról kétszáz forintot rendeltünk.

Csejthe Balázst, Bérei Mihályt és Egri Istvánt kommandáljuk az országnak, néküink eleitől fogva hív és jámbor szolgálók voltak. Homonnai Bálint uram intse az országot mi nevünkkel, legyen tekintet szolgálataikra, ne hagyják jószág nélkül őket, mert minket az idő nem bocsátott arra, hogy érdemek szerint hozzájuk való kegyelmességünket megmutassuk.

Czobor Mihály uramnak állapotjához képest való, illendő jószágot adjanak. Néküink és az országnak hasznosan és híven szolgált. Ha pedig abból megfogyahtkoznék, legyen illendő tekintet reá a testamentumosoktól.

Orosztonyi Istvánnak rendeltünk adatni pénzül háromszáz forintot.

Bosodi Lászlót kommandáljuk jámbor szolgálatajért, ne hagyassék illendő szolgálat nélkül; és ezekre közönségesen, érdemek szerint való tekintet a testamentumosoktól.

Horváth Péternek és Fráter Istvánnak, valamivel adóssá maradtunk, jó lelkesmérettel való vizsgálással végére menvén, adják meg nekik a testamentumosok.

Pribék Istvánnak a maga jószágát a nova donatio-val és jus regium-mal megadtuk, úgy, amint annakelötte bírta.

Nyári Pál uramnak a kisvárdai várban és jószágban, melyet most Melith Péter bír, a jus regiumot megadtuk és abban örökössé tettük.

János Deáknak, a Váradi Káptalannak, a Magyar História kinyomtatására hagyunk kétszáz forintot.

Császár öfelségét, kit azelőtt alázatos hűséggel, nagy hasznoson szolgálván, noha öfelsége elvetvén szemei elől, tisztviselői miatt az öfelsége hűsége mellől elkergetteténk és magunk oltalmában annyi gonddal kellett bánatunk öfelségét; mégis, alázatos könyörgésünkkel követjük öfelségét, az egy Isten kedvéért, valamit öfelsége ellen, vagy birtokában való hívei ellen vétettünk volna, kegyelmesen minékünk bocsássa meg és szíveről minden nehézséget vehessen el.

Hagyjuk öfelségének a török császártól küldött köves szablyának az egyikét és a tarka lovat szerszámostól, amint a vezér nekünk adta, öltözve vigyék öfelségének.

Mátyás herceget öfelségét is követjük, hogy hasonlóképpen mindenekről öfelsége nekünk megbocsásson. Hagyjuk öfelsége számára is egyik köves szablyát és egy lovat öltözetivel együtt.

Török császártól pedig, őhatalmasságától, nagy háládatossággal vesszük minden hozzánk való, kegyelmes jóakarataját, hogy a mi állapotunkat nem tekintvén, minden kegyelmességét mutatta előmenetelünkre. Kit, ha Isten életünket nyújtotta volna, minden engedelmes hálaadással megszolgáltunk volna őhatalmasságának. Mostan őhatalmasságának mit hagyni olyat nem tudtunk, hanem szinte az őhatalmassága méltóságához illendő ajándék nincs is. De mégis, minthogy keresztény császárok tárházából költ ritka marha, a gyöngy sárkányt hagyjuk ajándékon őhatalmasságának. Emellett, alázatosan kérem őhatalmasságát; a magyar nemzetséghez és az én hazámhoz, Erdélyhez, mutassa mindenben kegyelmes jóakarataját, oltalmazza, ne hagyja. És ha valaha valami okon, az

én atyámfiai őhatalmasságát vagy a Fényes Portát szükségekben idővel megtalálnák, a mi szolgálatunkért, legyen minden kegyelmességgel hozzájuk.

Báthori Zsigmond úr, fejedelemről is, mint vér szerént ayánkfiáról, nem tűrhetjük, hogy emlékezetet ne tegyünk ilyen állapotunkban. Kívántuk volna azt, hogy őfelségéhez mind hazánk és nemzetünk szívét jobb inclinációval láthattuk volna. De amit az elmúlt sok változások magokkal hoztanak, azt most vissza nem húzhatjuk. Hogy az őfelsége mostani, hazáján kívül való állapotjában elfelejtkezni róla ne láttassunk, az Huszti Kamarának harmadrészének jövedelmét őfelsége számára rendeltük, esztendőnként, hogy kiszolgáltassék, mert amint odafel megírók, harmada lészen a város Huszthoz, Homonnai Bálint uram számára, harmada pedig esztendőnként járjon őfelsége számára éltéig.

Mindenütt való foglyainkról, ilyen állapotunkban, Isten fogságában tartván életünket, mi most semmit extreme nem végezünk, hanem azon fogságban hagyván őket, hagyjuk az utánunk valóknak ítéletire: mit kellessék vélek cselekedni, az közönséges jónak megtartásáért.

Mind háta- és szekereslovainkat hagytuk, azon kívül, melyet két császárnak és az hercegek rendeltünk, a testamentumosok diszpozíciójára: osszák atyánkfiái és jóakaró híveink kezében.

Ami közönségesen marad, hagyjuk a fejedelem számára, aki successorunk lészen.

Intjük a nemes országot, Erdélyt, mint édes hazánkat, sőt megmaradásoknak örökségéért az Istenre kénszerítjük ez egy dologról. Látván mind jelenvaló, mind következendő állapotjokat, hogy a székely nemzetséget, a mitőlünk nekik adott szabadságban tartsák meg és successorunkat is intjük, erre legyen fő gondja. Így, mind az országnak s mind magának a birodalma örökösebb lehet. A székelységet pedig, mint kedves híveinket intjük fejenként: szolgáljanak híven hazájoknak és az országban szép egyezséggel alkuván, igyekezzenek az egész magyar nemzetségnek megmaradására. Többé magyar vérbe fertőzni és a nemesség romlására ne igyekezzenek, hogy minden nemzetségek előtt dicséretes, jó hírek, nevek fennmaradhasson.

Minthogy keresztyén hitünk tartása szerént, az Úristen lelkünket e testünkből az idvezülendők száma köziben megkívánván, testünknek eltakarítására is gondunknak kell lenni. Az urakat, tanácsinkat és minden rendbéli híveinket szeretettel kérjük és intjük, előttök viselvén mind édes hazánkhoz és nemzetségünkhöz jóakarattal megmutatott szolgálatunkat, és ha mi abban hátramaradott volna is, arra jóakarattal való szándékunkat és hogy Isten, az őkegyelmek választásából immár mire híva volt közöttök és micsoda állapotra rendelt volt. Mi a mi temetésünknek helyét rendeltük Erdélyben, Gyulafehérvárott, mint szerelmes hazánkban, minthogy az odavaló fejedelmek ott szoktak eleitől fogva temetkezni. Kérjük őkegyelmeket szeretettel, nemcsak pompával, sem nagy költséggel, hanem amint állapotunk és a mostani időnek fogatkozása engedi, úgy temessenek el bennünket tisztességesen.

Intjük felette szeretettel két dologra az ittvaló híveinket, a nemes Kassa városát is. Egyikre, hogy metropolisa lévén ennek az helynek. Felső Magyarországnak, a mostani időt és állapotokat meggondolván, magok jövendő javokért és megmaradásokért, viseljék jól magokat, az országgal és a nemességgel értsenek egyet mindenben, ne hirtelenkedjenek semmi dologban, hanem ami még hátravagyon a császár őfelsége részéről való traktálásokban, legyenek mindenben úgy az ország mellett, hogy mindenek menjenek jó mód szerént véghez. Másikra, hogy meggondolván az országnak jó szándékkal való szolgálatunkat és hozzájuk megmutatott jóakaratunkat is, azt is, hogy Isten

kegyelmességéből választott fejedelmek voltunk, magok jó híréért, nevéért, valamíg testünk itt e városban lészen, becsületesen jóakarattól való hűséget hozzánk tartsák meg és a város is mi számunkra lévén, mikor testünket, minden ittvaló egyet-más marhánkat békességesen kikisértetik, azután jó módjával procedáljanak a bécsi végezés szerént a resignatioval.

Generális úr, Homonnai Bálint úr öcsénket szeretettel kérjük tiszti szerént, minthogy boltunk őkegyelme kezénél volt, amíg testünket a földbe takarítja, mindeneknek viseltesse gondját. Háborúság, zűrzavar se itt, se másutt az országban ne induljon, javainkban kár ne legyen, de a mi hagyásunk szerént csendesen viseltessenek mindenek, és temetésünknek Erdélyben, Gyulafehérvárra testünknek való vitetésében és tisztességes temetésünkre Nyári Pál urammal együtt viseljen gondot, kiért őkegyelmének emlékezete, jó híre, neve örökké megmaradjon.

Szécsi György uram, udvari kapitányunk, minden udvari szolgánkkal, és Nagy Gergely, akiknek kapitányok, mind az alattavaló hadnagyokkal, tizedesekkel és közlegényekkel, mindaddig, míg a földbe temettetünk, a mi hűségünkre kötelesek lévén, ganerális úrtól és a testamentomosoktól hallgassanak és szófogadók lévén mindenben, oda bekisérjék testünket és minden javainknak a testamentomtételünk szerént őrizői legyenek.

A doktornak és körülöttünk forgó belső inasoknak, azonképpen az ifjainknak is, legyenek érdemek szerént való segítséggel Pál urammal együtt, kinek-kinek jó intézésből, hárman valamit illendőnek esmérnek, adassanak, és kegyelmességünket mutassák mindeniknek.

Melynek fogyatkozás nélkül való kiszolgáltatására és e testamentumunknak véghezvitelére, a nekünk tartozó köteles hűségükre kényszerítjük az felül megnevetett testamentumosinkat, Alvinci Péter uramat. Örvendi Pál uramat és Péchi Simon deákot.

Scripta in libera civitate nostra Cassoviensi die 17-ma mensis decembris Anno Domini 1606.”

Mohácstól a Zsitva torkolatáig

A magyar állam s vele nagyrészt a nemzet önérzete szétfoszlott, mint egy elviselt ruhadarab. Nem azon törtük a fejünket: mit kellene, mit lehetne tenni; mindenki azt várta, hogy valaki megszánjon és segítsen. A pápa, a császár, a keresztény Nyugat, a török, a lengyel, az Ótestamentum haragos Istene, aki hátha megbocsát, hiszen új hitre tértünk...

A valamikori ország egyik részét Bécs és Prága félhomályos termeiből kormányozták, másik részén a szultán uralkodott, aki alighanem csudálkozott, hogy Erdély általa engedélyezett fejedelmei elhiszik: maguk teremtették meg hatalmukat. Iszonyú mennyiségű emberélet pusztult el, a nagyságos fejedelmek alattvalóik tucatjait, néha százait küldték bitóra. A finnyásabb ízlésűek az Itáliában divatozó szokásokat utánozták, az élnivágók addig farigcsálgatták a régi keresztény erkölcsöt, amíg el nem juthattak a „mindent szabad” néhány pillanatra mámoros örömeig. Egy rátermett fejedelmet Lengyelországnak ajándékozott a nemzet, ő ott kísérletezett mohó szomszédja, Rettenetes Iván cár étvágyának megfélekezésével. A pápa által jókedvében bíborossá tett húszesztendő ifjú Báthory András feldühödött székely magyarjai előtt menekülteben álomra hajtja fejét egy erdei fatörzsön, ott verik agyon. Másikuk nőtestvérét tartja szeretőül, harmadikuk annyira haladó gondolkodású, hogy már a huszonegyedik századba képzele magát és büszkén vállalja fiú szeretőit. János király kótyagos fia, ha éppen nincs rajta a nyavalyatörés, szomorúan bámul a semmibe, talán anyukájára gondol, aki szeme láttára élvezi a szerelem gyönyöreit valamelyik lengyel gavallérjával. A magyar királyokká tett német császárok világában Dobó István, az egri hős, akinek még egy fél katonáját is sajnálta odaadni öfelsége, a rabság kenyerét eszi, barátja, Balassi János, Bálint atya pedig az árnyékszék ürülékhalmozán keresztül kényszerül kiásni magát a rabságból, mert pénzére és vagyonára a Habsburg-dinasztiának van múlhatatlan szüksége.

A nemzet, a társadalom, a nép élni igyekszik. Megszervezi önmagát, iskolák, templomok, nyomdák, énekmondók; ha sikerül, még a törököt is megfutamítja.

Kivirul a nyelvünk! A nyelv helyettesíti az államot, az országot. *A nyelvünk - mi vagyunk.* És milyen szép ez a nyelv! Az Újszövetség tudós magyarítója döbbenet csudálja.

Csaták, ostromok, harcok. Annyira elfogy a magyar, hogy pénzért kell magukat katonának nevező külsországi csavargókat fogadni a császár seregébe. A pénz azonban csupán ígért, helyette a zsoldosnak szabad kifosztani a népet, melyet védelmeznie kellene. Az uralkodóház hercegeinek fogalmuk sincs a hadviselésről, várják, hogy a dolgok maguktól megoldódjanak. Meg is oldódnak: fogy az ország területe, lakossága, élelemkészlete, egészsége.

A nemzet megtermi e véres kor legnagyobb költőjét, akinek az akkori Európában alig akad párja, remekművei mégsem formálódnak könyvvé, bár minden magyar ismeri azokat. A német már nem, az csak annyit biggyeszt hősi halálakor a veszteséglistára, hogy istentelen magyar. Ennyit számítottunk mi akkor a szomszédságban. Életművét csak a huszadik század közepén sikerült hitelesen összegyűjteni. Színdarabja véletlenül került elő a bécsi állami könyvtárból a hatvanas évek elején.

Mi vesztetett oda!

E sorok írója másutt már beszámolt róla, de ide kívánczok: 1958-ban egy pozsonyi levéltárban kutatván, a rokonszenvező hivatalnok egy régi papírosokkal teletömött fonott szakajtóra mutatott: mindjárt viszik a kazánházba elégetni, ő most ebédelni megy, kotorászhatok benne. Kotorásztam. Páratlan ritkaságú kéziratok között turkáltam. Meg is leltem a császári

udvar Bornemisza Péter ügyében küldött fenyegető leiratát Nagyszombat városához, azt még le tudtam másolni, a többi ment a tűzbe. Mi minden mehetett így veszendőbe!

De ne keseregjünk. Kérdés: tehetett-e volna bármit is a nemzet, vagy nevében valamelyik fia vagy lánya?

Ha a Habsburg-uralkodók bármelyike széles körű intézkedési, parancsolási joggal bíz meg egy rátermett magyar katonát: remélhető lett volna a siker. Voltak ilyenek. Például Forgách Simon (1527-1598). De az Ausztriai Háznak az ország területe csupán gyepüként szolgált, hogy fel fogja a török támadásait. Láthattuk ennek bizonyítékát V. Károly császár trükkös manővereiről szólván. (Buda, 1542.) Aztán 1566, Sziget és Gyula *egyszerre* történő elvesztése! Aztán a pénzért vásárolt békék. Bocskay István bámulatra méltó gyors sikerét az is magyarázza, hogy az iszlám-török hatalom már meggyengülten vergődött. Oda lehetett volna csapni. Bocskay csapott is: igaza van Szekfű Gyulának, amikor megállapítja: most már nem nekünk kellett a török védelme, hanem a töröknek a mi cselekvőerőnk. Ha nekünk akkor tengerünk van, mint Velencének, ahogyan azt az Anjouk és magyar híveik elképzelték!

Máig feldolgozatlan a bizonyíthatóan létezett, nem csupán érdekhátterű török-magyar „harcias rokonszenv” ténye. Segítene, ha egy név- és tárgymutatókat tartalmazó kötetben összegyűjténék Takáts Sándor elképesztően gazdag publikáció-tömegét. Napjainkban a legjobb idevágó tudományos munka Szakály Ferenc néhány könyve: *Magyar adóztatás a török hódoltságban* (1981); *Mezőváros és reformáció* (1995); *Magyar intézmények a török hódoltságban* (1997). Hogy a szultánok a császárokkal csak és kizárólag mint magyar királyokkal voltak hajlandók érintkezni és a hivatalos levelezés is csak magyarul folyhatott, az közismert. Ennek is a mélyére kellene nézni. Mintha Mátyás halála után az ország sorsát már-már szándékos nemtörődomséggel odadobó magyar nemzet (vagy egy része) ráunt volna a fenenagy önérzetű nyugati világra és megpróbálkozott volna belekóstolni a törökök főzte üstbe: mi lehet abban? Hátha köztük jobb lenne nekünk, mint a német császárt nyögni? Herczeg Ferencnek is lehetett ilyen gyanúja, mert *Fogyó hold* című regényében egy várkapitány azon morfondírozik, hát hiszen kénytelen ő bort inni, mert az itteni vizek... Csak lassacskán derül ki, hogy a várkapitány - török, házanépe és felesége pedig magyar. De hát ezek csak gondolatforgácsok, nyilván azt kellene szem előtt tartani, hogy a „török” fogalom mögött janicsárnak nevelt magyar, szerb, horvát, görög, oláh, meg ki tudja miféle ázsiai szerzet rejtőzik. E sorok írója már Kőszeg 1532-es ostromával kapcsolatban megírt és általános felhorkanást keltett soraiban jelezte, hogy Jurisics és a török vezér között régi ismeretség, mi több: barátság sejthető. (Balassit egyenest azzal rágalmazták, hogy török hitre tért.) De hát hiszen üssük fel a távbeszélő-névsort és számláljuk össze a Török családnevű előfizetőket...

Mindegy. Tény, hogy 1606-ban egy Berettyó parti, Körösök menti, tiszaháti, „hoháti” magyar, ahogyan Bocskay nevezte magát testamentumában, fogta magát és hajdúira meg a maradék néhány hazaszerető nagyúrra támaszkodva (Homonnai-Drugeth Bálint, kinek őse, mint tudjuk, I. Károlyt kísérte francia földről) megtette az első lépést a magyar függetlenség felé. Még a császárfiak is beletörődtek.

Marad az a kérdés, hogy miért nincs nálunk akkora kultusza Bocskaynak, mint Rákóczinak, vagy mint negyvennyolc hőseinek?

Miért csak Genfben hőse a szabadságnak és a reformációnak Bocskay István?

Tündér szerencsénk kénye hány-vet

Délibábok hősei

*Ez világ, mint egy kert, kit kőeső elvert,
Napról-napra veszten vész.*

(Rimay János, 1605)

Bocskay fényvillanásnyi rövidségű sikere megbolydította a császárok uralta hajdani Magyarország tespedni vágyó nyugalmát. Habsburg Mátyás főherceg, Rudolf császár öccse, ötvenegy éves fővel (egyazon évben született Bocskayval) javarészt magyar hajdúk élén megindult Prága felé és fegyverrel kényszerítette bátyját, a császárt a hatalom legalább részbeni átadására. Ami meg is történt. A dinasztia főhercegei belátták Mátyás igazát, a prágai várban elixírjeit kotyvasztó Rudolf keze alatt szétesni készült a birodalom. Mátyás magyar király lett, Rudolf megmaradt a csehek királyának. II. Mátyás pozsonyi koronázása nemzeti ünnepké vált, a templomot piros-fehér-zöld nemzeti színek borították - először történelmünkben. Bocskay kedvelt fővezérét, Homonnai Drugeth Bálintot II. Mátyás király országbíróvá nevezte ki, a nemrég még hűtlenségi perrel fenyegetett Illésházy István - szintén Bocskay bizalmasa - pedig nádor lett. Mátyás, a kisebbik fiú már huszonegy éves fővel a család rebellise volt, 1578-ban kicsikarta Hollandia főkormányzói tisztét, számtalan korszerű gazdaságpolitikai ötlettel állt elő, ezek gyakorlati megvalósítása azonban valahogy nem sikerült és Mátyás Linzbe vonult vissza afféle családi száműzetésbe. Hogy hosszabb távon mire vitte volna, nem tudjuk, mert 1619 márciusában, fáradtan és kedveszegetten meghalt. A dicsőség délibábját kergető II. Mátyást megkímélte a sors attól, hogy megtudja: a csehek német királyt választván maguknak, Bethlen Gáborral szöveterkeztek...

Bocskay diadalmas esztendejében iktári Bethlen Gábor a törökök védelmét élvezve (Báthori Gábor Bethlen feleségére támadt, mire Bethlen kardot rántott az erkölcsi gátakat nem ismerő fejedeleme) onnan buzdította Bocskayt. Bethlen a török emigrációban kivárta, hogy eljőjön az ő ideje, s miután a förtelmes életű Báthori Gábort Váradon meggyilkolták a hajdúk, a török szultán kinevezte Bethlent Erdély fejedelmévé. Bethlen Gábor jogos és megérdemelt tekintélyt vívott ki a nemzet történelmében, a csehországi válságot kihasználva három ízben is hadat viselt a császár ellen, a besztercebányai országgyűlés királlyá kiáltotta ki, amivel ő nem élt vissza, a nikolsburgi békében (1621. december 31.) az általa elfoglalt hét felvidéki vármegyét megszerezte és pénzigéretet kapott a végvári katonaság zsoldjára; ámde hol van ez Bocskay vívmányaitól! Ami a nemzet életét végig gondolni igyekvő gondolatforgácsaink közé inkább tartozik: annak megfontolása, hogy vajon mit használt mindez a nemzet egésze életének? A fegyverrel, vérrel megszerzett amúgy is magyar vármegyék Szent István óta, s ezekkel Bethlen Gábor, bármily kínos is kimondani: a török szolgálatában állván, a török birodalmat gyarapította. Nem biztos, hogy jobbra fordult a felvidéki magyarok sorsa, csak most éppen a katolikusokat üldözték... Azon sem tudunk maradéktalanul lelkesülni, hogy Bethlen a brandenburgi tartomány Hohenzollern családjából származó Katalint vette feleségül, akit utódává tétetett, udvariatlanabbul szólva *nevezett ki*. Egy Hohenzollernt, egy Habsburg helyett. Mit nyertünk ezzel? Katalin ugyan református volt, ámde Bethlen Gábor halála után katolizált, hogy egy katolikus német fejedelem hitvese lehessen.

De ne legyünk igazságtalanok. Tény ugyan, hogy a nemzet egysége változatlanul délibábként lebeg szemünk előtt, viszont Bethlen legalább államférfi volt, törökbarátságát hasznára tudta fordítani. Szekfü szerint Bethlen uralmának „megvan a népjóléti színezete”. Közismert a haza javát szolgáló, értelmes kapcsolata Pázmány Péterrel. Írók, tudósok, művészek, tanítók támogatása; tehetséges ifjak ösztöndíjakkal külföldre küldése; elvégre „Bethlen Gábor Erdélyt fel-emelte a legmagasabb fokra, melyet a porta még éppen csak eltűrhetett” - de hát tagadhatatlan, hogy „ahhoz képest” siker ez csupán.

Bethlen Gábor 1629 novemberében halt meg. Három, Habsburgok elleni háborúja sem vitte-hozta a nemzetet közelebb a könnyelműen elhajított egységhez. Sőt: éppen az elődeihez képest átgondoltabban, rendezettebb körülmények között kormányzott Erdély vált Bethlen uralkodásával *végleg önálló, bár hűbéres országgá*, hogy negyvennyolc és hatvanhét ellenére se maradjon a magyar haza elválaszthatatlan része. A románok éppoly könnyűszerrel, puskalövés nélkül vonultak be Erdélybe 1918 őszén, mint a törökök például Bethlen Gábor védelmére... Ez persze nem az ő hűtlenségük, ez Szulejmán szultán zseniális sakkhúzásának következménye, amikor a meghalt János király fiának, utódának egy meghatározott területet „ajándékozott”.

Történészeink általában örvendező elismeréssel írják, hogy Bethlent mennyire csudálták, elismerték ama „Nyugaton”, melynek ítéletétől mindig függni vágytunk. Ezzel szemben mit mondott az angol Jakab király, Stuart Mária fia:

„Magyarország belső viszálykodás miatt a keresztény világ legtermékenyebb és leg-szebb országából majdnem pusztasággá vált, gazdag városai vagy romba dőltek, vagy a barbárok hatalmába kerültek, a régi magyar dicsőség a török kegyetlensége által az emberek lelkéből és gondolataiból kitöröltetett.”

Imigyen szóla rólunk egy angol király, uralkodott 1603-1625. Bethlen Gábor, a józanul mérlegelő államférfi nyomába lépett I. Rákóczi György (1593-1648), ősi magyar főúri szokáshoz híven, saját vagyonának gyarapítását tekintette életcéljának, s ezt meg is valósította. A Szerencsen született ónodi várkapitány feleségül vette a sárospataki uradalom gazdag örökösnőjét, Lorántffy Zsuzsannát (1600-1660), s ezzel az ország leggazdagabb főurai közé emelkedett. A fanatikusan kálvinista fejedelem keményen fellépett az ószövetségi hitet szó szerint értelmező szombatos vagy zsidózó felekezet ellen, Bocskay egykori kancellárját, Péchi Simont le is csukatta, egyik per a másikat követte a szombatosok ellen, melyek persze egyebek mellett mindig vagyonek Kobzással jártak, Rákóczi György tehát tanult a császártól, aki a kálvinistákkal szemben járt el hasonló módon. Ő is vezetett hadjáratot a Habsburg császár ellen (1644. március-1645. szeptember; december 16.: „linzi béke”) hasztalan remélve, hogy a svédek segítik. A franciák is biztatták, 1639-ben Bisterfeld német református hittudóst, akit még Bethlen Gábor hívott Erdélybe, Párizsba küldte pénzt kérni a francia királytól. A délibábok kergetése származásos véget ért, a szultán hazaparancsolta az erdélyi fejedelem seregét. Ismét hiába folyt a vér, statisztaszerepet játszottunk a harmincéves háború végvonaglásában.

Rákóczi György fia, e néven a második, ez az önhitt kalandor a lengyel királyi trón megszerzését célzó háborújával játszotta el tekintélyét. 1657-ben X. Károly svéd királlyal szövetkezve Lengyelországba vezetett hadjáratot, eljutott Varsóig - ugyanekkor a lengyelek az őrizetlenül hagyott Vereckénél betörték hazánkba és fosztogattak, ahol tudtak. A svédek és a kozákok cserbenhagyták a fejedelmet, aki hazasietett Erdélybe, otthagyván hadvezérét, Kemény Jánost, akit a krími tatár kán vett őrizetbe és tartott fogva Bahcsiszerájban, nem tudom, működött-e akkor a nevezetes szökőkút... Mindezenközben magyarok tízezreit fogdosták össze a török-

tatár katonák, II. Rákóczi György pedig a számtalan csata egyikében szerzett sebesülésébe 1660. június hetedikén Váradon belehalt.

A nemzetet, született légyen egy magyar Erdélyben vagy a Dunántúlon, minderről nem kérdezi meg senki. A Cambridge-ben tanult Medgyesi Pál ad hangot a nemzet kétségbeesésének s inti, fenyegeti az ifjabb Rákóczi Györgyöt - aki emiatt el is üzi őt udvarából - először az idősb Rákóczi temetésén, 1649-ben:

„Veszedelmes tengerre szállasz, háborús habokhoz szokatlan hajóval, mely ellen nagyságod elméje s hatalma oh nem elég, nem elég!... Kiváltképpen amaz hízelkedő csalárdoktól magadat mint az tűztől, úgy oltalmazd, kegyelmes uram!”

Összesen hatszor jajdul fel, mindegyik könyvének „*A magyar nép jajja*” címet adva.

„Sok jajjokban és bánatos szívvel ejtett könnyhullatásokban merült és feneklett szegény igaz magyaroknak egynéhány kesergő siralmi, melyeket tétettek vala ez utóbban elmúlt nyolc, kilenc, de mindenek felett tavalyi (1657) esztendőkbéli kárvallási és romlási.”

Ennyire keserű hangot senki sem ütött meg a nemzet sorsát illetően, mint ez a Cambridge-ben tanult lelkes:

„Vagyon oly föld, mely a lakosokat kiokádja... mint e mi hajdan tejjel-mézzel folyó Pannóniánk, az eleinte nagy hírű-nevű, de ma már elcsondorlott, elbecsmellődött Magyarország. Mint a nagy vizeken egyik hab a másikat hajítja: aszerént úzte-kergette egyik nemzet a másikat... Végére a kegyetlen török is beütötte orrát és jobb részét édes lakóföldünknek elfoglalván, s maga alá holdoltatván, csak a galléra akadt kezünk között. Mégis nem veszi eszébe magát, hanem mindkét fülire bátran aluszik, örül, vigad, vendégeskedik, tombol, mintha semmi gondja nem volna. Nem győznek ezen a szomszéd nemzetbéli okos emberek eleget álmélnodni... Lengyelországba mint egy mészárszékre, úgy vonatánk.”

Még követi majd II. Rákóczi Györgyöt egy sor újabb kelet-magyarországi „vállalkozó” a fejedelmi székből, egyik alkalmatlanabb a másiknál, ám a szultánnak mindegy, számára minél rosszabbak a fejedelmek, annál jobb.

E délibábkergető, egyszersmind a gazdagodást, mint (egyedüli?) életcélt sohasem feledő fejedelmek között örökké tisztelő emlékezetünkben maradó ember: Lorántffy Zsuzsanna, idősb Rákóczi felesége és az ifjabbik szülőanyja. Napjait többnyire Sárospatakon töltötte, iskoláit, tudós pártfogoltjait és a szegény népet gyámolítva. Összegyűjtötte a Bibliából kijegyzetelt mondásokat, mondatokat, melyeket különösen kedvelt és tanulságosnak tartott, s ezeket Medgyesi Pál közreműködésével sajtó alá rendezte: *Mózes és az próféták... szentírásbéli győzhetetlen bizonságtétele. Az erdélyi fejedelemasszonytul Lorántffy Zsuzsannátul a szentírásnak gyakori olvasása között kiszedegettetett.* Gyulafehérvár, 1641.

Zsuzsanna asszony az 1200-as évek óta ismert Gömör megyei család utolsó férfi tagjának, Lorántffy Mihálynak († 1614) leánya. Sárospatakot Mihály szerezte meg 1608-ban zeleméri Kamarás Borbálával, Dobó Anna unokájával kötött házasságával.

Adózzunk mindig tisztelettel a nagyasszony emlékének!

Sors bona, nihil aliud

*Szerelmes Hazám, ha veszni nem akarsz,
Ésszel és okkal jársz*

(Pázmány Péter: Az böcsületes Bihar vármegyének, 1626)

*Szerencse énvelem is gyakorta mulat
Mind édeset, keserűt egyaránt mutat*

(Zrínyi Miklós: Szigeti veszedelem, 1651)

A Mohács utáni másfél évszázadban két államférfi szolgálta maradandó eredménnyel a visszanyerni vágyott haza és a hazát jelentő nyelv, tehát a nemzet ügyét: Pázmány Péter és Zrínyi Miklós.

Pázmány Péter, „az böcsületes Bihar vármegyének” szülötte, ősi nemesi család sarja, római tanulmányok és grazi tanárkodás után 1613-ban keltett országos feltűnést Pozsonyban ki-nyomtatott, *Kalauz* című hittudományi művével. Lelkes jezsuita térítő ténykedése és sikerei miatt (gazdag és befolyásos kálvinista főurak, asszonyok katolizáltak, átalakítván ezáltal is a társadalmi-politikai közvéleményt) sokan irigyelték és támadták. Emiatt 1614/15 fordulóján Rómában kihallgatást kért V. Pál pápától, aki, felismerve Pázmány képességeit, 1616-ban II. Mátyás király és az időközben elhunyt Forgách Ferenc érsek javaslatára esztergomi érsekké nevezte ki. Ettől kezdve Pázmány Péter fogalom. II. Ferdinánd császár tanácsadója, Bethlen Gábor fejedelem bizalmas levelező társa, író és hitszónok. Nagyszombatban, Esztergom török kézre kerülté óta az ideiglenes érseki székhelyen egyetemet alapít. Kiadja prédikációit, a magyar széppróza e remekeit. III. Orbán pápa bíborossá nevezi ki (1629); 1632-ben Rómában személyesen veheti át a bíborosi kalapot. 1637. március 19-én hal meg Pozsonyban, egy hónappal II. Ferdinánd császár és király után. Bethlen már rég halott. Egy korszak van elmúlóban.

Pázmány a harmincéves háború idején egyensúlyban tudta tartani a szétzilált ország egymásra uszított társadalmát. Ide-oda vonuló zsoldosok, az erdélyi fejedelmek becsvágyuk tüzelte háborúi között valamennyire, valamekkora lelki biztonságérzetet tudott nyújtani. Az udvarnál is közbe tudott lépni szélsőségek ellen vagy tapasztaltán.

„Szégyenlem, mikor az idegenek nemzetségünket nevetik. Én is szinte oly magyarnak tartom magamat, mint akárki; hazámnak, nemzetemnek böcsületit s csendességét szeretem. Noha most az sok hadak között megaprósodott (megfogyatkozott) az Pázmán nemzetség, de azt megbizoníthatom, hogy Szent István király idejétől fogva jószágos nemes emberek voltak az én eleim. Tartsa meg az Úristen nagyságodat minden jókkal.”

(Thurzó György nádorhoz, 1616. augusztus 20.)

„Az Úristen fölségedet az újesztendőben minden jókkal megáldja. Minthogy az visszavonó üdönek állapota magával hordozza az gyűlölködésre való okokat, felségedet kérem, hogy az elmúlt dolgokat feledékenységből hagyván, tartson engemet jóakarójának. Én is igyekezem azon, hogy az én vékony értékem és tehetségem szerint kedveskedjem mindenben felségednek, viszontagságod hasonló akaróját várva. 1622. január 10.”

(Újévi üdvözlőlevél Bethlen Gábornak)

„Vajha az Úristen az felséged szívét, és ezt az szüntelen való nyughatatlan törődését, elméjének és testének fáradozását más, alkalmatosb dolgokra fordította volna: bizony mind magának, s mind nemzetségének örök emlékezetre való dicsőséges hírt, nevet szerezhetett volna. De ezt is nagy kiváltképpen való Isten ostorárnak tarthatjuk, mellyel szegény hazánk sanyargattatik, hogy nemzetünk és vérünk ront és fogyat... Felséged eddig úgy viselte az magyar nemzethez magát, mintha ennek romlására emeltetett volna fejedelemségre. Gondolja meg felséged, ennyi sok rablásban és éhhel halásban fohász-kodó szegénységnek, ennyi sok ártatlan vérnek kioltása minemő vádolást téssen az Istennek igaz ítélőszéke előtt.”

(Bethlen Gáborhoz, 1626. november 24.)

„Nem kell uram a keresztyénségnek ilyen szép bástyáját, mint Erdély, pogánynak hagyni. Nem kell arra szoktatni senkit, hogy csak beszaladjon a törökhöz és mindjárt vajda legyen. Én ezt, amit kegyelmednek írok, az egész világ előtt meg merem mondani.”

(I. Rákóczi Györgynek, 1636. október 5.)

Pázmány tekintélyét bizonyítja, hogy ezt a kemény, őszinte, mégis jóindulatú hangot a két fejedelem mástól nem viselte volna el. 1636. december 26-án karácsonyi ajándékként küldte a református Rákóczi Györgynek frissen megjelent prédikációs kötetét.

„Ne restellje általolvasását. Azt hiszem, kegyelmed pápista prédikációt talám nem is hallott.”

Pázmány Péter hatása napjainkig kisugárzik. Írói nagyságát nem ebben a könyvben illik méltatni; álljon itt viszont a nagyszombati egyetem alapítólevelének szövege, Sík Sándor fordításában latinból:

„Mi Pázmány Péter, Isten kegyelméből a Szent Római Egyháznak bíborosa, az esztergomi főegyházmegye érseke és ugyanezen helynek örökös grófja, a magyar birodalom primása, az apostoli Szentszék született Követe, Főszekretárius és Kancellár és a Szentséges Császári és Királyi felség Belső Tanácsosa, stb.

Gyakran aggódva fontolgattuk magunkban, hogyan tudnánk a katolikus hitet Magyarországon elterjeszteni és a nemes magyar nemzet méltóságának is szolgálni. Minden más eszköznél előbbrevalónak tűnt föl előttünk, hogy Tudományos Egyetem emeltessék, ahol a harcias nemzet lelkülete megszeliüljön és az egyházkormányzásra és az állam szolgálatára alkalmas emberek képeztesse. Nem is hiányzott belőlünk sem a kedv, sem az igyekezet e dologra, de a haza szerencsétlensége és más sürgősen szükséges alapítások mindezideig visszatartottak, hogy kívánságunknak eleget tehessünk. Most azonban, minthogy - Isten áldásából, aki igyekeéseinket égi kegyelmével kísérte - némi anyagi eszközök állnak rendelkezésünkre, úgy látszik, tehetünk valamit, ha nem is éppen a dolog nagyságához, de mindenesetre a lesújtott haza helyzetéhez illőt. Elvégeztük azért a nagyon tisztelendő Vitelleschi atyával a Jézustársaság általános főnökeivel, hogy beleegyezzenek a jézustársasági atyák nagyszombati kollégiumában egyetem emelésébe és annak minden gondját és kormányzását a Társaságra vállalva, az alatt következő feltételekkel és módokon lássa el.

Midőn tehát a Generális atya az Isten dicsősége és a hit ügyének előmozdítása iránti buzgalmából ajánlatunkat az egész Társaság nevében elfogadta, mi is a már előbb meglelt és minden részében érintetlenül maradó nagyszombati kollégiumi alapítványon,

valamint azokon a jövedelmeken kívül, amelyeket a nagyszombati kollégium eddig bírt, Dobronoky György tisztelendő atyának, a jézustársaság nagyszombati kollégiuma rektorának, egyszersmindenkorra kezéhez szolgáltatunk 60 000 magyar forintot. Ezenfelül császári kötelezvényt adtunk át ugyanezen Rektor atya által a Társaságnak 40 000 forint folyósítandó összegről, hogy így egészen 100 000 forintnyi summa keletkezzék. Akarjuk tehát, hogy a Társaság először ezt az összeget Magyarországon kívül biztos helyen vagy hasznos javak vételére, vagy kamatoztatásra fordítsa úgy, hogy ezen összeg gyümölcseiből a kollégiumnak az iskolákkal együtt alapjaiból való felépítését siettetni és a szükséges professzorokat alkalmazni lehessen. Miután pedig a kollégium és iskolák számára szükséges épület megépült és az egész 100 000 forint tőke kamatra vagy javak vételére teljesen kihelyeztetett, azután annak kamataiból évenként 1000 forintot szegény tanulók ellátására kell fordítani az általunk Nagyszombatban emelt Szent Adalbert-otthonban (akkor is, ha a mondott otthon helyválttatás következtében más városba kerülne).

Ez a költség azonban, amint előre bocsátottuk, csak abban az esetben kötelezi a Társaságot, ha a mondott építkezések befejeződnek és ha a hátralevő 40 000 forintot is (mert egyedül ebből akarjuk ellátni a Szent Adalbert-otthont 1000 forint költséggel) Ő Császári Felségétől megkapják és kihelyezik. És ha idő multával, (ha Isten Magyarországot a török igtától megszabadítja), alkalmasabb város találkozna az Egyetem számára, szabadságában álljon a Társaságnak ezt a mi alapításunkat az Egyetemmel együtt máshová átvinni, úgy azonban, hogy az esztergomi egyházmegyén kívül ne kerüljön és a nagyszombati kollégiumnak előbbi alapítványa érintetlen maradjon. Ha pedig (amitől a kegyelmes Isten óvjon) az Egyetem Magyarországon nem állhatna fenn tovább, hanem külső vagy belső ellenség erőszakából megtörténne, hogy a Társaság atyái távoznának, és minden reménység elveszne hamaros visszatérésükre; ez esetben köteles legyen a Társaság a fentnevezett tőke kamatát és gyümölcseit Magyarországon kívül magyar kispapok használatára fordítani, úgy, hogy belőle papságra alkalmas ifjak neveltesse és kötelesek legyenek főllesztelésük után Magyarországra visszatérni.

Abban az esetben, ha a Társaság atyái távoznának Magyarországról, de reménység lenne, hogy csak néhány évig lesznek távol, azt akarjuk, hogy időközben az egész kamat megőriztessék a kollégium kárainak a visszatérés utáni jóvátételére (mert efféle mozgalmakban ilyenek be szoktak következni), vagy pedig az elköltöző személyek ellátására fordítsák a kamatpénzt. Ha pedig akárhány év eltelte után a Társaságnak ismét szabad lenne Magyarországra visszatérni és az Egyetemet folytatni, változatlan akarunk, hogy ha a kispap nevelés megszűnik, a tőlünk átruházott összeg gyümölcseit a Társaság atyái az Egyetem előbbi használatára fordítsák és az Egyetem folytatódjék. Köteles lesz a Társaság arra is, hogy Nagyszombatban még ebben az 1635. évben egy filozófiai kurzust kezdjen, a következő években pedig állandóan három filozófiai kurzus legyen etikával és matematikával együtt, a skolasztikus teológia két professzorával. Legyen azonkívül ezen az egyetemen egy Szentírás-magyarító tanár, egy professzora az Eseteknek, egy a Vitáknak, hasonlóképpen a szent nyelvnek és az akadémiai fokozatokra emelések a máshol szokott módon történjenek. Esztergomi érsek utódainknak és az érseki szék megüresedése idején az esztergomi káptalannak semmi más jogot nem akarunk ugyan engedélyezni ezen általunk emelt Egyetemet illetőleg, mint amit a közjog engedélyez az egyes helyek egyházi előjáróinak, mégis ugyanezen utódainknak és az érseki szék megüresedése idején az esztergomi káptalannak felhatalmazást adunk, hogy az ezen levelünkben meghatározott és a Társaság atyáitól elfogadott kötelezettségek szorgos betöltésén és teljesítésén örködjenek, sőt ez kötelességük is legyen. Kivéven

azonban mindenben a professzorok háborítatlanságát, kivéven még az előadások menetét és azt a módot, amelyet a Társaság, Institutiója szerint, az akadémiák kormányzásában használ.

Ugyancsak utódainknak és az érseki szék megüresedése idején az esztergomi káptalan-nak ezt az egyetemet melegen gondoskodásába ajánljuk és gyarapítását s előbbre vitelét nagy szeretettel szívükre kötjük. Végre amint mi mindezeket a katolikus hit előmozdításának tiszta és őszinte szándékából és a drága haza felemelésére tesszük, akként a jószágos Istent lelkünkől kérjük, vegye kegyelmesen a jóakarat ez áldozatának illatát és alapításunkra árásszon bőséges áldást, hogy az ő nagy Neve dicsérettessék és dicsőíttessék mindörökké.

Költ Pozsonyban, az Úrnak 1635. esztendejében, május 12-én.

*Pázmány Péter a Szentséges Római Egyház
presbiter bíborosa, esztergomi érsek s. k. ”*

A Grazban, Bécsben és a nagyszombati jezsuitáknál tanult, Rómát, Nápolyt, Firenzét, Velencét sorra látogatott, korán elárvult hadvezér, huszonhat évesen már tábornok, huszonnyolc évesen horvát bán Zrínyi Miklós (1620-1664) hadisikereivel és Bécsben, 1651-ben kinyomtatott költeményes-kötetével (*Adriai tengernek Syrénája*) a XVII. század közepétől kezdve országos hírnévnek örvendett. Költői méltatása nem feladatunk, itt most elég annyi, hogy mindmáig *a világ egyetlen sikeres hadvezére*, aki költőként klasszikussá magasztosult. Ide értve nemcsak a *Szigeti veszedelem*ként emlegetett hőskölteményt, hanem szerelmes verseit és epigrammáit is.

Zrínyi sorsában önmagunk, illetve a Mohács körüli, országvezetésre hivatott nemzedéknek bűnei miatti szükségszerű következményei torlódtak egymásra. Királyhű, katolikus, horvát mivoltát magától értetődő természetességgel egyesíti magyarságával, győz a törökön, gondoskodik a rábizottakról, tanul történelmünkől, ám de a császári-királyi udvar nem veszi őt komolyan, fölébe rak egy hadtudományával hengegő, kártékony fővezért (Montecuccoli), akinek katonái ugyan győzelmet vívnak ki a török ellen (Szentgotthárd, 1664), de aki mégis oly megalázó békét köt, mintha ronggyá verték volna. (Vasvár, 1664. augusztus 10.) Zrínyi számára ez a végső bizonyosság, hogy a császár nem támogatja a magyar ügyet, hazánkat egyenest romlásba kívánja dönteni. Időben mögötte van II. Rákóczi György szálnalmasbotrányos lengyelországi kudarca (1557), pedig Zrínyi nagyon sokat várt a fejedelemtől, bízva abban, hogy ketten megmentik a hazát.

Szövetkezni kezd a magyarországi és erdélyi békétlenekkel és kapcsolatot keres a franciákkal, akiknek pedig Buda 1541-es sorsát is köszönhetjük. A nagy plánumról túl sokan tudnak és fecsegnek. Hallgatni tudó bölcse bizalmasa Erdélyből a fiatal Bethlen Miklós. Bethlen az erdélyi fejedelemség nevében kihallgatásra jelentkezett XIV. Lajos udvarában, ahol Colbert-től száz arany „útiköltséget” kapott, a francia királytól pedig egy bizalmas üzenetet. Bethlen Németországon át tért haza, hogy Késmárkon találkozhasson Thököly Istvánnal (Imre atyjával) és Wesselényi nádorral, a „murányi Vénusz” zsába kínozza idős férjével. Az olvasó kitalálhatja, hogy mindez a Zrínyi halála után „Wesselényi-összeesküvésnek” elnevezett tragédia első felvonása. Őszre Bethlen Zrínyi Miklósnál bukkan fel; megbeszélések a tágabb Zrínyi-famíliával, Péterrel és feleségével, Frangepán Katával. Be van avatva lányuk, Zrínyi Ilona is.

Zrínyi 1664. november tizennyolcadikán vadászni indult; kocsijából egy erdő szélén kiszállva, arra kérte társait, így Bethlen Miklóst, hogy várják meg. Rövid idő múlva híre jött, hogy a

grótot halálra sebezte egy vadkan. A rögtönzött hordágyon a kocsihoz vitt Zrínyi haláltusájának Bethlen Miklós személyes tanúja volt. Kétségtelen, hogy az augusztusi vasvári béke botránya készítette Zrínyit a cselekvésre, arra, hogy az ország sorsát kezébe vegye. Terveiről csak ennyit sejtünk, az viszont bizonyos, hogy végrehajtásához nem fogott volna akkora hűhós-pletykás majd-én-megmutatom hetvenkedéssel, mint kivégzett társai és hívei, az (ezúttal jogosan) békétlenek. Feltűnő, hogy Bethlen Zrínyi halála után azonnal útra kelt és meg sem állt Velencéig, ahol a dózse embereivel tanácskozott, értesítvén őket a halálesetről. Ezután nyomban a Frangepán-Zrínyi birtokok egyik központjába, Buccariba hajózik át (ma: Bakar, Fiume-Rijekától délre) Zrínyi Péterné Frangepán Katához és lányához, Zrínyi Ilonához. Innen indul Csáktornyára, értesül, hogy Zrínyi Miklóst már eltemették. Erre száguld északra Thökölyhez, aztán Murány várába, Wesselényihez.

„Akkor forraltattak ennek a mai napig (vagyis az 1700-as évek elejéig) tartó nehéz dolognak munkái”... a titkos levelezés „az én kezemen forgott”. Ámde „a bécsi udvar Wesselényi palatinus halála után megtudott mindent”.

A bécsi udvar tudomásul vette Zrínyi Miklós halálát, viszont a müncheni bajor fejedelem ünnepi gyászmisén emlékezett meg róla, a gyászbeszédet ki is nyomtatták... Még Angliában is kiadtak róla egy életrajzot!

Hogy miként alakultak a Zrínyi halála utáni „nehéz dolognak munkái” (Bethlen Miklós), erről később elmélkedünk.

Most maradjunk Zrínyinél, aki Hunyadi Mátyás után az első királynak termett, ország-egyesítésre alkalmas, kiváló tehetségű katona, akinek hadászati és harcászati írói munkássága felér egy Clausewitz műveivel. A *Tábori kis tracta*, a *Vitéz hadnagy*, a *Centuriák*, a *Ne bántsát a magyart! A török áfium ellen való orvosság* alapművek, melyeket bár tanult volna meg emlékezetből minden magyar, valamivel könnyebb lenne sorsunk. Tacitus olvasásakor följegyzett *Aphorismák* utolsó, 128. darabja végződik e gyakran idézett mondattal - amit aztán a *Török áfium...* mottójául is választ -: „*Kévánom az Istentől az jó szerencsét és semmi mást. Sors bona, nihil aliud. Finis.*” Vajon megadatott-e neki és nekünk a sors bona? Neki talán igen, mert csak borzadva gondolhatunk öccse sorsára, a vesztőhelyre; nekünk azonban semmiképpen, bár minket jórészt a magunk hibájából került el a jó szerencse. Már csak azért is észben kell ezt tartanunk, mert fia, az apja halálakor két éves Ádám a császár ezredeseként harcolt az ország töröktől felszabadításáért, a szerémségi szalánkeméni csatában halt hősi halált 1691. augusztus tizenkilencedikén. Tehát ő nem tartozott Thököly kurucjaihoz. (Vajon tudta-e, hogy unokafivére, János, Zrínyi Péter fia Kufstein börtönében sínylődött, amíg 1703-ban a halál meg nem váltotta?)

A magyar nemzet életrajzának felvázolásához elhagyhatatlan fontosságú a *Mátyás király életéről való elmélkedések* című tanulmány, mely műfaját tekintve is első irodalmunk történetében (1657). Mátyás uralkodói erényeit és hibáit végiggondolva, a maga korára vonatkozólag von le megszívlelendő tanulságokat. „Csupán a religio titulus alatt rámenni valamely szomszédunkra vagy keresztyén fejedelemre, nem hiszem, hogy sem Isten előtt volna ez az ok kedves, sem emberek előtt elegendő.” Félreérthetetlen célzás a harmincéves háborúra és a maga kora Magyarországnak helyzetére. Gyakran tér vissza arra a megfigyelésre, hogy Mátyás mindig „meg tudta választani az alkalmas időket”, bármibe fogott is. Elemzi a Szabács körüli harcokat, Mátyás taktikáját és sikerének okát; bírálja Szilágyi Mihály elfogatását; „bizony nagy mocskok a háládatlanság, a királyi paláston sok szépséget sötétít be.” Újra meg újra kitér a maga korának eseményeire, bírálja a bécsi udvart és saját főúri kortársait. Elkésérítő, hogy ez a nagyszerű ember az eredetileg papnak szánt, nyápic I. Lipót nevében kormányzó, mondhatni uralkodó Weikard von Auersperg (1615-1677) köré csoportosult

„civil” udvari klikk által kedvezményezett Montecuccoli vetélytársaként vergődött. (Montecuccoli is írt hadtudományi értekezéseket.) A sors kegyetlen tréfája, hogy míg Zrínyiék a francia királynál tudakozódnak-konspirálnak, addig Auersperg ugyanezt teszi, de eredményesen, mert neki sikerült megegyezni a megürült spanyol trón Habsburg-érdekű betöltésének ügyében. Ez is mutatja, mennyire csupán játékszerei voltunk a francia kormányoknak. (Más kérdés, hogy a bécsi cselszövők Weikard von Auersperget is feljelentették a franciákkal való cimborálás miatt. Halálra ítélték, Lipót azonban megkegyelmezett és élni hagyta a birtokaira visszavonult férfiút.)

Vigasztalan gondolat, hogy Zrínyi Miklós és kivégzett öccse személyében gyakorlatilag véget ért a Szent László óta zavartalan, mondhatni testvéri együttélés-együttérzés horvátok és magyarok között. Zrínyi Miklós Szent Lászlóról, mint Horvátország védőszentjéről emlékezett meg diákként írott dolgozatában (megjelent Wien, 1634.), öccse, Péter horvátra fordította a Szigeti veszedelmet és életét adta Magyarorszáért - aztán ez is elromlott, hogy 1848 őszén, Bécs alattomos felbujtására, mint ellenségek álljunk egymással szemben...

„Ha megfelelő segítséget kapott volna a nagyravágyásának összeomlása miatt végső kétségbeesésbe sodort II. Rákóczi György fejedelem, noha meggondolatlanul cselekedett, nem heverne most Magyarország ebben a kétségbeesett helyzetben, nem nyögne török iga alatt Várad, annyi szent királynak temetkezőhelye”, írta 1662-ben Montecuccolinak. „Nem tagadom, hogy kevés magyar ismeri a haditudományt... de azért biztosíthatlak, hogy egyetlen magyar kapitány sincs Magyarországon, aki azt a derék hadsereget, amely reád van bízva, olyan tehetetlenül engedte volna elpusztulni. Mi, magyarok csakugyan nem ismerjük a háború halogatásának művészetét, azt, hogy büntetlenül engedjük garázdálkodni az ellenséget, hogy inkább engedjük elpusztulni a hazát, mint a hadsereget, csak hogy pénzt harácsoljunk háború ürügyén.”

Kemény vádak, kemény mondatok. De mindez lepergett Montecuccoliról. Ő már azon törte a fejét, miként lehetne végképp kiirtani Magyarországot. Meg is fogalmazta erre vonatkozó javaslatát. Zrínyi Miklós akkor már nem élt. Sőt, már az a Magyarország sem élt, amelynek feltámadásában ő még bízott.

Iszonyú bizonytalanságok feszülhetetlen labirintusában

*Ímé kiáltok, ímé üvöltök: hallj meg engem,
élő magyar, ihon a veszedelem, ihon az
emésztő tűz.*

(Zrínyi Miklós: Török áfium, 1660)

Zrínyi halála után száguldva követték egymást az események. A Mohács előtti és utáni tétovázások, téves döntések, az ország helyzetének és szerepének félreismerése, egy török hódoltsági terület államháztartásának erőtlenítése, a megszűnt magyar állam harci gyakorlatereppé züllesztése, a Török Birodalom rohamos kimerülése és erővesztése kártyavárként döntötte össze a valamikori magyar állam roskadozó épületét, maga alá temetve mindazt, ami a nemzetből megmaradt. Pázmány Péter profetikus szavaival iszonyú bizonytalanságok feszülhetetlen labirintusába keveredve bolyongtunk.

Zrínyi Péter, bátyja örökébe lépve, tovább szervezkedett. Lányát, Ilonát férjhez adta I. Rákóczi Ferenchez, akinek gazdag és erélyes anyja, Báthori Zsófia, Zrínyi Péterné Frangepán Katával szövetkezve igyekezett menteni a menthetőt (1666. március). Wesselényi nádor, Nádasdy Ferenc országbíró, Zrínyi Péter horvát bán a felső-magyarországi Stubnyán (Turóc vármegye) szövetséget kötöttek, amelyet Bécsben még papírra is vetettek. Csatlakozott hozzájuk Apafi Mihály erdélyi fejedelem. Mint említettük, Bethlen Miklós afféle közvetítőként jött-ment. Talán nem is akartak titokban szervezkedni, vagy elügyetlenkedték a dolgot, mindenesetre lassacskán az egész ország tudta, hogy valami készül. Wesselényi nádor március végén meghalt, a mozgolódás ezzel sokak szerint elveszítette törvényesnek képzelhető jellegét; Szenté Bálint ítélőmester Bécsben feljelentette a szervezkedőket. Ugyanígy cselekedett Iványi Fekete László, az elhunyt Wesselényi bizalmasa, aki az amúgy is ijedős Szelepcsényi György esztergomi érseket tájékoztatta, végül pedig Wesselényi özvegye, Széchy Mária fecsegett Bory Mihálynak és gróf Johann Roth császári biztosnak. Eleinte az udvar se vette komolyan az örökös elégedetlenkedőknek ismert magyarok mozgolódását, 1670. március 19-én azonban az udvari titkos tanács elhatározta a szervezkedés kíméletlen elfojtását.

Április tizedikén I. Rákóczi Ferenc elfogatta Rüdiger Starhemberg tokaji kapitányt, ami jeladás volt (vagy lehetett) egy felkelésre.

Három nap múlva, április tizenharmadikán Spankau császári tábornok behatolt Csáktornyára és letartóztatta az ugyanekkor Frangepán Ferencsel együtt Bécsben tartózkodó Zrínyi Péter feleségét, Frangepán Katát. (Miklós özvegye, Löbl Zsófia gyermekeivel együtt férje halála után elköltözött Csáktornyárról, őt nem is avatták be a tervekbe.) Bécsben természetesen Zrínyi Pétert és Kata fivérét, Frangepán Ferencet is letartóztatták. Frangepán a fogságban Molière: George Dandin című komédiáját fordította. I. Rákóczi Ferencet anyja, Báthori Zsófia, az utolsó somlyai Báthorinak, Andrásnak és egy lengyel nemesasszonynak leánya pénzért „kiváltotta” Johann Spork tábornoktól, maga Rákóczi pedig bezárkózott a munkácsi várba.

Nagyszabású letartóztatási hullám kezdődött, szeptember kilencedikén rottendorfi kastélyában Nádasdy Ferencet is rabul ejtették. Ellene egy Lipót császárt bíráló, kéziratot röpirata, *Oratio* címen, volt a fő vádpont. Thököly Istvánt is el akarták fogni, ő azonban bezárkózott Árva várába, ahol december negyedikén meghalt. Fia, Imre Erdélybe szökött. Johann Rottal gróf

bíró december elején kezdte meg a kihallgatásokat. Összesen kettőszázharminc vádlottat „gyűjtöttek be.”

1671. április harmincadikán Bécsújhelyt (Wienerneustadt) kivégezték Zrínyit és Frangepánt, Bécsben pedig Nádasdy Ferencet, valamint Pozsonyban Bónis Ferenc felvidéki birtokos nemest.

Az ítélet vagyonekobzással járt, ily módon a bécsi udvar, illetve a Habsburg-uralkodóház felmérhetetlen vagyonhoz jutott.

Frangepán Katát egy grazi zárdába internálták, ahol elméje elborult. Fiukat, Zrínyi Jánost Anton Gnade néven közkatonává sorozták, s mivel ez ellen tiltakozott, a kufsteini börtönbe csukták. Ott is halt meg.

Innen kezdve végeláthatatlan sorban követték egymást a hűtlenségi vádak, perek, bebörtönzések, kivégzések, főleg vagyonszerzési céllal. 1674-ben Pozsonyban református lelkészeket gyűjtöttek egybe, hogy katolikus hitre „térítsék” őket; negyvenkettejüket eretnokség címén gályarabságra ítélték, akiket azonban Ruyter holland tengernagy 1676 februárjában Nápoly közelében kiszabadított. A prédikátorok szabályos sajtóértekezleten számoltak be üldözésükről, miből világbotrány lett, a Habsburg-dinasztia persze nem bukott bele. A szakadatlan üldözések átmenetileg utolsó mozzanataként Caraffa császári tábornok Eperjes városában kivégeztetett tizenhat gazdag polgárt.

Közben Thököly hol Erdély bábfejedelmeivel, hol a törökkel szövetkezve szervezte a kurucnak nevezett bujdosók, szolgálatból elzavart végvári katonák, munkát nem kapott hajdúk, birtokuktól megfosztott köznemesek, kóborló zsoldosok által kirabolt parasztok harci seregét. Thököly Imre 1682 júniusában Munkácson feleségül vette a megözvegyült Zrínyi Ilonát, aki elhalt férjétől, I. Rákóczi Ferencről született két gyermekét, Juliannát és Ferencet Munkácson nevelte. A császári hadak ostrom alá fogták a várat, Zrínyi Ilona azonban keményen védekezett.

Mindezzel időrendi párhuzamosságban kiújult a török háború, a szultán serege 1683 júliusában Bécset ostromolta, Lipót császár Linzbe menekült. A szultán parancsára Thököly, sőt Apafi Mihály erdélyi fejedelem is csatlakozott a Bécset ostromló török sereghez, minek következtében a török hadat szeptember tizenkettedikén megfutamított császári hadsereg és a nyugati közvélemény mély megvetéssel nyilatkozott rólunk, magyarokról, mint a keresztény hit árulóiról...

Előadhatnánk a magát önállónak képzelte Erdélynek, mint államnak végvonaglását, egymásra acsarkodó fejedelmek, vezetők és feleségeik ügyeit, kivégzéseket, árulásokat, ide-oda pártolásokat, a pizsokba süllyedt valaha tiszta városokat-falvakat, a Habsburg Birodalomhoz (nem a Magyar Királysághoz!) csatolt Erdély kormányzatát, Bethlen Miklós, az emlékiratszerző kancellár meghurcolását és hosszú fogságát, de gondolatmenetünket ez az eseménytörténeti szempont most nem foglalkoztatja, mert úgyse fordult semmi jobbra.

A megdöbbenő, hogy míg az imént előadtak: kivégzések, üldözések zajlanak, addig javában és sikerrel folyt az ország hön óhajtott felszabadítása a megrokkant Török Birodalom uralma alól.

1686. szeptember másodika: Buda visszafoglalása. Hol maradt az örömnünnep, az ujjongás? Az eperjesi vérpad tizenhat áldozata miatt maradt el (1687), a Munkácsot védelmező Zrínyi Ilona katonáinak halálhörgése nyomta el (a hős asszony 1688-ban adja fel a várat, melyet tehát a Budát elfoglaló csapatok sem tudtak két éven át kézre keríteni!), a nyomorba taszított Erdély panasza miatt nem örvendhetett senki, a panaszíratot kinyomtató Bethlen Miklós három

császár fogságát szenvedni végig, különben is a „felszabadítók” meghódított *ellenséges földnek tekinténék Magyarországot*, raboltak, fosztogattak, gyilkoltak, pusztítottak. A nápolyi születésű Caraffa tábornok „Debrecen városával csak pénzben ezernyolcszáz forintot fizettetett ki, katonái házról-házra járva, barbár kínzások közt vallatták a debreceni polgárokat, hol tartják a pénzt és az élelmet” (Szekfü). Még az alázatosan császárhű Esterházy nádor is azt kérdezte öfelségétől, hogy „mi haszna lesz annak, ha felséged elhagyott erdők és hegyek fölött fog uralkodni?”.

Aztán az udvarhoz benyújtott javaslatok tömege: miként kellene a magyarokat végképp elnyomorítani? Montecuccoli is pályázott, de a nyertes Kollonich Lipót főpap lett. A meghódított földet a császárnak osztrák, német, cseh, szlovák híveinek, főnemessé előléptetett, hatalmas földbirtokokkal jutalmazott új arisztokratáknak kell adnia, akik a kipusztult magyarság helyébe szerb, horvát, szlovák, román, német munkaerőt telepítenek.

II. Rákóczi Ferencet, akit elszakítottak édesanyjától, egy csehországi jezsuita nevelőintézetbe dugják, ott kiválóan tanul és sikerül elhitetnie, hogy megjavult és a császár hű alattvalója lett. Felnővén, visszakapja birtokait, 1700-ban már Magyarországon van, az itthon tapasztalt rémségek hatására kapcsolatot keres a császár ellenségével, XIV. Lajos francia királlyal, persze kiderül, lecsukják, ugyanoda, ahol Zrínyi és Frangepán is szenvedett; megszökik, Lengyelországba menekül. Innen indul 1703 júniusában vissza Magyarországra, hogy fegyvert fogjon az elnyomók ellen, akik immár nem a törökök, hanem a magukat felszabadítónak nevező császáriak és az új arisztokrácia.

Így történhetett, hogy aki megmaradt a magyar nemzetből, hajdúk, végvárakból elcsapott katonák, üldözöttek és kiraboltak, a teljes egészében még fel sem szabadított Magyarországon szabadságharcot kezdtek Rákóczi Ferenc és a kíséretében lévő Bercsényi Miklós vezetésével. A török háború hivatalosan 1699. január 26-án a karlócai békével ért véget, mert 1697. szeptember tizenegyedikén Prinz Eugén Zentánál tönkre verte a maradék török sereget. Az egykori temesi bánságot, Temesvárral együtt, majd csak 1718 nyarán kapja vissza a Magyar Királyság. A kivérzett országban akkora az elkeseredés, hogy a megmaradt magyarok vállalják a harcot és váltakozó szerencsével küzdenek 1711 nyaráig, amikor a Szatmár megyei Majténynál tizenkétezer kuruc katona Károlyi Sándor parancsnoksága alatt leteszi a fegyvert a császár tábornokai előtt.

1704 januárjában, Nagyszombat városában bocsátja ki Rákóczi híres latin nyelvű kiáltványát, a *Recrudescent* szóval kezdődő indokolást, miért fogott fegyvert a magyar szabadságért. A franciák ekkor már Bécs közelében állnak, Rákóczi pedig meghódította az ország északi és részben nyugati felét.

Ezután néhány éven át váltakozó szerencsével folyik a függetlenségi háború. A kuruc győzelmek majdnem mindig összefüggenek ugyanakkori francia-bajor győzelmekkel. 1708-tól pedig - amikor a franciák nemcsak Ausztria területén, illetve szomszédságában szenvednek súlyos vereséget a császár segítségére siető Churchill-Marlborough angol hadvezértől, mint már 1704 júliusában, hanem a távoli Flandriában is megsemmisítő csapást mér rájuk a császári haderő (1708 nyara) -, tehát ekkortól kezdve a kurucok csillaga lealkonyul. A hanyatlás az 1711-es fegyverletételig tart.

Dicső csaták ismertetése helyett most arra érdemes figyelmünket összpontosítani, hogy az agyonvérzett, fáradt, kifosztott magyar lakosság mindvégig lelkesen támogatta Rákóczit, aki átgondolt, hosszú távú intézkedésekkel igyekezett az ország közigazgatási-gazdasági viszonyait rendbe hozni. Kormányát szenátusnak nevezte, ennek elnökévé Bercsényi Miklóst tette

meg. Titkára Ráday Pál volt, tábornokainak névsora közismert. Hírlapot indított, könyveket adott ki, gyárakat és termelő üzemeket létesített.

1705-ben vezérlő fejedelemmé választották, 1707. május elsején Ónod mezővárosban az országgyűlés kimondja a Habsburg-ház trónfosztását. Rákóczi ezzel kapcsolatban *Emlékiratá-*ban áttekinti a magyar történelmet; elemzésében sok helyütt emlékeztet Zrínyi elemzéseire. Kifejti, hogy a császári ház olyan reménytelen helyzetbe taszította az országot, hogy ennél már minden csak jobb lehet. „Az osztrák féktelensége büntetlenül dühöngött az ország minden rendje ellen.”

Ezt az ónodi trónfosztást két érdekes esemény előzte meg, melyekről viszonylag ritkán esik szó. Egyik, hogy 1706-ban Bottyán és Esterházy Antal kuruc tábornokok hadai már Ausztriában portyáztak; a másik, hogy ekkor és ezért a császár Rákóczinét követségbe küldi a fejedelemhez. A kíséret, a császári tanácsosok hada fél éven át tárgyal Rákóczival. A fejedelem fontos információkat kaphatott feleségétől, mert az asszony 1707. január 30-án nem tért vissza Bécsbe, hanem XII. Károly svéd királyhoz szökött Poroszországba, majd onnan Lengyelországba és Rákóczi *ezt követően*, 1707 májusában járult hozzá a trónfosztás kimondásához.

Az 1708. augusztus harmadiki súlyos trencsényi vereség, amikor maga a fejedelem is megsebesült, az utolsó felvonás nyitányának tekinthető. Sorra hagyják el hitüket vesztett hadvezérei: Ocskay, Bezerédi; meghal Bottyán János és, tisztázatlan körülmények között, talán gyilkosság áldozataként, Esze Tamás. Rákóczi 1711. február 21-én végleg elhagyja az országot és tábornokára, Károlyi Sándorra bízta: cselekedjék legjobb belátása szerint. Károlyi úgy cselekszik, ahogyan az adott helyzetben egyedül ésszerű: Szatmárban békét köt, a maradék kuruc sereg pedig a majtényi síkon, 1711. május elsején leteszi a fegyvert.

Rákóczi Ferenc nem tér többé vissza hazájába, lengyel, francia emigrációs évek után Törökországban települ meg s ott éri a halál.

A magyar nemzet életrajzáról elmélkedve, számunkra most néhány tanulság érdekes.

A Habsburg-udvar kívárta, amíg a magyar lakosság annyira kivérzik, hogy a visszanyert terület úgyszólván üres legyen, ahová a maga embereit telepítheti. A magyarok eljátszották (verwírt) jogukat az általuk megvédeni nem tudott területhez, ezek fölött tehát a dinasztia szabadon rendelkezik.

A szultánok hódította terület egyik részéből látszatállamul meghagyott rész nem csatolandó vissza a hajdani Magyar Királysághoz, hanem a „felszabadítás” után is külön tartományként kezelendő (Erdély).

A birodalom igazgatásának fontos döntéseket hozó testületeiben magyarok nem alkalmazhatók.

Horvátország, de Szlavónia is külön választandó, a Temesköz, Bácska és a Szerémség mint határörkörzet közvetlenül Bécs irányítása alá tartozzon.

Püspökök, érsekek osztrák, német vagy szláv önérzetű és elkötelezettségű férfiak legyenek.

A megyei önkormányzatok ne szerveződjenek újjá a Szent István-i formában és feltételek alapján.

A bécsi udvarnál külön kancellária kezelje a magyar ügyeket, ezeket se irányítsák magyarok.

A felszabadításnak nevezett, valójában a dinasztia számára területszerző háborúk pusztításai következetesen a hosszú török uralom rovására írandók. Valójában a török hatalom lénye-

gesen kevesebbet pusztított, mint az 1680-as évektől a karlócai békéig terjedő két évtizedben a Habsburg-hatalom zsoldosai. „A felszabadító hadjáratok végtelen nyomort hoztak a magyarságra. Magyar akarat nincs többé.” (Szekfü). Maga Kollonich Lipót is megállapítja hírhedt irományában, hogy a hadiadó úgy szabályozandó, hogy a lakosság megélhetése azért biztosíttassék. Egész falvak népe menekül a szabadságot hozó katonaság elől, s örökre eltűnik az erdőkben, megfagy vagy éhenhal. Johann Nicolas Flämitzer hadbíró Würzburgban, 1688-ban kiadott könyvében írja, hogy a magyarság ilyen mértékű kirablása a hatalom szempontjából is értelmetlen és terméketlen. „A zsoldosok arcátlan önkényének példáival könyveket lehetne megtölteni.”

A császárt híven szolgáló néhány magyar főrangú család nagy birtokterületekkel gyarapíthatta amúgy is jelentős vagyonát. „A legnagyobb birtokszerző a legnagyobb politikai hatalom tulajdonosa volt, Esterházy Pál nádor”, ő a kivégzett Nádasdy Ferenc birtokait kapta meg.

Ezek a körülmények magyarázzák, hogy miért éppen a felszabadítás győzelmi pillanataiban robbant ki a kuruc felkelés, miért állt élükre a vagyonos Rákóczi Ferenc, miért állt át hozzájuk például Bottyán János császári tábornok, aki addig a Rajna táján vagy Itáliában harcolt. *Nem volt a magyarságnak vesztenivalója.*

Megint csak a régi igazságot ismételhetjük: a nemzetet a nyelve őrizte meg, a költészetben és a költészettel is. A jobbára kéziratban fennmaradt és énekelve terjedt kuruc költészet nemzetfenntartó erővé vált, nem először és nem is utoljára.

*Veszni tért kis hazánk, forgasz mely sok kockán
Hány felé vetett már az szerencse sarkán!
Hol egy ellenségnek, hol másnak vagy markán
Régi szép épséged mely miatt áll csonkán.*

Gyöngyösi Istvánnak ez a botladozó fogalmazású mélabúja hangzott fel akkor boroskupákkal koccintgató „négy-öt összehajoló magyar” ajkán...

Árpád vére miként fajul

A Géza fejedelem alapozta és Szent István megalkotta Magyarország, az Árpád-nemzetség állama tehát megszűnt, immár feltámaszthatatlanul összeomlott.

Ha a leányágot is figyelembe vesszük, a honfoglalástól számítva fél évezreden át, István királytól pedig négyszáz esztendeig virágzott. Nagy hatalom volt, a nyugati és a keleti kereszténység, Róma és Bizánc között betöltötte hivatását.

Nagy Lajos, illetve Mária királyok után egy német-római császár magyar királlyá választott (megtett?) fia, élete végén maga is császár: Zsigmond könyörtelen erőszakkal térítette Magyarországot a német állam- és érdekcsoportosulás irányába, három évtizeden át irtva a nemzet tengeri tájékozódású felét-harmadát és erőszakosan (inkvizíció) akadályozva a Szent-írás anyanyelvű használatát.

Zsigmond a nemzet megkérdése nélkül egy Habsburg-ivadékot jelölt ki és tett utódává. A nagy kiterjedésű birtokokat szerzett, saját kiskirályságát az addig egységes magyar állam érdekei fölé helyező főnemesség Hunyadi Mátyás kemény következetességű, általuk átmenetinek tekintett uralma után a leggyengébb, tehát számukra legelőnyösebb, lengyel-litván születésű cseh királyt választotta maga mellé. Az ország vezetői a fenyegető gyorsasággal terjeszkedő, mohamedán hitű Török Birodalomról szinte tudomást sem véve, az európai fejlődés eredményeit elhanyagolva, öngyilkos fatalizmussal várták végétüket. Az állam belehullott a maga ásta sírba.

A Mohács után megválasztott és megkoronázott király francia ösztönzésre a leküzdhetetlenül erősnek érzett török hatalommal remélt szövetkezni. Kormányára holtá után Budát, a fővárost feltehetően jóhiszeműen, a szultán kezére adta.

Az alighanem legtehetségesebb török szultán, Szulejmán, előrelátó ravaszsággal látszólag meghagyta az országnak délkeleti csücskét, Erdélyt, melynek vajdáit mindig a szultánok nevezték ki, azok viszont fejedelemnek mondván önmagukat, a törökök helyett is véreztek, a császár védelme alá szorult magyarokat is irtva. Ama nyugati országrész nagyurait, szám szerint talán két tucatot, Mohács után a császár köpenyével takaróztak, őt választván királyuknak. A császár időnként hadijátékokat szervezett, hogy a jó magyarok elhiggyék: segítene rajtuk, ha sikerülne. De nem sikerült. Se 1542-ben, se 1566-ban, se később.

Mohácstól számítva százkilencvenkét év - két évszázad! - után, 1718-ban a császár zsoldosai a hanyatló török hatalom által 1683-ban megtámadott Bécs védelmében megindult, harmincöt esztendőn át dúló küzdelemben megszerezték az egész történelmi Magyarország területét, de oly brutális kegyetlenséggel hódították meg az ellenséges területként kezelt magyar földet, hogy a felszabadító harcoknak nevezett fegyveres küzdelem, sőt öldöklés során a magyar nemzet nemhogy örült volna, hanem szabadságharcot vívott kíméletlen „felszabadítói” ellen. Természetesen ez is, Rákóczi küzdelme, elbukott. Pedig őt is hitegették a franciák, mint már János királyt, sőt Zrínyi Miklóst.

A meghódított terület, bár a királynak is nevezett (mert a Szent Koronával mindig megkoronázott) császár nem állította vissza az 1526-ban elbukott állam egységét, a birodalom elvileg Magyar Királyságnak nevezett részévé vált. Erdély külön kezelt terület maradt - „Erdélynek más az alkotmánya”, mondogatták maguk az erdélyiek is - ugyanígy a Temesi bánság, a Szerémség és Szlavónia: ezek katonai határörkörzetekké nyilvánítottak. Tehát az sem számított Magyarországnak, és milyen tanulságos, hogy Hitler 1941-ben a Tisza Szeged alatti bal partját, Temesváron is túlnyúlva *Prinz Eugen Gau* néven a német birodalom hatalma alá vonta!

Az 1720-as népszámlálás adatai szerint a Hunyadi Mátyás király uralkodásakor *négymilliónyi* lakosságú Magyarországnak népessége *egymillió-hétszázhetvenezer* lakosra csökkent. A bécsi udvar nem számította ide Erdélyt (akkor: nyolcszázezer lakos) és a határőrvidék létszámát. Az egymillió-hétszázezer lakos legtöbbször az ezerhétszáz éves letelepedés óta fokozatosan betelepült német, szlovák, horvát, román nemzetiségű. A magyar népesség kipusztult. Az Alföldön száz kilométeres távolságokat tehetett meg az utazó, hogy akár egy lélekre is akadhatott volna.

Viszont már 1715-re kettőszázötven idegen honos „főúr”: tábornok, hadseregszállító, élelmes ügynök és udvari kegyenc kapott ajándékba óriási földterületeket, amelyeket német és szlovák telepésekkel népesítettek be, ezeket ügynökeik nyomtatott plakátokkal toborozták például a francia-német háborúk miatt sokat szenvedett Rajna-vidéki lakosság között. A kettőszázötven új arisztokrata között ilyen neveket találunk, mint: Grassalkovich, Harruckern, Kaunitz, Pallavicini, Pejachevich, Schlick, Starhemberg, Trautson... Őshonos, vagy akár János király idején megtelepült nagybirtokos főnemes nem maradt. Kipusztultak. De magyar paraszt se maradt jószerint sehol. Bármily hihetetlen, de még a Kunságot és a Hortobágyot, meg Szeged környékét is újra kellett telepíteni, részben más tájak kirabolt, de még élő magyarjaival, részben idegenajkúakkal. Még visszatérünk a csodára, hogy belőlük a XVIII. század végére igazi magyarok lettek, szokásaikat és beszédmódjukat, mi több: tájszólásukat tekintve is!

De maradjunk „felszabadulásunknál”. Az olvasónak módja nyílik elgondolkozni az eddig olvasottakon és tünődni: mi okozta öngyilkosságunkat? Mert kétségkívül az volt, semmiféle lépést nem tettek a haza védelmére azok, akik a nemzetért feleltek, sem Mohács előtt, sem Mohács után („kettős királyválasztás”)... Voltak nagy hadvezérek, Forgách Simon, az Egert védő Dobó, Thury György, Zrínyi és még sokan, de a nemzetet állammá egyesítő erejű férfi nem akadt. Bocskay Istvánnak sikerült ugyan, s ez nagyszerű, de ő gyanús hirtelenséggel meghalt. A számos erényben bővelkedő Bethlen Gábort sem sorolhatjuk ide, az ő rövid életű, látványos hadi sikerei semmivel sem gyarapították az országot.

Végeredményben a kuruc szabadságharc is az öngyilkosság egy elkeseredett neme volt, a felkelőket a kétségbeesés űzte. S mindez párhuzamosan a török kikergetésével...

Marad az a nagyon fontos kérdés, hogy ha az állam elpusztult, ha meg is szűnt, megmaradt-e a nemzet?

Megmaradt. Meg akart maradni. Ennek pedig fő magyarázata, oka és biztosítéka a nyelvünk. S ebből következőleg szokásaink, erkölcsünk, hitünk, kitartásunk, a szenvedésben is megújulni képességünk.

Rejtélyes okokból nem tudtunk, vagy nem akartunk független állam maradni - viszont független nemzetnek megmaradtunk. Vegyük fontolóra Itáliát. Olaszország, mint egységes állam 1860 óta létezik! Harminc-negyven városállam, hercegség, grófság, két királyság, egy nagyhatalom köztársaság (Velence) viaskodott, kibékült, egyezkedett egymással - nyelvük, kultúrájuk viszont páratlan. Lehetséges, hogy egyetlen, egységes Itália nem termett volna annyi költőt, muzsikust, festőt, sőt: annyi zsoldosvezért - olvashattuk, hogy bőven akadt belőlük Magyarországon is! - mint így, az olasz sokféleségben. Leigázta őket a német császár, a Habsburg-dinasztia, francia és spanyol királyok, délebbre az arabok, kalózkodók, mórak, Afrikából átruccanó rablónépek (Szicília a *mafia* szervezetével védekezett ellenük) - mégis csudált és irigyelt nemzet, nyelv, kultúra. Ezt a sorsot mi is boldogan vállalhatnánk, de ez se meggyőző erőfeszítések, nekiszánások, önérték nélkül.

A török hódoltság megszűnte után, független államszervezet hiányában, vajon miként alakítja sorsát a nemzet, mely tehát él és lélegzik?

Remélhetünk-e vajon jobb világot?

Újra kezdeni

*Ez a lecke néktek szól, kik mindenkor csak a régi
Ó szokást dicséritek s minden jobbnak ellenségei
Vagytok, mert a balítélet bennetek megrögzött már*

(Ráday Gedeon: A tormaiba esett féreg)

A hatalmas ország török hódította, zsoldosok dúlta területe szabad immár, csak lakója nincs. Úgyszólván üres. A honfoglalás óta megtelepült, javarészt magyar őslakosság kipusztult. Államformáját tekintve királyság, amelynek uralkodóját azonban már nem választják, hanem egyszer s mindenkorra adott: a Habsburg-Lotharingiai dinasztia soron következő császára. Most éppen Károly, császárként e néven a hatodik, magyar királyként pedig a harmadik. Ő az utolsó Habsburg, leánya, Mária Terézia az 1722-ben törvénybe iktatott *Pragmatica Sanctio* alapján a Habsburg-Lotharingiai ház alapítója. Az eredetileg spanyol trónra szánt Károly késő barokk merev formásaival, spanyol tanácsosaival és a török háborúkban győztes, erőszakos savoyai Prinz Eugennel nem nevezhető az újrakezdés vállalkozó szellemű uralkodójának. Természetes, hogy a meghódított területet be kellett népesíteni, az azonban már nem, hogy a hatalmas földbirtokokat hadseregszállítókból arisztokratákká „kinevezett” idegenek kapták, akik tömegével toborozták a földművelésre hajlandó német, szlovák, szerb családokat. Lassan be is népesült Szent István országa, de magyarnak (aki megmaradt) alig jutott benne hely. Ennél is nagyobb baj, hogy az elavult Tripartitumra hivatkozó nemesség ragaszkodott érdekeihez, nem adózott és könyörtelenül szipolyozta a jobbágyságot. Pedig a jobbágyság mint intézmény rég meghaladott volt, legalábbis abban az 1526 előtti értelemben, ahogyan azt még 1711 után is alkalmazták.

De mert számos betelepülő Béctől adókedvezményeket, jószágot, kocsit, építőanyagot kapott, sőt, egy francia tábornok temesközi birtokának falvait mérnökök tervezték az akkor legkorszerűbb elvek alapján: Magyarország gyarapodni kezdett.

Független, önigazgató állammá azonban nem váltunk, maradtunk Bécs gyarmata.

„Minden kezdeményezés a bécsi kormánytól származott... A magyar alkotmány csak puszta forma, a kormányzások működésébe az országgyűlés nem folyt be, ezek az uralkodóház és a bécsi kormány felelőtlen szervei. A nemesség csak a megyében maradt úr: a nagy politikát, a hadügyeket, a pénzügyeket a teljhatalmú uralkodó és csak a neki felelős kormányközegek intézték. A legjobb akarattal és tárgyilagossággal fél-államiságnak lehetne elnevezni azt a jogállapotot, amelybe Magyarország 1711 után jutott.”

(Balla Antal: Magyarország története, 1942)

Mivel Erdély külön tartománnyá vált, Bécs az összmagyar érdekeket figyelembe se véve kormányozta. Viszont a korábbiakhoz képest békésebb körülmények közé jutván, hamarabb fejlődött, kultúrája is hamarabb virágzott ki. A magyar nyelv őrzője Erdély maradt.

Újdonság a korábbiakhoz képest, hogy a birodalom állandó hadsereget szervezett, fokozatosan tizenkét magyar huszárezreddel. A bonyolult katonaállítási, hadkötelezettségi és élelmezési-

ellátási rendszer lényegesen jobb volt, mint a XVII. században, ámde a parasztnép vállát nyomta. Mégis: „a közös hadsereg lassankint akklimatizálódott a magyar földhöz, voltak idegen ezredek, melyek évtizedeken át ugyanazon vármegyében voltak, elbocsátott, kiszolgált katonáik ott telepedtek le és tisztjeik a környékbeli nemességből házasodtak... Vezető helyre a császári seregben a magyarok mégse jutottak, a bécsi haditanácsban sem volt magyar tag.” (Szekfü.)

Magyar nemesi ifjak szívesen vállaltak katonai szolgálatot, mert megélhetésük biztosítva volt, némi előléptetésre is számíthattak; ezt az állapotot-hangulatot rögzíti Amadé László huszárkapitány 1734-ben szerzett toborzója - „*A szép fényes katonának arany, gyöngy élete*” - amihez nemcsak Kodály Zoltán, hanem Arany János is szerzett dallamot!

És már itt is vagyunk a magyar költészetnél, ami változatlanul nemzeti létünk-önérzetünk ébrentartója. Huszárokról szólván, ez szinte természetes; de miként maradhatott meg hétköznapi beszélt nyelvén a magyar nyelv, amikor az ország lakosságának túlnyomó többsége letelepedésekor egy árva szót se tudott magyarul? Szinte megfeythetetlen titok ez, mégis tény, az ország lakossága egyetértett abban: a közös érintkezési nyelv a magyar.

Rohamosan és könnyen terjedt - vagy talán mégis több magyar maradt meg, mint amennyit a császár öfölségének hivatalos statisztikái nyilvántartottak? Idők jártával, a biztonságosabb időket tapasztalván, egyre többen merészkedtek elő a végtelen kiöntések, mocsarak, lápok, erdők, nádasok biztonságot nyújtó, bár kényelmet nélkülöző világából, mint gondolnánk? Mindkét megközelítés igaz lehet. Hiszen Bél Mátyás már 1729-ben kiadta „*Der ungarische Sprachmeister*” (*Magyar nyelvmester*) című népszerű könyvét, melybe még a háziállatoknak szóló magyar utasító-szavakat is fölvette, hiszen azok csak „magyarul tudnak”. Ugyanő 1718-ban Leipzigben, igaz, hogy latinul, de értekezést publikált a rovásírásról. (*De vetere litteratura hunno-scythica.*) Czvittinger Dávid, régóta betelepült Selmezbányai család német anyanyelvű fia 270 magyar író és tudóst sorolt fel *Specimen Hungariae Literatae* című, 1711-ben Frankfurtban kiadott lexikonában, mert felháborította, hogy egy német tudós tagadta a magyar nyelv költői értékeit.

Lancsics Bonifác (1674-1737) bencés szerzetes pap 1714-ben költötte (följegyezte? hallotta?) *Ének a Boldogságos Szűzről* című versét-dalát:

*Boldogasszony anyánk, régi nagy patrónánk
Nagy ínségben lévén, így szólamlík hozzánk:
Magyarországrul, Pannóniárul
Ne feledkezzél el árva magyarokrul!*

Mikes Kelemen, Rákóczi fejedelem deákja negyven éven át (1718-1758) szakadatlanul írja „édes nénjéhez” (székelyföldi hazájához) címzett, soha el nem küldött leveleit, a magyar nyelv e kincseit.

Faludi Ferenc jezsuita pap, a római Szent Péter-templom magyar gyóntatója azért írja erkölcs-nemesítő-szórakoztató történeteit, hogy „*ki ne kopna élő nyelvünkől*” a messzi Itáliában.

Odabent Erdélyben pedig altorjai Apór Péter dörmögi el bosszúságait a „modern idők” miatt 1736-ban, „életének 60. esztendejében, alsótorjai udvarházánál”:

„Ha valaki leves ételt kalánnal akart enni, az főhelyre egy vagy két kalánt tettek, onnan le-kérte, s evett vele, s meg visszaadta. Nem értem ugyan, de az régi emberektől hallottam, hogy azelőtt még villájuk sem volt az magyaroknak külön, hanem egy vagy két villa volt az asztalnál, azt elébb s meg elébb adták, úgy vettek húst az tányérra... Mikor megittasodtanak az

emberek, akkor énekelni kezdettek, igen kedves muzsikájok volt az töröksíp, egyszersmind az dob... amely nótákat penig az síppal fűttanak, ugyan indította az embereket mind itálra, mind a vigasságra. Trombitáltak is némelykor, de azt úgy fűtták, mintha egy falka farkas ordított volna.”

Így mulatott hát a régi magyar, síppal, dobbal, nádi hegedűvel, mint arra máig emlékezik a gólyát vigasztaló gyerekdal...

„Azután táncolni kezdetek, nem ugrándoztak kecske módon, mint most, hanem szép halkkal járták.”

(Metamorphosis Transylvaniae)

Végre hát egy békésebb kor, a jezsuiták nevelte katolikus székely báró Rákóczit messziről figyelte, ámbár a császár biztonság kedvéért őt is lecsukatta vagy két esztendőre. De hát mostanra, 1736-ra már elmúltak a bajok, s velük a régi, mégiscsak szép idők is. A császár sem a régi zord Lipót, aki Bethlen Miklóst meg még jó néhányukat börtönbe záratta. Hiába, más idők, más emberek, most már gyakorta trombitálnak, „mintha egy falka farkas ordítana”...

Hanem hát a Mátyás korabeli, régi, független, *igazi* Magyarország mégse támadt föl, sorsunk a magyarul nem is értő császár kezében van.

Ratio Educationis

*Mindig szerettem a magyar nemzetet, mert
ez a mi közös boldogságunk alapja.*

(Mária Terézia királyné Mimiként becézett lányához és
vejéhez, Albert herceghez, magyarországi helytartójához
írott leveléből, 1765)

Károly király és császár 1740. október huszadikán Bécsben bekövetkezett halála megbolydította a birodalmat. A német tartományok sem leányát, a huszonhárom éves Mária Teréziát, sem férjét, a Nancy-ban született Ferenc István lotharingiai herceget nem óhajtották császárukká választani. Ugyanekkor II. Frigyes porosz király egyre erőszakosabban érvényesítve hatalmát, mindjárt háborút is indított Szilézia elfoglalására (1740. december 16.), kihasználva a császártalanság hónapjait. 1741 áprilisában már benn is ült ebben a gazdag tartományban, melyet Hunyadi Mátyás is meghódított annak idején. Tehát ismét háború! Ilyen körülmények között került sor 1741. június huszonötödikén, Pozsonyban Mária Terézia magyar királlyá koronázására. A fiatalasszony, karján három hónapos fiával, Józseffel, a szó szoros értelmében csak a magyaroktól várható katonai segítséget - harminc évvel a kuruc háborúk befejezése után... A magyar rendek meghatottan szavazták meg életüket és vérüket. Az ausztriai dinasztia kis híján elbukott, mert a bajor választófejedelem is hadra kelt és ősszel már Prágában járt, ahol a karácsonyi ünnepek után cseh királlyá koronázták. Ijesztően emlékeztetett a helyzet a százhusz évvel előttire, amikor a csehek a Habsburg-uralkodót elunván, egy pfalzi fejedelmet választottak királyuknak, és amikor Bethlen Gábor is lóra ültette katonáit a bécsi császár ellen. Ezúttal Pálffy János nádor „Commandierender General”-ként vezényelte csapatait a porosz király meg a bajor fejedelem ellen, átmenetileg sikerrel.

1742 januárjában a frankfurti gyűlés császárrá választotta Károly Albert bajor fejedelmet, aki holtáig, 1745. január 20-ig ült a császári trónon. Utódául, 1745. október negyedikén, nyolc hónapnyi üresedés és tanácskoztatás után sikerült Mária Terézia férjét, Ferenc István akkor már toscanai herceget a birodalom császárává koronáztatni. (Mivel a franciák 1733-ban megszállták Lotharingiát, a jámbor Ferenc István Toscanát kapta vigaszul, itt is élt egy darabig feleségével, Mária Terézia trónörökösnővel.) Ferenc István frankfurti koronázásakor felesége, Mária Terézia a magyar királynő, csupán meghívott vendégként lehetett jelen.

Így állt elő tehát az érdekes helyzet, hogy Mária Terézia 1741 júniusától 1745 októberéig, négy éven át „csak” Magyarország királyaként uralkodott. Ellenfele, Nagy Frigyes porosz király így is nevezte őt. Az első katonai vereségeket tehát egy magyar uralkodó mérte a porosz hadsereg kiválóan kiképzett katonáira.

Bármily hihetetlen, Mária Terézia ezt sohasem felejtette el.

Mivel a császár személyéről csak elvétve esik szó - Mária Terézia sohasem volt császárnő, legfeljebb császárné, Ferenc István császár felesége, majd annak holtá után (1765. augusztus) fiának, II. Józsefnek anyjaként anyacsászárné, - e helyütt illik kitérni Ferenc István személyére. Noha az ügyek intézését feleségére hagyta, ő maga elképesztő talentummal vetette magát az ipari, mezőgazdasági és kereskedelmi tevékenységre, oly sikerrel, hogy jelentős magánvagyonot gyűjtött; felesége, Mária Terézia válságos időkben e vagyon segítségével tartotta birodalmát és hadseregét a felszínen. Illik tehát róla tisztelő elismeréssel szólni. Csak a hadjáratokra egymillió arany „Gulden”-t költött. Pamutfeldolgozó üzemeiben harmincezer

munkást foglalkoztatott, nem is szólva majolika- és porcelángyáiról. Fiára tizenkétfélmilliót hagyott, további hatot pedig a „családi alapra”. A műszaki tudományok iránti érdeklődésének Johann Zoffany öt ábrázoló festménye is látható bizonyítéka.

Mindez persze mit sem segített rajtunk, a magyar királynő székhelye változatlanul Bécs, Magyarország sorsát és ügyeit innen irányítják, függetlenségről szó sincs. A gyarmattá züllesztett országban a jövedelmező borkivitelt úgy szabályozták, hogy míg egy hajórakomány magyar bor Bajorországba szállításáért 2250 forint vámot kellett fizetni, az osztrákért viszont csak 193-at! A magyar ipari termékeket egyenest kitiltották a birodalom magyar határokon túli területeiről. A bécsi kormány elve az volt, hogy mi csupán a nyersanyagot szolgáltatassuk, feldolgozása nagyobb tételben ipari tevékenység s az hazánkban nem végezhető. Maradt itthonra a kisipar és háziipar: szűcs, csizmadia, szabó... Ráadásul „a királynő lelke mélyéig meg volt győződve, hogy helyesen járt el, amikor monarchiája egyik államát ily gyarmati helyzetbe süllyesztette.” (Szekfü.)

Miért volt ily nyugodt Mária Terézia lelkiismerete?

Mert a nemesség nem volt hajlandó adózni, ragaszkodott középkori privilégiumaihoz.

Az úrbéri reformot mégis sikerült a királynőnek kivívnia: az úrbéri reform nyitotta meg igazában a magyar paraszt előtt a modern mezőgazdálkodás lehetőségeit.

A királynő utolsó, kivételes gonddal előkészített kísérlete a nemesség megadóztatására az 1764 júniusában összehívott országgyűlés volt. Ő maga tartott előadást javaslatairól, indokairól. Kínos meglepetésére legodaadóbbnak hitt magyar főrangú hívei sem támogatták, a nádor és a hercegprímás sem, pedig arra is gondja volt, hogy ebben az évben hirdette ki a csak magyaroknak adományozható Szent István-rend alapítását.

Könyvtárossával, Kollár Ádámmal könyvet íratott a nemesi és papi előjogok alkalmazása ellen, mire egy katolikus kanonok válaszörpiratban szállt szembe Kollár - és a királynő - nézeteivel. Országos botrány bontakozott ki. A minden igyekezetével észérvekkkel hatni igyekvő, az államigazgatási erőszakot elvető, őszintén vallásos asszonyt a magyar - magyarnak kinevezett - urak konoksága annyira elkésérítette, hogy többé nem hívott össze országgyűlést. A mából visszanézve valóban érthetetlen ez a még csak nem is nemzeti, hanem gyermektegy önérdék által mozgatott ellenállás jószerint mindennel szemben, ami a társadalmat előbbre vihetné. Ilyenkor értjük meg Petőfi kis híján száz évvel későbbi kifakadásait a magyar nemesről és Széchenyi eszméinek felemás fogadtatását. Ennek az országgyűlési élményének hatására a királynő nem töltötte be a nádori méltóságot, helyette kedves leánya, Marie-Christine (Mimi) férjét, Albert herceget tette meg helytartójául pozsonyi székhellyel. Mint e fejezet elején láthattuk, intette őket: bánjanak szeretettel alattvalóikkal, mert „a magyar nemzet a mi közös boldogságunk alapja”. Ám mégis:

„Társadalmi fejlődésünk Mária Terézia korában megakadt, szinte még egy századig állott egyhelyben, mialatt Európa népei gyors rohamban haladtak előre.”

(Szekfü Gyula)

A királynő Erdélyben sem járt túl sok szerencsével. A Magyarországtól végképp különválasztott országrészt nagyfejedelemséggé nyilvánította és a magyar-ellenes érzelmű, önérdetes erdélyi szász Bruckenthal Sámuel (1721-1803) tette kancellárrá. Az igazi gondokat Erdélyben a madéfalvi veszedelemként emlegetett, véres katonasorozás okozta: a csíki székelyek tiltakoztak, amiért őket a császári hadrendbe sorozták; 1764. január hetedikén hajnalban Siskowicz

altábornagy katonái rátámadtak a Madéfalván gyülekező tiltakozó legényekre, közülük sokat megöltek. (Lásd Nyíró József: *A madéfalvi veszedelem* című regényét, 1939.)

Ez a két esztendő egyéb vonatkozásokban is vízválasztója lett a királynő uralkodásának: férje, Ferenc István császár 1765-ben meghalt, a trónon fia, II. József követte őt, akit netáni trónöröklési zűrzavarok elkerülése miatt is, már 1764 áprilisában Frankfurtban császárrá koronáztak. Mária Terézia nehezen viselte el fia radikális nézeteit, heves veszekedések, jelenetek követték egymást, József külföldi tanulmányutakra „menekült”, beutazta birodalmát, sőt Franciaországot és Itáliát; II. Frigyes porosz királlyal, az ősellenséggel is találkozott, mi több, eljutott Oroszországba. Szerepe volt Lengyelország felosztásában (1772). Amikor Bécsben tartózkodott, engedélyezte, hogy a nép akadálytalanul látogathassa a császári parkokat, egyszerűsítette az udvari szertartásrendet és megalapította a *Burgtheatert*. Családi gondjaikat növelte, hogy József szerelme, majd felesége, a Madridban született Pármai Izabella fiatalon, feketehimlőben meghalt (1763).

Mindezek hatására Mária Terézia egyre inkább magába zárkózott és a vallásos életnek szentelte figyelmét. Ámbár katolikus létére, ez esetben fiával egyetértésben, korlátozta a papság befolyását, csökkentette az egyházi ünnepek számát és nem tiltakozott a jezsuita rend pápai betiltása ellen, bár környezetében számos jezsuita tanácsadója volt.

Az összbirodalmat illető közérdekű tevékenységében nagy jelentőségű a korszerű, állami szervezetszerű oktatásügy és a népjóléti intézmények (árvaház, menhely, segélyszervezetek) megalkotása. Ez történelmünknek, a nemzet életrajzához tartozó fontos, máig kiható mozzanata. Ürményi József (1741-1825) a magyar kancellária hivatalnoka kidolgozta és 1777-ben Bécsben, latin nyelven kiadta *Ratio Educationis* (A nevelés elve) című művét, mely 1828-ig négy kiadást ért meg. A királynő Szent István-renddel tüntette ki.

„Az állam boldogsága leginkább a tanulmányok egyenlő mivoltától függ, ezért szükséges, hogy a különböző iskolákban ugyanazok a tantárgyak taníttassanak, azonosak legyenek a szabályok és az igazgatásnak módja.”

Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy a királynő társszerzője e gondolatmenetnek. Tény, hogy állandóan tanácskozott Ürményivel.

Az egységes oktatás érdekében kilenc tankerületet állítottak fel (az ifjú Kazinczy is tanfelügyelője lesz majd az egyiknek), a megyéket figyelembe se véve, ily módon is jelezve, hogy az oktatásügybe a nemességnek nincs beleszólása. De végső fokon az egyháznak sincs! A tantárgyak között szerepel a földrajz, a természettudományok, sőt a könyvelés. Testnevelést is bevezettek. A falusi iskolák mindig magyar, illetve anyanyelvűek, ily módon a nemzeti nyelvű tanítás a nemzet történelmének ismertetését is lehetővé teszi. A királynőnek annyira szívügye volt az oktatás, hogy amikor az országot járva Veszprémben megismerte Pállya István kegyes iskolabeli (piarista) tanár módszereit, ebédre hívta az udvarba és kikérte tanácsait, javaslatait. Pállya tanítványai számára írt színműve, a *Ravasz és Szerencsés* a nemesség egyeduralkodó ellen szervezkedő városi polgárság ügyének szószólója.

A nemesség adóztatása ügyében nem tudván zöldágra vergődni a királyasszony, elhatározta, hogy az oktatásügy megreformálásával legalább a következő nemzedék elméjét fogja megnyitni.

Kivételes jelentőségű a magyar nemesi testőrség szervezése, Mária Terézia e legsajátabbnak nevezhető ötlete. (1760. szeptember 11.) A nemesség csökönyös maradiságát tapasztalva elhatározta, hogy a nemesi ifjúságot megismerteti kora haladottabb eszméivel és mind az udvar, mind pedig a nemzet hasznára művelt férfiakká neveli őket. A szó szoros értelmében vett

testőrségre nem volt szüksége, ezt a feladatot egy másik gárda már régen ellátta. Viszont minden vármegye küldhetett maguk választotta két-két ifjat Bécsbe, testőrnek. A királynő a császári palota közelében, a Fischer von Erlach tervezte Trautson-palotában jelölte ki szálláshelyüket. Itt a katonai kiképzés mellett szabályos főiskolai oktatás várta őket: irodalom, nyelvek, képzőművészet, társasági viselkedés, rendszeres színház- és hangverseny látogatás... Mária Terézia a francia nyelv elsajátítását is fontosnak tartotta, ő maga franciául társalgott családjával, már csak férje, a francia-lotharingiai Ferenc István kedvéért is. (Legkisebb leányát, az 1755-ben született Marie Antoinettet Franciaországba adta férjhez, a trónörökshöz, a későbbi XVI. Lajoshoz: 1770.)

A százhusz főnyi magyar testőrségbe, melynek minden tagja tiszti rangot kapott, a magyar nemességnek úgyszólván keresztmetszete került az udvar és az uralkodónő közvetlen közelébe, méghozzá a megyegyűléseken felsőbb beleszólás nélkül megszavazott férfiak, s ez hízelgett a megyék önérzetének. Ők határozták meg, hogy ki legyen a királynő testőre!

A magas színvonalú oktatás eredményeképp az uralkodóházhoz hűséges, művelt, világlátott elit csoport alakult így ki, melynek tagjai négy év szolgálat után szabadon dönthettek: megmaradnak-e a testőrségnél, átlépnek a hadseregbe, vagy inkább polgári szolgálatot választanak? Utóbbi esetben a királynő fontos, vezető állásokba helyezte őket, ily módon is lehetővé téve a korszerű társadalomszervezés és közigazgatás szellemének elterjedését Magyarországon. Mint kiderült, terve bevált, történelmünk kiváló katonái, költői, államhivatalnokai váltak belőlük. (1848-ban az akkori testőrtisztek teljes létszámban jelentkeztek a honvéd hadseregbe.) Mikor 1772-ben arról értesült, hogy Bessenyei György hadnagy hét esztendei testőrszolgálatlalt a háta mögött magyar nyelvű műveket írogat, gondoskodott azok kiadásáról. Ettől kezdve testőr költők sora gazdagította a magyar irodalmat, Báróti Sándortól Kisfaludy Sándorig. Barcsay Ábrahám, 1762 óta testőr, Orczy Lőrinc lovastábornokhoz írott verses leveleiben meg-megemlékezik kiképzésükről és szolgálatukról:

*Rettentő munkákra készítnek bennünket
Most megkeményítik egészen testünket*

hajnalban:

*Midőn már énnékem egy trombitaszóra
Mint erős bajnoknak kell ugranom lóra*

Mikor pedig szolgálatba lép:

*Kényesen belépek büszke készületben,
Hercegekre török egy szegeletben
Míg túl egy nagyfejű tanácsos fut előmben
Egymást megölelven mosolygó orcával
Harmadiknak intek fejem hajtásával
A többit üdvözlöm szem hunyorgásával
S koptatom a márványt csizmámnak talpával*

A kihallgatási teremben várakozók közül:

*Egyik aranygyapjas, más csillaggal fényes
Ennek kulcs van zsebjén, más kereszttel kényes
Ez jól tud számolni, amaz nagy törvényes
Ki-ki nagyra vágyik, ki szerencsét les.*

Aztán a testőrök:

*Egyet toppantanak, sorjában áll minden,
Az udvar érkezik legnagyobb fényében.*

A királynő gondoskodott arról, hogy ne csak a háborús külföldet ismerjék meg testőrei; Bessenyei 1769-ben Mária Terézia leányát, Mária Amália hercegnőt kísérte Pármába, újdonsült férjéhez, Ferdinánd herceghez. E küldetésekor szerezte be Honoré Des Guignes francia történettudós hunokról és Attiláról írott könyvét, *Buda tragédiája* című színművének (1771) egyik forrását.

A magyar testőrök gyakran hajtottak végre bizalmas küldetéseket, száz, sőt ezer kilométereket lovagolva, észben tartva a le sem írt üzenetet.

Mária Terézia testőreiről olvashatunk ugyan irodalomtörténetekben, de a királynő által kitalált intézmény történelmi jelentősége alig kap szót, pedig Hunyadi Mátyás óta először teremt maga köré egy magyar király irodalmi kört, fáradhatatlanul támogatva nemzeti kultúránkat. Mária Terézia rendelte el az udvari könyvtárosa által meglelt Anonymus-kézirat azonnali kinyomtatását és ő szerezte vissza a Dalmáciába menekített Szent Jobbot, ünnepélyesen elhelyezvén azt a pesti angolkisasszonyok zárdájának templomában, augusztus huszadikát pedig nemzeti ünneppé nyilvánítva. A Szent István-rend alapításáról már megemlékeztünk. Ő nevezte ki a haditanács elnökévé Hadik András tábornokot - sem azelőtt, sem azóta nem volt magyar elnöke ennek a nagyfontosságú intézménynek...

A francia Nagy Enciklopédiát tanulmányozó testőrök és magyarságukra büszke császári-királyi tisztek néha már mosolyt fakasztóan komolyan vették a néphez közeledést. Gvadányi József tábornok Csokonai Lillája barátnéjával, Fábíán Juliannával, egy komáromi csizmadia feleségével levelez:

*Mert csak egy friss elme verselhet oly szépen
Mint te verselsz...
Kurázs! Csak rajta! merészen versezzél,
Meg ne vesd kérését te vén barátodnak,
Húzd fel jól húrjait jó múzsa lantodnak
maradok igaz szívű szolgád,
gróf Gvadányi József generális.*

A csizmadiáné asszony pedig imigyen válaszolt a grófnak:

*Az uram gyakorló mesterséges élte
A csizmadiaság...
Izzad is valóban érette tenyere.
Én, hogy segítségére lehessek uramnak
Mindenfélét varrok másoknak, magamnak
Kevés jövedelmünk eképp szaporítom*

*Verselő szárnyakkal az égig repülök.
Hol a csillagok közt kedvemre hevülök*

Csizy István őrnagy Vályi Klára szülésznővel vált verses leveleket. Csizy:

*Belső nyugodalmát szívednek ne vedd el,
A szív mind jó, mind rossz dolgokat megérez.*

Vályi Klára:

*Ha merek, barátom! már így szólítalak
Érzékeny mellyemhez tisztán szorítalak
Mivel Klára napját el nem felejtetted,
Sőt baráti szívvel szépen jelentetted.*

Ezek a versek kötetben kiadva már akkor megjelentek! Ide azért került ez a pár sor, mert egyrészt tanulságos, hogy a nemzet - mint ma mondják: osztálykülönbség nélkül - összetartott, őrnagy és tábornok nem röstellt suszternéval és falusi bábával verseket cserélni és ezeket kötetben közzétenni. Ezt mindig szem előtt kell tartanunk. Másrészt viszont az is tanulságos, hogy a hivatásuknál fogva a legénységet, az egyszerű népet becsülni tudó katonaköltők természetesnek tartották a „néppel” versek által érintkezni, a „civil” nemesurak ilyesmitől visszarettentek.

Képzeljük el kultúránkat Bessenyei és „társasága” nélkül. Ugyanakkor azt se feledhetjük, hogy a magyar nemzet, a társadalom semmit sem tett, semmit se kezdeményezett, csak akadályozott. Mármint a nemesség. Ez súlyos következményekkel járt.

Bár azért töprengésre késztet, hogy ha egyszer annyira ki volt vérezve az ország 1720 előtt, márpedig ez tény, akkor honnan támadt az országgyűlésnyi nemesúr, akinek egyéb gondja se volt, mint a nemzetünk iránt jószándékú uralkodó hasznos kezdeményezéseit elgáncsolni. Nem mindegyikük lehetett arisztokratává gazdagított német vagy cseh hadiszállító. Nem is szólva arról, hogy azok nem is tudtak magyarul.

„Akkor fog a magyar nyelv hazánkból kihalni, mikor a magyar parasztasszonyok megszűnnek magyarul beszélni. Míg pedig a magyar parasztasszonyok magyarul fognak beszélni, addig az uraknak sem lehet a magyarságot elfelejteni.”

(Bessenyei György: Magyarság, 1778)

Honnan támadt annyi magyar parasztasszony, amikor Mária Terézia születése előtt (1717) alig élt magyar ember a hadak sújtotta pusztaságban?

Akárhogy is, a nemzet feléledt. Petőfi magyar nemese még szundikált volna, de Mária Terézia életre és ébrenlétre igyekezett rázni.

Volt tehát egy királyunk, aki kedvezett nekünk, ámde a rangot viselő magyar urak nem akartak szót érteni vele. Még a szabolcsi nemes Bessenyei is értetlenkedett:

„A nem katona, ki odahaza földjének gyümölcséből csendesen akar élni, a katonának, ki érte vérit ontja, fizessen; ezért fizet a paraszt, látod, ha tudni akarod adójának okát. A nemeseken mindenkor két bőrt húztak királyai... vérrel kellett festeni külső javait... Hányszor vágta le az ellenség a hazának nemességét csaknem egészen, mégis mindenkor

újra kellett neki éledni, hogy a maga költségén ismét hadakba mehessen halni vagy győzni.”

(A magyar nemzetnek szokásairul, erkölcséirül,
uralkodásának módjairul, törvényeirül
és nevezetesebb viselt dolgairul, 1778)

Bessenyei is feledte, hogy már nem Nagy Lajos korában élünk...

A nagy királynő, az egyetlen hazánkat szerető és szolgáló Habsburg 1780. november huszonkilencedikén meghalt.

Jelképesnek tekinthetjük, hogy halála előtti utolsó jeles tette a nemzet nevelése programjának mintegy megkoronázása volt: a Pázmány Péter alapította tudományegyetemet, amelyet már 1777-ben átköltöztetett Nagyszombatból, a helyreállított budai várpalotában 1780. június 25-én ünnepélyes külsőségek között felavatta, mérnöki, fizikai, történelmi és agrártudományi szakkal kiegészítve. A bécsi Tereziánium mintájára Budán is megnyitotta a magyar nemesifjak főiskoláját.

A *Ratio Educationis* nagy műve létrejött, az elemi oktatástól a középiskolákon át a testőrség főiskolájáig és az egyetemig. Ő az első uralkodó, aki az 1635-ben alapított magyar egyetemre gondot viselt.

„Uralkodása alatt csendesség, bőség volt egész Magyarországon. Külső, belső tulajdonságai: magával ragadó szépség, királyi tekintet, személyes méltóság, nyájas elme, érzékeny, szemérmes szív, minden szerencsétlenül való szánakozás, kegyelem, gazdag javadalmazás valának. Tudóst sokat, vitézeket jutalmazott, magasztalt, az emberi erőtlenség által megesett hibákra szemét lehunyta, nehezen büntetett, örömmel kegyelmezett és valakit egyszer oltalma alá vett, azt árulás által elveszni sohasem engedte.”

(Bessenyei György)

A népboldogító császár

*Mi az úgynevezett jobbágyi állapotot egészen eltörölni kívánjuk,
sőt még ezt a szót is: jobbágy, mely a magyar nyelv ereje szerint
örökös szolgát jelent, többé hallani nem akarjuk.*

(Barczafalvi Szabó Dávid cikke a Magyar Hirmondó
1785. szeptember tizediki számában.)

Mária Terézia vetése kezdett már beérni, a nemesi értelmiség egyre nagyobb része rokonszenvezett a felvilágosodás eszméivel, amikor megkeseredett lelkű, bár csupa jót s hasznosat óhajtó fia 1784. május tizenegyedikén elrendelte a német nyelv kötelező használatát mind a hivatali ügyintézésben, mind pedig az oktatásban. Közhivatalnok vagy tanár csak az lehet, aki tud németül.

Ez a rendelkezés telibe találta az éppen kibontakozó magyar nyelvű sajtót, költészetet, megrettentette és elkésérítette a nemesség anyanyelvünket dicsőítő, felvilágosodás- és haladás-hívó tagjait. Még sincsen remény, huncut a német!

Pedig József császár, aki meg se koronáztatta magát Magyarország királyává, jót akart, és abban igaza volt, hogy még mindig hatalmas birodalma fejlődésének alapfeltétele az egységes nyelvhasználat.

József ontotta a rendeleteket, minden hónapra esett egy világmegváltó intézkedés, a Szent Koronát is Bécsbe vitette, a házi kincstárba, az egyetemet Budáról Pestre költöztette, eltörölte a halálbüntetést és felszabadította a jobbágyságot. A *Magyar Hirmondó* ezt boldogan üdvözölte, mintegy jóváhagyva azt a nemzet nevében.

Legelső intézkedése a zsidóság helyzetének rendezése. (1781. május 15.) Biztosította a zsidók számára a saját nyelvű istentiszteletet, a szabad iparüzést, a földek bérelhetőségét, a szabad királyi városokban történő letelepedést, iskolák létesítését. Ám a német nyelvűség mindenhatósága még ide is betolakodott: az ősi szokások alakította zsidó családneveket németre kellett kicserélni, ez magyarázza, hogy miért találtak ki a családfők zavarukban annyi színt (jelzőt) főnévi családnévvé: Weiss, Schwarz, Grün, Blau stb. Magyar, lengyel, cseh, horvát nevet nem választhattak. Mindezzel együtt a császár intézkedése felszabadította a zsidó társadalmat középkori kötöttségei alól. Valóban történelmi jelentőségű tett.

Egyéb vallásfelekezeti intézkedései inkább zűrzavart keltettek. Megszüntette a nem tanító szerzetesrendeket, a pápa által felosztatott jezsuita rend jelentős oktató-nevelőmunkáját is betiltotta. Pázmány óta a jezsuiták mérhetetlenül sokat tettek a nemzet nevelése és műveltsége ügyében. Iskolarendszerük, irodalmi tevékenységük hirtelen hiánya károkat okozott. Mária Terézia uralkodásakor megalapozták a magyar történettudományt (igaz, hogy latin nyelvű munkáikkal), sőt a természettudományokat is. Egy tordasi (Martonvásár közelében) jómódú nemesi család fia (kastélyuk ma is látható), Sajnovics János (1733-1785) jezsuita csillagász csatlakozott rendtársának, Hell Miksának norvégiai expedíciójához, melynek során a Föld és a Nap közötti távolságot igyekeztek meghatározni a Venus bolygó Nap előtti átvonulásának alkalmából. Az Északi-Jeges-tenger lappok lakta Vardö szigetén létesítették megfigyelő állomásukat (1769). Ekkor hökkentette meg Sajnovicsot a lappok beszédének hasonlatossága a magyar nyelvhez. Megfigyeléseit hazatérőben, Koppenhágában latin nyelvű könyvben ki is adta: *Demonstratio idioma Hungarorum et Lapporum idem esse* (1770). A Föld és Nap közötti távolságmeghatározásuk is pontosnak bizonyult. A *Demonstratio* nagyszombati második kiadásában a *Halotti beszédet* is közzétette. Hazaérkeztekor kinevezték a budai

várban létesített csillagvizsgáló vezetőjének. Különben nem törődtek sem vele, sem a Selmecbányai polgárcsaládból született Hell Miksával, bár ő jobban járt, mert a királynő a bécsi csillagda vezetését bízta rá. Itthon viszont: gúny és legyintés. („Nem kell nekünk a halzsír szagú atyafiság.”) A magyar jezsuitáknak a legtárgyilagosabban tudományos ténykedését sem támogatták, sem az udvar, sem a magyar értelmiség - rendtársa, Pray György, a magyar történettudomány egyik megalapítója és a piarista Dugonics András kivételével.

Noha a császár türelmi rendeletével (1781. október 25.) a magyar protestáns felekezeteknek is szabad vallásgyakorlatot biztosított, templomépítéseket is engedélyezett, fanatikusan egyházellenes deizmusával mégis beszűkíteni segítette a magyar reformáció hajdan hősies híveit, világnézetét és gondolkodásmódját. Önmagukba zárkozva, a katolikus felekezettel sem érintkeztek szívesen.

A katolikus szerzetesrendek feloszlatása Rákosi Mátyás kommunista diktatúrájának hasonló intézkedéséhez hasonlítható. József császár száznegyven kolostort oszlatott fel, ezerkétszáz papot küldve világgá. Faludi Ferenc még jól járt, mert egy arisztokrata család fogadta be rohonci kastélyába, a templomokkal azonban könyörtelenül elbántak: többek között a budai vár karmelita kolostorának templomát színházzá alakították át (ma is az), a hasonló sorsú egi templom pedig mutatványos helyiség lett, a nép „rossz templom”-nak hívja...

József kérlelhetetlen fanatizmusára jellemző, hogy a katolikus intézmények üldözése miatt felháborodott pápa, VI. Pius 1782. március 22-én váratlanul Bécsbe utazott, remélve, hogy személyes megjelenése és tekintélye meggyőzi a császárt - de II. József semmiféle engedményre nem volt hajlandó.

A parancsolással népet boldogító császár rendeleteit a magyar értelmiség számos tagja egyetértőleg fogadta. Röpiratok, elmélkedések, tanulmányok százai születtek a felvilágosodás szellemében, összekötve a nemzeti érdekek kivívását a jozefinista rendeletekkel. A császár uralkodásának évtizedében hét magyar hírlap és folyóirat kezdte meg működését. Ekkor lép fel Dayka Gábor, Verseghy Ferenc, Szentjóni Szabó László, Dugonics András, Kazinczy Ferenc, Hajnóczy József, polgár létére megyei alispán; Koppi Károly egyetemi tanár... Valamennyien gyanútlanok, hiszen végre maga a császár hirdeti a legfelvilágosultabb eszméket. A nagyszalontai születésű Földi János, akkor még kiskunhalasi református iskolai tanár e szavakkal örvendezett:

Örvendj magyar nép a te királyodon...

*Minden szabad lesz: visszaadattatik
A lelkiismeret-szabadság*

(II. Józsefről, 1782)

Ugyanekkor Ányos Pál felfigyelt a népboldogító uralkodó kérlelhetetlen „jozefinizmusára”, a német nyelv kötelezővé tételére.

*Mégsem szűnsz, kegyetlen, szívünket gázolni?
Nem elég még a könny? Még többnek kell folyni?
Há, képtelen fajzás! véred gyaláztatja,
Gyilkosa népednek, nem pediglen atyja.
Ez a hálaadás oly szent hívségünkért,
Hazáért kiöntött, számtalan vérünkért!*

(Kalapos király, 1784)

Versegly Ferenc viszont máris a szabadságot ünnepli, akár egy Petőfi-strófának vélhetnénk e sorait:

*Legnagyobb kincs a szabadság!
Vérrel szerzik azt a nemzetek.
Én is benned, szép szabadság,
Végzetetlen kincset tisztelek.*

1789-ben a francia forradalom, a Bastille lerombolása csak fokozta a remény illúzióit.

De József császár 1790. február 20-án meghalt, miután január 26-án, halálos betegen, 49 éves korában visszavonta rendeleteit, a türelmi rendelet és a jobbágyfelszabadítás kivételével.

Baljós örökséget hagyott birodalmára.

Vasbéklyókban

*Vasbékóba tették országok kezeit:
A szegénység első, második a rabság
Azzal tűnt az erő, ezzel a szabadság!*

(Barcsay Ábrahám: Gondolatok a békéről)

Józsefet öccse, Lipót, firenzei helytartó követte, ő azonban kétesztendei uralkodás után váratlanul elhunyt. Történelmünkhöz fűződő egyetlen emlékezetre méltó tette a Szent Korona ünnepélyes hazahozatala volt, bár ezt is a halálos betegen engedékennyé vált József kezdeményezte. A nemzet mámoros örömnépe - nem is egy évvel a francia forradalom után! - a koronában a nemzeti függetlenséget látta.

Lipótot 1792 márciusában az ő Firenzében született, de 1784-től kezdve nagybátyja, II. József szigora alatt Bécsben felnőtt fia, Ferenc követte, sötét, alattomos uralkodó. Butaságnak tűnő konokságát magyarázza, de nem menti a rászakadt családi tragédia: a francia királyság eltörlése és ennek folyományaként XVI. Lajosnak és Mária Terézia leányának, Mária Antoinette királynénak nyilvános kivégzése (1793), Ferenc lemondatása a német-római császári címről (1806), mert Napóleon önmagát koronázta császárrá (1804); leányának, Mária Lujzának kényszerű férjhezadása az őt legyőző Napóleonhoz (1810); epilepsziában szenvedő, gyakran beszámíthatatlan, bár jó szándékú fia, Ferdinánd miatti jogos aggodalmi. A XVIII. és XIX. század fordulóján ismét, ki tudja hányadszor, országokat megrendítő háború csapása zúdult Európára, a családi hitbizományként kormányzott Habsburg Birodalom kis híján összeomlott, Metternich kénytelen volt vigaszul és a látszat megőrzése miatt kitalálni az addig nem létezett „Ausztria császára” címet. Ennek a nagy háborúzásnak csak vesztesei voltak. Napóleon Franciaországa éppúgy, mint a Habsburg-monarchia, Spanyolország, Portugália, a pápai állam és a Mária Teréziával még a császári hatalomért küzdő Porosz Királyság. A cár Oroszországa is megsemmisítette, bár legyőzni ezt a birodalmat még Napóleonnak sem sikerült. Egyedül Anglia került ki győztesen, noha Észak-Amerikát, mint gyarmatot éppúgy elveszítette, mint a franciák és a spanyolok is az általuk meghódított, irtatlan észak-amerikai területeket. Mindez tehát indokolja az örökké gyanakvó Ferenc császár népeire nehezedő elnyomását. Minket, magyarokat ez nem vigasztal, ismét visszasüllyesztettek bennünket a gyarmati állapotba. Ezúttal nem a nemzet hibájából, hanem a császári ház akaratából.

Kezdődött a dolog azzal, hogy a gyanakvó természetű József kiépített egy besúgószervezetet, melyet maga irányított. Ennek egyik első, szépirodalomba is beszivárgott emléke Ráby Mátyás udvari hivatalnok esete, aki a császár ügynökeként jelentett Józsefnek, ezt Pest vármegye megunt, Rábyt lecsukták és elítélték. A császár nem vallhatta be, hogy Ráby az ő ügynöke, viszont elrendelte szabadon bocsátását. Németországban kiadta meghurcoltatásának történetét, amit Jókai is feldolgozott. (*Rab Ráby*, 1879.) A török hódoltság utáni nagy betelepítéskor hazánkba származott szerb Martinovics család Ignác nevű, eredetileg Ferenc-rendi szerzetes fia is ehhez az ügynökgárdához csapódott. A pesti kémhálózat vezetőjének, egy kávéháztulajdonosnak ajánlására Lipót császár is felhasználta őt, titkos megbízást adva neki, hogy szerkesszen császárt gyalázó röpiratokat, mintha ezeket elégedetlen magyarok írták volna.

Lipót halála után Ferenc császár átszervezte titkosszolgálatát. Martinovics azonban, akinek kitűnő szabadkőműves kapcsolatai voltak, „szászvári apát”-ként bőséges kegydíjjal, a rendőrmíniszter megbízásából beutazta az országot „s hidegvérrel jelentette magyar mágnások,

papok, konzervatívok és demokraták nem létező elszakadási szándékait és francia forradalmi szimpátiáit... Kéziratban terjesztett pamfletben József császárt, Ferencet és feleségét, összes tanácsosait példátlan vádakkal halmozza el... és jakobinus titkos társaságokat kezd alapítani.” (Szekfü).

Beszervezte többek között Hajnóczy József volt alispánt, ügyvédet, Laczkovics János volt huszárkapitányt, Szentmarjay Ferenc földbirtokost, kamarai titkárt és gróf Sigray Jakab földbirtokost, bírót. Ők lettek Martinovics „igazgatóságának” vezetői.

Martinovics „felsőbb utasításra” szervezett összeesküvését természetesen leleplezték, 1795. május huszadikán a budai Vérmezőn kivégezték Sigrayt, Szentmarjayt, Laczkovicsot, Hajnóczyt és (legnagyobb megdöbbenésére) Martinovicsot. Június harmadikán Őz Pál ügyvédet és Szolártsik Sándor jogászt végezték ki. Börtönbüntetésre ítélték többek között Batsányi Jánost, Kazinczy Ferencet, Szentjóni Szabó Lászlót (aki a börtönben meghalt) és Verseghy Ferencet. Ezzel a magyar irodalmat is lefejezték.

Nem szokás emlegetni, de ide tartozik, hogy a XVIII. század közepe táján szerveződött, nemzetközi emberbarát titkos társaság, a szabadkőművesség - Mozart dicsőítette meg *A varázsfuvola* című operájában - ezekben az években, javarészt a francia forradalom hatására, kezdett átpolitizálódni és a tagjai közé beépített ügynökök révén a titkosszolgálatok akaratlan kiszolgálójává válni. Martinovicsnak ezen a módon sikerült mozgalmát kiépítenie.

A magyar nemzet életrajza szempontjából ennek a szomorú ügynek a tanulságai úgyszólván máig érvényesek.

Először: ez az egész császár kitalálta szervezkedés nyugtalanítóan emlékeztet az úgynevezett Wesselényi-összeesküvésre, sőt néhány más, kisebb, udvar kreálta politikai bűnügyre. Nem szólva az 1945 utáni koncepciós perekről és ítéletekről.

Íme tehát maga az uralkodó írat botrányos kiáltványt önmaga ellen, hogy eljárasson a „vétkesek” ügyében.

Az udvar számos ügynöke közül az egyik, miután apátnak álcázták (nézzünk körül Szászváron, a Mecsek északi lejtőjénél, van-e nyoma annak, hogy ott még az ezerhétszázas években is működött a középkori alapítású apátság?), buzgón igyekszik a lehető legtöbb, lépre csalt magyart összeesküvésbe bevonni. Nem sokat sikerült, de mikor mégis összegyűlt néhány, bíróság, ítélet, börtön, kivégzés. A hatalom szempontjából ez rendkívül előnyös, mert alkalmas minden jogos elégedetlenség kinyilvánításának megakadályozására. Ezért is találta ki Martinovicsot maga a császár.

Továbbá: sajnálatos, hogy milyen könnyen sikerült jogosan elégedetlen, de jó szándékú, ártalmatlan magyarokat hálóba keríteni. Mint Montecuccoliék korában is.

Aztán: az egész ügy utóélete. Martinovicsék megdicsőülése. Karinthy Frigyes szép költeménye. A nemes eszmék, amelyekért haltak szenvedtek, mert gyanútlanul felültek egy hivatásos feljelentőnek. Lehetetlen nem gondolni az elmúlt évszázad hazánkbeli ügynökeire, akiknek feljelentései még mindig csak szivárognak a papírhalmazból...

S történt mindez egyetlen év leforgása alatt! 1794 május: Magyarországon a jakobinusok megszervezése; Verseghy Ferenc a Ferenciek terén augusztus hatodikán a falra szögezi Marseillaise-fordítását; 1795 május: kivégzésük. Franciaországban 1793-94-ben Robespierre jakobinus terrora, 1794 július 28-án Robespierre kivégzése; Napóleon tábornok az észak-italiai harctéren. A Habsburg Birodalom büntetőhadjáratot indított Franciaország ellen, de ez a háború 1794-re már a dinasztia által uralt területen zajlik, Napóleon nemsokára bevonul Milánóba...

A magyar nemzet a napóleoni háborúk korában habozás nélkül az uralkodó mögé sorakozott, tudva, hogy nincs más választása. Napóleon ugyan megjelent a Dunántúlon, csapatai Pécsig jutottak, ahol a város polgárai erre emlékezve emlékművet állítottak; a falvakat sáskarajként ellepő, nagy étvágyú francia katonákról idősebb Berzsenyi számol be fiának írott levelében. Napóleon kiáltványát, melyet a rabságból kiszabadult Batsányi János fogalmazott - hogy függetlenítsük magunkat a francia császár segítségével - senki se vette komolyan. Számunkra az igazi tragédia az infláció és az emiatti pénzleértékelés, sőt pénzcseré (rézgarasok bevonása) volt: kisemberek, parasztok, iparosok, hivatalnokok ezrei mentek tönkre, azzal a gyanakvó keserőséggel szívükben, hogy ez is a Habsburg-császár huncutsága.

Még szerencse, hogy végre tömegesen terjedni kezd a sokakat éhhaláltól megmentő burgonya vagy krumpli.

A háború nagy véráldozatba került. A tisztek nagy része, ha hadifogságba került, tisztességesen megúszta, mint azt Kisfaludy Sándortól tudjuk (addig udvarolt a provánszi falucska asszonyainak, míg a férfiak kijárták, hogy hazaengedjék); a legénységre azonban borzalmas sors várt. A szabadság nevében győzedelmeskedő francia császár rabszolgának adta el a magyar hadifoglyokat Spanyol-Marokkóba. Ezt kétségbevonhatatlanul bizonyítja Nagy András kiskunhalasi református kántortanító fiának 1806. augusztus 20-án és 1807. január huszadikán édesanyjához írott két levele Ceuta város táborából, ahová tizenkétezred magával (!) hurcolták, mert fogságba kerülésükkor elégedetlenkedtek a bánásmóddal. „Úgy szolgáljuk a felséges spanyol királyt (IV. Károlyt, uralkodott 1788-1800), mint a rabok... az éhség miatt alig járunk... 1799-ben az elfogott népet eladták a spanyol királynak pénzért, mint az barmot... Nekem most semmi egészségem nincsen és elerőtlenedtem és megvénültem, az sok búbánat, siralom, éhség, az sok féreg, mezítelenség, az nedves földön való fekvés szalma nélkül, egészen elrontott.” Csuda, hogy Nagy András két levele eljutott Kiskunhalasra. A török háborúk idején a török, a napóleoni háborúk idején az afrikai gyarmat spanyoljainak rabságát nyögték a magyarok... ugyanekkor a Kufsteinből szabadult és Bécsben megtelepedett Batsányi János, Napóleon kiáltványának írója Párizsban tartózkodott Napóleon államtitkárának - akivel együtt raboskodott - jóvoltából. Az 1815-ben Párizsba bevonult császári-királyi csapatok letartóztatták, ismét lecsukták, ezúttal Spielbergben.

A magyar irodalmi életet a rabságából 1801 nyarán szabadult Kazinczy Ferenc szervezte újjá kiterjedt levelezéssel és utazásokkal. Fontoskodása és okvetetlenkedése nem egy költőnek vált kárára.

Háború ide, Napóleon oda, Ferenc császár irgalmatlan cenzúrája zavartalanul működik, Budán és Pozsonyban levélvizsgáló hivatalok cenzúrázzák a posták által kötelezően oda irányított leveleket. Kettőezer-ötszáz, Mária Terézia és József korában megjelent könyvet tiltottak be. A rendőrmínisztériumot „Sedlnitzky gróf páratlan makacssággal, műveletlenséggel és gonosz indulattal vezette. Ferenc rendőrsége példátlan feladatra vállalkozott: hogy Közép-Európa térségeiről kiirtsa a könyvet” (Szekfü). Betiltották a kölcsönkönyvtárakat is.

Döbbenetes belegondolni, hogy ennek a hatalmi erőszakkal összetákolt birodalomnak uralkodója és kormánya még akkor sem szűnt meg fáradhatatlan gyűlölettel kezelni a magyarságot, amikor pedig Napóleon sorra mérte rá csapásait, volt idő, hogy az udvar Tatán húzta meg magát.

A nemzet ismét belezuhant a háborúk mindig ideiglenesnek tekintett szakadékába s onnan csak kínlódva tudott lassacskán kivergődni, mert az említett infláción és pénzrontáson túl változatlanul érvényben volt a jobbagyság intézménye, akármit ígért is József császár, a nemesség most se fizetett adót. A mezőgazdasági termelés alig fejlődött, az ipar kezdett a

korábbihoz képest biztatón alakulni. A megyék végtelenbe húzódó ülésein latin nyelven változatlanul folytak a szószátyár, melldöngető hazafias szólamok - csak ne kelljen hadba vonulni. Menjen a paraszt. Ment is, mert vitték; nyolc-tíz évig tartó szolgálatra, ha közben el nem esett, vagy el nem fogták, miként Nagy Andrást. Tagadhatatlan viszont, hogy az a sok tízezer magyar katona, akikkel megjáratták fél Európát, sok tapasztalatot gyűjtött, számára ismeretlen életmódot, szokásokat, eszközöket jegyzett meg otthoni használatra. A magyar katona erényei most kezdenek tűndökölni igazán, amikor a német vagy akármilyen, de semmi esetre se magyar magasabb parancsnokság létezését kénytelen elviselni. Könyveket írtak a számtalan csata magyar hőseiről, húsz év során hetvenegy magyar szerezte meg a legmagasabb katonai kitüntetést, a Mária Terézia-rendet, köztük a nevezetes Simonyi óbester (huszárezredes), akiről Jókai regényt írt *A legvitézebb huszár* címen. Rajtuk kívül több ezren kaptak vitézségi érmet és más magas kitüntetéseket, mint Széchenyi István gróf huszárkapitány.

A legkülönbözőbb harctereken húsz esztendő alatt háromszázötvenezer magyar férfi vesztette életét! Ferenc császár harmadik felesége, Mária Ludovika olasz hercegnő 1808-ban, pozsonyi koronázása alkalmából rokonszenve jelölül „a magyar ifjakkal a hadi tudományokbani oktatására”, katonai akadémia létesítésére az ilyenkor szokásos „nászajándékot”, ötvenezer aranyat adományozott, azzal a saját kezűleg az okmányra írott feltétellel, „*hogy a nemzet iránti vonzalmamnak emlékezetét fenntartsam, neveztessek Ludovika Akadémiának.*”

Fenn is tartotta a Ludovika Akadémia a királyné emlékezetét 1945-ig, amíg meg nem szüntették.

A királynő kezdeményezéséhez egy aláírási íven több százan csatlakoztak, így gróf Széchenyi Ferenc kamarás, a nemesi testőrség kapitánya, nagykállói Kállay Miklós, Szabolcs vármegye alispánja, Boráros János, Pest vármegye táblabírája, Ürményi József országbíró, a Szent István-rend nagykeresztjének vitéze (a *Ratio Educationis* kidolgozója), széki gróf Teleki László kir. kamarás; Pest, Buda, Szabadka, Lőcse, Debrecen szabad királyi városok, valamint az 1. és a 12. huszárezred tisztikara... Meglepő, hogy öt Jellasics is szerepel a megajánlók között, köztük egy tábornagy!

Akkor még bámulatos életerő rejlett a nemzetben. A XVIII. század elején jószerint kipusztult, viszont az 1800-as évek elejére a napóleoni háborúk ellenére a természetes ütemű szaporodást felülmúlóan növekedett. Európa össznépesége a XVIII. század folyamán 45 százalékkal szaporodott, Magyarországé ugyanakkor 180 százalékkal!

Ez a jobbágsors minden tagadhatatlan sanyarúsága, a háborúk, a katonáskodás ismeretében: rendkívüli életkedv és életenergia bizonyítéka. A pusztán tény, hogy a török háborúk és az ide-oda vonulató zsoldoscsapatok korához képest rendezett viszonyok között zajlott az élet (noha ma az akkori viszonyokat korántsem neveznénk rendezetteknek) - fokozta a nemzet élni akarását.

E most leírt jelenség példája Berzsenyi Dániel költészete. Berzsenyinek, az okosan gazdálkodó-gyapardó birtokos nemesnek egynémely irodalmárok által megvetően kezelt költészete és eszménye a horatiusi középsepről ide vezethető vissza. Berzsenyi lángoló indulattal tudta a nemzet hibáit ostromozni, de élvezte az életet, tudott örülni, szerette családját. Nem lehet véletlen, hogy ugyanez az eszmény tapasztalható a korszak rajongott költőjének, Kisfaludy Sándornak művészetében. Bárhogy vélekedjék a ma olvasója Kisfaludy Sándor költészetéről: a *Himfy szerelmei* csendes derűjének sokáig nincs párja.

E vaskéklós korszak némi enyhülése az 1814. november elsején összeült és 1815. június kilencedikén zárult nevezetes bécsi kongresszussal kezdődött. Napóleon katonai vereségei (1812. Oroszország, 1813. október 16-19: Leipzig, „népek csatája”; 1815. június 28.

Waterloo, Belgiumban) és száműzetése után újrarendeződött Európa. A bécsi kongresszus, Metternich osztrák külügyminiszter irányításával, hosszú békeidőszakot indított el. A Napóleon által megszüntetett Német-római Császárság helyén egy sereg német fejedelemség és állam jött létre, de még Belgium és Hollandia is ekkor kapta nemzetközi legitimációját. A legerősebb német állam a Porosz Királyság volt, Berlin székhellyel.

Ausztria császára megkapta Galíciát, Dél-Tirolt, Voralberget és az addig önálló fejedelemségnek számított Salzburgi Érsekséget (só!), valamint Itáliában Lombardiát, Velencét és Triesztet. Előre látható volt, hogy e területek közül leghamarabb az itáliai dominiumok fognak Ausztria ellen lázadni.

1815. szeptember huszonhatodikán Bécsben Ferenc császár, Sándor orosz cár és III. Frigyes porosz király háromhatalmi egyezményt kötött, a bécsi kongresszust szentesítve. (Szent Szövetség.) A tanácskozásokon az uralkodó Széchenyi István gróf huszárcapitányt osztotta be az orosz cár mellé, aki már a népek csatája után megismerte nevét és hőstettét, magas orosz katonai kitüntetéssel fejezve ki megbecsülését.

„Kitört” tehát a béke, ám a nemzet gyanakvó keserűségét Kölcsey Ferenc szatmárcsekei birtokos nemes, költő fejezte ki ősi hagyományaink szellemében, 1823. január huszonkettedikén papírra vetett fohászában:

*Bal sors, akit régen tép,
Hozz rá víg esztendőt,
Megbűnhődte már e nép
A multat s jövőndőt!*

A mindig csak remélt jobb világ

A török hatalom kivetése és Napóleon történelmi léptékben pillanatokig tartott dicsőségének lehanyatlása közötti évszázad legfontosabb tanulsága, hogy ezúttal sem magunk határozhattunk sorsunkról. Fel- és megszabadítottak, ám abban nem sok köszönet volt.

Ha Rákóczi szabadságharcának előre sejthető veresége után lett volna annyi önbírálat és/vagy kezdeményező erő a nemzetben, hogy a nemesség elismerje adózni köteles állampolgár voltát, hogy felszabadítsa a jobbágyságot, ily módon önmagát is gyarapítván: sikerülhetett volna beleszólnia a birodalom, benne saját hazája ügyeibe. Akkor megerősödve foghattunk volna az országépítéshez szükséges reformok végrehajtásához. Két alkalommal is nyílt erre lehetőség: Mária Terézia trónra léptekor és Napóleon győzelmei idején.

A magára hagyott királynőre támadó, kiválóan kiképzett porosz hadsereget legyőző magyar katonák és kellő szakértelmű parancsnokaik diadalainak ismeretében megkísérelhető lett volna legalább a hadseregen belül vezető szerephez jutni, itthon pedig a pipázgató megyei nemességet engedékenységre bírni - ha Mária Terézia nem a vereség érzésével távozik az 1764-es országgyűlésről, sok minden másképp eshetett volna.

Mikor pedig Napóleon porig alázta Ausztriát, melyet könnyedén eltaposhatott volna, ismét meg lehetett volna legalább kísérelni ebből előnyt szerezni. Akkor, 1810 táján, Magyarország volt a Habsburg Birodalom legnagyobb tartománya; még a nádor-főherceg is javasolta, hogy a császár tegye át székhelyét Budára. Az osztrák dinasztiát a német és az orosz, utoljára az angol katonák mentették meg (Waterloo), az ausztriai seregben pedig jószerint a magyarok voltak egyedül küzdőképes „szakemberek”; meg se kíséreltük... Örökké az adónemfizetés, a jobbágytartás ósdi érveit nyekeregték el az országgyűlések küldöttei.

Óriási erőnk volt - akkor még - a páratlan népszaporulat. Ennek csudáját már a honfoglaláskor, illetve utána láthattuk. *A magyar nemzet élni akart!* Az 1700-as évek elején kivérzett, kipusztult magyarság a háromszázötvenezer magyar férfi halálát okozó napóleoni háborúk ellenére is száznyolcvan százalékos népszaporulatot mutatott az összeurópai negyven százalékhoz képest! Ezt az életerőt halálos bűn volt nem kihasználni, a parasztságot nem önállóságra, jólétre vezetni, önérzetét nem növelni - bár az adott volt, mert különben hogyan őrizte volna meg nyelvünk a betelepítettek feletti dominanciáját?

Persze könnyű a mából ítélkezni, utólagos tanácsokat osztogatni, mikor sajnos mára agyafűrt politikusoknak sikerült a nemzet életkedvét elvenni és a népszaporulatot tetszetős szabadgondolkodó érvekkel csökkenteni.

A korrallal haladni vágyás, az új meg új ismeretek elsajátításának igénye kiolthatatlanul buzgott a magyar ifjúságban. Elképesztő utazási nehézségek között, gyakran ezer kilométereket kerülve (például Danzigon át Hollandiába), pénzszükében látogatták magyar diákok százai, egy évszázad távlatában ezrei az akkor legkorszerűbbnek ismert hollandiai, angliai, németországi egyetemeket. Képesek lettek volna korszerű ipart is létesíteni, de a birodalom urai Bécsből, Prágából ezt megtiltották. Kétségkívül gyarmatként kezelték bennünket, s ehhez mi is hozzájárultunk, noha a nagyvilág mindettől függetlenül nem kedvel bennünket. Nem véletlen, hogy Johann Gottfried Herder porosz író és történetfilozófus éppen akkortájt írta hírhedt jóslatát a magyar nyelv (és nemzet) közeli pusztulásáról, (*Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*, 1784-1791.) Mint változatlan (bár fenyegetett) létezésünk bizonyítja, nem is jóslat volt ez, hanem talán egy mindmáig létező ellenszenv szülte vágyálom.

Ha Bessenyeit (akinek németül is jelent meg könyve, sőt Mária Terézia franciául írt vallásos elmélkedését a királynő kérésére ő fordította magyarra), Csokonait, Berzsenyit ismerik, talán megbecsüléssel adóznak nekünk.

A tudománnyá párlott, a művészetektől elhatárolódott magyar történetírás nem szívesen kezeli a nemzet életrajzához tartozó, sorsunkat, ha közvetve is, de meghatározó költészet jelentőségét, egyáltalán jelenlétét, mint oklevélszámba vehető történelmi adatot. Irodalom és történetírás között a XIX. század második fele óta ritkán van átjárás. Pedig a legzordabb Ferenc császári és napóleoni időkben egy Berzsenyi Dániel készítette elő Széchenyit! Az irodalom tudósai megvetik horatiusi, filozofikus középszerűt, a történettudomány pedig legfőljebb megmosolyogja, hogy Festetics György elismerése jeléül svájci tenyészbikát küld neki. Berzsenyi tevékenysége és művészete révén a magához tért, az egész nemzetért felelősséget vállalni tudó magyar nemesség éppoly halhatatlan alakja, mint a lelki tanítványának tekinthető Széchenyi István. Említettük, hogy az akkori átlagolvasókra miként hatott költészete, annak kiegyenlítő nyugalma; most arra a mulasztásunkra kell figyelmünket összpontosítani, hogy mint eredményesen gazdálkodni tudó, a világot falujából néző és látó ember léte már eligazodik a világhelyzetben. Ő figyelmezteti Széchenyit az angol alkotmányra, ő javasolja egy nemzeti bank létesítését, ő írja le az 1810-es évek Németh Lászlójaként, miként kellene a mezőgazdaságot átszervezni, a paraszti létet felszabadítani, a falusi életnek az egész ország javára értelmet adni. Nikláról is ki lehetett látni a nagyvilágra! Költészeti esztétikája egy Kierkegaard bölceletét előzi meg, de szeretet-esztétikáját a XIX. század végének öntelt irodalomtudósai csak megmosolyogták. Berzsenyi költészete fontos választóvonal, itt bukkan elő a kétféle magyar lét-értelmezés kibékíthetetlen konfliktusa: a mindent jobban tudó szabadkőműves Kazinczy, aki a „nyugati” kultúra minél hívebb utánzásában, az ahhoz való alkalmazkodásban látja a magyar költő nagy feladatát; és Berzsenyi, aki szintén az angol demokrácia követését javallja az őt áhítatosan tisztelő Széchenyinek, ámde ragaszkodik az ősi kultúra és nyelv, a magyar „kisvilág” megtartásához is. Mivel mind a mai napig a Kazinczy kezdeményezte, mára kozmopolitává vált irányzat hívei dominálnak az irodalmi életben, számukra Berzsenyi maradi falusi vadzseni. Mindketten halhatatlan nagyjaink, de észre kell vennünk, hogy a nemzeti önérzet nekibuzdulása Ferenc császár uralmának zord éveiben, mindmáig elválasztó erejű, kétféle eszménnyé merevülve segített meghatározni politikai elszigetelődésünket. Mind a kozmopolita, mind a népnemzeti bélyeget (akaratlanul) viselő irányzat önmagába szűkült.

Örvendjünk mindkét költői hitvallás létének, annak, hogy annyi megpróbáltatás ellenére is van költészetünk, vannak gondolataink és szeretnénk hasznosan élni ebben az egyre kopárabb világban.

3. FEJEZET
Egy független magyar állam felé
1825-1867

Reformkor

Minden robbanásra készül. A méregnek ki kell fakadnia.

(Gr. Széchenyi István naplója, 1825. október 7.)

1825. szeptember tizenötödikén, tizenhárom évi szünet után Pozsonyban összeült az országgyűlés. (Az utolsó 1812. május végén zárult.) Új helyzet van: lezajlott a bécsi kongresszus. Szent Szövetség címen szövetkezett az orosz cár, a porosz király és az osztrák császár. Volt megbeszélőnivaló.

Ehhez képest az országgyűlés legnagyobb eseménye a császár 1816-ban nőül vett negyedik feleségének, Karolina Augusztának magyar királynévá koronázása lett szeptember 25-én. A díszvacsorán részt vett Széchenyi István gróf, huszárkapitány, akinek, cs. kir. kamarás lévén, a királynét kellett kiszolgálnia. Másnap újabb nagy jelentőségű esemény történt: Metternich Kelemen herceg külügyminisztert a nemzet ünnepélyesen soraiba fogadta, törvényesen magyarrá honosítva őt. Mindezt szeptember 29-én udvari bállal, 30-án színházi díszelőadással ünnepelték meg. Széchenyi kapitány Zsófia főhercegnőnek, bajor királylánynak, a most megkoronázott Karolina Augusztá féltestvérének volt a táncosa.

Nagy nehezen az érdemi munka is beindult. Széchenyi kapitány október 12-én fel is szólalt, beszédét magyarul mondta el. Az uralkodó ezt rossz néven vette - előzőleg már gróf Hardegg altábornagy, a haditanács elnöke is megdorgálta - mert politikai rendezvényen huszártiszti egyenruhában jelent meg. Mágnásként civilben természetesen ott volt a helye. Ferenc császár ezúttal Clam Martinitz gróffal üzent, hogy „rendkívül dühös rám a császár, mert ellene szólaltam fel és meggyaláztam az egyenruhát.” (Széchenyi: *Napló*, 1978., 414. lap.) Széchenyi dacból még a bécsi Kereskedő Egyletbe is beiratkozott, ami tényleg hallatlan. November harmadikán tette meg nevezetes bejelentését, hogy egy Tudós Társaság létrehozására felajánlja egyévi jövedelmét. Ezúttal Metternichhel üzent Ferenc császár: miért nem tartózkodik a gróf az ezredénél? Széchenyi értett a szóból, Hardegg altábornagynak bejelentette, hogy távozni kíván a hadsereg kötelékéből. A császár ezt tudomásul vette, 1826. február tizenegyedikén kihallgatáson és búcsúebéden fogadta a gróft, tizenötödikén megkapta hivatalos „obsztját”, elbocsátó levelét. 1826. augusztus elsején jegyzi fel naplójában, hogy „első ízben jelentem meg civil ruhában”. Ettől kezdve Széchenyi huszárkapitány „civil” politikussá válik és marad is holtáig. Most már nem a katonák, hanem József nádor ellenőrzi őt, nem takarékoskodva a dorgálásokkal. A legnagyobb feltűnést 1827. április huszonhatodiki felszólalásával keltette, amikor délelőtt József nádor fogadta az akadémia ügyében, majd „egy sereg szarházi ellenére hosszan, jól beszéltem”. De miről? Arról, hogy „a császár a magyar alkotmány tiszteletben tartásával nem kegyet gyakorol, hanem legszentebb kötelességét teljesíti”. - „A nádor rendre-utasított.”

Egyébiránt az országgyűlés a szokott panaszáradatban merült ki. 1827. augusztus tizenhetedikén, a *kettőszázhetvenedik* üléssel véget is ért.

Senki sem sejtette, hová fog vezetni az uralkodóháznak ez a könnyelmű lépése az országgyűléssel. Lényegében ugyanis rövid megszakításokkal huszonhárom évig tartott és a magyar függetlenség elismerésével végződött.

A csatákat megjárta harmincnégy éves világlátott huszártiszt megjelenése és tevékenysége addig ismeretlen jelenség a nemzet életrajzában. Akadtak már hős harcosok, jó költők, nemes indítványokat tevő művelt katonák, de azt talán még Mária Terézia se gondolta volna, hogy

egy feltétlenül császárhű gróf fia szónoklatokat fog tartani a politikai nyilvánosság előtt, kihirdeti, amit Bessenyei még csak elgondolni és könyvbe írni, mert - a tudós nyelvművelő társaságot - és a közvélemény előtt a császár szemébe vágja, hogy az alkotmány tiszteletben tartásával nem kegyet gyakorol, mert az kötelessége. Mindezek tetejébe nem restell lóversenyeket rendezni, mert a haza így is fejlődik: bárki nyerhet, a lótenyésztés fellendül, a nézősereg társadalmi osztálykorlátok nélkül vegyül el egymással.

Az olvasó remélhetőleg ismeri Széchenyi István életének fontos mozzanatait, ezek előadása most nem feladatunk, csupán jelezni szükséges, hogy mennyire elképesztő újdonság volt ez a fellépés. Kavics hullott a csendes tóba, annak vize gyűrűzni, mozogni, hullámsani kezd. A legkritikább esetben kerül említésre, hogy az Angliát megjárt, az angol demokráciáért lelkesülő apa, az országos könyvtár és a Nemzeti Múzeum alapítója mekkora gonddal és milyen bölcs előrelátással nevelte fiát: a pesti egyetem egy természettudós oktatóját fogadta meg nevelőül, aki mindazt az eszmét és tudást beoltotta a rakoncátlan gyermekbe, ami később naggyá fejlődött benne, sőt, aki egy életen át mestere és tanácsadója lett, a *Hitel* fogalmazásakor is mellette állt. Liebenberg János, akinek Széchenyi 1830-ban magyar nemességet és a magyarosított Lunkányi nevet szerelte, holtáig (1853) Széchenyi tanácsadója és barátja maradt.

„Liebenberg jóvoltából eszméimben és terveimben ismét szinte új irányt kaptam.”

(Napló, 1821. 11. 24.)

„Liebenberggel a Hitelen dolgoztam.”

(1829. 11.8.)

„Lunkányi üzeni (Crescence-szal): tartsak ki férfimódra,”

(1848. 8. 18.)

- tehát Lunkányi sejtette az idegösszeomlás bekövetkeztét. Széchenyi István személyében és életművében először talál egymásra a hazaszerető főnemes és a törekvő polgár, a jobbágyságtól szabadulni vágyó paraszt. Arany János festi *Az elveszett alkotmányban* eleven színekkel, mekkora acsarkodással fogadta az arisztokrácia és a nemesi rend a *Hitelt*, és mennyire örvendett az olvasni megtanult paraszt. Pillanatokon belül Széchenyi mellé társult a legtöbb gondolkodó, hazája sorsán lendíteni vágyó arisztokrata, nemes, polgár és a jobbágysorból felvergődött paraszt. E reformkornak elnevezett negyedszázadban nyüzsögnek a felejtethetlen nevek: Wesselényi, a jó barát és útítárs, Jósika Miklós, Batthyány Lajos, Eötvös József, Vörösmarty Mihály, Arany János...

Kossuth Lajos 1825-ben huszonhárom éves kezdő ügyvéd, Batthyány Lajos tizennyolc éves huszárhadnagy, Eötvös József tizenkét éves tanuló, Vörösmarty huszonöt éves kezdő költő, Arany János nyolcéves parasztgyerek... Csak Berzsenyi idősebb Széchenyiné, akit a gróf példaképének tart. Wesselényi Miklós, az 1820-ban egy katonai lóvásárlási kiküldetés alkalmából megismert erdélyi jó barát öt évvel fiatalabb nála. Ők ketten együtt lelkesültek Berzsenyiért, akit Wesselényi már tizennyolc éves korában felkeresett Niklán Döbrentei Gábor és Pataky Mózes kíséretében. Wesselényi köszönetet mondott a költőnek az atyja hamvaihoz írott ódáért. (Aki különben Széchenyi atyját is köszöntötte az országos könyvtár megalapításának hírére: „Hazánk őszült nesztora, Széchenyi! Méltán áldja nemes lelkedet a magyar, mert jó atyja, vezére vagy.”) Mennyire nem ismeri ma sem egy művelt irodalmár Berzsenyit!

A szinte örökösön üléselő országgyűlés megpezsdítette a közéletet. Igaz, hogy Wesselényit, Kossuth Lajost fogságba vetették, de ezzel csak növelték hírüket; gőzmalmok, gyárak, szövőüzemek létesülnek, megalakul az Országos Takarékpénztár (1839) és a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank (1842). Természetesen a Lánchíd. Pesti Magyar Színház, mely később a Nemzeti Színház elnevezést kapja. Jedlik Ányos feltalálja a dinamót. Irinyi János a biztonsági gyufát. Brunswick Teréz megnyitja az első óvodát. 1826-ban 94 ezer, 1839-ben már 117 ezer iparos tevékenykedik. A hírlapok, folyóiratok sokasága meg sem számlálható. 1841-ben megjelenik a Pesti Hírlap. Megalakul a Dunagőzhajózási Társaság. Liszt hangversenyeket ad. Berlioz 1846. február 15-én a Rákóczi indulót vezényli. Ifjabb Johann Strauss megérkezik Pestre. Felépül a Nemzeti Múzeum, 1848. január 24-től a nagyközönség látogathatja.

A nemzet végre tanult a világeseményekből. A napóleoni háborúk e tekintetben hasznos iskolának bizonyultak. Segítettek az iskolák, a pesti egyetem. A főnemesség kezdte felismerni, hogy hasznára válik, ha birtokai jövedelmezőbbek; a gyárak, üzemek, a korszerű mezőgazdasági termelés valamivel nagyobbra nyitotta szemüket a rangoktól független észelvű gazdálkodás előtt, lazult a társadalmi merevség. Az egymásba érő országgyűléseken egymással érintkező emberek és társadalmi osztályok megismerték tágabb világukat és megértettek olyan társadalmi folyamatokat és igényeket, amelyeket eddig figyelmen kívül hagytak.

Egyre élénkebb a társadalom. 1836-ban megalakul a Kisfaludy Társaság, Károly emlékére, irányítja az irodalmi életet, igazgatója Fáy András, jegyzője Tóth Lőrinc, tagjai között van Kölcsey Ferenc, Czuczor Gergely, Szontagh Gusztáv - felvették Károly bátyját, Kisfaludy Sándort is... Folyóiratuk volt, könyvsorozatokat adtak ki, pályázatokkal ösztönözték a fiatalokat, így nyerte el Arany János nagyszalontai segédjegyző *Az elveszett alkotmány*-nyal, majd 1847-ben a *Toldival* a pályadíjat. A jelentős és hatékony társaságot 1952-ben tiltotta be a kommunista kormány. Fennállása során, száztizenhat év alatt, mindig ötven rendes és húsz levelező tagja lehetett, az évente tartott közgyűlések közvéleményt izgalomban tartó szavazásai döntöttek a javasolt új tagokról (belépni nem lehetett!).

Másik, közvéleményt meghatározó intézmény az 1841-ben alapított Nemzeti Kör volt, melynek tagjai a társadalom legkülönbözőbb rétegeiből kerültek ki, Vörösmarty Mihálytól bankigazgatókon, ügyvédeken, színészekon, gyárosokon, tudósokon át iparosokig. Jelmondata: „Egyesül, hogy egyesítsen.” Petőfi Sándor verseskötetét például a Nemzeti Kör adta ki, Vörösmarty javaslatára; a legtöbb pénzt Tóth Gáspár szabómester adta, akiről a költő egyik versében meg is emlékezett.

A pesti egyetem magyar irodalom tanszéke is végre közéleti tényezővé vált: míg a század elején, Vályi András halála után, Révai Miklósnak 1802-1806 között összesen 59 hallgatója akadt, addig a székesfehérvári iparoscsaládból származott Horvát Istvánt (1784-1846) hallgató tömegek nem fértek el a teremben. Ismerjük megmosolyogni való őstörténeti fejtegetéseit, mégis oly lelkes tanítványai voltak, mint Eötvös József, Szalay László, Madách Imre, Andrassy Gyula és Pauler Tivadar, 1871-1886 között miniszter, aki professzora jegyzeteinek kései kiadásakor leírta, mekkora lelkesedéssel itták professzoruk minden szavát. „Nyelvünk fokozatosan diplomatikai nyelvvé, a törvények, közigazgatás és nyilvános tanítás nyelvévé emelkedett, miáltal úgy tudományos kultúránk, mint tökéletesedésünk oly rendkívüli és oly nagyszerű növekedést nyert, hogy V. Ferdinánd alatt a magyar nyelv és irodalom szempontjából méltán új korszak kezdődhetik.” (Horvát István: *Magyar irodalomtörténet*. Pauler Tivadar lejegyzésében. *Magyar irodalmi ritkaságok* XXVIII. kötet.)

A nemzet életrajzához Kisfaludy Károly pályafutása is hozzátartozik: a dunántúli nemes ifjú, kinek bátyja, Sándor, szintén költő, a testőrgárda tagja volt. Kisfaludy Károly főhadnagyként szerelt le a háború után, festő, bejárja Itáliát, majd színműveket ír és önérzetes, hangsúlyozott

polgárként él. Egy hazafias színművét, melyről a besúgó írásban jelenti, hogy a nézősereg tombolva tüntetett a pesti bemutatón, kíváncsiságból megnézi a császárné, tetszik neki, tapsol, gratulál, színműveit németre fordítják, a spiclik meg se mernek mukkanni - az első magyar író, akit a szó szoros értelmében a közönség tett a maga írójává. Észrevétlenül száll át rá Kazinczy szerepe, folyóiratot indít, kávéházakban tárgyalva fedez fel azóta is klasszikus nagyságokat, Vörösmartytól Toldy Ferencig. A magyar költészet tehát Bessenyeitől Kisfaludy Károlyig átalakítja önmagát, huszártisztból polgárrá, s velük együtt alakul a magyar társadalom is. Mint imént olvashattuk, nevéhez fűződik az első, működő irodalmi társaság. Ezt már holta után alapították, tehát nem a költő kezdeményezte.

A magyar iparos-társadalom is szervezkedett a hazai nyelv érdekében, de hiszen láthattuk ennek bontakozgatását Vályi Klára költeményeiről szólván. A céhlegények vándorlása nagyobbat lendített külföld általi elismerésünkön, mint emlegetni szokás. Iparoslegényből csak akkor válhatott mester, ha - remekének elkészítése előtt - bejárta, szó szerint begyalogta Európát és német, olasz, francia, angol mesterektől sajátította el a szakma titkait. Erről Jókaitól tudhatunk meg legtöbbet. (*Eppur si muove*, 1873.; Tseresznyés Márton csizmadia.)

A nemzeti önépítés e negyedszázadában született az a két költemény, a hozzájuk fűződő zeneművel, melyek mind a mai napig, politikától függetlenül himnuszunkká váltak: a *Himnusz*, 1823 (Kölcsy), Erkel Ferenc zenéje 1844., első spontán megszólalása a „Széchenyi” gőzhajó vízrebocsátásakor, 1844. augusztus 20., amikor a gyár munkásai a császári himnusz helyett kezdték énekelni - és a *Szózat* (Vörösmarty, 1836), Egressy Béni zenéje, 1843. 1848. március 15-én a Párizsba érkezett magyar küldöttség a Bastille téren a Szózatot énekli, mire Lamartine költő és elnök azt kiáltja: „Emeljünk kalapot a magyar Marseillaise előtt!”

Az országgyűlési vitákat az egész ország figyeli. A társadalom természetesen nem gondolkozik egységesen: egy helyi választási küzdelem, sőt dulakodás után helybeli izgága „adó-nemfizető” kisnemesek Kehidán puskával belőnek Deák Ferenc ablakán, sőt megkísérlik a házat felgyújtani. A koleralázadásnak elnevezett izgalmak idején egy olvasni kedvelő paraszt azt kiáltja a fertőtlenítő szerrel érkező megyei hivatalnoknak, hogy: tudjuk ám, miért rendelték el a zárlatot! Mert így akadályozzák meg, hogy a *Hitelet* elolvashassuk. De jön még kutyára dér!

Mindezenközben fokozódik az uralkodóházon belüli megosztottság, a hatalmi célok többirányú megközelítése. Ferenc császár fivérei, a Firenzében született József (1776-1847) és Johann (1782-1854), Toscanában közmegelegedésre uralkodott atyjuknak, a későbbi II. Lipótnak a bécsi udvarhoz képest lazább és életközelibb nevelése folytán idegenkedve nézték bátyjuk és általában a bécsi udvar intrikus világát.

A Tirolban és Grazban tevékeny Johann sokat tett a rábízott országrészekért, annyira polgári világban élt, annyira polgári gondolkodás vezérelte, hogy beleszeretett a Bad Aussee-i postamester lányába, Anna Plochl-ba, akit 1829-ben feleségül is vett; az udvar fejcsóváló rosszallása ellenére boldogan éltek. Johannak később lesz rövid, de jelentős szerepe, József nádor viszont máris benne él a magyar reformkor kellős közepében. Ő sürgette ki 1825-ben az országgyűlés összehívását. Maga is támogatta a Tudós Társaságot (tízezer arannyal), a Ludovika Akadémia építését és Széchenyi nagyratörő terveit. Ő létesítette a műszaki egyetemet, melyet róla neveztek el, erélyesen foglalkozott a városrendezéssel és parkosította, majd a főváros rendelkezésére bocsátotta a Margitszigetet. Már életében intézkedett, hogy ne a bécsi családi kriptába temessék, hanem a budai vár általa kialakított sírboltjába. Három felesége közül Alexandra Pavlovna, az orosz cár leánya háromévi házasság után 1801-ben meghalt, második felesége, Hermina, református vallású német hercegnő sem maradt hosszú életű, belehalt ikrei születésébe; a harmadik viszont, Mária Dorottya, szigorúan evangélikus vallású

württembergi hercegnő a magyar protestantizmus bőkezű támogatója volt, a budai várban evangélikus templomot építtetett (ma is áll a Bécsi Kapunál), megíratta a magyar protestantizmus történetét; társaságának állandó tagja lett Török Pál (1808-1883) pesti református lelkész, Arany János barátja, később, 1860-tól a Duna melléki egyházkerület püspöke. Mária Dorottya nádorné asszony kivételesen sokat tett értünk, magyarokért a negyvennyolc körüli időben. Férje halála után Bécsbe rendelték és őrizet alatt tartották. 1855-ben, az önkényuralom idején Magyarországra szökött, ekkor érte a halál.

De még az udvar 1821-től mindenható főminisztere, 1809 óta külügyminiszter Metternich Kelemen herceg se volt annyira merev és életidegen, mint képzelni szoktuk. A belügyekért, így a rendőrségért nem ő volt felelős, hanem Joseph Sedlniczky gróf. Mint láthattuk, az 1825-ös országgyűlés - császári óhajra - magyarrá honosította Metternichet. Harmadik felesége, Zichy-Ferraris Melánia grófnő révén ugyan nem került közelebb hozzánk, de megértette helyzetünket. A gyermek Ferenc József nevelőjeként, a Világos utáni önkényuralom idején, angliai emigrációjából levelekben figyelmeztette a császárt, hogy a magyarokkal szembeni bánásmódja újabb tragédiákhoz vezethet. Metternich nem a magyar nemzetet gyűlölte - mint a legtöbb udvaronc - hanem főnemességünket vetette meg korszerűtlen konokságuk miatt. Széchenyivel gyakran és szívesen vitatkozott, ha nem is értettek egyet.

Az itt említett két főherceg és Metternich körül hivatalnokok, udvaroncok, tányérnyalók tömege nyüzsgött, de hivatásukat gyakorló államférfiak is, akiket foglalkoztatott a birodalom egyre ingatagabb helyzete. A forradalom veszélye az 1830-as párizsi eseményekig nem került szóba társaságukban, ám 1831, a kolerázadás - a járvány miatti egészségügyi zárlat több helyütt politikai zendülésekhez vezetett - és a lengyel események megrémítették az udvart. József nádor változatlanul kötődött a magyar nemzethez, s mivel 1835 márciusától kezdve, amikor Ferenc császár meghalt, és közismerten beteg és gyakran döntésképtelen fia, V. Ferdinánd alkalmatlannak tűnt erélyes intézkedésekre, ő maga kezdett az uralkodóház nevében intézkedni, ami nádorként joga és kötelessége volt. Úgy tűnik, nem zárta ki annak lehetőségét, hogy esetleg ő, vagy inkább fia, István főherceg léphetne trónra Ferdinánd helyett. Itt volt aztán a grazi Johann főherceg, akivel a német fejedelemségek, azokból is a liberálisabb irányzat képviselői egyre inkább tárgyalgattak, tervezgettek, Johann ugyanis számukra alkalmasabb császár-lehetőség volt, mint az e trónra régóta áhítozó porosz királyok.

Harmadjára maga az udvar, szintén tisztában lévén mind a császár fogyatékosságával, mind a veszedelmessé váló helyzettel, kezdett felkészülni a maga módján. Ferenc császár úgy rendelkezett, hogy fia helyett egy államtanács kormányozzon - Ferdinánd csak aláírt.

Az államtanács tagjai: elnöke Lajos főherceg, Ferenc császár öccse, ipargazdaság iránt érdeklődő férfiú, a politikához nem konyított; tagjai: a trónörökös Ferenc Károly főherceg, Zsófia bajor főhercegnő légynek se vétő, jámbor papucsférje; továbbá a két hivatásos vén róka, az 1835-ben 62 éves viharvert Metternich és a tényleges kormányfő: az ötvenhét éves, cseh Franz Anton Kollowrat gróf, a magyarság esküdt ellensége. A döntéseket ő hozta, keményen tartva magát a ferenci konoksághoz. József nádor magyarbarátságát tudomásul vették és elviselték, mint aki szükség esetén semlegesíteni tudja a magyar nyugtalankodókat; Johann főherceget viszont kiközösítették maguk közül - aki ennek valósággal örvendett és egyre inkább az önállósult, egyre polgárabb irányzatú német államok felé fordult. Zsófia főhercegasszony, férje képviseletében, bele-beleszólt az ügyek intézésébe és a háttérből fokozatosan hatalommá vált. A negyvenes években az udvari körök már nem is a trónörököst, hanem annak kisfiát, Ferenc József főherceget kezdték uralkodó-jelöltnek tekinteni. De mivel titokban és joggal József nádor rátermett, a magyar ügyet jól ismerő fiát, István főherceget magyar királyként is el tudták képzelni a birodalom urának, Johannt viszont a liberális bécsi körök, pénzemberek

támogatták: lassacskán kialakulóban volt egy hatalmi versengés az udvaron belül is. Zsófia főhercegné ennek ismeretében kapcsolatokat keresett erdélyi román és főleg horvát körökkel, akikre a magyar érdekek ellensúlyaként számított.

A horvátok és magyarok közötti ellentétet a bécsi udvar szította. Napóleon rövid életű „Illíria” állama, Dalmáciával és horvát részekkel felvillantotta egy horvátok vezette balkáni szláv szövetség eszméjét. Az 1835-ben megindult *Novine Hrvatske* kifogásolta a magyar nyelv törvényesítését, az 1843-44-i országgyűlésen pedig horvát képviselők nem szólaltak fel magyarul. A császár, Kollowrat kezdeményezésére, kitüntette a horvát lap szerkesztőjét és bátorította a magyar országgyűléssel való szembenállásra. Metternich, látva a veszélyt, igyekezett egyeztetni, de Apponyi György gróf, „magyar kancellár” a horvát érdekek képviselőjének szolgálatába állt.

Az erdélyi nagyfejedelemség rendíthetetlenül császárhű, ármányos udvari „főnöke”, Jósika Samu báró, Erdély főkancellárja bizonyult Zsófia és a dinasztia legmegbízhatóbb támaszának. (Ő fogja 1848-ban javasolni az államtanácsnak, hogy a birodalmat régóta hűséggel szolgáló Jellasics-család fiát, Józsefet, egy horvát határőrezred ezredes parancsnokát nevezzék ki horvát bánná és küldjék Magyarország ellen „rendet teremteni”.)

Most itt egyelőre azt kell figyelembe vennünk, hogy reformkorunkban a dinasztia belső egysége is megbomlott, a beteges, mafla Ferdinánd helyett több önjelölt kacsingat a trón felé.

E reformévekben kivételes jelentőségű a hadsereg állapota. A számtalan háborút végigküzdött császári-királyi haderő műveltebb, gondolkodó tisztjei és katonái egyre nyugtalanabban látták, hogy a végképp elavult, időszerűtlen, idejét múlta lőfegyverekkel ellátott sok nemzetiségű hadsereg sürgős reformra szorul. A tisztképzést is korszerűsíteni kellett. Ugyanígy a sorozási-katonaállítási módszereket. Az 1840-es évekre az eszménynek tekintett napóleoni hadvezetési felfogás is elavult, ehhez képest viszont az osztrák felfogás még mindig a XVIII. századi szokások rabja maradt. Ennélfogva szaporodnak a bécsi katonai szakfolyóiratban közölt, óvatosan fogalmazott javaslatok a hadiszolgálat átszervezésére, reformjára. A tisztikar legjobbjai, nemzetiségi hovatartozástól függetlenül, találkozgatnak egymással, eszmét cserélnek, tervezgetnek. Egyik ilyen tervezgető gróf Lamberg Ferenc altábornagy, pozsonyi hadosztályparancsnok, móri földbirtokos család fia, aki a pozsonyi, konzervatív *Hírnök* című lapba írogatott és tizenegy cikkét 1843-ban *Elfogulatlan nézetek különféle politikai viszonyaink fölött* címen kötetbe foglalva is kiadta. Holott Kollowrat gróf köriratban tiltotta meg, hogy államtisztviselők és katonák magyar nyelven írjanak vagy beszéljenek. (1843. augusztus 17-i államtanácsülés 999. sz. határozata.) Lamberg Pozsonyban, 1841-ben kiadott *Terra Incognita* című könyvében is foglalkozott a birodalom viszonyaival, s e magyar nyelvű könyv címlapján egy Széchenyi-idézetet helyezett el jelmondatul: „Adjon tehát ki-ki a közjóra és az egész közsátság java előmozdítására, amit adhat.” Előszavában Lamberg altábornagy köszönetet mond író barátjának, Csató Pálnak, hogy kéziratát nyelvhelyesség szempontjából átnézte, mert „sok évi külföldön létem által szép nyelvünk kifejlésétől némileg elmaradtam.”

Különösen jelentős Mészáros Lázárnak, az Itáliában állomásozó 5. huszárezred parancsnokának tevékenysége. Ennek ismeretében - Mészáros rendszeresen levelezett többek között Széchenyi Istvánnal - Mészáros Lázár ezredest 1845-ben a Tudós Társaság tagjává választották. A szavazási íven Széchenyi, Eötvös, Vörösmarty, Fáy András, Toldy Ferenc aláírásai olvashatók: „Különösen ajánlom. A magyar ügy apostola Lombardiában.” Mészáros Lázár székfoglaló előadását 1845. szeptember hatodikán adta postára Milanóban, azzal a kéréssel, hogy azt Kiss Károly szolgálaton kívüli kapitány olvassa fel. Mészárosnak ugyanis előljárója, Radetzky tábornok az udvar utasítására nem adott szabadságot, a feszült lombardiai katonai helyzetre hivatkozva nem engedte Pestre utazni. A székfoglalót, melynek címe „*A katonaság-*

rul”, a szintén taggá választott, Pesten szolgáló Korponay János főhadnagy olvasta fel. Korponaynak is megjelent egy könyve: *Hadi földírás*, Pest, 1845. Mészáros kifejti tanulmányában, hogy a honvédelem (ezt a szót használja 1845-ben!) célja a nemzeti lét fenntartása. Elviselhető időtartamú szolgálati idővel bevezetendő az általános hadkötelezettség, tekintet nélkül arra, nemesi vagy polgári, netán paraszti származású honvédről van-e szó; a kiképzés, a fegyverzet korszerűsítendő. Ehhez anyagi jólét biztosítandó, mert abból „szellemi kifejlés” várható.

Mészáros tanulmánya ugyan magyar nyelven hangzott el és csupán kézirata maradt fenn, ki sem nyomtatták, viszont mivel az akadémiai tagsághoz és a székfoglaló előadás megtartásához előjárói engedélyt kellett kapnia, kézirata több példányban is megjárhatta a katonai felsőbb köröket, maga Radetzky is bizonyára olvasta. Mindenesetre híre terjedhetett Mészáros hadseregszervezési elveinek és ez szakkörökben bizalmat keltett iránta. Tudjuk, hogy Lamberg altábornaggyal is kapcsolatban állt, nem szólva Széchenyi ismeretségi köréről. Tény mindenesetre, hogy az osztrák hadsereg köreiben egyre nyugtalanabbul sürgették a haderő-reformot.

A negyvenes években közéletünkben is fokozódott a reformokat sürgető hangulat; az ötvennégy éves Széchenyi, a nagy kezdeményező, 1845. augusztus tizenhatodika óta a helytartótanács közlekedési bizottságának az uralkodó által kinevezett elnöke, mai értelmezésben magyarországi közlekedési miniszter, egyszersmind a konzervatív haladni vágyók feje; a negyvenhárom éves Kossuth Lajos, a radikálisabb politika elkötelezettje, ugyanekkor a *Véd-egylet* alapító elnöke és rajongva terjesztett-olvasott hírlapi cikkek szerzője. A két államférfit mindmáig szívesen állítja szembe egymással a közvélemény, pedig, noha természetesen sokat és szenvedélyesen vitáztak, mindkettőjükre egyszerre és egyaránt volt szüksége a hazának, mondhatni kiegészítették egymást. Kossuth megrendezte az iparmű-kiállítást és lelkesen dolgozott Fiume kikötőjének fejlesztésén; ő harsogta el az először Nagy Lajos által képviselt eszmét, melyet Zsigmond király és császár elfojtott: „*Tengerre, magyar!*”

Mindkettejük körül jelentős pénzügyi csoportok alakultak, s ez is újdonság: szitányi Ullmann Móric, az első magyarrá honosodott, hazaszerető zsidó nagyiparos (Széchenyi Ullmann házában bérelt lakást, együtt izgulták végig onnan a Lánchíd építését), Fáy András író és bankigazgató, Röck István cséplőgépgyártó...

Széchenyi miniszterként olyan ütemet diktál, ami azóta is felülmúlhatatlan: 1845 kora ősztől 1848 januárjáig, amikor az országgyűlésnek bemutatja közlekedési tervét, megépült a Pest-Vác közötti vasút, a Sopron-Bécsújhely vasút, a Pest-Szolnok közötti vasútvonal; a Solnok-Szeged közötti rendszeres személyhajójárat, a Balatoni Gőzhajózási Társaság, már járta a Balatont a Kisfaludy gőzös, épült a Lánchíd és működött a Tiszavölgyi Vízszabályozó Társulat! Ne feledjük: Széchenyi a reformkor egyetlen magyar politikusa, aki felelős kormányhivatalt tölt be - hazáját szolgálva.

A közlekedési tervet térképpel, kinyomtatott állapotban terjesztette elő a pozsonyi országgyűlésen, két hónappal az akkor még nem is sejtett bécsi forradalom előtt. Ez tehát még a reformkor békés, bár kitartó munkájának gyümölcse. Széchenyi a javaslatot „építményeim utolsó zárókövének” nevezte. A bevezető sorokat az ősi szokással szakítva nem a királyhoz, de nem is az országgyűléshez intézte, hanem a „felséges hazához”. *Tehát a haza a felség.* Így kezdődik:

„Felséges haza! Hosszú álmaink s több, mint fél évszázados szónoklatink után úgy látszik: elvégre tennünk is kellene valami nagyobb szerűt már, ha a nemzetek sorából dísztelenül kisodortatni nem akarunk... Házsártos, egymást üldöző népből, mely erejét

kölcsönös zsibbasztására fecsérli, elvégre egy családdá, egy és osztatlan, erős nemzetté akarunk és Isten segítségével fogunk összeforrni. Feladatunk nem egyéb, mint a világ-családdal állandó kapcsolatba lépni.

Pozsony, 1848. január huszonötödikén.”

A javaslat vitájában a Széchenyit támadó szónokokat Kossuth Lajos e szavakkal hallgattatta el:

„Az ön kiadásai nem költségek, hanem beruházások, melyek dús kamatot hajtanak a nemzet vagyonosságának, emelésében.”

Idáig szárnyalt tehát a nemzet a nagymajtényi síktól, 1711-től 1848-ig, a pozsonyi országgyűlésekig, az eltelt kevesebb, mint másfél évszázad alatt.

Az a nagy szép idő

*Eljő, eljő az a nagy szép idő
Amely felé reményim szállanak.*

(Petőfi Sándor: Olaszország, 1848. január)

Az európai forradalom Nápoly-Szicília Bourbon királyságában kezdődött, a legcsekélyebb fejlődést is könyörtelenül elnyomó Bourbon Ferdinánd uralkodásakor, akit a nép „*re bomba*” (bombakirály) gúnynévvel tüntetett ki. Ennek a Ferdinándnak felesége, Mária Terézia nápolyi királyné, Habsburg Károly főhercegnek, II. Lipót császár harmadik fiának leánya, így módon a most, 1848-ban Bécsben uralkodó Ferdinándnak közeli rokona. A zavargások a szicíliai Palermóban kezdődtek január 12-én, huszonhetedikén már Nápolyban is kitört a forradalom. Ezek a hírek közről érintették a Bécsben székelő dinasztia. Mint e fejezet elején olvashatuk, Petőfit is! Egy hónap múlva már Párizs égett a forradalom tüzétől - február 23/24 -, s ugyanekkor Brüsszelben megjelent a Kommunista Kiáltvány. Franciaország ismét köztársaság lett. Március negyedikén átcsapott Münchenbe, ahol Bajorország léha királya, a hírhedt Lola Montez kitartója lemondani kényszerült. Március tizenharmadikán Bécs népe mozdult meg, aztán Milano lázadt fel a Habsburg-uralom ellen (március 18.), követte példáját Velence (március 22.). Ugyanekkor Berlin népe is fellázadt, a katonaság sortüzétől sok halott maradt az utca kövezetén - a király levett kalappal kényszerült elvonulni a holttestek sora előtt. Szinte természetes, hogy ebben a forrongásban háborúk is kezdődtek: Dánia elérkezettnek látta a pillanatot, hogy Németországtól visszafoglalja Schleswig-Holstein tartományt, márciusban pedig Carlo Alberto, Piemont királya üzent hadat a császárnak, igényt tartva Lombardiára, melynek az osztrákok uraltak, ám fellázadt Milano a fővárosa. Radetzky marsall kardot rántott s vele az ott állomásozó 5. huszárezred parancsnoka, Mészáros Lázár ezredes is. Megbolydult a világ. Feltűnő, hogy Párizst kivéve mindenütt a császári dinasztia érdektérülete forrong, a fővárost, Bécset is beleértve.

Mindezt figyelembe véve feltűnő, hogy a rebellióra hajlamosnak tartott Magyarországon, pontosabban: Ausztria magyar helytartóságában csend van. Pozsonyban a főrendek január 22-én megszavazzák a közteherviselést és rendezik az örökváltság ügyét. Mint említettük, Széchenyi betérjeszti közlekedési javaslatát, ezt Kossuth is helyesli.

A bécsi forradalom hírére a hangadó államférfiak jegyet váltanak a Bécsbe tartó személyhajóra és egyenest a császári udvarba tartanak. Ott teljes a zűrzavar, sikerül a királyt, illetve az államtanácsot meggyőzni, hogy engedélyezze egy birodalmon belüli önálló magyar kormány létrehozását. István főherceg, nádor, az 1847-ben meghalt József nádor fia, március tizenhetedikén megbízza a negyvenegy éves Batthyány Lajos grófot, hogy miniszterelnökként állítsa össze kormányát. Április másodikán Batthyány előterjeszti a kormánytagok névsorát, az uralkodó jóváhagyja, április hetedikén kinevezi a minisztereket, április tizedikén megszűnik a budai helytartótanács, április tizenegyedikén Ferdinánd király Pozsonyban személyesen berekeszti az országgyűlést, szentesíti törvényeit (közteherviselés, jobbágyság megszűnik, létrehozandó a nemzetőrség, Erdély különállása megszűnik), a kormány esküt tesz, a király magyar nyelven rövid, de meghatározó beszédben biztosítja a nemzetet jóakarataról. A kormány áteszi székhelyét Pest-Budára. Bécsben megszűnik az udvari magyar kancellária (április 15.).

Mindez egyetlen hónap alatt!

A nemzet újraéledésének zenitjére ért. Békésen, fegyveres vagy fegyvertelen forradalom nélkül, alkotmányos körülmények között. A magyar miniszterek és más államférfiak pontosan tudták, hogy újabb fegyveres kalandot, forradalmi felkelést a nemzet nem engedhet meg magának. Éppen hogy kigyógyultunk az 1720-ig tartó háborúkból, a porosz király és Napóleon hadjárataiból, a „nem adózunk” krónikus nemesi betegségéből. Lövöldözésre, kardcsattogatásra semmi szükség. Zseniális húzás volt az országgyűlésen irányadó államférfiaktól, Széchenytől Kossuthon át Batthyányig és Deákig, hogy kihasználva a zűrzavart és a dinasztia rémületét, gyorsan, csöndesen megoldották a negyed század folyamán kidolgozott feladatot, miközben a bécsi nép őrjöngött és lármázva követelőzött.

Történelmi tudatunk egyik kártékonynak bizonyult torzulása, hogy azóta is *forradalommal hencegünk*, a pesti ifjúság rokonszenves hangoskodásáról elhitetjük magunkkal, hogy költemények elszavalása és kávéházi szónoklatok hozták meg a nemzet viszonylagos szabadságát, mialatt Pozsonyban higgadtan intézkedtek, Kossuth és Széchenyi Bécsben tárgyaltak, győzködtek, nagy önfegyelemmel fékezve magukat az önhitt államtanácstagokkal szemben. Ezért képzeljük azt, hogy máris szabadságharcot vívtunk.

Fontos végre tisztán látnunk, hogy a nemzet érett fővel, keményen következetes fellépéssel, de *békés úton ért céljához*. Az udvari pártok és irányzatok legmaradibb tagjait éppen ez döbben-tette meg és hozta ki a sodrából. A rebellis magyarok eddig mindig rögtön kardot rántottak, lövöldöztek, rohamoztak, hogy aztán a bölcs császár kemény fenytékkal észhez térítse őket. Sose mulasszunk el negyvennyolc szent emlékének ünnepein elmondani: a szabadságharcot nem mi kezdtük, a császár uszította ránk bérenceit, ősztől kezdve saját hadseregét, végül az orosz cár katonáit, ígéretét, esküjét megszegve, jóhiszeműségünkkel aljasul visszaélve.

De most még 1848 áprilisa-májusa van, az ország éled, örvend, szervezi önmagát, választások történnek, alakulgat a nemzetőrség és a hivatalos cs. kir. haditörvények által engedélyezett *Landwehr*, amit magyarul, Kisfaludy Károly óta, *honvédség*nek nevezünk. Mészáros Lázár ezredes, ez a zseniális hadszervező, csak május végén érkezik Pestre Bécsen át, eddig tartott, míg Radetzky tábornagy elengedte, pedig Ferdinánd király magyar nyelven, saját kezeírással nevezte ki őt „magyar hadügyminiszteremmé”, méghozzá vezérőrnagyi rangban. A király elrendelte, hogy a Magyar Királyság területén állomásozó cs. kir. katonaság Mészáros Lázárnak tartozik engedelmisséggel, engedélyezte, hogy bármelyik cs. kir. katonatiszt hivatalosan kérvényezheti a honvédségbe való átigazolását. Mészárosról az előző fejezetben olvashattuk, hogy mint a Magyar Tudományos Akadémia tagja, székfoglaló előadásában kifejtette elveit, melyek most már programmá váltak. Az összbírodalmi haderő nagyra becsülte őt és szaktudását. Batthyány és Mészáros legnagyobb vívmánya, hogy a király jóváhagyásával minden, az ország területén állomásozó katonával esküt tettek a királyra és *a magyar alkotmányra*, melyet kötelesek megvédeni. Ez az eskü lett az ősztől kibontakozó szabadságharc legitimációja, törvényességének feltétele.

Nyár elejére lezajlottak a választások, július ötödikén megnyílt az első magyar népképviselői, választott országgyűlés Pesten. Megszülettek az első törvények, így például augusztusban a honvédelmi törvény.

*Ott álltok a teremnek küszöbén,
Melyből a nemzet sorsa jön ki majd...*

*Egy új hazát, mely szebb a réginél
És tartósabb is, kell alkotnotok...*

*Akit nem égő honfiérzelem
És tiszta szándék vezetett ide,
Kit a hiúság, vagy silány önérdék
Csábít e helyre, az szentségtelen
Lábbal ne lépjen a szentelt küszöbre...*

(Petőfi Sándor: A nemzetgyűléshez,
1848. július 4.)

Ezt a költeményt minden választás után el kellene mondani az országgyűlés képviselői és kormánya, a „tisztelt ház” előtt.

Ezenközben az uralkodó ház tagjai nem fértek a bőrükbe. Említettük, hányféle irányzat burjánzott közöttük is. A legmaradibbak Ferenc Károly trónörökös fiát, Ferenc József tizennyolc éves főherceget óhajtották a trónon látni. Zsófia főhercegasszony mindent megmozgatott ennek érdekében.

Ugyanakkor István főherceg (és nem csekély számú támogatója) szívesen látta volna önmagát a trónon, s ez az óhaja találkozott mind a magyar nemzet, mind a haladni vágyó osztrák körök vágyával. Johann főherceget pedig a Frankfurtban, a császárkoronázások székvárosában májustól kezdve ülésező német alkotmányozó gyűlés a Szent Pál templomban (Paulus-kirche) *a birodalom kormányzójává választotta!* Ez végképp megzavarta a császári udvart.

Mindezek tetejébe június tizenkettedikén Prágában is felkelés tört ki, még a katonai helytartónak, Windischgrätz tábornagynak feleségét is halálra sebezte egy puskalövedék.

Tenniök kellett valamit...

Alighanem Felix Schwarzenberg herceg (1800-1852) botrányos életű világlátott diplomatából 1848-ban tábornokká tett férfiú lett a Zsófia vezette „Ferenc József-klán” egyik tanácsadója, de döntő befolyással bírt Jósika Samu, Apponyi György és Jellasics horvát bán is. Jellasics határőr-ezredesből Zsófia csinált a magyar események hírére pillanatok alatt horvát bánt és tábornokot. A fess katonát, mint hírlik, szerfölött kedvelte a főhercegné.

Ez a „kamarilla” azt találta ki, hogy a magyarok ellen kell lázítani a délvidékre települt szerbeket. A lázítást a császárság belgrádi főkonzulja szervezte. A nyár eleje óta zaklatták a déli országrészt, ezért a magyar kormány a Kiss Ernő ezredes vezényelte 2. huszárezredet vetette be a Szerbiából átszivárgott, majd özönlő szerb martalócok ellen. A nyár folyamán a május óta kiképzett honvédszászlóaljakat is be kellett vetni, így például az olasz frontról a honvédségbe átjelentkezett Damjanich János százados zászlóalját. Nem telt bele sok idő, amikor a honvédek elesett szerb martalócok ruhája alatt a cs. kir. hadsereg egyenruhájára és katonai igazolványaira bukkantak. Kiss Ernő ezredes ezt azonnal jelentette Bécsnek, ahol persze ügyet se vetettek rá.

Egy szó mint száz, a szerb „kártya” nem működött.

Közben viszont áradnak a birodalom területén szétszórva állomásozó huszárezredek katonái, századai a megtámadott haza védelmére. (Lenkey százada; lásd még Jókai: *A kőszívű ember fiai* című regényét.)

A kamarilla kénytelen megtenni a második lépést.

Szeptember 11-én útnak indítják Jellasics tábornok horvát határőr-csapatait, azok átkelnek a Dráván és a Dunántúlon Buda felé tartanak. A be nem avatott, felháborodott István főherceg, nádor elébük megy, s felelősségre vonja Jellasicsot. Miután szeptember 15-én tanácskozott

Kossuth Lajossal, 19-én levélben találkozóra rendelte a horvát vezért és szeptember 21-én egy balatoni hajóról távcsövön figyelte Jellasics seregének vonulását - találkozásuk azonban elmaradt. István nádor 22-én visszatért Budára s ott bejelentette, hogy távozik az országból. 24-én Bécsbe érkezett, majd október közepén nagybátyjához, Johann főherceg, birodalmi kormányzóhoz utazott Frankfurtba. Végül is a schaumburgi várkastélyban telepedett meg. (István nádorról lásd: Gergely András: *Áruló vagy áldozat*, 1989.) Híveinek tábora zavartan és ijedten szétszéledt. A Frankfurtban a birodalom kormányzójává választott Johann főherceg sem tehet semmit. Tényleges hatalma nincs, csak címe van, különben is: Frankfurtban is zavargások kezdődnek, Baden tartományban pedig szeptember 21-én, akkortájt, amikor nálunk Jellasics Buda felé tart, fegyveres forradalom tör ki. Már-már úgy tűnik, hogy a Zsófia-klán diadalmaskodott, amikor a mérsékeltebb Ferdinánd-párt megszűnt tétovázni: a király leváltotta Batthyány Lajos miniszterelnököt (szeptember 25.) és Lamberg altábornagyot a magyarországi alakulatok főparancsnokává nevezte ki. Tehát: Jellasics főparancsnokává is! Erről azonban a Zsófia-klán nem tudott. Úgy tűnik, Ferdinánd köre meg akarta akadályozni a vérontást, mert Lambergét Budára küldte. Lamberg, aki, mint láttuk, királyhű magyarnak tekintette magát, polgári ruhát öltött, Budára kocsizott és Batthyányt kerestette, hogy vele egyeztető tárgyalásokat folytasson. Senkit sem talál, Széchenyi már szeptember ötödike óta idegösszeomlással egy Bécs melletti (Döbling) magánszanatóriumban fekszik. A kíséret nélkül közlekedő tanács-talan Lambergét a Duna-hídon egy orgyilkos szeptember 28-án megölte. Másnap, 29-én Jellasics Pákozdnál járt, nem sejtve, hogy Lamberg egy Ferdinánd-aláírt parancssal, mely szerint engedelmeskednie kell Lambergnek, már Pestre érkezett. De Jellasics nem ért el oda, mert Pákozdnál nagy meglepetésére szembe találta magát az alkotmányhoz hű, magyarországi cs. kir. haderő Moga János tábornok vezényelte seregével. Moga és a csatlakozott népfelkelők megfutamították a megzavarodott támadókat, akik ijedtükben Bécs irányába özönlöttek. Eddigre már szeptember 16. óta megalakult a kormányt helyettesítő Honvédelmi Bizottmány, mely 1849 áprilisáig a kormány szerepét tölti be.

A magyar történetírás nem számol a bécsi udvar megosztottságával. Az ellenünk megindult ellenséges akciókat egyetlen akarat végrehajtásának képzeleli vagy kezeli. Holott: mi történik, ha Jellasics győztesen bevonul Pestre-Budára (mert Zsófiáék el se tudták képzelni, hogy a cs. kir. haderő szembeszegül Jellasicssal) és ott Lamberg altábornagy előveszi a zsebéből a császár parancsát? Azonnal kiderül, hogy legkevesebb kétféle csoport vetélkedik egymással Bécsben: hiszen Jellasics nem tudott Lambergéről! Lambergét a Zsófia-juntának a lehető legsürgősebben el kellett tennie láb alól. Alig kétséges, hogy Lambergét „svarcgelb” udvari erők gyilkoltatták meg. A száguldó eseményektől megzavart magyar közvéleményt könnyű volt félrevezetni, a gyilkos, Kolosy György joghallgató, akit később elkaptak (tehát nem a felizgatott tömeg lincselte!), zavaros vallomást tett, ám ezt mindenki feledte. Gondoljuk meg: nincs már hivatalos miniszterelnök, nincs kormány se, Széchenyi ideggyógyintézetben, Kossuth az Alföldön katonákat toboroz. Mészáros Bácskában próbál rendet teremteni, a déldunántúli cs. kir. seregtest parancsnoka, Teleki tábornok szívrohamot kapott és beteg. Moga Jellasicsot üldözi. Igen ám, de Jellasics seregét Bécsben az *igazi* forradalom várja, a feldühödött tömeg, mert a császár nem tartotta be ígéreteit, október hatodikán az utcán lámpavasra akasztja Theodor Graf Baillet von Latour cs. kir. tábornagyot, osztrák hadügyminisztert. Bécsben forradalmi bizottság alakul és epedve várják a Jellasicsot üldöző magyarokat. Akik persze nem jönnek, nem is jöhetnek, mert feltétlenül elkerülendő, hogy a „rebellis” magyarok ismét osztrák földre lépjenek. Egyelőre megálltak a jelképes határon.

Mészáros Lázár döbbenetesen értesült a gyilkosságról, emlékiratában így fogalmaz: „Akármint vélekedtek is Lamberg küldetése felől, a választás a személyt illetőleg nem volt nagyon rossz; mert mint *becsületes és magyar embernek* a legrosszabb esetben is csak az lehetett szándéka,

hogy Ausztriának többet fog kedvezni, hanem hazáját emellett nem fogja egészen elfelejteni. Sajnálni lehet tehát, hogy igaz világosságra tökéletesen nem juthatott: mi lett légyen egyedüli és igaz célja Magyarhonba jövetelének.” (Lamberg-ről, pesti útjáról és haláláról lásd *Kik érted haltak, szent Világszabadság* című könyvemet.)

Feltételezhető, hogy Lamberg István nádornak jutott eszébe, ő javasolta személyét az uralkodónak szeptember 24-én, Schönbrunnban. István nádort viszont „eltüntették”.

A Jellasics-kártya sem hozott hát sikert az udvarnak. Maradt a véres leszámolás, mint három évszázad óta mindig. Ehhez viszont a Latour táborszernagy brutális kivégzésekor a morvaországi Alamócba (Olmütz) menekített császárt el kellett szigetelni, ezért még arrébb vitték, Kremsierbe. Ott 1848. december másodikán lemondott trónjáról a trónörökös, fiának, Ferenc Józsefnek javára. Zsófia és Schwarzenberg herceg, miniszterelnök diadalmaskodott. Az új császár, aki nem tekintette és nem is nevezte magát magyar királynak, mert ilyen ország számára nem létezett, Windischgrätz tábornagy parancsnokságával megindította hadait a forradalmi Bécs leverésére, majd utána Magyarország meghódítására. István főherceg eltűnt, Lamberg tábornokot megölték, Széchenyi egy Bécs melletti szanatóriumban, a délvidéken gyilkolnak a szerbek, Erdélyben a románok, Párizsban pedig Napóleon Lajos lett az elnök.

Egy fontos alkotmányjogi mozzanatot azonban figyelmen kívül hagyott Schwarzenberg herceg és kormánya. Pedig a Metternich által oktatott Ferenc Józsefnek erről tudnia kellett.

Nevezetesen: mivel Ferdinánd élt, Magyarországnak volt királya. Ferdinánd a császári trónról mondott le, a magyar király mivoltáról történő lemondását az országgyűlés előtt kellett volna tennie. Arról nem is beszélve, hogy a magyar történelemben nem fordult elő, hogy a király lemondott volna.

Továbbá: *a magyar földön állomásozó cs. kir. hadsereg Ferdinánd személyére és a magyar alkotmányra tett esküt.*

Ez a magyarázata, hogy a szabadságharcban annyi cs. kir. hadseregbeli osztrák, német, szláv tiszt harcolt a honvédseregben. Ők ragaszkodtak esküjükhöz.

A szabadságharc a hazánkra törő császári csapatok ellen gyakorlatilag 1848 novemberében kezdődött. Windischgrätz nyugatról, Schlik északról, Kassa irányából, Puchner erdélyi főhadparancsnok pedig Erdélyben támadott, eredetileg is ott állomásozó egységeivel, illetve azokkal, melyek nem ragaszkodtak a magyar alkotmány védelméhez. (Ezek román sorozású ezredek voltak.)

December végén a császáriak bevonultak Pestre, a kormány Debrecenbe települt át.

A magyar honvédség a császáritól eltérő, korszerű szervezésben, korszerű hadműveleti elvekkel, a császárinál lényegesen modernebb fegyverekkel (hátultöltő belga puskák, rakéták) példátlanul sikeresen harcolt. Az első eredményeket Görgey téli hadjárata, valamint a szolnoki csata, s folytatásaképpen a tápióbicskei és isaszegi győzelmek hozták. A hadvezérek neve közismert, nem feledkezhetünk meg Vetter Antalnak, a vezérkar zseniális főnökének nevééről sem. Mészáros, Vetter, Klapka hadvezetési és szervezési elve az ezredkötelékek megszüntetése, a döntést a zászlóaljakra bízó harcmodor, a legegyszerűbb honvédnek is a parancs és a kijelölt cél érdekében az adott helyzethez alkalmazkodó döntési szabadsága, a mozgékonyság és természetesen a hazaszeretet volt. Elképesztő váratlansággal tudtak felbukkanni a lovas-sággal és könnyű tüzérséggel együttműködő, gyorsan mozgó magyar honvéd alakulatok. Kiválóan működött a hírszerzés, feltehetően, többek között, Teleki Blanka irányításával.

Katonai értelemben a honvédség fölényben volt a szám szerint nagyobb osztrák haderővel szemben. 1849 tavaszán Görgey vezérletével visszafoglaltuk Budát. Bármekkora erő- és

időpazarlás volt is ez, a főváros birtoklása felbecsülhetetlen lélektani jelentőségű. Klapka György szilárdan kézben tartotta Komáromot, ezt a kivételes hadászati jelentőségű erődvárost, ahonnan még augusztus végén is be-becsapott Ausztriába és Bécsset fenyegette. Komárom jelentőségét igazolja, hogy a szerémségi Péterváraddal együtt a fegyverletételkor a védők szabad elvonulást kaptak.

Történelmi távlatból nézve a debreceni kormány áprilisi függetlenségi kiáltványa, illetve a Habsburg-uralkodóház trónfosztása bizonyult érzelmileg ugyan érthető és igazolható, mégis meggondolatlan tettek - a nemzetet a hadihelyzet miatt meg se kérdezhették. Ez a dinasztíának az egész világ előtti megalázása, mert ők így tekintették és az is volt, váltotta ki Ferenc József köréből, figyelembe véve a számukra hátrányos katonai helyzetet, az orosz beavatkozást, ami viszont egyszer s mindenkorra eldöntötte szabadságharcunkat. Ferenc József a Varsóban tartózkodó cárhoz, a „Szent Szövetség” tagjához utazott és kézcsókkal köszöntötte a cárt, amint annak idején János király és fia, János Zsigmond a szultánt. Az oroszok beözönlése nélkül számunkra előnyös fegyverszünet, vagy akár béke is köthető lett volna, ismerte az uralkodóház és birodalma megosztottságát. Ne feledjük: Ferdinánd, koronás királyunk javában élt és bármennyire gátolta is cselekvőkészségben a rá-rátörő epilepszia, mégiscsak Magyarország királya volt. E minőségében *sohase mondott le*. Aztán Johann főherceg, az össznémet birodalom kormányzója. Aztán a lombardiai hadihelyzet...

Mindmáig tartós, kiirthatatlannak tűnő, sikeres ármánya volt a dinasztíának a nemzetiségek ellenünk hangolása. A szerbek és a románok vérfagyasztó mészárlásai a gyanútlan magyar falvak és udvarházak népében, a szüntelen és következetes uszítás hatására engesztelhetetlen ellenségünkkel tette e nemzeteket. Ugyanakkor szlovák legények tömegesen jelentkeztek a honvédseregbe, a császáriak által megszállt területeken át szökdöstek Debrecenbe. Noha természetesen a szlovákok közötti osztrák hangulatkeltés sem maradt eredménytelen. A sok évszázados, valóban testvéri horvát-magyar kapcsolatot egyetlen gesztussal sikerült Bécsnek szétszakítania, bár ebben a rövid életű magyar kormánynak és Kossuth Lajosnak is része volt.

Köszönettel tartozunk viszont a magyar zsidóságnak, akik mondhatni zárt egységben álltak szabadságharcunk ügye mellé, önkénteseik a honvédseregben is vitézül helyt álltak - meg is kapták kollektív büntetésüket a császártól, aki nagy összegű adót vetett ki rájuk. (A *Szózatot* már röviddel szereztetése után héber nyelvre fordította egy lelkes magyar zsidó, a költemény meg is jelent egy Rajna-vidéki hírlapban. A héber nyelvű szöveget lásd: Radó György: *A Szózat a gondolattól a világhírig*, 1981.) A nagyvilág rokonszenvvel tekintett ránk, még Amerikából is jelentkeztek önkéntesek, Mayne Reid (1818-1883) népszerű ifjúsági író, akit e sorok írója szívesen olvasott gyermekkorában, önkéntes csapatot toborzott... Közismert Heinrich Heine költeménye: „*Wenn ich den Namen Ungarn hör, wird mir der deutsche Wams zu enge.*” A badeni forradalmárok közt is harcoltak magyarok, nem is szólva a lombardiai-venetói csatákról. Az osztrák és a cseh nép, amint azt emlékiratok bizonyítják, velünk érzett, gyámolították a hadifoglyokat. A honvédseregben osztrák és tiroli önkéntes alakulat harcolt.

Az orosz beavatkozás pillanatától kezdve nem volt esélyünk. 1849. június 15: Ivan Fjodorovics Paszkevics herceg, tábornagy parancsnokságával kétszázézer főnyi orosz sereg kezdte meg behatolását a Duklai-hágón át Magyarországra. Mégse feledjük: Magyarországon negyvennyolcban nem volt forradalom, a bécsi forradalmat kihasználva vívták ki államférfiaink a független kormányt; a császárra sem mi támadtunk, *ők rohantak ránk* 1848 novemberétől, előbb ránk uszítva a határon túlról benyomuló szerb martalócokat.

A magyar társadalom az 1711-es „nulla ponttól” kevesebb, mint másfél évszázad alatt (137 év) megszorodott, beilleszkedett a korszerűsödő európai társadalomba, megőrizte és fejlesztette nyelvét és kultúráját, katonai tapasztalatokat szerzett a napóleoni háborúkban, a

nemesség feladta sokáig makacsul őrzött, de a nemzet egészére nézve kártékony jogait, a jobbágyság felszabadult, az ország megkezdte Bécs által addig akadályozott iparosodását.

Akkora fejlődés ez, amekkorát egy gyakorlatilag kipusztultnak nevezhető nép (Herder) Európában sohasem ért el. Kivívtuk Nyugat-Európa rokonszenvét és erkölcsi támogatását. Manapság, amikor újra „a padlón vagyunk” és saját honfitársaink segítségével igyekeznek bennünket megfosztani nemzeti önérzetünkől és kultúránktól, vigaszunkra szolgálhat, hogy a reformkornak elnevezett negyedszázad alatt kikapaszkodtunk a császár által szorgalmasan ásott gödörből. Idők távolából nézve, a cselekedet jogossága és indokolhatósága ellenére végzetesen kártékony lépés volt a debreceni trónfosztás, mert ez vezetett az orosz beavatkozáshoz és ismételt leigázásunkhoz; emellett volt egy királyunk, az ötvenhét éves, tehát nem is öreg Ferdinánd, akire hivatkozva, szívós konoksággal eredményt érhettek volna el rátermett államférfiaink. Nem is szólva az eltűnt nádor-főhercegről...

Ehelyett az udvar, sőt, sajnos az osztrák közvélemény is elhitette magával és a nagyvilággal, hogy a bécsi kongresszus által nagy nehezen kidolgozott békét a mi forradalmunk borította fel, úgy tesznek, mintha Latour császári hadügyminisztert nem a bécsi csöcselék, hanem mi, magyarok akasztottuk volna fel - honvéd tábornokainkat és az ártatlan, mert a király által már 1848 szeptemberében leváltott Batthyány Lajost azért végeztette ki éppen október hatodikán a vérszomjas Julius von Haynau tábornoszernagy, a hessenkasseli tartománygróf törvénytelen fia, hogy a bécsi csöcselék által meglincselt Latour hadügyminiszter halálának évfordulóján álljon bosszút, nem az elkövetőkön, hanem mirajtunk, ez ügyben vétlen magyarokon.

A legyőzött honvédsereg zömének világosi fegyverletétele (1849. augusztus 13.) ésszerű lépés volt, tízezrek életét mentette meg a harctéri haláltól.

Az igazságnak tartozunk azzal, hogy leírjuk: az aradi vértanúkat a katonai törvények előírásai szerint ítélték halálra; a császáriak kezére került vezérek közül csupán azokat, akik az áprilisi *trónfosztás után is harcoltak*, vagyis akik megtagadták a királyra tett esküjüket. (Hiszen Debrecenben a királyt és az egész uralkodóházat megfosztották hatalmától.) Ettől függetlenül történt számos aljas kilengés, bosszú, mint ilyenkor sajnos mindig a világtörténelemben. Ezek közül a leggyalázatosabb tett Batthyány Lajos, az uralkodó által kinevezett és leváltott, így visszavonult miniszterelnök kivégzésnek nevezett meggyilkolása volt. E sorok írója hajlamos hitelt adni ama nézetnek, mely szerint Batthyány 1848 nyarának feszült légkörében udvariatalanul szólt rá az okvetetlenkedő, hatalom-megszállott Zsófia főhercegnére, amikor Innsbruckban magyar államférfiak arra igyekeztek rávenni az osztrák forradalmárok üldözött Ferdinánd királyt, hogy jöjjön velük Magyarországra, garantálják biztonságát - de Zsófia rikácsolva tiltakozott, holott még a császári ház belső szabályai szerint sem volt ehhez joga. Batthyány ekkor rendreutasította a gőgös főhercegnét, aki ezt nem felelte. Hogy kik által sikerült elrendelni Zsófiának, ekkor már anyacsászárnénak, Batthyány égbekiáltóan törvénytelen kivégzését, azt homály fedi. (Ferdinánd felesége is élt, Mária Anna, Viktor Emánuel piemonti olasz királynak, akivel éppen most háborúzik a császár, a lánya. Egyetlen szót sem volt hajlandó németül kimondani - olaszul, legföljebb franciául lehetett vele érintkezni.)

Akik nem voltak 1848 előtt katonák, azokat büntetőszázadokba sorozták, illetve, ha bűnösnek találtattak, valamelyik várbörtönben szenvedtek.

A kétes küzdés fájdalmas kora

*De óh ne hidd, hogy meddő volt azért
E gyászkor. Nem, nem, ez szülé ez újat.*

(Madách Imre: Mózes, 1861)

Schwarzenberg herceg és az ifjú Ferenc József nem tudta, honnan is tudhatta volna, hogy a Habsburg-ház utolsó kísérletét hajtja végre a magyar nemzet és állam megsemmisítésére. Úgy tűnt, ezúttal minden elképzelésük sikerül. A lázadókat példátlan könyörtelenséggel megbüntették; a magyar nyelvet a magánérinkezésen és néhány felekezeti iskolán kívül, úgyszólván betiltották; az 1848 előtti alkotmányt is érvénytelenítették. Lényegében csak a jobbágyszabadságot hagyták jóvá. A birodalom központi kormányzatát korszerűsített közigazgatási mód-szerekkel szervezték újjá. Átszervezték a hadsereget is. Létrehoztak egy hatásos karhatalmi alakulatot, a csendőrséget. A Gellérthegyen felépült a Citadella, az egész fővárost ágyútűz alatt tartani képes erőd. Rendszerhű német lakosságot toboroztak birodalomszerte; röplapokkal és toborzó irodákkal; nem érdemes a tengerentúli Amerikába vándorolni, érveltek, Magyarország közelebb van. Megyék helyett körzetekre osztották az országot, ezzel közigazgatási zűrzavart keltve. Utazni országon belül is csak útlevéllal lehetett. Cseh és osztrák igaz-ságügyi tisztviselőket telepítettek az országba, nagy létszámú besúgó-hálózatot építettek ki. Ennek következtében a rendfenntartási költségek csillagászati összegekre rúgtak, s ez az olasz háborúban végzetesnek bizonyult, mert a harcoló hadsereg utánpótlását és felszerelését elhanyagolták. Minden besúgót ellenőrzött egy főbesúgó, azt is egy főfő-besúgó, s persze mindegyik jelentést írt az alája rendeltről. „A belső rendfenntartó erőkre fordított összegek magassága a Habsburg Birodalmat a második helyre juttatta az európai ranglistán. Az egy lakosra számított rendészeti kiadások közel 40 százalékkal múlták felül a poroszországit és 90 százalékkal (!) az oroszországit.” (Szabad György). Madách Imre ekkor írt *A civilizátor* című szatírája pontos képet ad a helyzetről.

„Ilyen viszonyokról, mint a mienk, más népeknek fogalmuk sincsen. Mi örökös harcban állunk létünkért, mi egy kalitkában vagyunk a fenevaddal, mely minden percben el akar nyelni.”

Ezek is Madách Imre szavai.

Az Angliába emigrált Metternich figyelmeztető levelet írt Schwarzenberg miniszterelnöknek:

„A magyarországi bajoknak csak a magyarok közreműködésével vethetünk véget. Ez az ország nem tűri a beolvasztás politikáját; másról, mint kölcsönös együttműködésről nem lehet szó. Magyarország mind kiterjedését, mind belső erőit tekintve a birodalom legfőbb része. A magyar nemzetiséget lehetetlenség eltörölni.”

Megszerveződött egy kiterjedt földalatti mozgalom is Mazzini olasz forradalmár nemzetközi szervezetének mintájára, sőt ahhoz kapcsolódva. Egyik itthoni irányítója Mack József volt honvédtiszt.

Noszlopy Gáspár a Dunántúlon szervezkedett és azon bukott le, hogy honvéd-egyenruhákat varratott egy szabómesterrel; egy szabólegény Bécsben sikertelen merényletet követett el a császár ellen; ezeket a hazafias mozgalmakat nehéz megkülönböztetni a kalandorkodástól.

Ezeknél komolyabb volt a szintén Mazzini-mintára működött székelyföldi mozgalom, melynek tagjai közül 1854-ben hármat Marosvásárhelyt, kettőt Sepsiszentgyörgyön végeztek ki. (Török József, Gálffi Mihály, Horváth Károly, Várady József, Bartalis Ferenc.)

Figyelmünkre leginkább Teleki Blanka grófnő érdemes. Teleki Blankát 1851. május 13-án tartóztatták le pálfalvi (Erdély) birtokán. Kétévi fogsága alatt sem sikerült semmit rábizonyítani, ennek ellenére 1853. június 30-án Pesten a *hadbíróság* (!) tízévi börtönre ítélte, melyből hat évet letöltött. A vádirat elismerte, hogy nincs ellene bizonyíték, mégis „korunk legveszedelmesebb lázadója, aki ritka szellemi tulajdonságokkal, tudományos műveltséggel, rendkívüli bátorsággal, erős akarattal és fáradhatatlan kitartással rendelkezik”. Rendkívülinek mondható, hogy Charles Loring Brace amerikai kereskedő Washington megbízásából Magyarországra utazott, hogy kapcsolatot találjon Teleki Blankával. A grófnőt azonban, mire Brace Pálfalva közelébe ért, letartóztatták, az amerikai kitoloncolták. Brace New Yorkban, 1852-ben könyvet írt és adott ki útjáról és viszontagságairól „*Hungary in 1851*” címen. Blanka grófnő pedig a kufsteini várbörtönben sínylődött.

A várbörtönökbeli állapotokról könyvtárnyi emlékirat számol be, elég itt most az uralkodó és kiegyezés utáni magyar miniszterei közötti felemás kapcsolat érzékeltetésére egy hiteles tanú emlékezése: Halász Imre, az 1870-es évek elején a miniszterelnöki sajtóiroda főnöke jegyezte föl, hogy Szlávay József miniszterelnök (1872-1874) egy udvari ebéd alkalmával egy tábornok melle került. Szlávay az egész ebéd alatt hallgatásba merülve ült, anélkül, hogy ránézett volna a tábornokra. Erzsébet királynénak feltűnt szokatlanul merev viselkedése s utóbb megkérdezte ennek okát. Szlávay erre elmondotta, hogy mikor ő Olmützben raboskodott, az a tábornok, akkor fiatal tiszt, volt megbízva a börtönökre való felügyelettel s különösen éreztette gyűlöletét a magyarokkal. Az volt a szokása, hogy reggelenként megállott Szlávay börtönének zárt ajtaja előtt és bekiáltott hozzá: „Du elender Kossuth-Hund, lebst du noch?” (Te nyomorult Kossuth-kutya, élsz még?) (Halász Imre: *Egy letűnt nemzedék. Emlékezések a magyar állam kialakulásának újabb korszakából*. 1911.371. lap.)

Ferenc Józsefnek fogalma sem lehetett udvari ebédre hívott tábornoka Világos utáni viselkedéséről, bár azt tudnia kellett, hogy magyar miniszterelnöke a szabadságharc leverése után rebellisként Olmützben raboskodott. Az udvari protokoll felelőse, az ülésrend összeállítója viszont nyilván sunyi rosszakarattal ültette egymás mellé a volt rabot és egykori őrzőjét. Talán kínos szökváltásban reménykedett. Szlávay fegyelmezte magát, a tábornok is zavartan hallgatott, Erzsébet királyné éber tekintetét mégsem kerülte el a különös helyzet, nyilván volt tapasztalata ilyesmiiben. A seb tehát, amelyet a ránk kényszerített szabadságharc okozott, negyedszázad alatt sem gyógyult be.

Az udvarhű „svaregelb” körök, a meghasonlott Habsburg-család belső ellentéteit leplező udvaroncok, tábornokok és miniszterek, végső fokon Zsófia főhercegnének fia érdekében szervezett „Ferenc József-klánja” történelmünk legaljasabb és a magyarságnak legtöbbet ártó belháborúját erőszakolta ki éppen akkor és éppen azért, mert a magyar nemzet számukra - vagy hitük szerint - veszélyesen fejlődő riválissá válhat, tehát minden eszközzel vissza kell vetni 1711-es állapotába. Szinte hihetetlen, hogy a nemzet ekkorra annyira megerősödött és kijózanodott, hogy Világos után türelmesen várta ki azt a történelmi pillanatot, amit kihasználva ismét szabaddá válhat. Ez 1866-ban bekövetkezett, az osztrák seregekre a franciákkal szövetséges olaszok által 1857-ben mért solferinói vereség pedig előrevetette 1866 árnyékát.

Az önkényuralom korának (1849. október - 1867. június 8.) tömör költői jellemzését adja Arany László *A délibábok hőséiben*: „A kényuralma ormán elhízott bécsi kormány”

*Mert felpuffasztott nagy hatalma mint a
Kisúrt degesz hólyag úgy elfakadt,
Nem mentheté meg sem szurony, se tinta
Egy jó szúrára szörnyen meglohadt,
Belecsapott Solferino, Magenta,
S a büszke Rendszerben szusz sem maradt
S mint akit a mennykőcsapás aláver,
Tehetetlen feküdt a nagy kadáver.
Fonák időszak volt ez a magyarra!
Nem sírva vigadt, de ujjongva sírt;
Önfiait ölé a harc viharja,
S itthon örömmel várt felőle hírt,
S míg a harctért saját vérünk takarja,
Úgy megvigadt, hogy könnyével se bírt:
„Hurrá, megint egy új csatánk veszett el,
Bár benne tízezer magyar esett el.”*

*S bár sült galamb a szánkba nem repült
Vigan csörgettük a már gyenge láncot;
Népünk az elnyomók fejére ült,
Megvert, ha verhetett, egy-egy fináncot,
Az ifjúság zajongva lelkesült,
S a kisdiák, ha a földből kilátszott,
Már harcba készült, fennen hordta orrát
S daccal mulasztá el - a német órát.*

(Arany László „Szappanbuborék” álnéven kiadott
verses regényéből: A délibábok hőse, 1873)

A kisfiúként Petőfi térdén lovagolt Arany László a fent leírt solferinói osztrák vereség idején tizenhárom évesen mulasztá el honfiúi daccal a németórát, és ő is örvendett, nyilván szüleivel együtt, a császár csatavesztéseinek, noha „tízezer magyar esett el”. (Akiiket büntetésül kényszeroroztak Világos után.)

A nemzet életrajzához azonban az is hozzátartozik, hogy az önkényuralom zord korszakát nem a passzív rezisztencia jellemezte, mint annak idején tanultuk, hanem egy nagyon is tudatos és elszánt felkészülés a jövőre. Az immár mérnöki, gazdasági főiskolai, banki gyakorlattal rendelkező ifjúság épített, ahol és amikor tudott: vasutak, gyárak, bankok, mezőgazdasági üzemek létesültek a cseh és az osztrák konkurencia nagy bosszúságára.

Francsics Károly veszprémi borbélymester 1857-es pesti látogatásakor megcsodálja az „újon épült csodaszép zsidótemplomot”, melyről úgy tudja, hogy a legnagyobb a kontinensen s büszke rá, hogy felekezeti hovatartozás nélkül áradnak oda az érdeklődők. (*Kis kamorámban gyertyát gyújték*, 1973. Vörös Károly gondozásában.) Máig élnek a magyar költészet ekkor keletkezett remekei. Zeneművek. Egyesületek.

A nemzet élni akarásának ébrentartója Széchenyi István volt. Felépülvén idegösszeomlásából, onnan Döblingből ismét a nemzet vezetőjévé vált. Kossuth az emigrációt szervezte és külföldről üzent, Széchenyi Döblingben - ahol lakosztálya volt - a gazdasági, kulturális és politikai életet irányította. Sorra fogadta a hozzá látogató magyarokat, sőt, előfordult, hogy valakit magához rendelt. Tanulságos Deák Ferenc sorsa. Széchenyi már negyvennyolc előtt ismerte

Deákot: „Deák több, mint a többiek. Már csak ezért is üldözik.” (*Napló*, 1835. október 16.) - „Hosszú megbeszélés nálam Deák Ferencsel.” (1835. december 15.) Halála évében is találkozott Deákkal.

Döblingben Széchenyi úgy határozott, hogy eszméit leginkább Deák Ferenc alkalmas megvalósítani. Utódának szánta. Szerette volna, ha Deák Pesten marad, ott lakik és így közelről látja az eseményeket, sőt részt vehet bennük. Deák azonban arra hivatkozott, hogy a pesti szállodai életre nincs pénze, gazdasága amúgy is Kehidához és Söjtörhöz köti. Erre Széchenyi - onnan, Döblingből! - megvásároltatta Deák házát és birtokát, az összeget bankban helyezte el és Deák rendelkezésére bocsátotta. Így maradhatott Pesten Deák, mint a haza bölcse. Kevés hasonló példát tudunk, hogy egy elismert magyar államférfi a szó szoros értelmében átadja szellemi örökségét, sőt vagyonát az utána következő, nála fiatalabb tehetségnek. Innen nézve a dolgot: elnyomatás ide, elnyomatás oda, a nemzet élt és virult. Világos nem törte le, az aradi akasztófák, a börtönök és az üldözés sem. Széchenyi rejtélyes halála (1860. április 8.) megdöbbsentette a nemzetet, de cselekvőkészségét nem bénította meg, sőt fokozta.

1860-ban megnyílt a Miskolc-Kassa vasútvonal, 1861-ben pedig a Balaton déli partja mentén végighaladó nagykanizsai vasút, hogy majd évek múltán Fiuméig vigyen. Ekkor született a nevezetes nóta: „Megy a gőzös Kanizsára...”

Mivel a nemzetközi helyzet Ausztria számára egyre hátrányosabban alakult - létrejött az Olasz Királyság (1860), Szicília-Nápoly is Garibaldi katonáinak kezére került, az angolok kezdeményezte krími háborúban (1854) Ausztria nem sietett a cár támogatására, pedig negyvenkilences beavatkozásuk fejében ezt elvárta volna - a császár kénytelen volt a legyőzött magyarsággal egyezkedni: 1860. december végén Eötvös Józsefet és Deák Ferencet tárgyalásra hívta Bécsbe. Ennek eredményeként 1861-ben a császár választásokat engedélyezett, áprilisban Budán össze is ült az országgyűlés. Persze egyelőre ideiglenesen.

Hogy milyen szoros összefüggésben áll magyar politika és költészet, mintegy meghatározva egymást, mutatják e két esztendő művészeti eseményei. Madách Imre 1860. március 26-án fejezi be *Az ember tragédiáját*, 1861 novemberében pedig a *Mózes*t. És mindemellett van ideje és ereje a választási küzdelmekben részt venni. Ezzel választ is kapunk arra a méltatlan vitára, hogy vajon mit jelenthet a *Tragédia* végén a „küzdj és bízva bízzál” szózat: Madách maga is „bízva bízott”, hiszen a legelső alkalommal bekapcsolódik a politikába és választási szónoklatát e szavakkal végzi:

„És most még önökhöz fordulok, tót ajkú választóim, kétszeres köszönetet mondva irántam tanúsított bizalmokért, mert azzal nem csak személyemet tisztelték meg, de tanúbizonyságát adták annak is, hogy felfogták azon nagyfontosságú igazságot, mely ügyünket egyedül vezetheti győzelemre: hogy a magyarországi bármily ajkú, bármely vallású népek érdeke csak egy, hogy midőn a magyar saját szabadságát védi, azzal tót testvére szabadságáért is vív.”

(Madách Imre összes művei Halász Gábor gondozásában,
1942. II. 686.)

A „bízva bízott”, küzdő ember tehát megkapja munkájának gyümölcsét a *Mózes* befejező jelenetében:

*Prófétád sírba szállott és vele
A kétes küzdés fájdalmas kora.
De óh ne hidd, hogy meddő volt azért*

*E gyászkor. Nem, nem, ez szülé az újat
Melynek csak kínja volt övé - virága
Miénk lesz, hogyha az új nemzedék
Bátran s győzelmi hittal lép belé.*

A nemzet életrajzának ismerője tehát megkapja a cinikus ócsárlók által lenézett *Tragédia*-befejezés kulcsát mind a *Mózesben* - mindkét mű 1860-1861 között készült el! - mind pedig az önkényuralom bilincseit feszegető történelmünkben. Örök kár, hogy a *Tragédia* „korszerűsítői” 2002-ben nem ismerték sem a magyar történelmet, se Madách szándékát...

Ugyanekkor, 1861. március kilencedikén mutatták be Erkel Ferenc *Bánk bán* című operáját a Nemzeti Színházban. Ugyanekkor írja Kemény Zsigmond a *Zord időt* és Arany János a *Széchenyi emlékezetét*:

Ő az, ki által lettünk és vagyunk.

Reményeinknek az is tápot adott, hogy Poroszország Ausztria gyengeségét látva, egyre gátlatalanabban tört az egész németül beszélő birodalom fölötti hatalomra. Sorra nyeri meg ügyének a bécsi kongresszus létrehozta apróbb fejedelemségeket, mire Ausztria elveszti türelmét, és noha szakadatlanul ott van oldalában Itália szuronya, mértéktelen önhittségében háborút indít Poroszország ellen. És miközben a ma Bródy Sándorról elnevezett utcában javában épül a képviselőház, Szilézia felől porosz csapatok nyomulnak be Csehországba. 1866. július harmadikán az akkor németül Königrätz-ként emlegetett, Prágától északkeletre fekvő Hradec Kralove (egykor huszita táborhely) közelében Moltke tábornok csapatai végzetes vereséget mértek az osztrák hadseregre. Most bizonyult be végképp az ausztriai hadsereg szervezetlensége, korszerűtlensége és elmaradottsága. Lőfegyvereik meg se közelítették a porosz puskák hatásfokát. A soproni születésű, mindvégig császárhű, negyvenkilencben is ellenünk küzdött Benedek Lajos tábornagnak semmi esélye sem volt. A végzetes csata után mehetett nyugdíjba, a kiszuperált tisztek városába, Grazba. Ugyanekkor az olaszok is hozzáálltak a még Habsburg-kézen maradt Velencének és szárazföldi tartományának visszahódításához, ami meg is történt. Az osztrák császárság területe jelentősen csökkent. Hála Bismarck és Helmuth von Moltke tábornok, vezérkari főnök königrätzi diadalának, hazánk előtt megnyílt a függetlenné (függetlenebbé) válás útja. A folyamat ugyan, mint láttuk, már korábban elkezdődött, de a végső lökést Königrätz adta meg a császár elhatározásához. Véres és irgalmatlan háború volt ez, mint délebbre, Itáliában is - Jászai Mari a tanúja, aki Königrätznél markotányosnőként élte át a nagy csatát.

Július 19-én Ferenc József már fogadja Deák Ferencet, augusztus 21-én Bécsben megkezdődnek a kiegyezési tárgyalások magyar részről Andrássy Gyula gróf vezetésével. Augusztus 23-án Prágában aláírták a porosz-osztrák békeszerződést, október harmadikán az olaszokkal kötött szerződést, melyben Ausztria lemond Velencéről. November 19-én a magyar országgyűlés megkezdi munkáját. 1867. február 17-én Ferenc József kinevezi Andrássy Gyulát magyar miniszterelnökké - akit 1851 szeptemberében távollétében halálra ítélték és jelképesen felakasztottak, mint „Kossuth konstantinápolyi ügynökét”...

1867. június nyolcadikán Ferenc Józsefet a budai Nagyboldogasszony templomban („Mátyás-templom”) Liszt Ferenc koronázási miséjének hangjaira a Szent Koronával Magyarország királyává koronázták. Feleségét, a bajor Erzsébetet pedig királynévá.

A birodalom új nevet - „Ausztria-Magyarország”, a külföld előtt a dinasztia nyelvén: „Österreich-Ungarn”, Magyarország pedig belügyi önállóságot kapott. Mint már negyvennyolcban.

A pénzügy, a hadügy és a külügy Bécs kezében maradt. Megalakulhatott azonban, szintén mint már negyvennyolcban, egy kis létszámú és gyenge fegyverzetű honvédség. (*Landwehr.*)

Eötvös József, már negyvennyolcban is miniszter, 1866 szeptemberében e sorokat jegyezte föl:

„A háromszázados küzdelem után Ausztria romokban fekszik, s nincs akadály, hogy helyét, mely üresen maradt, mi töltsük be. Soha ily alkalom nemzetnek arra, hogy jövő nagyságát megalapítsa, nem jutott, és e nagyság nem a szerencsétől függ, mert alapjai erkölcsiek s feltartása mindazon népek érdekében fekszik, melyek birodalmunkban egyesültek. De vajon képes lesz-e nemzetünk hivatásának felfogására, elég erős vagy inkább elég erényes-e, hogy attól magát elcsábíttatni nem engedi! S azok, kik a nemzet élén állnak, meg fogják-e érdemelni a bizodalmat, mely őket felkarolta? Ez a nagy kérdés, melyre szorult szívvel gondolok. Elfogultság nélkül tekintve egész helyzetünket, az általános irányt, mely Európában mindenütt nagy államokat alkotott, s a lehetetlenséget, mely az általunk lakott helyen egy nagy államnak alkotására létezik, hacsak mindazon kisebb nemzetiségek, melyek körülöttünk élnek, velünk e célra nem egyesülnek; ha meggondoljuk, hogy ezen nemzetiségek - a magyart sem véve ki - mind nem eléggé erősek arra, hogy a többieket hatalmuknak alája vessék, s hogy így az, mi ezen államot összetartja, nem egy nemzetiségnek uralma, hanem csak a közös szabadság lehet, nem lehetünk kétségben a jövő iránt. Hogy mindezen népekből egy nagy szabad állam fog alakulni, az előttem éppoly bizonyos, mint azon perctől, melyben a nemzeti-ségi elv előtérbe lépett, az olasz és német egységen sem kételkedtem s mint nem kétke-dem most, hogy Ausztria német tartományai, s pedig aránylag rövid idő múlva, a német egységhez fognak csatlakozni. Mi a dolgok természetében fekszik, azt egyesek, sőt egész népek akarata nem tarthatja fel. A kérdés nem az, vajon ily állam fog-e alakulni, hanem csak az, mily állást foglalhat el abban a dinasztia s nemzetünk?”

Küzdöttünk és bízva bíztunk

A nemzetre szakadt napóleoni háborúk vérvesztése, a bürokráciává állandósult, már-már megszokott császári elnyomás, a példátlan pénzromlás nem bénította, hanem serkentette a nemzet élni, sőt *fejlődni* akarását. A reformkorról írott történeti munkák annyira természetesnek veszik: végre valami elkezdődött, hogy választ se keresnek arra, mi indíthatta a konok és műveletlen császárt, nála is műveletlenebb és konokabb udvartartásával, minisztereivel, hogy 1825-ben országgyűlést hívtak össze, ami negyedszázadon át egy folyamatos alkotmányozó gyűléssé nőtte ki magát. Egyetlen embernek ez nem sikerülhetett, még ha Széchenynek vagy Kossuthnak hívták is. Az ügyünkkel rokonszenvező József nádor mellett alighanem a helyzet tarthatatlanságát felismerő Reviczky Ádámnak, az udvari kamara alelnökének és Metternich Kelemen kancellárnak lehetett kezdeményező szerepe, akik az adónemfizető, jobbágytartáshoz ragaszkodó nemesség valóban minden továbblépést akadályozó hatalmát remélték megnyirbálhatni, mint annak idején 1764-ben - sikertelenül - Mária Terézia is. Ám ha ez utólagos okoskodás is, annyi bizonyos, hogy ezt az udvarnál valakinek kezdeményezni kellett. Metternichről tudjuk, hogy az udvari lakájként viselkedő főnemességet utálta igazán, ő maga szívesen honosította magát magyarrá 1825-ben; Reviczky Ádám viszont jóformán üres folt történelmi tudatunkban. Pedig nem túlzás megállapítani, hogy a reformkorszak jó indulatú megindítása és kezelése Reviczky Ádám érdeme. (1786. Kalocsa - 1862. Heiligenkreutz). Reviczkyre már tanuló korában felfigyelt József császár, aki tanulmányi eredményéért gyémántos aranygyűrűvel jutalmazta; a napóleoni háborúk alatt tartalékos tisztként harcolt és kitüntette magát; különféle fontos udvari beosztások után 1826-ban lett magyar kancellár, majd 1828-1836 főkancellár. Wesselényi Miklós „bűnügyének” az udvar szerint túl jó szándékú kezelése miatt Ferdinánd fölmentette és Firenzébe küldte az ottani Habsburg főhercegekhez követnek. Élete végén a heiligenkreutzi cisztercita kolostorba vonult vissza, ott halt meg 1862 áprilisában. 1830-tól a Tudós Társaság tagja volt. Széchenyivel baráti viszonyt ápolt. „Reviczky sokat beszélt velem és jól. Útlevelet kaphatok, amikor akarok”. (1828. augusztus 26.) „A magyar maga magát öli” - panaszkodott ebéd közben Reviczky. (1831. június 21.) Nem rejtette véka alá nemzeti érzéseit. „Reviczkynek sikerült a művelt ellenzéki vezérférfiakat központi állásokban elhelyezni... fáradozásaira jött létre a magyar államnyelv ügyét valójában megindító 1830. VIII. törvénycikk.” (Szekfü)

Reviczkyt azért ebben az összefoglaló fejezetben méltattuk, mert a szó szoros értelmében a háttérből irányított, a közvélemény nem ismerte, viszont bizonyos, hogy a nemzet ügyét az udvarnál is sikerült képviselteni.

A császári uralkodóházhoz fűződő sajátos kapcsolatunk új mozzanattal gazdagodott: nem mi lázadtunk fel rabszolgasorsunk ellen, hanem ők ijedtek meg békés, ráadásul folyamatos fejlődésünktől és ezért jónak látták megfegyelmzésünket. Az eseményekből arra következtethetünk, hogy kedvenc bécsi népük forradalma miatt megadták ugyan az áhított, bár csak viszonylagos függetlenséget, abban a hitben, hogy a nemzet képtelen lesz önmagát kormányozni. És akkor ők majd segítenek és megbocsátón, ám kellő szigorral visszafogadnak önkényuralmuk tán kényelmetlen, de megélhetést nyújtó örömeibe.

Már az felháboríthatta az udvart, hogy az osztrákok és a csehek lázongtak, nem a magyarok. Meglincselik a hadügyminiszter-táborszernagyot - aki hagyja magát, sőt testőrei is sorsára bízzák; Prágában lelövik az ablakból bámészkodó főhadparancsnoknét és polgárőrséget szerveznek. A szakadár hajlamú németek pedig a sorból mindig is kilógó Johann főherceget választják kormányzójuknak, még jó, hogy nem császárnak.

A magyarok ezzel szemben csöndben végzik a dolgukat, ki tudja, mi jár az eszükben.

Ezért fellázítják ellenünk a nemzetiségeket, ránk szabadítják a románokat és a szerbeket, akiknek vérengzését a legnaturalistább hajlamú történetírók is restellnek ismertetni. Aztán, a bécsiek megrendszabályozása után, ránk eresztik a császári haderőt, majd, miután így se boldogulnak: a cári orosz birodalom katonáit.

Az 1526 óta tapasztaltakhoz képest új helyzet az, hogy az se tetszik nekik, ha boldogulunk.

A szerencse kivételesen mellénk szegődött. Egyrészt szegény, jámbor Ferdinánd betegsége miatt kirobbant a lappangó ellentét a szerteágazó nagy családon belül. Legalább hárman óhajtottak császárrá lenni. Hármuk közül legerélyesebb és leggátlástalanabb az a bajor Zsófia volt, a korlátolt Ferenc Károly trónörökös felesége, akinek családját *Napóleon tette királlyá*. Az 1805-ben született Sophie Miksa bajor fejedelemnek és második feleségének, Karolina badeni hercegnőnek volt mértéktelenül becsvágyó gyermeke. Az 1824-ben tizenkilenc éves Sophie-t, amikor férjhez adták Ferdinánd öccséhez, mindenki úgy emlegette, hogy ő az egyetlen férfi az udvarban. Ferenc József csak hatévi házasság után született, és mivel feltűnően és előnyösen hiányoztak róla a közismert Habsburg-vonások, pletykák kezdtek keringeni. Nemcsak a birodalom, hanem maga a család is széthullóban volt.

A szokásosnál részletesebben tértünk ki a hadsereg állapotának ismertetésére, mert ennek is nagy szerepe volt a negyvennyolcas eseményekben.

A Világos utáni önkényuralom, Schwarzenberg herceg „találmánya”, megint nem hozott sikert az udvarnak. A nagy betelepítési terv ezúttal nem működött. A német nyelv kötelezővé tétele sem. A legudvarhűbb magyarországi arisztokraták is szembekerültek a császárral. Kétségtelen, hogy Erzsébet (Sissi), Zsófia unokahúga, őszintén kedvel bennünket és messze túl a történelmi anekdoták szintjén sokat tett értünk.

1867 előtt az volt a legfőbb cél, hogy kivívjuk függetlenségünket, akkor is, ha az korlátozott. Ezt a célt a nemzet elérte.

Máig vita tárgya, hogy helyes lépés volt-e a kiegyezés?

Kossuth helytelenítette, itthoni feltétlen hívei követték őt.

Kérdés azonban, miként alakul sorsunk, ha nem történik meg a kiegyezés? Sokkal lassabban fejlődött volna a gazdasági és ipari élet, tartózkodásunkkal önmagunkat süllyesztettük volna (ismét) gyarmati sorba. Nyelvünk is veszélybe kerül.

Szerencsénk volt a poroszok győzelme Ausztria felett, ugyanekkor Olaszországnak sikerült harccal visszaszereznie Velencét. Ilyen történelmi pillanat megismételhetetlen, az alkalom elszalasztása bűn lett volna.

Hogy mennyire együtt gondolkozott-érett-határozott a nemzet, abból derül ki legvilágosabban, hogy nem volt kormányunk, mely önállóan dönthetett volna, sőt ez ügyben népszavazás is elképzelhetetlen volt, Bécs nem engedélyezte volna. Deák Ferencben viszont mindenki bízott, pedig semmiféle hatalmi funkciója nem volt. Maga a tény, hogy egy 1851-ben halálra ítélt „negyvennyolcas” férfiút (Andrássyt) bízott meg a király kormányalakítással, példátlan siker.

Hajlamosak vagyunk Széchenyi idegösszeomlása miatt nemlétével számolni 1849 után, pedig mint olvashattuk, hatékonyan belefolyt a nemzet életének irányításába. Tíz éven át segített a nemzetnek dacolni az önkényuralommal, titokban terjesztett könyvei reményt keltettek. Kossuth Lajos üzenetei az emigrációból óhatatlanul csak lelkesítő, buzdító vagy bíráló szavak maradtak. Viszont felmérhetetlen jelentőségű Kossuth európai és amerikai tekintélye. Az Amerikai Egyesült Államok elnökei és népe máig a nagy államférfiak közé sorolja őt.

Mint Madách írta és érezte ezekben az önkényuralmi években: érdemes volt küzdeni és bízva bízni.

4. FEJEZET
Függetlenül egy birodalom függőségében
1867-1919

A civilizáció versenyében

*Hogy ez a nemzet magyar, az nem kérdés többé.
Az a kérdés, hogy győzni vagy bukni fog-e a civilizáció versenyében?*

(Asbóth János: Három nemzedék, 1873)

Széchenyi István 1860 februárjában és márciusában magához kérte Deák Ferencet, Andrássy Gyulát és Tisza Kálmánt, külön-külön. Mindegyikkkel régebben is tárgyalt. Deákkal a harmincas évek közepe óta kapcsolatot tartott. Láttuk, hogy Széchenyi gondoskodott Deák megélhetéséről is. Nyolc hónappal vagyunk Solferino, a császár súlyos katonai veresége után. Minisztereket váltottak le, többen öngyilkosságot követtek el. Ingott a talaj a birodalom alatt. Johann von Rechberg, osztrák miniszterelnök és Anton von Schmerling államminiszter 1859 októberében és decemberében személyesen kereste fel Széchenyit Döblingben, alkudozni próbáltak, hivatalt is felajánlottak neki. Hogy miről tárgyalt Széchenyi egy hónappal rejtélyes halála előtt Deákékkal, nem tudjuk; ismerjük viszont egy Bezerédy Pál hagyatékából előkerült, Esterházy Bálint grófhhoz egy héttel halála előtt írott levelét, melyet Halász Imre közölt 1911-ben:

„Mondja meg Deáknak és a többi barátainak, hogy azt a hatalmat, mely nekik a közvélemény felett van, ne hagyják használatlanul... Ha a birtokos nemesség nem marad a mozgalom élén, akkor Magyarországot az emigráció vérfürdőbe juttatja, aztán elárulja és eladja. Ne tévesszük szem elől azokat a tényezőket, melyek már most tudtunk és akarunk nélkül működnek... a bosszút írják zászlójukra a jog helyett... Az én tanácsom: kibékülés... anélkül, hogy megkísérlenénk a császárt megalázní... Deák és társai jól megfontolva szabjanak a nemzeti kívánságoknak lehetséges, méltányos határokat.”

(Halász Imre: Egy letűnt nemzedék, 1911., 184. lap)

Deák, Andrássy és Tisza, tegyük hozzá: Lónyay Menyhért, aki szinten látogatta Széchenyit, megfogadták Széchenyi István tanácsát. Az udvar is világosan látta, hogy Solferino után csak a kiegyezés következhet. (Rechberg és Schmerling látogatása.) Ráadásul rövidesen még egy katasztrófát kényszerült a császári birodalom elviselni: az udvar önhittségében, hogy Berlint (Poroszországot) megbüntesse, amiért sorra magához édesgeti a bécsi kongresszus létrehozta kisebb német fejedelemségeket, sőt, Bismarck 1864-ben megszállta a korábbi dán háborúban megszerzett Holsteint, melyben a Habsburg-dinasztia is sereget tartott: 1866. június 14-én hadat üzent Poroszországnak. Tette ezt a bécsi udvar annak ellenére, hogy 1860-ban megalakult az egységes Olasz Királyság, mely csak az alkalmat leste, hogy Velencét és Rómát (mint pápai államot) birtokba vehesse.

Az olaszok természetesen elfoglalták Velencét és annak szárazföldi tartományát (Veneto), a poroszok pedig lerohanták Ausztria szövetségesét: Szászországot, fővárosával, Drezdával együtt, behatoltak Csehország területére és Königrátnél (Hradec Kralove) a szó szoros értelmében megsemmisítették a Benedek András tábornok vezényelte osztrák császári sereget.

Még mielőtt augusztus huszonharmadikán Prágában sor került volna a porosz-osztrák békekötésre, a császár máris hívatta Deák Ferencet, Andrássy Gyula grófot és Lónyay Menyhértet. Deák a vasútállomásról egy konflison érkezett Schönbrunnba és az őrség kérdésére, kit keres és kicsoda ő, azt felelte: ügyvéd vagyok (Advocat) és őfelségéhez jöttem látogatóba...

Ferenc József leváltotta kormányát és a Bismarck hódította Szász Királyság volt miniszterelnökét, Friedrich von Beustot tette meg külügyminiszterévé. A további eseményeket ismerjük.

Maradjunk egyelőre a külügyeknél - melyekbe pedig beleszólásunk se volt! - hogy világosan láthassuk és értékelhessük Andrássy Gyula zsenialitását és a józan észre hallgató nemzet higgadt részvételét az eseményekben.

Ausztria a hatvanas évek elején, ingatag helyzete ellenére, vagy éppen azért, világuralmi tervekbe ringatta magát. Mint láttuk, a dán-német viszályba is beavatkozott, sőt, a császár öccsét, a tehetséges és becsvágyó Maximiliánt a franciák jóváhagyásával (akiknek a spanyolokkal együtt voltak még érdekeik a mai USA déli és nyugati területein) Mexikó császárává tették. Szegény Max elhitette magával, hogy felújítja V. Károly birodalmát, Ferenc József viszont szívesen szabadult meg távolra költözött öccsétől, lehetséges vetélytársától. Miksa császárt Ferenc József magyar királlyá koronázásával csaknem egy időben lötték agyon mexikói felkelők, a segítséget ígérgető, de nem adó francia császár viszont ettől kezdve szívélyes barátságot erőltetett Ausztriával. A Königrätznél megalázott császár és hadserege, főleg Albrecht főherceg, bosszút szomjazva támogatta-ösztönözte III. Napóleont Poroszország megtámadására. Albrecht főherceg nem ártotta 1870 márciusában III. Napóleont Párizsban személyesen meglátogatni, háború esetére garantálva az osztrák cs. kir. hadsereg fegyveres részvételét. Természetesen így gondolkozott a szintén bosszúra szomjazó Beust külügyminiszter is. Franz von Kuhnenfeld altábornagy, osztrák hadügyminiszter azzal hencegett, és áltatta Ferenc Józsefet, hogy a háború kitörése után két héttel már Drezda és Berlin alatt fog-nak állni. Kuhnenfeld még írásban is beadta a császárnak saját javaslatát: „ha egész Európa lángba borul is”, harcolnunk kell a franciák oldalán. Már a mozgósítás is megkezdődött.

Gondoljuk meg: külügyekben, hadügyekben nincs beleszólásunk. A honvédség még csak, nagy-nehezen, szerveződik. Andrássy azonban tudta, hogy ez a háborús kaland nemcsak a Habsburg Birodalmat semmisítheti meg, hanem *vele pusztulna az immár hozzá tartozó Magyarország is.*

Andrássy emberfeletti türelemmel, kitartással, makacssággal és szakadatlan érveléssel, hírszerzői jelentések és egyéb dokumentumok bemutatásával tudta csak meggyőzni a királyt, hogy ne avatkozzék a francia-német konfliktusba. Most mutatkozott meg az 1849 utáni emigráció felkészültebb részének (mert szép számban voltak közöttük handabandázó nagyszájúak is) jelentősége: ők pontosan tudták, mit ér a francia és mit a német hadsereg. (1866-ban emigránsokból toborzott magyar alakulatok is küzdöttek Bismarck és az olaszok oldalán.) Ferenc József bebizonyította, hogy tud higgadtan és az ész érveire hallgatva dönteni: lefújta a vállalkozást.

A németek az őket támadó franciákat (1870. július 19.) hónapok alatt legyőzték, III. Napoleon császár Sedannál letette a fegyvert. Párizsban kikiáltották a köztársaságot, a franciák tovább harcoltak. Ugyanekkor Garibaldi népe is nekilátott Róma elfoglalásának. 1871. január 18-án Versailles-ben Vilmos porosz királyt Németország császárává kiáltották ki, március 26-án Párizsban kommunista felkelés tört ki, ezt május végén vérbe fojtották.

Ferenc József elcsapta egész osztrák kormányát és Andrássy Gyulát a birodalom külügyminiszterévé tette. (1871. november 11.) Magyarország miniszterelnöke Lónyay Menyhért lett, nemsokára pedig a birodalom pénzügyminisztere.

A mind hazánkra, mind Ferenc Józsefekre életveszélyes helyzetet csak bonyolította, hogy a IX. Pius pápa által 1869. december nyolcadikára összehívott zsinat 774 püspökének többsége (közülük 276 olasz, 84 francia, 41 spanyol) éppen a francia-német háború kitörésekor hagyta jóvá a katolikus hívek nagy része által is zavartan fogadott dogmát a pápa tévedhetet-

lenségéről, amely előtt maga Ferenc József és a magyar kormány is értetlenül állott, mi több, kihirdetését is megtiltotta. Ráadásul a Vatikánt, mint a pápai állam székhelyét védő francia katonaságot a háború miatt elvezényelték Rómából, így Róma és benne a Vatikán az olasz királyi haderő könnyű zsákmányává vált. Róma Itália fővárosa lett, a pápa pedig fogolynak tekintve magát, nem hagyta el a Vatikánt. (1870. szeptember 20.) Vegyük még számításba a párizsi kommün okozta zűrzavart - alig képzelhető el szerencsétlenebb időpont egy fontos és vitatott döntést hozó egyházi testület számára. A katolikus egyház éppen akkor szigetelte el önmagát a nagyvilágtól, amikor pedig mindenütt rohamosan hódítani kezdett az egyre szélsőségesebb liberalizmus, illetve a hitbeli közöny.

Andrássy Gyula birodalmi külügyminiszerségének legnagyobb próbája a bomladozó Török Birodalom balkáni birtokaira áhító Oroszország távoltartása volt Szerbiától, főleg pedig Boszniától, amire maguk a szerbek is szemet vetettek. „Gróf Andrássy Gyula külpolitikai sakkjátszmájában igazi ellenfélnek mindig Oroszországot tekintette... de volt olyan bölcs, hogy ezt világgá ne kürtölje.” (Gratz Gusztáv.) Mikor elkerülhetetlenné vált egy Törökország elleni orosz támadás, Andrássy barátságos találkozót szervezett meg Gorcsakov orosz külügyminiszterrel egyetértésben egy csehországi városban, II. Sándor cár és Ferenc József között. Megállapodtak, hogy egy török-szerb háború esetén Ausztria-Magyarország megszállja Boszniát, a cár hadserege pedig Besszarábiát, Andrássy ezt a megállapodást sietett Bismarckkal közölni. Meglepő volt azonban, hogy amikor az orosz-török háború 1877. április 23-án kitört, a magyar közvélemény, 1849-re emlékezve, feledte azt a bizonyos százötven évet és egyértelmű lelkesedéssel a törökök pártját fogta. Kossuth Lajos azt üzenté, hogy a nemzet keljen Törökország védelmére! Ugyanekkor viszont az udvar minden lében kanál politizálói azt óhajtották, hogy a cs. kir. hadsereg, a zűrzavart kihasználva, nyomuljon le a Balkán végéig, s foglaljon el görög városokat. Mivel ilyen hadművelet költségvetési kihatásokkal jár, Széll Kálmán pénzügyminiszter le is mondott. Az oroszok 1877. decemberi plevnai győzelme után végképp elszabadultak az indulatok: a pesti-budai polgárok tömeggyűlésen követelték Törökország fegyveres megmentését, bevették Tisza Kálmán miniszterelnök ablakait és hallani sem akartak arról, hogy ilyen megmozdulás az oroszok által akkor már irányított Szerbia monarchiaellenes háborújához vezethetne. Tisza Kálmán magyar miniszterelnöknek és Andrássy Gyula birodalmi külügyminiszternek sikerült a közvéleményt megfegyelmeznie. 1878. június 13-án Berlinben összegyűlt egy nemzetközi kongresszus, mely megbízta Ausztria-Magyarországot Bosznia és Hercegovina megszállásával.

Ez az orosz-török háború Andrássy Gyula kivételes képességeinek és helyzetfelismerésének bizonyítéka. Ugyanakkor az alig tíz éve önálló Magyarország közvéleményének gyermeki tapasztalatlanságát, a jövőt tervezni tudó képességének hiányát, pillanatnyi alkalmi felhevülésekért mindent kockára dobni hajlandóságát is bizonyítja. Andrássyt ez a felismerés vezette a Németország és Ausztria-Magyarország közötti szövetségi szerződés megkötésére. (1879. október 7.)

„Három nappal később, október tizedikén Andrássy beadta lemondását és nyugalomba vonult. (Ötvenhat évesen!) Tehette ezt abban a tudatban, hogy a monarchia külpolitikájának állandó alapjait ő vetette meg.”

(Gratz Gusztáv)

Az imént találkozhatott az olvasó Tisza Kálmán nevével, akit, mint emlékezhethetünk, szintén Széchenyi szemelt ki halála előtt országot vezető politikusnak. Tisza Kálmán, Teleki László unokaöccse, a szabadelvű párt vezére 1875 októberétől volt miniszterelnök, s hosszú kormányfői ténykedésekor (1890 márciusáig) meghatározta Magyarország szerepét, feladatait és

sorsát, páratlan gazdasági fellendüléshez segítve a hazát. A Bihar megyei, geszti földbirtokos költő öccsének, Tisza Domokosnak volt nevelője az önkényuralom éveiben a közeli Nagyszalontán lakó Arany János.

Az elképesztő ütemben fejlődő-gyapadódó ország haladni vágyó politikusainak útmutatója, mondhatni bibliája John Stuart Mill: *A szabadságról* című tanulmánya lett, Kállay Béni, a későbbi pénzügyminiszter és Bosnyákország kormányzója fordításában és nagyterjedelmű tanulmányával, mely, szinte jelképesen, 1867-ben jelent meg magyarul. Az Andrássy-kormány (1867-1871), majd a rövid életű Lónyay-Szlávy-Bittó-Wenckheim kormányok után a tizenöt éven át tartó Tisza Kálmán-„uralom” miniszterei a kiegyezést követő negyedszázadban, szinte valamennyien negyvennyolchoz kötődő, akkor indult politikusok, felépítették a civilizáció versenyében (Asbóth János szavával) győztes nemzetet: Eötvös József Ghiczy Kálmán, Gorove István, Horvát Boldizsár, Kerkápoly Károly, Lónyay Menyhért, Kemény Gábor, Pauler Tivadar, Trefort Ágoston, Széll Kálmán, Baross Gábor, Csáky Albin, Ráday Gedeon, Szilágyi Dezső, Wekerle Sándor, Fejérváry Géza és a kezük alá dolgozó államhivatalnokok, sajtóiroda-főnökök, mint sok között Toldy István (Toldy Ferenc fia), az említett Kállay Béni, Arany László, Asbóth János, Csengery Antal, Dóczy Lajos, Falk Miksa, Halász Imre, Jókai Mór (mint képviselő), Wahrmann Mór (1869-től haláláig, 1892-ig képviselő!)...

A magyar népesség 1869-1890 között kétfélmillió fővel gyapadott: a millenniumkor tizenhétmillió lakosa volt Magyarországnak. A fejlődés hajtóereje a vasúthálózat rohamos kiépülése volt. 1867-ben 933 kilométernyi vasútvonalunk volt, 1890-ben már tizenegyezer-kettőszáz-negyvenhat. Évente harmincmillió utast és huszonegymillió tonna árut szállítottak. 1890-re a férfiak 66, a nők 46 százaléka tudott írni-olvasni. 350 kórház létesült. Gyárak, vállalatok tömege épült. Vízvezeték, utcai világítás, közbiztonság (Ráday Gedeon), államrendőrség, csendőrség (Tisza Kálmán).

Ugyanekkor az osztrák közállapotok szenvedélyes vitákat gerjesztettek a bécsi politikai életben. A királynak jóval kevesebb gondja volt, mint császárként. Ez is kedvezett nekünk (átmenetileg).

Nagyot fejlődött a hírlap- és a könyvkiadás. (Athenaeum, Franklin-Társulat). Rákosi Jenő hírlapkiadói és szerkesztői tevékenysége is meghatározta a korszakot. Légrády testvérek: Pesti Hírlap, 1878-tól. Kolozsvárott egyetem létesül. Felépül a Népszínház (1875). Országsszerte színházak, színtársulatok létesülnek. - Margit híd (1876). Világszínvonalú lótenyésztés, lóverseny, *Kincsem*, 1876 - Nyugati pályaudvar (1877). Tomori Anasztáz alapítványából megjelennek Shakespeare összes művei magyarul (1879). Biztosítótársaságok. Telefonközpont (1881). Klinikák (1881. Üllői út.) Szent István kórház. Villanyvilágítás (1882.: Nemzeti Színházban). Operaház (1884). Keleti pályaudvar. *Temesváron az európai kontinens első városi közvilágítása*. Lukács uszoda (1886). Budapesten villamosvasúti közlekedés (1889)...

Hosszan sorolhatnánk a kiegyezés utáni első negyedszázad eredményeit, s ehhez joggal csatolhatjuk a kilencvenes éveknek a millennium jegyében készített, épített, létrehozott közismert alkotásait. (Országháza.) De az eddig felsoroltak is bizonyítják a ki tudja, hányadszor megújult nemzet életkedvét és erejét. Viszont, ugyanakkor, éppen a sikerek és eredmények ismeretében meghökkentő élességben hívódnak elő a nemzetnek lényegében ugyanazok a vétkei, sőt jellemhibái, mulasztásai, hanyagságai, amelyek Mátyás halála óta nemcsak jellemzőek, hanem immár négyszáz év óta kétségtelen betegségstünetek. Legveszélyesebb annak az önző, közösségi érdekeket figyelembe se vevő kiirthatatlan nemesi szemléletnek jelenléte, mely szerint ÉN, az egyén, esetleg annak szűkebb családja vagy azonos társadalmi rétegből származott baráti köre számít, a tágabb közösség már nem. A nemzet sem, pedig szüntelenül emlegetik. Sűrűsödnek a megvesztegetési botrányok, csalások, sikkasztások, úri becsületszóra

felvett, soha vissza nem fizetett kölcsönök. Amennyire hasznos és nagyszerű a nagyarányú vasútépítés, annyira nagy számú a bűnügy, a csalás, a politikai botrány, országgyűlési képviselők nem is szégyellt korrupciós ügyeskedése. A történettudomány ezt nem hozza összefüggésbe a vallás, az erkölcs hanyatlásával, vagy, amint ez a tizenkilencedik század végére általánosan jellemző, tagadásával. Soha annyi pap nem ténykedett politikusként, mint ekkor. Tipikusnak tekinthetjük, hogy 1918-ban a nyolcadik kerület katolikus plébános-képviselője lesz a Nemzeti Tanács és a forradalomnak elnevezett országos felfordulás elnöke és támogatója. A hitbeli közöny kinyilvánítása úgyszólván a társasági illemhez tartozott; ennek ellentéte, a fanatikus vallásosság pedig tudományos eredményekről, az állam szociális kötelességeiről nem tud és hallani sem akar. A szociális gondolkodásért küzdő, mélyen katolikus székesfehérvári püspököt irigy paptársai a Vatikánnál följelentik, művei tiltott könyvek indexére kerülnek, nem csekély részben az esztergomi érsek ügybuzgó támogatásával. De ez már a huszadik század elejére lesz jellemző.

A nemzet legnagyobb, közös bűne és felelőssége azonban nem is ez, hanem a föld népének botrányos semmibevétele. Az irodalomban ugyan öröndetesen jelen van (Gárdonyi, Just, Tömörkény), de a nemzetből, szégyenszemre, még mindig ki van rekesztve. Töprengésre és lelkipurdalásra késztetően nyugtalanító, hogy ezzel mind a mai napig egyetlen kormány, egyetlen még oly nagyhangú és erőszakos politikai irányzat sem tudott, mert nem is akart megbirkózni. A magyar paraszt, zsellér, pásztor, földet művelő napszámos, uradalmi cseléd sorsa senkit sem érdekelt, népiskolák ugyan épültek, bár inkább felekezeti jelleggel, de hogy a föld megműveléséhez (ide értve a gyümölcs-szőlő-kertgazdálkodás és állattenyésztés minden ágát is) szakmailag felkészülten értő embereket neveljünk - ezzel senki sem törődött. A földbirtok területi méreteit volt szokás szóba hozni (földosztás), pedig hátha tényleg korszerűbb (lett volna) a szakszerűen kezelt nagybirtok. A lényeg tehát mégsem a „földosztás”, hanem a gazdálkodó képességeihez, szándékaihoz, családjá nagyságához arányítható *minőségi szaktudás* elsajátítása. Ez azonban már csak azért sem juthatott a nagybirtokos nemesség eszébe, mert ők maguk sem értettek a tulajdonukat képező föld megműveltetéséhez, korszerű feltételek és követelmények megfogalmazásához: arra való volt a keszthelyi, magyaróvári vagy egyéb főiskolát végzett gazdatiszt, aki akár lophat is nyugodtan, csak a nagybirtokos életszínvonalát ne csökkentse. A paraszt egyedül katonának volt jó, ezt mindenki elismerte, mint már az elmúlt évszázadokban is mindig.

Az első világháborúig a föld népének milliói vándoroltak ki a magyar állam, a mindenkori kormányok támogatásával, sőt ösztönzésével Amerikába. Időarányosságot figyelembe véve: több magyart veszített a nemzet 1890-1914 között, mint ahányat a török hódoltság idején és az azt követő princajgéri „felszabadító” hadjáratokban. A bűn annál nagyobb, hogy még lelkipurdalást se érzett emiatt a nemzet! Pedig Széchényi Imre gróf, Somogy megyei nagybirtokos (sz. 1858), a főrendi ház tagja már 1883-ban, amerikai tanulmányútja után írott könyvében így kiáltott fel: „Magyarország kivándorlása rettentő mértékben növekedik. Az Istenért! Hová vezet ez?”

Ma már tudjuk. Ide vezetett. Az egyesültnek nyilvánított Európa tanfelügyelő bácsijai még azt is előírják, hány tehenet, lovat vagy malacot tarthat a paraszt...

Elégedetlenkedő földműveseket, lázongó uradalmi cselédséget, szervezkedni igyekvő értelmes gazdákat megfélemlítettek, csendőrsortüzek se voltak ritkák, a közvéleményt legjobban Szántó Kovács János (1852-1908) hódmezővásárhelyi kubikos esete háborította fel, akit izgatás címén ötévi börtönbüntetésre ítélték.

Kétségtelen: az ország társadalmában nem volt határozott akarat reformok létesítésére (Szekfü). Az államszervezetben az elavult megyei önállósodás okozott károkat, amint arra az

évszázad végén Bánffy Dezső kártékony miniszterelnöksége példa. Pedig már Deák sem győzte hangoztatni: a megyék nem föderatív részei az államnak. Mindennek folytán az igazi hatalom a császár környezetében lévő magasrangú katonák és a cseh arisztokrácia kezében maradt (Szekfü).

Mivel a Habsburg Birodalom, a magyar függetlenségi törekvéseket ellensúlyozandó, háromszáz éven át céltudatos és következetes politikával uszította ellenünk a nemzetiségeket, most, a kiegyezés után az országot saját határain belül körülvevő nemzetiségekkel csaknem lehetetlenség volt egyetértésre jutni. A kiegyezés pillanatában oly szenvedélyes szláv és román gyűlölethullám öntötte el az újraéledt magyar nemzetet, hogy a legsegítőbb szándék is félreértésekhez vezethetett. Tisza Kálmán értetlenségével és erőszakosságként értelmezhető rendteremtési erélyével hibákat követett el, de, népszerűen szólva, „*nem mi kezdtük*”. A mai szóhasználattal szlovák (tót), román (oláh), szerb (rác), horvát, német (sváb, szász) lakosság, különösen az egy tömbben települtek, a magyarságot nyakukra ült elnyomóknak tekintették. Keserű igazság, de ki kell mondani: a XIX. század végére a Nagy-Magyarország határain belül élő szlovák, román, szerb, horvát lakosság viselkedésével, magatartásával, indulataival, jelképesen megvalósította azt az állapotot, amit 1920-ban Trianon csak megpecsételt. Ezt a nemzet akkor nem vette észre, a kormányelnökök pedig kapkodva és többnyire szerencsétlenül intézkedtek. Ausztria sem volt sokkal kedvezőbb helyzetben. Csehek, szlovének, déltiroli olaszok, Krakkó környéki és galíciai lengyelek keserves fejtöréseket, parlamenti viharokat okoztak a bécsi kormánynak. Nem is szólva azokról az osztrákokról, akik anyanyelvük jogán a Német Birodalomhoz kíváncsoztak.

Történelmünk ezer évét madártávlatból figyelve, elgondolkoztató, hogy az a kicsinyes összbirodalmi felelőtlenség, az a mohó *svarcgelb* uralomvágy, amit mi ma - és már akkor is - kizárólag a Habsburg-dinasztia területszerző vágyából fakadó elnyomásnak éreztünk, voltaképpen egy németül beszélő, német kultúrájú és családnevű csehországi arisztokrácia uralma. Ne feledjük, hogy a cseh királyok a középkor óta a Német-római Császárság *választófejedelmek*. A csehországi főnemesség mindig is szervesen a Német-római Birodalomhoz tartozónak érezte magát. A cseh nép, nemzet, polgárság (az 1620-as idők német „téli királyságának” dacos epizódjától eltekintve) hosszabb távon kétszer fejezte ki önmagát, függetlenségi igényét saját nyelvén: a huszita háborúk idején és a magyar kiegyezés után. Mivel Ferenc József nem koronáztatta magát cseh királlyá, Andrássy Gyulának sikerült megakadályozni a hármas monarchia létrejöttét - a feltámadt cseh önérzet újjászülte az addig jószerint inkább a nép között élő cseh nyelvet, gondolkodásmódot, fokozatosan magához édesgetve a magyar felvidék szlovák (tót) beszédű lakosságát is. Másfelől viszont sose feledjük, hogy Világos után az osztrák és a cseh lakosság őszinte szeretettel fogadta a császári börtönökké változtatott váraikban sínylődő magyarokat, amint arra emlékiratok tucatjai bizonyítanak. A horvátok irántunk megnyilvánuló akkori ellenszenv a dinasztia sárga rosszindulatának és a negyvennyolcas magyar országgyűlés ügyetlenkedéseinek, valamint az 1867 utáni magyar kormányok erőszakos magyarításainak köszönhető. Ráadásul egyik-másik magyar kormány kinevezte horvát bán ügyetlen taktikával a szerbeknek kedvezett, ami végképp elvadította tőlünk Szent László óta horvát testvéreinket. Mondjuk ki viszont őszintén azt is, hogy az ellenünk érzett román és szerb indulat vérengzésekben nyilvánult meg; hibát követünk el, amikor tapintatból elhallgatjuk a románok rendezte 1848-1849-es szörnyűséges vérfürdőket, egész magyar családok kiirtását, vagy a délvideki rácok-szerbek szintén tetteles dühkitöréseit. Bánffy Miklós: *Erdélyi története*, Hunyady Sándor: *Géza és Dusánja* (színpadon: *Feketeszáru cseresznye*) pontos és tárgyilagos beszámolók az elmondottakról. Kállay Béni, akkor belgrádi főkonzul, már 1873-ban azt jelentette, hogy „az ellenséges hangulat Magyarországgal szemben - olyan magas fokot ért el, hogy tovább már nem fokozható”.

(Gratz) Az sem árt viszont, ha észrevevessük Mikszáth Kálmán csöndes humora mögött a *Tót atyafiak* bánatát, fájdalmait és irántunk érzett őszinte szeretetét. Ha az olvasó visszalapoz Madách Imre 1860-as évekbeli kortesbeszédéhez, érzékelheti a magyar nemzet baráti kéznyújtását.

De hát azért száguldanak a vonatok, magyar hajók szelik az Adria vizét, függetlenekké váltunk, mégis mintha e pusztá ténnyel megelégedtünk volna.

*Ma álmainknak íme vége.
Ha felvillan múltunk emléke
Fáj tőle a jelen:
Fáj a dics, amit elfed a múlt
Fáj a viszály, mely ím megújult
S megújul szüntelen.
Nem áll magasztos cél előttünk
Mint szétriadt nyáj, tépelődünk.*

(Arany László: Tűnődés, 1868)

A Toldi költőjének banktisztviselő fia, élete végén a Földhitel Intézet igazgatója, tudja, hogy valami nagy baj érlelődik.

*Lépnénk, de visszatart a kétség,
A tett aggályba vesz.*

Pedig még annyi a tennivalónk.

Két esztendővel Tisza Kálmán lemondása után az első magyar polgári származású miniszterelnök, Wekerle Sándor sokat lendíthet ügyünkön.

A korszerű magyar állam megteremtésének művét a Lamberg grófi család gazdatisztjének fia, Wekerle Sándor fejezte be. Mórótt született, 1848 őszén, amikor Lamberg altábornagy Pesten orgyilkosság áldozatául esett. Wekerle Sándor két további alkalommal is volt miniszterelnök (1906-1910; 1917-1918) - bajban mindig hozzá fordultak. 1921-ben halt meg Budapesten. Minden tiszteletünket megérdemli ez a kiváló pénzügyi tehetség, jeles államszervező. Eötvös Lorándot sikerült szövetségesül megnyernie, vallás- és közoktatásügyi miniszterként. Szívós kitartással érte el, hogy a polgári anyakönyvezés és házasság törvényerőre emelkedett. (1894. december kilencedikén.) Ugyanennek az évnek márciusában halt meg torinói száműzetésében Kossuth Lajos, akit 1894. április elsején Budapesten nagy részvéttel temetett el a nemzet. „A megpróbáltatás napjai voltak ezek úgy a nemzetre, mint az uralkodóra nézve. Kossuth temetésén az egész magyar nemzet részt vett - csak a király miniszterének kellett attól távol maradniuk.” (Gratz.) Mivel Ferenc József a polgári házasság és anyakönyvezés ügyét sem vette jó néven, Wekerle Sándor lemondani kényszerült. A millenniumi ünnepségeket ő kezdte szervezni - tehát jelképesen is, ténylegesen is Wekerle miniszterelnökségével fejeződött be a civilizáció versenyébe - mint Asbóth János nevezte ezt a korszakot 1873-ban - sikerrel kapcsolódott ország 1867 óta, harminc esztendő nagyirramú fejlődése.

A király Apponyi Albert grófot szánta Wekerle utódának. 1895 januárjában hívatta a közéleti tevékenység fénysugarában elő s azt élvező politikust. Apponyi azonban, Ferenc József megfélemletésére, oly erőszakosan kezdte fejtegetni a cs. kir. haderőn belül a magyar sorozású alakulatokra vonatkozó elképzeléseit, hogy a király rá ritkán jellemző indulattal ráförmedt:

„Vegye tudomásul, hogy ezekkel a követelményekkel soha, míg élek, megbarátkozni nem fogok.”

Ezzel az audiencia véget ért.

De véget ért egy korszak is.

A király a törtető erélyességéről ismert, gátlástalan, és - a mából visszatekintve úgy tűnik - műveletlen észak-erdélyi főispánt, Bánffy Dezső bárót tette miniszterelnökké. (1895. január - 1899. február) Noha a Wekerléék előkészítette millennium az ő kormányelnökségére esik, sok jót nem mondhatunk róla. Írók, művészek adomák sorát mesélgették bugrisságáról. Különösen kártékony volt a román és a szász nemzetiségekkel szemben. „A legsovinisztább értelemben vett magyar államot” kívánta megvalósítani. „Botlások sorozatát követte el, mert a parlamenti légkör idegen volt számára... Tipikus képviselője volt a korabeli magyarság átlagos gondolkodásának, amelyen nem tudott, de nem is akart felülemelkedni... Mint miniszterelnök is tulajdonképpen nem volt más, mint Magyarország főispánja.” (Gratz Gusztáv)

A Wekerle-kormány által kezdeményezett törvényt, mely az izraelita vallást a többivel egyenjogúnak ismerte el, 1895. október 16-án sikerült elfogadtatni.

Bánffy Dezső báró sikerének könyvelhetjük el, hogy földművelésügyi miniszternek nyerte meg történelmünk talán legkiválóbb, legeredményesebb agrárpolitikusát, Darányi Ignácot (1849-1927), akinek szobra méltán került a városligeti Mezőgazdasági Múzeum elé. A pusztító filoxéra-járvány miatt megtizedelt magyar szőlőkultúrát ő teremtette újjá, javaslatára az országgyűlés rendezte az addig elhanyagolt mezőgazdasági alkalmazottak ügyét (1898., 1907.) és újjászervezte az állategészségügyet.

A továbbiakban fölösleges lenne gondolatforgácsaink közé erőltetni az 1900-1918 közötti, nem is egészen húsz év kormányait és azok elnökeit, elég Tisza István nevét és két kormányát (1903-1905; 1913-1917. június 15.) megemlíteni, hogy az olvasó fölkapja a fejét és vagy ádáz gyűlölettel, vagy lelkes elismeréssel gondoljon arra a magyar vértanúra, aki már nem is volt kormányfő, hanem egy harctéren küzdött huszárezred parancsnoka, amikor egy terrorista különítmény meggyilkolta.

A XX. század elején a magyar kormányok botrányokkal kísért állandó gondja volt a honvédelmi törvény, a választójog és a nemzetiségek ügye. Az egymással néha már a pusztas veszekeedés kedvéért kötekedő országgyűlésbe szavazott pártok mind a magyar nemzet, mind pedig az összbirodalom szempontjából kártékonyan tevékenykedtek. Fő módszerük az obstrukció volt, vagyis végtelenségig nyújtott beszédekkel, házszabályi alaki okvetetlenkedéssel, lármával, sőt a berendezés szétzúzásával gátolták a törvényhozó munkát. 1912. június hetedikén Kovács Gyula képviselő három pisztolylövéssel támadt Tisza Istvánra, az országgyűlés akkori elnökére. Korábban Kovács Gusztáv főispánt Debrecenben „már a vasúti állomáson elverték, földre teperték, lábbal taposták, véresen egy halottszállító kocsira dobták és így hurcolták végig a város utcáin.” (Gratz Gusztáv: *A dualizmus kora*, 1934. II. 105.)

Tisza Istvánnak, mint már annak idején Andrássy Gyula grófnak, az első kiegyezés utáni miniszterelnöknek, majd birodalmi külügyminiszternek is, meggyőződése volt, hogy háború fenyeget, és ha a közös hadsereget nem fejlesztik, a biztos pusztulás vár ráuk. Ugyanígy meggyőződéssel hangoztatta, hogy az ország lakossága még nem érett az általános titkos választójogra, mert nagyon sok az írni-olvasni sem tudó ember. Tisza azoknak biztosított volna választójogot, akik mérlegelni tudják, hogy kit, miért választanak. A nemzetiségi kérdésben határozott véleménye szerint megértéssel és tárgyalásokkal kell a gondokat eligazítani, minden ravaszkodás, sajtó általi izgatás kártékony. Amikor 1906 novemberében a Rózsahegy

melletti Csernován a püspök nem engedélyezte, hogy Andrei Hlinka plébános a saját költségén építtetett templomot felszentelhesse, mert Hlinkát kétévi államfogházbüntetés sújtotta, a kivezényelt csendőrök a felizgatott tömegbe lőttek - tizenöt halott maradt ott. A Magyarországon tartózkodó Seton Watson skót politikus az esemény hallatán meg nem szűnő izgatásba kezdett, hírnevünket végighurcolta a világon. A tragikus esemény idején nem is Tisza István volt a kormány feje, hanem Wekerle Sándor, belügyminiszter pedig ifjabb Andrássy Gyula gróf, aki nem győzte Tiszát a legcsekélyebb ürügyekkel támadni...

A legalkalmatlanabb időben okvetetlenkedő politikusok közül a két tehetséges és végeredményben jót akaró, de hiúságát leküzdeni nem képes honmentő, Apponyi Albert és ifjabb Andrássy Gyula említendő. A sok nyelven szónokló, művelt Apponyi Albert, akit a két háború között is bálványozni illett, fikarcnyit sem tett a hazáért, viszont szónokolt, obstruált és azzal hencegett, hogy ő még Ferenc Józsefnek is be mert olvasni. Ifjabb Andrássy pedig cselekvésképtelen habozó volt, aki mindig ellenfelének, Tisza István pártjának ellenzői közé állt.

A legfőbb kár- és kórokozó azonban Ferenc Ferdinánd trónörökös volt. Már életében nyílt titok volt, hogy utálja a magyarokat és ott tesz ellenünk, ahol tud. És sok alkalommal, sok helyen tudott. Ennek az öntelt, rosszakaratú főhercegnek volt Kristóffy József, egy alföldi megye főjegyzője, majd 1905 júniusától 1906 áprilisáig belügyminiszter a főtanácsadója.

Illik megemlíteni, hogy terebélyesedett a szociáldemokrata munkásmozgalom, időnként sztrájkokkal és tüntetésekkel hívta fel magára a figyelmet, akkor azonban ennek hazánk sorsára kiható jelentősége még nem volt. A magyar költészet történetében Babits Mihály 1912-ben írott verse hagyott nyomot egy általa nagyfontosságúnak érzett tüntetésről: *Május huszonhárom Rákospalotán*.

*Pest utcái között rohanó nép, puskalövések,
rendőr, tört üvegek, népszava, forradalom*

*hol, tán míg írom ezt, Magyarország nagy betegágyán
vér és kínok között megszületett a jövő.*

Ő akkor meg azt hitte...

Pedig csak a „vérvörös csütörtök”-nek elnevezett, Tisza István házelnöksége elleni egyik tüntetésről volt szó.

Nem illetlenség ezt így ide írni, mert kiderül, hogy a nemzet, az ország népe, költők és politikusok még 1912-ben sem értették meg, nem vették tudomásul, hogy sokkal nagyobb baj: a végpusztulás fenyeget. Sajnos, nem az igazi jövő volt születőben.

Ezért fölösleges különös jelentőséget tulajdonítani Ady Endre Tisza Istvánt gyalázó verseinek, a Galilei-körnek, a jaj de felvilágosult szabadgondolkodók vitaköreinek, az akkori napi sajtó helyenként a mai hírlapi cikkek hangjára emlékeztető hisztérikus uszításainak. Tisza István folyóiratában, a *Magyar Figyelő*ben munkatársaival együtt havonta elemezte az ország egyre ijesztőbb helyzetét. A társadalom, mely a művészetekben remekművek sorát segített világra jönni, gyanútlanul élte a maga életét és tántorgott a nem sejtett szakadék felé.

Az eltévedt lovas

*Csupa vérzés, csupa titok,
Csupa nyomások, csupa ősök
Csupa erdők és nádasok,
Csupa hajdani eszelősök.*

(Ady Endre: Az eltévedt 1914)

A sors vérfagyasztóan torz fintora, hogy annak a férfinak a meggyilkolása miatt tört ki a háború éppen a Balkánon, aki balkáni és nem balkáni szlávok egyesítésének és a magyarság pusztulásának közismert híve volt.

Fogadjuk el, hogy az agg császár nem tűrhette a trónörökös legyilkolását. Ámde ezer egyéb módja is lehetett volna akár a bosszúnak, akár egy kemény büntetésnek. Utóvégre mindenki tudta, hogy a hadüzenet valójában a merényletet mozgató orosz cárnak szól. Aki azonnal lépett is és 1914 őszén már magyar földön járt. Különös, hogy Tisza István miniszterelnök háborús felelősségét sokan a mai napig hangoztatják.

Hadügy és külügy Bécs kezében volt. Ezt mindenki tudta. És sokan mégsem restellik a háború felelősségét Tisza nyakába varrni. Sőt: ezt gátlástalanul szajkózzák. A koronatanács ülésén természetesen a magyar miniszterelnök is jelen volt, véleménynyilvánítási joggal. A döntést a hadügy- és a külügyminiszter javaslatára a császár-király hozta meg.

A nemzet felelőssége önmaga iránt az, hogy az utolsó pillanatig nem észlelte se a háború veszélyét, se pedig azt, hogy a támadó ellenség minden ereje ránk fog zúdulni. Délről a szerbek, keletről az oroszok. Ausztria és Csehország területét, lakosságát senki és semmi nem fenyegette. Az ütközőfal ismét mi voltunk. Bécsbe csak rajtunk keresztül juthatott az ellenség. Ausztria itáliai hegyvidékét fenyegették ugyan az olaszok, de az alpesi háború, a magas hegységek jellege eleve kizárta, hogy olaszok akár Grazig nyomulhassanak. Egyszóval: *mi* véreztünk. Amikor az orosz hadak betörték Magyarország északkeleti területére, a cs. és kir. haderő illetékes parancsnoka visszavonulni készült a Duna vonaláig, magát Budapestet is föladva. Ezt az 1526 óta ismert és a császárok által sikerrel alkalmazott lépést Hazai Samu honvédelmi miniszter és államtitkára, Szurmay tábornok akadályozta meg, visszaverve az oroszokat a Kárpátok mögé.

Ezekben a gondolatforgácsokban értelmetlenség lenne a háború lefolyását ismertetni. Elég annyi, hogy Ausztria-Magyarország, Németország, Bulgária és Törökország mint „központi hatalmak” egy tömbben kényszerültek védekezni keletről az orosz, délről a szerb, majd a francia, Erdély felől a román, nyugaton az olasz, francia és angol hadak támadásai ellen. Később az Amerikai Egyesült Államok is csatlakozott az angol-francia-olasz hadviselő felekekhez. Röviden: a központi hatalmak helyzete kilátástalan volt. Illetve a háború során azzá vált, mert a felsorolt államok lépésről-lépésre kapcsolódtak be.

Ezen a tényen az orosz forradalom se segített.

Azt se feledhetjük, hogy Németországnak, mely a mi oldalunkról a legfélkészültebb volt, afrikai és óceániai gyarmatait is védenie kellett, azokon a távoli tájakon is folyt a háború az angol és francia gyarmatosítókkal.

Visszatérve Magyarországra: mi voltunk a legkiszolgáltatottabb helyzetben. Ugyanakkor a központi hadvezetés a magyar helyzetre figyelt legkevésbé. Ide érte a fegyver- és lőszerutánpótlást, állománykiegészítést és minden egyebet. Viszont tőlünk várták az osztrák és a cseh lakosság élelmezési gondjainak megoldását.

Ilyen körülmények között nincs mit csudálkoznunk, hogy az agg császár halála után (1916) trónra lépő Károly kétségbeesetten kereste a fegyverszüneti lehetőségeket. A gyámoltalan uralkodó azonban ezt oly ügyetlenül tette, hogy német szövetségesei megfenyegették és az előre látható vereséget is ráfogták, francia ellenségei pedig közhírré tették gyermekes ügyetlenségű békekísérleteit; Károly császár és király nevetségessé vált. Mindennek tetejébe még az erélyes magyar miniszterelnököt is leváltotta, alighanem tartott tőle. Meg hát az udvar sem kedvelte se Tiszát, se a magyarokat általában.

Itt lép színre a háború elején amerikai körútjáról hazatérő Károlyi Mihály, akit a franciák nagyvonalúan hazaengedtek, holott a monarchia többi polgárát fogva tartották. Károlyi kihasználta a nemzet békevágát, a nemzet pedig feledte, hogy diadalénekléssel masírozott a háborúba. Külön érdekesség, hogy míg az orosz hadifogságba esett osztrák és cseh katonák a forradalom kitörésekor és utána a cári oldalt támogatták, a magyar hadifoglyok nagy része az orosz kommunista forradalom oldalára állt. Itt, ekkor és így (is) bosszulódott meg a hadba vonult magyar néppel, a föld népével történt bánásmód.

A dúsgazdag Károlyi Mihály grófnak kitartó békeharcos agitációja sem magyarázza meg, hogy a magyar nemzet, igen, a nemzet, mint olyan, miért adta fel, miért nem elégedett meg egy akár véres forradalom árán azzal, hogy hatalomra kerülhessenek az addig annak közelébe se engedett rétegek, miért hagyta az ellenség prédájául az ország területét? Kísértetiesen ismétlődik meg a Mátyás halála utáni és a Buda török kézre juttatásakor előállt helyzet. „Hát akkor vesszen minden.” Ezt még a tízes évekre már jól szervezett szociáldemokrata-marxista mozgalom sikeres előnyomulása sem magyarázza meg. Károlynak és klikkjének nagyobb haszna lett volna az egész Nagy-Magyarországból, ha kezére keríti, mint megcsónkított negyedéből.

Az ide-oda kapkodó Károly császár 1918 őszén lényegében feloszlatta birodalmát, külügy-miniszteréül a tétova, tanácstalan ifjabb Andrássy Gyulát tette meg. Károlyi Mihályt pedig véglegesen, máig sem tisztázott körülmények között, a hazánkban megtelepült Habsburg főherceg, József nádor utóda közvetítésével magyar királyi miniszterelnökké nevezte ki.

Mialatt Ausztria-Magyarország hadseregének megbízottai Padovában fegyverszünetet kötöttek a győztesekkel, Károlyi erre ügyet se vetve, a belgrádi francia parancsnokságra utazott és megkötötte a maga különbejáratú fegyverszünetét, kiszolgáltatva hazánk addig meg sem szállt területét a győzteseknek. Szinte hihetetlen, de igaz. Mi vezethette ezt az élvhajhász, züllött, cinikus és nem is eléggé művelt grófot, aki ügyel-bajjal megműtött farkastorkával, torz szájpadrólásával hatalomra kerülésének első pillanatában elajándékozta az ügyefogyott Károly király által távbeszélőn rábizott országot? És, *nota bene*, a nagy Andrássy Gyula unokáját, Katalint (a korán elhalt elsőszülött Andrássy Tivadar festőművész leányát) miért adta férjhez ifjabb Gyula gróf, Tivadar öccse éppen ehhez a széltoló Károlyi Mihályhoz? Szép kis családi együttes kezébe került Magyarország: alig néhány hónap után az Oroszországból hazatért és ott kiképzett kommunistáknak játszották át szegény hazánkat.

Ifjabb Andrássy Gyula gróf ugyan, bár ki nem állhatta Tisza Istvánt, vétlen Károlyi Mihály sötét ügyeiben, ő 1920-ban kétségbeesett igyekezettel próbált a Svájcból visszatért Károly szolgálatába szegődni - mégis különös és elgondolkodtató, hogy ezek az arisztokraták milyen könnyű kézzel kezelték az országot, mintha egy kártyaparti résztvevői lettek volna.

A hazatért, leszerelt, kötelességüket jó lelkiismerettel teljesített honvédektől Károlyiék elvették fegyvereiket, leköpdösték és szélnek eresztették őket, menjenek, amerre látnak.

A háború eltévedt, elkergetett magyar lovasai semmit se értettek, pedig talán még ma is ott bolyonganak szerte az országban, csak mi nem látjuk őket:

*Vak ügetését hallani
Eltévedt, hajdani lovasnak,
Volt erdők és ó-nádasok
Láncolt lelkei riadoznak.*

*Hol foltokban imitt-amott
Ős sűrűből bozót rekedt meg,
Most hirtelen téli mesék
Rémei kielevenednek.*

*Itt van a sűrű, a bozót,
Itt van a régi, tompa nóta,
Mely a süket ködben lapult
Vitéz, bús nagyapáink óta.*

*Kisértetes nálunk az Ősz
S fogyatkozott számú az ember:
S a dombkerítéses síkon
Köd-gubában jár a November.*

*Erdővel, náddal póre sík
Benőtteti hirtelen, újra
Novemberes, ködös magát
Múlt századok ködébe bújva.*

*Csupa vérzés, csupa titok,
Csupa nyomások, csupa ősök,
Csupa erdők és nádasok,
Csupa hajdani eszelősök.*

*Hajdani, eltévedt utas
Vág neki új hinárú útnak,
De nincsen fény, nincs lámpa-láng
És hírük sincsen a faluknak.*

*Alusznak némán a faluk,
Múltat álmodván dideregve,
S a köd-bozótból kirohan
Ordas, bölény s nagymérgű medve.*

*Vak ügetését hallani
Hajdani, eltévedt lovasnak,
Volt erdők és ó-nádasok
Láncolt lelkei riadoznak.*

(Ady Endre: Az eltévedt lovas.
1914. november)

Hányszor fogjuk még megbűnhődni a múltat s jövőt, Hunyadi Mátyás halála óta ki tudja hányadszor, s mindig ugyanúgy: Világos, önkényuralom, kiegyezés, nagyíramú fejlődés; sike-reink gögijében nagyot ígérő pártocskák lármás csapdájába esünk; igyekszünk kikászálódni, de nem megy. Csak volt erdők és ó-nádasok, az elkótyavetyélt hajdani Magyarország földjének láncolt lelkei riadoznak...

Idült betegségeink

Az Árpád-ház teljes - Anjou-leányági - kihalása után a nemzet nem ragaszkodott a királyválasztáshoz; uralkodóinkat kaptuk, vettük vagy örököltük. Tanulságos, hogy a nemzet által - bár erőszakosan - választott király, Hunyadi Mátyás uralkodásakor rövid időre visszatért a közösség egymás iránti felelősségének tudata.

Egyébként a nemzet nem kívánta többé akaratával és jelenlétével politikailag kitölteni a Kárpát-medencét. Fokozatosan kialakult az önálló intézkedési hatalmú vármegyék olyan összessége, amelyet Deák elítélőleg föderációnak nevezett. Valóban a megyék határoztak saját körükben, az országgyűléseken is így viselkedtek, noha tényleges hatalom - pénz, haderő, földbirtok - nem állt mögöttük. A városok külön testekként éltek az országban, időnként a királlyal szövetkezve a megyébe tömörült nemesség ellen. Egyes összefüggő területek törvényhozásilag is elkülönültek; Erdély, mint fejedelemség, bár a török szultán, később a Habsburg-császár fennhatósága alatt, csak nyelvén és a közös hagyományok jegyében maradt a Magyar Királyság része. Aránylag hamar megfogalmazta saját történeti múltját, azaz mítoszt is: a székelység szerintük a legmagyarabb nyelvet beszélő, legrégibb honfoglaló törzs.

Magyarország Zsigmondtól Mária Teréziáig kiskirályságok, közös érdekek alapján összefogott körzetek (megyék), idegen hatalmak által közigazgatási egységbe fogott tarka gyülekezet volt. A független Magyarország fegyveres visszaállítására történt kísérletek mindig kedvezőtlen külpolitikai helyzetekben robbantak ki, kezdeményezőikben az sem tudatosult világosan, hogy külföldi hatalmak érdekeit szolgálják, mint az úgynevezett kalandozások korában. A felkelések vezérei eleve tudták, hogy korszerű hadsereg híján veszített ügyet képviselnek. Mégis, becsületügynek számított a bizonyos túréhatárt túllépő császári udvar elleni fegyveres fölkelés.

Európa más nemzetei is államocskákra szakadozva éltek elvileg egységesnek érzett világukban, háborúztak is egymás ellen, tudatukra, érzelmvilágukra mégsem hatott ez kedvezőtlenül, nem érte őket az elengedhetetlenül szükséges sikerélmény hiányának tudata, amibe mi viszont, önhibánkból, belebetegedtünk. Itália népe önérzetesen olasznak tekinti magát, ismeri határait, mégis csak 1860-ban „állt össze” az egységes Olasz Királyság. De Velence, Lombardia, Toscana, Nápoly, Róma népe mégis elboldogult és meggazdagodott a maga tarka sokféleségében. Mint a Német Birodalom fejedelemségei, grófságai is. Amikor Friedrich Schillert egy lázadó színműve miatt üldözni rendelte fejedelme, elég volt lovaskocsin egy pár mérföldnyire fekvő fejedelemségbe hajtatnia, hogy ne essék bántódása.

A magyar nemzet azonban szenvedett az Árpád-kori (talán csak képzelt?) mitikus egység önmaga okozta, sőt talán a fejlődés létrehozta hiányától. Mikor Mátyás halála után egy Jagelló családbeli cseh királyt választottunk fejedelemmé, a főnemesség azt hitte, olcsón vett magának egy engedelmes királyt. Mikor végzetes tévedésükre rádöbrentek, már várt rájuk, ránk, mindannyiunkra Mohács. 1541-ben azonban a török kártya se „jött be”. Csudálatos, hogy noha az ország lakossága kipusztult és/vagy kicserélődött, a nemzet erényei és hibái, jellegzetességei, sőt nyelve mégis tovább öröklődött.

A Mária Terézia szelídnék látszó szigorú bölcsességén nevelkedett nemzet belátta, hogy a vágyott, vagy inkább csak kocsmái dáridók vége felé, hajnaltájt a pirkadatba beledalolt függetlenségi vágy karddal, lázadással nem vívható ki. A reformkorral új korszak kezdődött, a szabadságharc is a ránk települt hatalom kikényszerítette szükségszerű küzdelem volt. A nemzeti

liberalizmus felvirágzása után azonban, a siker, a jólét, a „különbek vagyunk” tudatának borgőze elkábította a nemzetet. Az összeurópai helyzetet tekintve ismét rossz pillanatban, gyanútlanul keltettünk önmagunk iránt ellenszenvet.

A minden államban megtörténő óvatlanságok miatt a nem is általunk kezdett háború végén a szétesett összbirodalomból *csak bennünket büntettek*, méghozzá könyörtelenül.

Az 1920. júniusában ránk rótt trianoni büntetésnek van egy ritkán, vagy tán soha meg nem vizsgált mozzanata. Ez pedig az, hogy Magyarországot mint önmagáért felelős, döntéseiben - így a háború ügyében is! - független államot büntették. Holott nem voltunk függetlenek, kül- és hadügyeinket Bécsben intézték. Mi tehát hadügyileg-külügyileg nem is dönthettünk a császári Béctől függetlenül, akaratunk ellenére. Arra kellett volna szakadatlanul hivatkoznunk, hogy mi nem akartuk a háborút, mi Bécsnek engedelmeskedtünk. S ez megfelelt a valóságnak. Lényegében Csehországra és Horvátországra is ez mondható, s így ők nem vesztek, hanem győztek! Mi viszont tudomásul vettük a büntetést.

Ez is egy adat ahhoz a könyvünkben sűrűn hangoztatott *diagnózishoz*: magunk adtuk föl önálló államiságunkat, mint már - többek között - 1541-ben is.

Érdekes és tanulságos, hogy az a dinasztia, mely évszázadokon át elnyomott és kizsigerelt bennünket, keresett menedéket nálunk, miközben a dédelgetett csehek és osztrákok kitagadták a leköszönt uralkodót.

Legelkeserítőbb a szomszéd népek utálata irántunk. Ez tényleg megmagyarázhatatlan. Soha meg nem hódítottuk, el nem nyomtuk őket. Vagy békésen, háborítatlanul szaporodhattak eredeti lakóhelyükön a maguk szerény elmaradottságában, mint a szlovákok, vagy pedig zavartalan mohósággal özönlöttek el az ország délkeleti részét, ottani őslakóknak hazudván magukat. A törökök üldözte szerbeket mi fogadtuk be és még a horvátok se mondhatják, hogy elnyomó sereggel törtünk rájuk, hiszen a megözevgyült horvát királyné országgyűlésük hozzájárulásával kért és kapott tőlünk menedéket a bizánci és szerb fenyegetés elől.

Ezért érte a nemzetet oly tragikusan Trianon végzetes sokkja, amiből több, mint fél évszázada sem tértünk magunkhoz. Úgy vagyunk Trianonnal és szomszédaink gyűlöletével, mint a végtagjait amputálással elveszített ember: akkor is fáj a térde, bokája, lábujja, könyöke, ha már rég levágták róla...

5. FEJEZET
A trianoni Magyarország
1920-1948

Nemzet-forgács mivoltunk

Nemzet-forgácsot, csillag-töredéket:

Minket ugyan kicsoda ért meg?

Vagyunk kétféle értetlenség

Menyegzőkön külhoni vendég.

(Reményik Sándor: Magunkba le)

1918 novemberében feloszlott a császár birodalma. Mint egy meghámozott narancs, gerezd-jeire bomlott. A november negyedikén életbe lépett fegyverszünet másnapján már alakulóban volt az osztrák, a cseh, a horvát hadsereg. November tizenkettedikétől Ausztria független köztársaság. Csehszlovákia a győztesek szemében már 1916 februárja óta az, november tizennegyedikén Thomas Masarykot köztársaságuk elnökévé választják. A horvát nemzetgyűlés október 29-én kinyilvánította függetlenségét, egyesült az Ausztriától elszakadt Szlovéniával és a győztes Szerb Királysággal. Az addig sosem volt állam neve december elsejétől: Szerb-Horvát-Szlovén Királyság.

Magyarországon ugyanekkor Nemzeti Tanács alakul, elnöke egy hitehagyott pap, Hock János, 1887 óta országgyűlési képviselő. Miniszterelnök Károlyi Mihály gróf, aki lefegyvereztetti a harcterekről hazaszállított magyar katonákat.

Tisza István volt miniszterelnököt, a harctéren egy huszárezred parancsnokát, budapesti bérelt lakásában meggyilkolják.

Az országgyűlés képviselői évtizedek óta lármáztak a birodalmi hadseregen belüli magyar katonai önállóságért. Most itt volt a kínálkozó lehetőség. A Habsburg Birodalom megszűnt, utolsó császára feloszlatta, erre várt a nemzet évszázadok óta.

Az irtózatossá válás ellenére - hatszázhatvanegyezer magyar halott, a győztesek kezén hetesszázharminckettőezer hadifogoly - novemberre épségben, fegyveresen hazatért néhány százezer magyar katona. Alkalmasak arra, hogy megvédjék a történelmi Magyarországot. A csehek ugyan már november nyolcadika óta szivárognak Trencsén, Zsolna, Turóc megye irányába, a szerbek pedig november kilencedikén elfoglalták Újvidék városát, mégis kezünkben lenne az ország, ha akadna magyar férfi - hadvezér, államférfi, népvezér vagy bárki - aki hajlandó lenne a védelmet megszervezni. De nem akad. Van itt nálunk egy német hadseregcsoport is, Mackensen német tábornagy vezényletével, a bennünket megtámadott románok ellen harcoltak sikerrel - az ő szétverésükre van ereje Károlyi gróf kormányának. Mackensent foglyul ejtették.

Ne hitessük el magunkkal, hogy az ország fegyveres védelme lehetetlenség volt. Az 1918-as állapotnál sokkal kivérzettebb, lerongyolódott, éhes nemzet 1703-ban egy szempillantás alatt sorakozott a beregi hegyekben megjelent Rákóczi mögé. 1918 őszén viszont feltétel nélkül a győztesek kegyeibe ajánlottuk magunkat. Karácsonykor a román királyi hadsereg puskalövés nélkül vonult be Kolozsvárra. A mai Magyarországnál nagyobb Erdély tűrte, hogy leigázzák, Kratochvill ezredes hadosztálya tárgyal, alkudozott. Csoda, hogy Szegedet nem adták a szerbek kezére. Itt gyülekeztek a március végén Károlyi által hatalomra segített kommunisták elől menekült magyar politikusok, fogadkoztak, rázták az öklüket, de a franciák nem tűrték tettleges cselekvést. Itt, Szegeden sikerült a birodalmi hadiflotta utolsó parancsnokának, Horthy altengernagynak nagy nehezen elérnie, hogy a köré gyülekezett magyar katonákkal áttelepülhessen a Dunántúlra. De addigra már Budapest is a románok kezén volt, Pécs a

szerbek kezén, 1919. január elseje óta pedig Pozsonyban és a Felvidéken Beneš és Masaryk katonái parancsoltak. A budapesti kommunista kormány, hogy legalább talpalatnyi terület maradjon a hatalmában, 1919 tavaszán a Felvidéken és a Tiszánál sikertelen védelmi harcokat vívott. Ekkorra már, későn, hazájuk sorsáért aggódó magyar katonák is beálltak a Vörös Hadseregbe.

Nem részletezem Károlyi és Kun Béla uralmának eseményeit. Azon gondolkozzunk most el az olvasóval együtt: miként és miért történhetett, hogy az 1526 óta idegen hatalmat nyögő, a szabadulás pillanatát esengve váró, ezért még kilátástalan helyzetekben is vérét ontó nemzet kényre-kegyre megadta magát? Feladtuk Szent István országának területét, mint már 1526-ban is. Ha a nemzet úgy érezte: társadalmi változások szükségesek, akár forradalom árán, azt végrehajthatta volna saját területének feladása nélkül. Megölték azt az államférfit, aki talán tehetett volna valamit; ámde Tisza Istvánt a nemzet sohasem siratta el. Mintha a nemzet - talán már Ulászló cseh és magyar király ideje óta - túlságosan bönek, nem rászabottnak érezte volna a Kárpát-medencét betöltő területet. Ám ha ezt a sejtést kimondani is szörnyű: tény, hogy 1918 őszén feladtuk az országot, magyarok lakta területeket engedve át cseh, román, szerb hódítóknak. Megszűnt egy természetes földrajzi egység, s hogy ez milyen következményekkel jár (a jövőben is!) arra a Tisza, Szamos, Maros mérgezése a bizonyíték.

Tagadhatatlan, hogy a nemzet a kellő pillanatban nem tudott alkalmas embert „kitermelni magából”.

Tegyük fel, hogy a háborúban kimerült lakosság őszinte jóhiszeműséggel bízott a wilsoni ígéretekben és várta a csudát.

De akkor miért szabadította a nemzet önmagára a vérszomjas Tanácsköztársaságot? A levitézlett Károlyi Mihály „átadta” a hatalmat. Annyira a saját magántulajdonának hitte az országot? Miért tűrte ezt a nép? Miért? És miért tűrték a győztesek, akik pedig még a forradalmi Oroszországba is egész hadseregeket küldtek a „fehérek” védelmében? A Szerbiában állomásozó francia hadsereg néhány ezrede rendet teremthetett volna a szétzilált Magyar Népköztársaságban.

Halálra ítélték minket és mi is halálra ítéltük önmagunkat.

Úgy viselkedtünk, mint akik magunk is jogosnak tekintjük szomszédaink területi igényeit, színmagyar országrészekben is.

Ha végigpillantunk az elszakított területek történelmén, kiderül: voltak elszakadni vágyó jelenségek legkésőbb a XV. század óta. Huszita háborúk: a csehek fél évszázadon át uralták a Felvidéket. Délen a török elől menekülő szerbek céltudatos hangyaszorgalommal dolgozták be magukat az ország belsejébe. Tárt karokkal fogadtuk őket. Annyira otthonosan érezték magukat, hogy Pécsről és környékéről még Trianon után sem akaródzott kimenniük. A horvátokat a XVI. századtól tömegesen telepítették nyugat-magyarországi főurak dunántúli birtokaikra. Az az állam pedig, mely a huszadik század közepén és végén kétszer is Szlovákiának nevezte el önmagát, szakítva azzal a Csehországgal, melynek létét köszönhette: a honfoglalás óta a Magyar Királyság területe volt. Masaryk szláv testvériség jegyében cseh önérzetre ébredt, nagyétvágyú hódítókedvének megnyilvánulása előtt semmi bajunk se volt a szlovák (tót) lakossággal. Közismertek a hajózható patakokra és egyebekre történt hivatkozások a trianoni tárgyalásokkor...

Erdély sorsa és ügye külön kötet.

A „transylvanizmus” fogalma és vágya nem tagadható. Erdély a gyulák óta külön világ, s ezt a Mohács utáni századok csak fokozták. A lakosság is bajosan különíthető el ott magyarokra

és/vagy románokra, mert keveredve élnek. Bár Jósika Miklós már 1850 táján figyelmeztette Kossuthot a románok gátlástalan területszerző igényeire, szinte semmit se tettünk. Erre vonatkozólag kiváló munka Bánffy Miklós gróf erdélyi trilógiája. Említettük már e könyvben, hogy hála a Habsburgok lankadatlan igyekezetének: már Világos után kialakultak a trianoni Magyarország körvonalai...

Nem érhetett tehát bennünket meglepetésként Trianon. Éppen a tragédia kétségbeejtő volta miatt kell önmagunkba nézve felismernünk, hogy régóta szaporodtak a baljós jelek, s amikor valóban tehettünk volna valamit, mert már nem kellett a császár-király engedélye hozzá: akkor mi kiröhögtük, leköpdöstük, leszereltük a harctérről hazaérkezett katonákat és egy antant-köztársaság álmát dédelgettük a nagy áltató: Károlyi Mihály gróf vezetésével.

Pedig Shvoy Kálmán tábornok, akkor még vezérkari őrnagy is leírta naplójában, hogy az általa hazavezetett katonavonatot Bécsben le akarták fegyverezni, ő azonban közölte hirtelen önérzetes osztrákká vált, tegnap még bajtársával, hogy „*akkor mi lövünk*”. Nem is történt baj, amíg haza nem érkeztek...

Szánalmas tehetetlenségünk az 1919 nyári román támadás idején se változott. A románoktól megrémült kommunista vezérek hanyatt-homlok menekültek. Nem mi kergettük őket! Sőt, legtöbbjüket futni hagytuk. Bécs, mint az elmúlt századokban annyiszor, tárt karokkal fogadta ellenségeinket. Aztán tovább vándoroltak Sztálin karjaiba: ő tudta, mit kell velük tenni.

Budapesten meg alakulgattak az egyhetes kormányocskák, szánalmasabbnál szánalmasabb politikusokkal. A románok szabályosan elkezdték kirabolni a fővárost, Bandholtz amerikai tábornok akadályozta meg őket. Ha rajtunk múlik: a Nemzeti Múzeum kincsei ma Bukarestben hirdetik a román nép dicsőségét. Nem maradhat említetlenül, hogy néhány főrangú család a román királyt igyekezett megnyerni hazánk királyául. Bizony, bizony.

Az anarchia szakadékanak szélén tántorgó országot a győztes hatalmak mentették meg a megsemmisüléstől. Egy brit külügyi főtisztviselő tárgyalni kezdett magyar politikusokkal, hogy kifürkessze: kire bízhatná a rendteremtés kényes feladatát. A brit külügyér húsz-egynéhány államférfivel tárgyalt, sok között az akkor már a Dunántúlon tartózkodó Horthy Miklós volt cs. és kir. altengernaggyal. Őt találta legalkalmasabbnak a feladat elvégzésére. Az is volt. Számunkra ebből az a tanulság, hogy Horthy Miklóst se a nemzet választotta. Kaptuk őt is. Sir Clerk szerencsére értette a dolgát, tudta, ki lesz alkalmas a már-már végképp elpusztuló nemzet átmeneti megmentésére.

Horthy Miklós és a nemzeti érdekek szálait 1919-ben Bécsben szövögető Bethlen István gróf néhány év alatt megteremtette a független magyar államot. A nemzetgyűlés visszaállította a királyságot és Horthy Miklóst 1920 tavaszán kormányzóvá választotta. A győztesek pedig 1920. június negyedikén a versailles-i Trianon kastélyban nemzetfogytiglani büntetésként darabjaira szaggatták az országot. Pontosabban; jóváhagyták a már megtörténtekeket.

Bármennyi hibáját, vétkét, tévedését sorolhatnánk is fel a „Horthy-korszak”-ként elnevezett negyedszázadnak, sosem szabad feledni, hogy egy működőképes államot kellett megteremteni. Külügyek, pénzügyek, hadügy 1918 őszéig nem tartoztak ránk. Most tehát elő kellett varázsolni három minisztériumot a megfelelő szakemberekkel. Pénzünk se volt. A honvédséget is újjá kellett teremteni. Diplomátakat kellett toborozni, akikkel a külföld hajlandó szóba állni. A két háború közötti évek sikeres, tekintélyes magyar külügyminisztere, Kánya Kálmán 1918-ig a messzi Mexikóban képviselte Bécs és a császár érdekeit. A magát magyarnak valló, vagy hozzánk csatlakozott cs. és kir. tisztikart a megszűnt birodalom legkülönbözőbb alakulataiból, intézményeiből, ezredeiből kellett összeszedni. És a fegyverek, és a lőszer! Aztán a pénzügyek! Az addig nem létezett magyar pénzügyminisztériumba nemcsak szakemberek

kellettek, hanem pénz is. Magyar pénzt csak 1927-től kezdve sikerült forgalomba hozni, az viszont - a pengő - Európa egyik legszilárdabb valutája lett. (Egy dollár öt pengőt ért, az osztrák Schilling nyolcvan fillért, a román lej pedig kettő fillért...) A sajtót és a rádiót a kormány kézben tartotta. A napi politikától függetlenül mind a színvonalas napi- és hetisajtó, mind pedig a rádió igényes, értékes kultúraterjesztő tevékenységet végzett. Móricz Zsigmond, Kosztolányi Dezső, Szabó Lőrinc, Zilahy Lajos (is) rendszeresen jelentek meg írásaikkal napilapokban. Működött a debreceni, szegedi, pécsi egyetem a meglévőkön kívül. Ismeretes Klebelsberg Kunó kultuszminiszter tevékenysége (iskolaalapítások). Élt és fejlődött a nemzeti kultúra. Hatékonyan szervezték meg az egészségügyet. (Új kórházak, zöldkeresztes nővérek hálózata, tüdőgondozás, iskolai tejek, „Oncsa” házak.) A cserkészmozgalmat sikerült úgy megszervezni, hogy a csapatokon belül osztálykülönbségek, ellentétek nem voltak, iparostanonc és főtisztviselő-gyerek természetes társadalmi egyenlőségben élt. Külpolitikai elszigeteltségünkől is a cserkészmozgalom révén sikerült kitörni. Az iskolai torna- és sportoktatás messze felülmúlta a mai, katasztrofálisnak nevezhető helyzetet. A berlini olimpián Magyarország a harmadik helyen végzett. Budapest és általában az ország példásan rendben tartott, tiszta, szép város és ország volt. Nőtt az idegenforgalom, a fővárost és látképét mindenki csodálta. Folytathatnánk, de most nem ez a célunk. Magára talált-e a nemzet? Melyek voltak az osztársadalomra kihatóan súlyos vagy megoldatlan problémák?

Trianon után tízezerszámra kényszerültek az anyaországba visszatérni azok a többnyire vezető állású hivatalnokok és tisztviselők, akik nem az elszakított területeken születtek, nem ott voltak honosak, hanem akiket központi szervek helyeztek oda (tanítók, iskolaigazgatók, vámőrség, pénzügyőrség és a közigazgatás emberei). Rajtuk kívül azok is távozni kényszerültek a megszállt területekről, akik nem voltak hajlandók esküt vagy elkötelező fogadalmat tenni az új hatalom mellett. Ezek a menekültek vasúti csomópontok síneire félretolt, használaton kívüli vagonokban laktak és tengődtek. Megoldatlan maradt a földbirtok-rendezés, és általában a parasztság helyzete. Ez igen súlyos hiba, bár megjegyzendő, hogy mind a mai napig elintézetlen.

Rendezetlen volt az évszázad eleje óta követelt választójog ügye; az első titkosnak nevezett, de nem általános jogú választás 1939-ben történt - a nemzetiszocialista pártok jelentős előretörésével!

A parlamentbe került képviselők nagy része pártja által rángatott báb volt, némelyikük szellemi színvonala sem ütötte meg a mértéket. Össz nemzeti érdekeket, ha tudtak is ilyesmiről, ritkán képviseltek. A pártoknál is nagyobb erejük volt az 1920 táján alakult titkos (vagy annak mondott, hitt) társaságoknak. A kormányok gyakran tőlük függtek.

A két háború közti rövid negyedszázad első felében, lényegében Bethlen István kormánya idején, a megcsonkult ország a változtathatatatlannak tekintett trianoni feltételeket kényszerűen tudomásul véve (bár ellenük szónoklatok, hírlapi cikkek özönével szakadatlanul tiltakozva), csöndes békében igyekezett rendbehozni magát. A kereskedelem és a gazdaság a világválság idején sem mondott csődöt, lakosság és üzlethálózat személyes kapcsolatban maradt egymással. Az oktatás már elemi fokon magas színvonalú volt. Felekezeti problémák az iskolában nem adódtak.

Bethlen István miniszterelnök a győztes hatalmak közül elsősorban az Amerikai Egyesült Államokkal és Olaszországgal, valamint a Szovjetunióval keresett és talált kapcsolatot. Franciaország nem szívesen állt velünk szóba, Anglia rokonszenvére se nagyon számíthatunk, bár komoly diplomáciai erőfeszítések történtek. Egy Angliába férjhez ment honfitársnőnknek, Márfy-Mantuano Juditnak, Lord Listowel feleségének sikerült rábírnia Lord Rothermere hírlaptulajdonost, hogy rendszeresen támogassa ügyünket. A 2003-ban, százesz-

tendős korában elhunyt Lady Listowelt el se sirattuk, a nemzet nem tud róla. Viszont a *Times* és a *Daily Telegraph* nem fukarkodott Judith, Countess of Listowel méltatásával. (2003. július 22.)

Az Amerikai Egyesült Államok kormánya rokonszenvező figyelemmel fordult felénk. Közismert Harry Hill Bandholtz tábornok fellépése a Budapestet fosztogató román katonák ellen; 1933-ban kiadott emlékirata, az *Undiplomatic Diary* (magyar kiadása: *Román megszállás Magyarországon*, 1993) szokatlanul kemény hangon bírálja a román hadsereg fosztogatásait.

Nem ismerték el a trianoni béke érvényét sem, 1921-ben különbékét kötöttek velünk.

Akkori külügyminiszterünk, Bánffy Miklós gróf erre így emlékezett:

„Az amerikai békeokmányt akkor írtuk alá. Nagyon ünnepélyes módon ment végbe. Az USA követsége a Széchenyi-palotában székelt az Andrássy úton. Ott gyűltünk össze. Az okmány gyönyörű pergamenre írva ott feküdt az asztalon, én és a követ írtuk alá. Azután pecsétet kellett rányomni. Ekkor bizonyult be európai elmaradottságunk az újvilág technikájával szemben. Mi spanyolviaszt kellett megolvasszunk. Rettentő körülményes volt ez, mert a pecsét olyan nagy, akár egy zsebóra. Folyton kavarni kellett, hogy eléggé cseppfolyós legyen. Khuen-Héderváry keverte rendkívüli buzgalommal. Két ízben rosszul sikerült az állampecsét, újra melegíteni kellett, újra megpróbálni, amíg végre jó lett. Bezzeg nem így az amerikaiak! Nekik remek kis gépük volt. Csak oda illesztették az okmányhoz és egyetlen pillanat alatt már ott díszelgett a Stars and Stripes, az Egyesült Államok sasos címere. Nagyon szégyelltem magam a vén Európa nevében. Annyival inkább, mert számos amerikai újságíró is jelen volt, akik folyton fényképeztek minket és képelem, jól mulattak a mi ősi ügyefogyottságunkon.

Az aláírás végeztével szép beszéddel ünnepeltük ezt a nagy napot, kifejezve, hogy immár örök béke lesz köztünk. Nem csupán üres szólam volt. Mindketten hittünk benne. Akkor valóban nem képzelhette senki, hogy akadhat olyan örült magyar külügyminiszter, aki háborút izen ennek a világhatalomnak.”

(Bánffy Miklós; Huszonöt év, 1993)

A szívélyesnek mondható kapcsolat folytatódott. Amikor a magyar kormány elhatározta a bécsi pénznem után és helyett egy magyar pénzegység és egyáltalán: önálló pénzügyi politika kialakítását, népszövetségi kölcsönhöz folyamodott. Segítségül s egyben a kölcsön felhasználásának módját ellenőrzendő, 1924. május elsején Budapestre érkezett az amerikai Jeremiah Smith főmegbízott. Két éven át, 1926. július elsejéig működött hazánkban. A magyar szakemberekkel együtt nagy érdeme, hogy megszületett a pengő. (1926. december 27.)

Horthy Miklós kormányzó így emlékezik Smith Jeremiásra:

„Jó és megbízható barátunk volt. Tiszteletdíját magyar diákok amerikai tanulmányútjaira fordította. Távozása alkalmából... az volt a kívánsága, hogy megtekinthesse a Szent Koronát... Koronatanácsot kellett összehívnom és hozzájárulását kieszközölnöm, hogy Mr. Smith kívánságát teljesíthessem. Ünnepélyes menet vonult a boltozatos terembe, és a három kulcstartó méltóság felnyitotta a ládát. Némán, megilletődve állott Mr. Smith a Szent Korona előtt... Búcsúlátogatása alkalmával mondott szavaiból megtudtam, mit jelent a Szent Korona nekünk: »Most már tudom, hogy Szent István Szent Koronája: maga egész Magyarország.«”

(Emlékirataim, 1990., 169.)

A kölcsönösen szívélyes kapcsolatok olvasmányként is figyelemre méltó emléke az USA harmincas évekbeli nagykövetének emlékirata, ez a már-már elfogultan kedvező kép hazánkról: John Flournoy Montgomery: *Magyarország, a vonakodó csatlós*. (Hungary, the Unwilling Satellite, 1947. Magyarul: 1993.)

Bethlen a Szovjetunióhoz fűződő államközi kapcsolatokra is ügyelt. Mint 1924-ben egy parlamenti beszédében kifejtette: „Külpolitikai kérdésekben nincs helye a szentimentalizmusnak... nem volnék méltó erre a helyre, ha nem tudnék felülemelkedni ilyen érzelmi szempontokon.” Bethlen a Szovjetunióval létesítendő diplomáciai kapcsolatok felvételére célzott. Bánffy Miklós gróf külügyminiszter, Bethlen barátja már 1922 májusában kapcsolatot talált egy genovai nemzetközi értekezleten az ott tartózkodó Csicserin szovjet külügyi népbiztossal, akivel a Hotel Ferrari egy eldugott szobájában tárgyalt. „Nagyon megértően beszélt, és tárgyilagosan. Teljes egyetértésben váltunk el és az volt a benyomásom, hogy sok előny származna belőle, ha mi fölvehetnők a diplomáciai kapcsolatot a Szovjetunióval.” (Bánffy Miklós: *Huszonöt év*, megjelent: 1993., 127. lap.) Két év múlva, 1924 szeptemberében diplomáciai, konzuli és kereskedelmi megállapodást kötöttünk Moszkvával s ezt a minisztertanács is jóváhagyta. Mint Romsics Ignác írta, „Bethlent két szempont motiválta. Egyrészt a szovjet piac korlátlan felvevőképessége... másrészt az a körülmény, hogy Moszkva nem ismerte el a Párizs környéki békéket s Besszarábia elcsatolása miatt Romániával nyílt határvitában állt. Bethlen feltételezte, hogy a besszarábiai kérdés Szovjetunió javára történő megoldása Erdély hovatarozásának a felülvizsgálatára is befolyással lehet.” (Romsics Ignác: *Bethlen István*. 1991., 177. lap.)

A kormányzó azonban ellenezte a tervet s így egyelőre nem lett belőle semmi. Legalábbis hivatalosan. Mert a gazdasági és kereskedelmi kapcsolatok működtek: Bugyonnij lovastábornok 1925-ben tizennégyezer katonalovát vásárolt Magyarországtól. Szakmai küldöttségek is rendszeresen utaztak a Szovjetunióba. Mikor a harmincas évek közepén végre diplomáciai kapcsolat létesült Moszkva és Budapest között, Jungerth Arnóthy Mihály követ máris újabb ajánlatot kapott több ezer ló vásárlására. (*Moszkvai napló*, 1989., 34. lap.)

A magyar kormány kezdeményezte tanulmányutakra vonatkozólag sok közül ezúttal Surányi-Unger Tivadar (1898-1973) világhírű közgazdász professzor jelentéséből idézünk, Szeged, 1931. április 30.:

„Eddigélé két rövid tanulmányutat lettem Oroszországban: az elsőt 1930 telén, másodikat pedig 1931 tavaszán. Télen először Moszkvába utaztam, onnan Harkovba, Rosztovba és Bakuba, tavasszal pedig Leningrádon kezdtem, onnan ismét Moszkvába mentem, majd Nyizsnij Novgorodot, Ogyesszát és Kijevet látogattam meg.”

Ezek a szovjet hatóságok által támogatott, hivatalos utak voltak. A magyar professzor kendőzetlenül leírja a katasztrofális éhínséget, nyomort:

„Nem valószínű, hogy bármely más nép elbírná az egyéniségnek azt a messzemenő elnyomatását... amelyeket Oroszországban manapság tapasztalunk.” (Ezzel szemben) „kevésbé hiszem, hogy az orosz munkástömegekkel szemben sikeres lehetne bármely külföldi hatalom támadása.” (Előbb-utóbb) „a mi lakosságunk nagy tömegei is követendő példát látnának a proletárdiktatúrában, s ezen az úton bennünket is elsodorna a szociális forradalom áradata, ezért törekednünk kell gazdaságilag legszűkebb rétegeink elkeseredett hangulatának javítására, valamint a társadalmi osztályaink közötti ellentéteknek csökkentésére. Széles körű felvilágosító tevékenységre gondolok.”

(In: Bethlen István titkos iratai, 1972)

Moszkvai követünk Attolico olasz nagykövet fogadásán 1935. május 28-án ki is fejtette Ciuntu moszkvai román követnek a békés revízió elvét:

„A magyar kormány nem veti fel a revíziók végrehajtását. Csak a békés revízió elvét nem adja fel. E kérdésben a magyar kormány nagy engedékenységet mutatott. Először követelte a revíziót általában, aztán átment a békés revízióra és most csak annak eszméjéről nem akar lemondani. Mit jelent a békés revízió? Azt, hogy a nagyhatalmakkal és az érdekeltekkel egyetértésben történik.”

Litvinov szovjet külügyi népbiztosnak is előadta követünk ezt a bethleni nézetet 1935. november negyedikén. „A beszélgetés úgy folyt le, mint két régi jó ismerős beszélget egymással.” Litvinov egyetértett a magyarok békés revíziója elvével, de figyelmeztette Jungert-Arnóthy követünket:

„Mindaddig nem lépünk fel Magyarországgal szemben, ameddig nem szövetkezik Németországgal.” Litvinov tehát már 1935-ben biztosra vette, hogy Németország bekebelezi Ausztriát. Még az *Anschluss* szót is használta. (203.)

Mint látható, Bethlen egyeztető-kiegyenlítő külpolitikájának szelleme évekkel lemondása után is élt. Mert bár e moszkvai beszélgetés idején Gömbös Gyula volt a magyar miniszterelnök, Kánya Kálmán külügyminiszter - moszkvai követünk előjárója - még érvényesíteni tudta a bethleni felfogást.

A nemzet-kormány tehát 1938-ig helyzetét, kiszolgáltatottságát és lehetőségeit felismerve, józanul mérlegelve vett részt a világpolitikában.

Gyökeres változások Gömbös Gyula kormányától kezdve (1932. október) váltak az osztályadalom által is érzékelhetővé, különösen Imrédy Béla fellépése után (1938. május 14.).

A kiszolgáltatottságunkat jelző és egy baljós jövőt sejtető esztendő 1934 nyarán kezdődött.

Június 30-án Hitler leszámolt az SA betűszóval emlegetett, tőle balra szervezkedő párthad-sereggel és meggyilkoltatta annak vezetőjét, valamint számos ellenfelét.

Július 25-én Hitler nemzetiszocialistái Bécsben meggyilkolták Dollfuss osztrák kancellárt. A közelben lévő államhivatalnokok ezt tétlenül túrték. Egy hónappal korábban Dollfuss még Budapesten tárgyalt.

Október kilencedikén Szerbiától elszakadni kívánó horvát terroristák Marseille-ben meggyilkolták az oda látogatott szerb királyt és az őt fogadó francia külügyminisztert. Mivel a kormány korábban a Magyarországra menekült horvát összeesküvőket egy Drávához közeli táborba internálta, s az egyik merénylő e tábor lakója volt, a szerb és a francia kormány Magyarországot vádolta a merénylet kitervelésével. Magyarországnak rendkívüli nehézségeket leküzdvé sikerült tisztáznia magát a genfi Népszövetségben. Hajszálon múlt, hogy Szerbia nem támadta meg hazánkat; a háború néhány napig elkerülhetetlennek látszott. A honvédség se felkészülve, se felszerelve nem volt, nem is lehetett, hiszen a trianoni határozmányok a hadkötelezettséget is megszüntették.

Pedig ugyanebben az évben kezdett beérni a türelmesen, tapogatózva kezdeményező magyar külpolitika gyümölcse: hazánk és a Szovjetunió diplomáciai kapcsolatokat létesített egymással (Petrovskij követ április 9-én adta át megbízólevelét Budapesten); Franciaországgal, Szerbiával és Romániával 1934 tavaszán előnyös kereskedelmi szerződéseket kötöttünk, Olaszországgal pedig szoros kapcsolatot szőtt Ausztriával és Magyarországgal. Az Amerikai Egyesült

Államokhoz jelentéktelenségünkhöz képest kedvező kapcsolatok fűztek bennünket, kevesen tudják, hogy az USA nem ismerte el a ránk szabott trianoni „büntetést” és 1921 nyarán különbékét kötött Magyarországgal. 1932-ben pedig Douglas Mac Arthur tábornok, az amerikai vezérkar főnöke járt hivatalosan Budapesten.

Mindez 1934 őszére szinte összeomlott. Ott álltunk, mint a világ szégyene, s ki tudja, nem nyel-e el bennünket az antant katonai megszálló hatalma, ha egyfelől nem működik sikerrel a népszövetségi küldöttségünk, másfelől Mussolini - a győztes hatalmak oldaláról! - nem fogja pártunkat.

Egyelőre megúsztuk, de ne feledjük, hogy 1935-ben kitört az olasz-abesszin háború, 1936-ban pedig az 1939. április elsejéig dúlt spanyol polgárháború.

És már itt is vagyunk 1938 márciusában, amikor Németország huszonnégy óra alatt, puska- lövés nélkül megszállta Ausztriát és Hitler csapatai és politikája ott álltak nyugati határunkon.

Döbbenetes pillanat volt ez.

Mussolini oly fölényes határozottsággal ígérte: megvédi Ausztriát, hogy az Anschluss („csatlakozás”), mint nevezgették, nemcsak annak lett bizonyítéka, hogy Itáliára, annak segítségére nem számíthatunk, hanem annak is, hogy a közeljövőben velünk is bármikor bármi bekövetkezhet. Egyelőre a goebbelsi propaganda hatott nálunk ijesztő sikerrel. Az 1938 májusában nagy pompával és áhítattal megrendezett eucharisztikus kongresszus, a világ katolikusainak ünnepe - (eucharistia=oltáriszentség, a Krisztus testét jelentő ostya alakjában) - felhívta ránk a figyelmet és a pápai küldött, Pacelli bíboros, néhány hónap múlva XII. Pius pápaként sokat tett értünk. Jellemző, hogy Hitler megtiltotta a német hívők részvételét.

Mindezt azonban szinte elmosták az őszi események, Hitler bevonulása Csehszlovákia szudétánémetek-lakta részébe, majd az úgynevezett első bécsi döntés, amikor Hitler és Mussolini nekünk „ajándékozta” a magyarlakta Felvidék egy részét. A kormány úgy ítélte meg, hogy lehetetlenség ez elől kitérni, a jövőben helyünk Németország oldalán lesz és marad.

Hitlernek és szellemének közelsége végzetes tragédiát indított el: az 1938. május 29-én kihirdetett, ártalmatlannak tűnő megnevezésű zsidótörvényt. „A társadalmi és gazdasági élet egyensúlyának hatékonyabb biztosításáról”. Ennek hatását a mai napig nem sikerült kiheverni.

Mind az ezer éve velünk együtt élő zsidóság, mind pedig az orosz üldözés elől Galícián át főleg a kiegyezés után hazánkba áramlott izraelita népesség hazára talált Magyarországon. Kiváló gyáralapítók, iparszervezők, kereskedők, orvosok, írók, művészek váltak hitüket megtartva lelkes magyarokká. Az első világháború idején a honvédelmi miniszter, Hazai Samu tábornok is zsidó volt.

Amikor 1882-ben egy Szabolcs megyei szolgabíró antiszemita gyűlölettől vezetve azzal vádolta a tiszaezlári hitközséget, hogy egy vízbefűlt öngyilkos cselédlány zsidók rituális áldozata, és bírói eljárást kikényszerítendő a szolgabíró rávett egy izraelita fiút, hogy valljon saját apjára: az államügyész és a védő egyaránt a vádlott felmentését kérte, sőt az államügyész elrendelte a vádlott szabadon bocsátását. (Mikszáth Kálmán, Krúdy Gyula, valamint a védő: Eötvös Károly irodalmilag is megörökítette az eseményt.)

Az első világháborúban zsidók ezrei harcoltak hőiesen a csatatereken, sokan kaptak vitézségi kitüntetést.

A béke akkor bomlott meg, amikor a tanácsköztársaság idején vallásukat megtagadó zsidó politikusok és nyomozók kegyetlenkedni kezdtek, tetteiket pedig a sérelmezettek vagy kivégzettek hozzátartozói megbosszulták. Amikor aztán 1933-tól, Hitler uralomra jutása után egyre

nagyobb hanggal harsogott át hozzánk a zsidógyűlölet, a kormányok törvénnyel igyekeztek korlátozni a magyar zsidó lakosság jogait, arra hivatkozva, hogy számbeli arányuk szerint juthassanak munkához. Az évente súlyosbított feltételek egyre keservesebbé tették a magyar zsidóság sorsát, a közvélemény pedig szégyenszemre nem adott hangot tiltakozásának vagy helytelenítésének. Addigra a magyarországi nemzetiszocialista pártok annyira megerősödtek, hogy az országgyűlésbe is bejutottak (1939) és ártottak, ahol tudtak. Bár az akkori Európában több ország kormánya is hozott zsidóellenes intézkedéseket, ez a tény nem ment fel bennünket, a magyar nemzetet a súlyos és szégyenletes törvények ránk háruló erkölcsi felelőssége alól.

1938 és 1942 között a hátrányos megkülönböztetésnek még nem látszottak feltűnő külső nyomai a társadalmi életben. Már csak azért sem, mert ez a törvény *zsákmányszerzési lehetőséget biztosított a „keresztyeneknek”*, akik vagy megkapták az elkobzott zsidó vagyont, vagy pedig előnyös fizetésért színlag átvették a zsidónak minősített vállalatot, üzletet, birtokot.

Máig nem csillapuló zűrzavart keltett a törvényből fakadó előírás, hogy minden állampolgárnak nagyszülőikig visszamenőleg okmányokkal kell bizonyítani a felekezeti hovatartozását. Minden családban akadtak magyar, német, horvát, dalmát, szerb, szlovák, román, zsidó ősök. Mármost ki tekinthető magyarnak? Eddig az 1938-as, majd fokozatosan szigorított törvényig az, aki annak vallotta magát. De most? Miért nem lehet Molnár Ferenc vagy Füst Milán magyar író? Ettől kezdve nem magam határozhattam meg önmagamról: ki vagyok, hanem ebben a hatóság döntött. Egycsapásra megszűnt a nemzet ezeréves lelki egysége. Ráadásul nem azt kellett igazolni, hogy valaki magyar-e, hanem azt, hogy milyen vallású. A kiállított hatósági bizonyítvány szerint a származásilag megvizsgált és „befogadott” egyén „keresztyen származású”. Vallásfelekezet és honpolgárság tehát értelmetlenül és botrányosan összekeveredett.

És mindeközben a világpolitikai események. A Német Birodalom hazánkat is érintő, kedvezőnek tűnő döntései és tettei. 1940 őszén újabb „ajándékot” kapott a nemzet a szomszédos német és olasz birodalmaktól: nekünk ítélték Erdély északi-északnyugati részét, ám oly furfangos módon, hogy a határok katonai szempontból védhetetlenül nyitottak maradtak, értékes földgázlelőhelyeket a román terület felé kanyarítottak. Székelyföld pedig vasút hiányában elérhetlenné vált. Már akkor tudni lehetett és a kormány tudta is, hogy elfogadhatatlan döntés volt ez, mégis bele kellett törődni, mert hiszen hogyan mondhatta volna az ország lakosságának a miniszterelnök, hogy nem kell nekünk Észak-Erdély, miközben 1920 óta siránkozunk Trianon miatt?

A Felvidék egy részének visszacsatolása után a kormány is érezte, hogy tennie kell valamit, s így került sor 1939 márciusában Kárpátalja katonai visszahódítására. A közlemékezet máig azt hiszi, ezt is „kaptuk”, pedig a honvédség a németek és persze a románok akarata ellenére kapott parancsot az ősi határok visszafoglalására. A rövid lefolyású hadjáratnak hősi halottai voltak. Elértük azonban a Kárpátokat, Vereckét és Lengyelország szomszédaiává váltunk. Az utolsó pillanatban történt ez, mert 1939 őszén már kitört a második világháború, a szovjet Vörös Hadsereg pedig a németekkel szövetségben leigázta Lengyelországot, miáltal egy békés lengyel-magyar nyár után a tél beköszöntével a Szovjetunió közvetlen szomszédaiává váltunk...

A végzetes esztendő számunkra 1941 volt.

A német hadsereg, miután 1939 őszén leigázta Lengyelországot, 1940-ben elképesztő katonai teljesítménnyel lerohanta és megszállta Dániát, Norvégiát, Hollandiát, Belgiumot és Franciaországot; 1941 tavaszán Jugoszláviát és Görögországot kerítette sorra. A Jugoszlávia elleni hadjáratban nem maradhattunk az események semleges nézői, mert Bácska, valamint a Mura-

köz elszakított magyar terület volt, s ha mi nem veszünk részt a hadjáratban, ezek is német kézre kerülnek. Ez már véres és keserves háború volt. Horvátország elszakadt Szerbiától és Olaszország pártfogását élvező, önálló állammá alakult. 1918-ig a Tisza bal partjától kezdődő Temesi bánság (Torontál) is magyar terület volt, erre azonban a németek tették rá kezüket. Azzal fenyegetőztek, hogy ha nem veszünk részt a Jugoszlávia elleni hadjáratban, Bácskát is megtartják maguknak. Ekkor koppintott először egy nyugati hatalom, Anglia az orrunkra, megszakítva velünk a diplomáciai kapcsolatokat. Ezzel *Anglia háborús ellenfelünké vált*. Teleki Pál miniszterelnök tisztában lévén ennek jelentőségével, a halálba menekült. (1941. április 3.) Mindazonáltal a Jugoszlávia elleni hadjáratban részvételünket magyarázta az, hogy német közreműködéssel ugyan, de elszakított területeink egy részét hódítottuk vissza.

Az állam vezetői azzal vigasztalhatták magukat és a világ közvéleményét, hogy legalább a Szovjetunióhoz és Amerikához fűződő kapcsolatunk barátságos maradt. 1941 májusában a budapesti nemzetközi vásáron kiállító szovjet pavilont tömegek tekintették meg.

Ilyen körülmények között értesült az országlakosság arról, hogy a Német Birodalom hadüzenet nélkül megtámadta a Szovjetuniót (1941. június 22.), melyhez pedig szerződéses kapcsolat fűzte, Lengyelországot is közösen hódították meg.

Románia azonnal csatlakozott a németekhez, hadsereget küldött az oroszországi harctérre.

A magyar vezérkar főnöke szüntelenül zaklatta a kormányt, hogy lépünk mi is hadba - nehogy Románia a mi esetleges semlegességünk miatt előnyöket élvezhessen. 1941. június 26-án, egy máig sem tisztázott, Kassa elleni légitámadásra hivatkozva, Magyarország is hadba lépett Németország oldalán. Pedig Molotov szovjet külügyi népbiztos már június 23-án biztosította Kristóffy József moszkvai magyar követet, hogy hazánkkal szemben nincs követelni valója, s ha semlegesek maradnánk, a szovjet kormány nem támasztana akadályt Erdélyt illető igényeinkkel szemben. Kristóffy több táviratban értesítette erről a miniszterelnököt, választ nem kapott. Amikor a magyar követ viszontagságos út után, Törökországon keresztül hazavergődött Budapestre, azonnal érdeklődött Molotov üzenetét tartalmazó táviratainak sorsáról. „Bárdossy keményre vált arccal, elvörösödve kiáltotta: Semmiféle táviratot nem kaptam tőled! A követ ezután a külügyminisztérium irattárában igyekezett megkeresni táviratait, és rájuk is akadt a chiffre (rejtjelező) osztályon.” (Kristóffy Judit emlékezése. Molnár Miklós közlése. *História*, 1999. 1. sz.)

Sorsunk megpecsételődött.

Érthetetlen a nemzet, a kormány és az államfő felelőtlensége.

Nyilván mindenki elhitte, hogy a német hadsereg rövid idő alatt legyőzi a Szovjetuniót. Hiszen eddig mindenkit legyőzött. A honvédségnek nem voltak korszerű fegyverei, nem volt kiképzett állománya, a mozgósított alakulatok kerékpáron, lovas-szekereken, vonaton értek el a hadműveleti területre. A harcokosinak nevezett, elavult olasz Ansaldo gyártmányú apró járművek már 1941 nyarán teljes létszámban megsemmisültek. És még előttünk volt - akkor nem sejtettük, ma már tudjuk - a Don menti harctér és a 2. hadsereg tragédiája 1943 januárjában. Aztán a Kárpátok lejtőin vívott csaták, Erdély sikertelen védelme, az Alföldön és az egész országon végigszárguló Vörös Hadsereg dühe, Budapest értelmetlen, véres védelme...

Hadba lépésünket a harmincas évek közepe óta egyre erőszakosabb honvéd vezérkar és annak főnökei csikarták ki a kormányból és az államfőből. Saját remélt karrierjük érdekében feláldozták az országot. A baljós jelek már Szálasi Ferenc vezérkari őrnagy nemzetiszocialista iratai és fellépése óta mindenki előtt világosak lehettek. Más katonák is csatlakoztak hozzá, például Kovarcz Emil, a Ludovika tanára, sőt a jó képességű Rátz Jenő tábornok, a vezérkar helyettes főnöke (1935-36), majd főnöke (1936-38), honvédelmi miniszter (1938 novem-

berig), a polgári életbe visszavonulva pedig Szálasi helyettese... Ránk maradtak Imrédy Béla, Teleki Pál, Bárdossy László, Kállay Miklós miniszterelnökök beadványai a kormányzóhoz, panaszolva, hogy a vezérkar lassan átveszi a miniszterelnök és a kormány teendőit, a németekkel megegyezve, a kormányt sem tájékoztatva önálló, erőszakos politikát folytat. Azt viszont nem sikerült elérni, hogy megfelelő, korszerű fegyverzetet lássanak el bennünket szövetségeseink. Amikor a kormányzó helyettesévé választott, kivételes tehetségű Horthy István látta, merre tart az ország és észlelte a politikusok és a katonák iránta táplált ellenszenvét, repülőtisztként kiment a harctérre és hősi halált halt. Végzetes hiba volt őt kiengedni, illetve sokan talán nem is bánták - eggyel kevesebb okvetetlenkedő maradt közöttük. Pedig ő több sikerrel vihette volna ki az országot a háborúból, mint atyja. A nemzet azonban ezt se érzékelte, vak és süket maradt, sodortattuk magunkat az árral. Zsidó honfitársainkat saját ruhájukban, fegyvertelenül kergették ki a harctérre, hogy pusztuljanak el ott. Nagybaconi Nagy Vilmos honvédelmi minisztert, aki védelmükre kelt, leváltották.

Fölösleges háborús részvételünket eseménytörténeti folyamatosságban előadni. (Utalok *Requiem és búcsú* [2000] című könyvemre: a *Requiem egy hadseregért* [1972] és *Búcsúpillantás* [1995] című műveim kibővített együttes kiadására.)

A nemzet sorsa szempontjából alapkérdés, hogy elkerülhetetlen volt-e hadba lépésünk, s ha nem, miért történt mégis? Annyi bizonyos, hogy mohácsi és 1918-19-es tragédiáinkkal felérő, ha ugyan nem súlyosabb tragédia. Azért súlyosabb, mert ez esetben nem voltak olyan - vagy annyira - kényszerítő körülmények, mint 1526-ban vagy 1918-ban. Következményeit a mai napig, hatvanhárom év után is nyögjük.

Kérdés először is, hogy követelte-e Hitler hadba lépésünket? Nem követelte.

Pontosan tudta, mekkora a leszerelt, fegyvertelen, mozgósítás esetén először is kiképzendő, mert katonai szolgálatot 1920 óta nem teljesített gyakorlatlan magyar haderő harcértéke. Hasznosabb lehetett volna számára Magyarország, mint pihentető hely, a magyar élelmiszer és nyersanyag megszerzése és használata. Olyasféle szerepünk lehetett volna, mint Dániának.

Amikor persze mégis hadba léptünk, sőt, 1941 decemberében az Amerikai Egyesült Államoknak is hadat üzentünk (!), a korán beköszöntött tél folyamán befagyott német előnyomulás elakadtával, 1942-től kezdve Hitler nagyon is igényelt minden egyes magyar katonát és kikényszerítette a 2. hadsereg hadszíntérre küldését. Ha már egyszer 1941 nyarán úgyis csatlakoztunk. E kérdést vitatva, ma is hallható a nézet, hogy úgyse kerülhattük volna el sorsunkat, megszálltak volna satöbbi. De hát így is megszálltak!

A nemzet fokozatosan kialakult betegsége nyilvánult meg 1941-ben: *nem volt jövőcélunk, igyekeztünk megfelelni az erősebb óhajainak*. Hihetőleg még a magyar vezérkar tisztjei sem áhítoztak másra, mint a német szövetségeseik vállveregetésére, előléptetésekre, a nyakban viselhető, dekoratív „Ritterkreuz” általi kitüntetésre.

Megmaradhattunk volna a harmincas évek közepéig sikerrel képviselt nézetünknel: a jövő feladata az ország rendbetétele, élhetővé szervezése, a nép kiművelése, a mezőgazdaság korszerűsítése.

A honvédséget a nyomorúságos körülmények ellenére jól szervezték meg: a magyar paraszt, a föld népe önként jelentkezett szolgálatra, fáradságtűrő, higgadt, önérzetes, a hazát őszinte odaadással szolgáló, évszázados tapasztalatokat gyűjtött katonák voltak.

Tartalékos tiszti szolgálatra is önként jelentkeztek érettségizett fiatalemberek, kiképzési fokuk megközelítette a hivatásos tisztekét. A legénységet nemcsak szakmailag képezték, hanem

tanították is, telente iskolai jellegű oktatás folyt. Magas szintűnek nevezhető a hivatásos tisztikar és tiszti sarjadék nevelése - e sorok írója közzétette idevágó tapasztalatait. (*Befejezett múlt: a pécsi katonaiskola*, in: *Requiem és búcsú*.) A vezérkar, mint olyan, szakmailag is kiválónak volt nevezhető; a baj akkor kezdődött, amikor elnézték Szálasiék handabandázását, a legfőbb katonai vezetők pedig nem mérték fel a nemzetiszocialista ideológia honvédségbe hatolásának veszélyeit. A kávéházi jellegű politizálás elhatalmasodott a honvédségben s ezt a kormányzó se vette komolyan. A honvédség jövőcélja csakis határaink megvédése lehetett s ezt a kiképzéskor sulykolták is. Erre a m. kir. honvédség 1941-ben alkalmas volt. Értelmetlen háborús részvételünk azonban ésszerűtlen intézkedéseket kívánt. A polgári életből néhány heti átképzésre jelentkezett férfiakkal, többnyire, akik „civilben” nem boldogultak, felduzzasztották a hivatásos személyi állományt. Kiváló szakmai képzettségű, zsidónak minősített férfiakat testi munkát követelő, aknaszedő, erődítési kisegítőnek nevezett szolgálatokra osztottak be, bugris parancsnokaik kínozták őket. Korszerű fegyverek szinte beszerezhetetlenek voltak, a magyar gyártmányú harckocsik nem érték el az orosz, német, amerikai színvonalat, repülőgépgyártásunk a német leányvállalatának se volt nevezhető. Harcoló csapatainkat olyan hátrányos helyzetekben állította fel a német hadvezetés, amilyenekben a német katona se felelhetett meg. A hadszervezés elemi szabályait rúgták fel, elég példa erre a doni arcvonalt elnyújtottsága és az, hogy mélységben nem volt tagolva. Dálnoki Veress Lajos tábornok 1942-ben a doni harctéren ezt tanácsolta Jány hadseregparancsnoknak:

„Tíz hadosztállyal többet és száz kilométerrel rövidebb arcvonalt kérj, vagy mondj le. Én is követlek és a többi seregtestparancsnok is. Talán így felébrednek az otthoniak és a német hadvezetőség.”

(Veress Lajos: Magyarország honvédelme a második világháború előtt és alatt. München, 1972-1974. 421.)

A szervezett országépítő munka a háború miatt abbamaradt, mint már 1914-ben is. Minden a háborút szolgálta, mely azonban nem a mi háborúnk volt. Egy német győzelem esetén se várhattunk semmit, legföljebb azt, hogy vége lesz a háborúnak. Kétségtelen, hogy német győzelem esetén sem a „magyar jövő” várt volna ránk, hanem rabszolgasors.

A háború, immár a második a huszadik század első felében, megbénította a lelki életet és a gondolkodást. Mintha a józan eszünk veszett volna el. Hová tette az eszét a magyar kormány és hadvezetés, hogy a szó szoros értelmében az egész világgal háborúba keveredtünk? Ugyanaz az öngyilkossági kábulat vett erőt rajtunk, mint 1526-ban vagy 1918-ban. A megsemmisülés kísértése volt ez? A közvélemény, mely mindent tudomásul vett, talán jóvá is hagyott, azzal védekezett, hogy a harctéri eseményeket tudatilag különválasztotta a maga mindennapi életétől. Volt egy háború „valahol Oroszországban”, ahol „lassan jár a posta”, és volt a mi kis itthoni életünk, örvendhettünk, ha sikerült feketekávéhoz és valódi teához jutni, ha süttött a nap, ha szórakoztató volt a rádió műsora és ha Zarah Leander filmjei feledtették gondjainkat.

A háború 1944-ben érte el az ország egész területét. A márciusi német megszállás után megjelentek az amerikai bombázó-repülőgépek.

Április harmadikán, hétfői napon, négyszázötven B17-es amerikai bombázó-repülőgép százharminchét vadászrepülő kíséretében megkezdte Budapest bombázását. Kilenc hullámban több ezer bombát vetettek. Éjjel pedig nyolcvanhét angol bombázógép támadta a fővárost. A hatás leírhatatlan volt. Ezerhetvenhárom halottat számoltak össze.

A Ferencvárosi pályaudvar, a Soroksári út üzemei és egy csepeli repülőgépgyár voltak a célpontok, de a bombák nagy szórással másutt is károkat okoztak, így például harminc bomba esett a Szent László Kórházra.

A légvédelem gyakorlatilag csődöt mondott, mert a légvédelmi ágyúk lövedékei nem érték el a nagy magasságban repülő bombázókat, vadászgépeink pedig alig voltak. Másnap megszervezték a főváros kiürítését és a hatásosabb óvóhelyépítést. De ez csupán a kezdet volt. Egy álló éven át tartottak a bombatámadások, az ország egész területe ellen, az utolsó áldozat Szombathely volt, 1945 márciusában. Angol éjjeli bombázók a Dunát is teleszórták mágneses bombákkal, melyek még az ötvenes években is robbantak felettük elhaladó hajók alatt.

Mindennek tetejébe: éppen ekkor rendelte el a kormány, hogy a zsidóknak sárga csillagot kell viselniük ruházatukon és egyéb intézkedésekkel is súlyosbította megaláztatásukat.

Sőt: nyáron a németek megszállta Magyarországra vezényelt SS-pribékek megkezdték a zsidó lakosság tömeges elhurcolását, mint azóta tudjuk, megsemmisítő táborokba. A vasúti tehervagonokba magyar rendőrök és csendőrök terelték-zsúfolták áldozataikat. És közben, március óta, folyt az ellenzéki politikusok, katonák, írók letartóztatása is - legtöbbjük németországi büntetőtáborokban kötött ki.

A nemzet mindezt tűrte, nem lázadt fel sem a német megszállás, sem ártatlanok elhurcolása ellen. Sokan igyekeztek segíteni, de tagadhatatlan, hogy nemzeti *közfelháborodásnak* halvány jele se mutatkozott. (*Más országokban sem.*) Október tizenötödikéig rosszat sejtve lapítottunk, légiriadó, bombázás, élelemhiány, naponta újabb fenyegető falragaszok és rádióközlemények, az orosz csapatok pedig elérték a Kárpátokat. Senki sem tudta, hogy állani fog-e másnap a lakóháza, élnek-e még szülei, gyermekei, ismerősei. Érkeznek-e hírek a harctérre vezényelt apáról, fiúról?

A legnagyobb szörnyűség az, hogy a nemzetnek nem volt semmiféle célja vagy érdeke ezzel a háborúval. Mi nem valamilyen célból indultunk harcba, hogy valamit megszerezzünk, vagy elérjünk: mi csak engedelmeskedtünk a nálunk erősebbnek. Ráadásul mindenki tudta, hogy ha a szovjet hadsereg benyomul az országba, nem lesz irgalom.

A kormányzó kisebbik fia és menyé közreműködésével kapcsolatokat keresett a szövetségesekkel, szeptemberben pedig fegyverszüneti tárgyalóküldöttséget indított Moszkvába. A német hírszerzés mindezt tudta. Románia egyik napról a másikra szembefordult a németekkel, akik sokkal jobban ellátták őket, mint bennünket. Most a magyar államhoz visszacsatolt Erdély felé meneteltek.

1944. október tizenötödikén a kormányzó rádiószózatot intézett a nemzethez, bejelentette, hogy fegyverszünetet kért.

Estére a kormányzó már a németek foglya volt, Szálasi és rablóvezérei pedig átvették a hatalmat.

A pokol tornácán

*Sárba holt lelkünkt, nagy seppedékbe
régulta vesződünk
Erőnk elfogyott, segélj, hogy ily mély
örvénybe ne vesszünk.*

(Bogáti Fazakas Miklós: XLIV. zsoltár, 1582)

A háborút nem beszélték meg az állam vezetői a nemzettel. 1941. június 27-én a nemzetet képviselő országgyűlésnek napirend előtt, vita nélkül, tényként jelentette be a miniszterelnök, hogy hazánk hadiállapotba lépett a Szovjetunióval.

Még inkább kész tények elé állította a nemzetet ugyanez a miniszterelnök, amikor december 12-én hivatali szobájában közölte az Amerikai Egyesült Államok követével hadüzenetünket. Hadiállapotba kerültünk az egész világgal, Európa németek megszállta területének és Japánnak kivételével.

Ezért tehát nem felelős a nemzet.

Viszont tény, hogy az országlakosság tekintélyes része a német hadseregnek és Hitlernek fogta pártját. A szociális kérdések elhanyagolása is szerepet játszott ebben: ha tilos a sarló és kalapács nemzetközi szocializmusa, akkor álljunk a horogkereszt nemzeti szocializmusa mellé. Annak is a munkásjólét a jelszava.

A hatalom, annak gyakorlói és a nemzet között egyre szélesedő szakadék nyílt. Az államfő meggyilkolását is tervezték, több szélsőjobbpárti, nyilas szervezkedést lepleztek le.

Lássuk viszont a „másik oldalt”! Eckhardt Tibornak 1943. július elsején a Független Kisgazdapárt akkori vezetőihez (Tildy Zoltán, Vargha Béla és Nagy Ferenc) eljuttatott levelét. Notabene: már nem az őt eredetileg kiküldött - azóta elhunyt - miniszterelnököt, nem is a kormányzót szólítja meg, hiszen ők megszakították vele az összeköttetést. 1941 decembere óta az USA-val is hadiállapotba kerültünk.

A levél másolatát 1994 márciusában küldte el nekem Gracza Dezső az USA Minnetonka városából.

Eckhardt Tibort (1888-1972), a Független Kisgazdapárt fejét mind Teleki Pál, mind a kormányzó 1919 óta ismerte. A makói születésű Eckhardt az első világháború végén Erdélyben működött, mint a magyar belügyminisztérium főtisztviselője. A román megszállás elől Szegedre menekült, ahol Horthy fővezér külpolitikai osztályának vezetője lett. 1920-22 között a miniszterelnökség sajtófőnöke, 1922-1940 között megszakításokkal országgyűlési képviselő. 1928-tól kezdve a békés revízió ügyét szolgáló Revíziós Liga ügyvezető elnöke. E minőségében beutazta a világot, különösen az USA-ban szerzett kapcsolatokat és barátokat. A kisgazdapárt elnökeként a németekkel szembeni nemzeti függetlenség ügyét és a földreformot támogatta. Ez ügyben törvényjavaslatot terjesztett elő. A közvélemény elismerését népszövetségi magyar főbiztosként vívta ki, amikor 1934 őszén a szerb király és a francia külügyminiszter horvát terroristák által végrehajtott halálos végű merényletének vitáján sikerrel bizonyította be vétlenségünket. (Erről könyvet is írt: *Regicide at Marseille*, 1964. New York.) Nagy Ferenc, 1947-ben kisgazdapárti miniszterelnök, tisztelettel emlékezik Eckhardt Tiborra 1947-ben írott emlékiratában: *Küzdelem a vasfüggöny mögött*. Ezt a férfit küldte ki az államfő és a kormány elnöke 1941 tavaszán, az utolsó pillanatban.

Mivel Eckhardt Tibor rendszeresen látogatta az USA budapesti követét s őt tájékoztatva, nem győzte hangoztatni Magyarország és személyesen Horthy Miklós kormányzó ellenszenvét Hitler, rokonszenvét pedig Roosevelt elnök iránt, fel kell tételeznünk, hogy Eckhardt a magyar állam vezetői, sőt: egyenest a kormányzó tudtával, talán óhajára ápoltszoros kapcsolatokat az amerikai követtel. Amikor a követ 1940. május 25-én átadta Horthy Miklósnak Roosevelt elnök ajándékkul küldött dedikált fényképét, a kormányzó kijelentette: nagyon örül, de sajnós „Magyarország sorsának irányítása kicsúszott az ország kezéből és most már nincs mit tenni, mint várakozni és megpróbálni a magunk javára fordítani, történjék bármi is.” (Roosevelt elnök követe Budapesten. John F. Montgomery bizalmas politikai beszélgetései. Kiadja Frank Tibor. Budapest, 2002. 285. lap.)

A magyar államfő tehát beismeri a magyar állam tehetetlenségét és közvetve Roosevelt Amerikájának rokonszenvező támogatását kéri...

Eckhardt Tibor négy hónapig tartó kalandos utazás után, Afrikán keresztül jutott el 1941 nyarán Washingtonba - ekkor már javában részt vettünk a háborúban. Eckhardtról itthon tudni se mertek. Küldözgette haza - kerülő úton - jelentéseit és javaslatait, ezeket figyelembe sem vették.

Eckhardt levelének szövege:

Tájékoztatás politikai barátaim számára.

I. A háború és a jövő béke problémái

1.) A háborús erőfeszítés ez év eleje óta totális méreteket öltött immár itt is. De Amerika lelkileg és gazdaságilag egyaránt befelé megy még a háborúba, melybe csak most kezdi magát egészen beleélni. A háború terheit a lakosság még alig érzi, egyelőre jól keres és jól él, eddigelé csak az autóhasználat korlátozása sújtja komolyabban, egyébként van mindene, többnyire bőviben. A munkanélküliség megszűnt s a keresetek emelkedése ezidőszert felülmúlja a drágulást, (ez persze bizonyos inflációs veszélyt is jelent). A nyersanyagbőség párosult leleményesség és szervező tehetség hihetetlennek hangzó eredményeket hozott a hadiiparban. A fantasztikus adatok, amiket termelésükről kiadnak: igazak. Ez év májusában 7000-nél több repülőgép készült (jelentékeny százalékban bombázók) és június bizonyára újabb emelkedést fog hozni; Henry Kaiser négy nap alatt épít fel egy 10.000 tonnás szállítóhajót - és ez megy szériában. A termelés még fokozódik és 1943 nyarán éri el mennyiség és minőség dolgában is a csúcspontot. Ekkorra lesz a 8 milliós szárazföldi hadsereg is teljesen készen (tengerészettel és repülőekkel 11 millió ember). Nem tudom, a szórványos sztrájkokat mennyire fújja fel odaát a náci propaganda? A tény az, hogy hatásuk együttvéve is jelentéktelen és komolyabb fennakadást a felpaprikázott közvélemény el sem tűrne. Nem kétséges, hogy a földgömb sorsát a megszervezett amerikai erő fogja katonailag eldönteni. Már ennek a tudatában jöttem ide és azóta csak megbizonyosodtam ebben a hitemben. Ezért mindaddig itt is szándéksom maradni, míg úgy látom, hogy itt tehetek a legtöbbet szerencsétlen hazánk érdekében.

2.) Belpolitikai téren Rooseveltt a legerősebb faktor, ki személy szerint népszerű ugyan, de pártja (a demokraták), mióta itt vagyok erősen veszíti a lába alól a talajt. Roosevelt múltbeli háborús politikáját (felkészülés) ma már régebbi ellenzői is helyeslik; most főleg a háborút akarják gyorsan megnyerni; a jövőt illetőleg azonban még nem kristályosodott ki a közvélemény; a két nagy párt egyikének sincs külpolitikai vagy békeprogramja s így jelenleg Rooseveltt egyéni felfogása a nemzeti külpolitika. Európai

szemmel nézve, Roosevelttel kormánya munkáspárti, Amerika rátért a szociális haladás útjára (ráfért) a New Deal csaknem valamennyi intézkedése azonban csődöt mondott. A New Deal teoretikusai és bürokratái nyilvánvaló túlzásokba estek, (főleg pénzpocsékolás és a munkafegyelem meglazítása terén) s ezért a közvélemény a republikánusok felé fordult. A jövő évi elnökválasztáson Roosevelttel győzelme valószínű ugyan, de már nem bizonyos. Viszont a törvényhozás mindkét háza (főleg alsóház), már az 1942 őszi részleges választások során jobboldali koalíciós többséget (republikánusok és anti-New Deal demokraták) hozott be. Itt ma jobboldali parlament működik, baloldali kormánnyal s ez az ellentét az 1944-es parlamenti választások során előreláthatólag tovább fog mélyülni. Ebből sok vitatkozás adódik máris, mely inkább szórakoztató, mint veszedelmes. Az elnök mindegyre kénytelen meghátrálni s ez parlamenti berkekben leplezetlen örömet okoz. Főleg a túlhízott bürokrácia áll állandó pergőtűzben s a parlamenti kritika nem egyszer Gaál Gasztont juttatja az eszembe. A háborúval kapcsolatos nagy kérdésekben azonban teljes a nemzeti egység, a szavazás egyhangú, mindenki megteszi a kötelességét. Nagyon kétséges azonban, hogy ugyanez lesz-e a helyzet, ha egyszer a győzelem biztosítva lesz? Kétharmad többség lévén szükséges a békeszerződések ratifikálásához, Roosevelttel könnyen járhat ugyanúgy, mint Wilson. Ez a fogyatékosság az amerikai politika súlyából sokat levon.

3.) Külpolitikai téren a minket érdeklő legfontosabb (sőt alapvető) tény az, hogy a 3 Szövetséges Nagy hatalom (USA, Brit Birodalom és a szovjet kormány) koncepciója az eljövendő európai békét és újjárendezést illetően lényegesen különbözik egymástól, azt folytonos kísérletezés dacára sem sikerült összehangolni és nem valószínű, hogy ez a helyzet megjavuljon, az érdekek nem lévén kongruensek. A két angolszász nagy hatalom között is állandóan folyik az egyezkedés, erős rivalizálás folyik a vezetésért, és minden hatalmi pozícióért. Részletekben egyeznek ki, kompenzálnak előnyöket és egymás közt mindig találhatnak egy kompromisszumos megoldást. De Sztalin minden megbeszéléstől távol tartja magát, semmiféle rábeszélésnek nem enged és nem is képviselteti magát. Abban bízunk, hogy bevégzett tényeket tud majd teremteni, így nem engedi kezét előre megkötni, sőt a kártyáit sem mutatja még meg. A három Szövetséges Nagy hatalom eltérő külpolitikai vonalvezetése a következő:

a.) A Brit Birodalom a háború megnyerése után elsősorban a maga birodalmát akarja helyreállítani, (amely mostanáig komoly veszteségeket szenvedett) és ahol lehet, ezt még ki is terjeszteni, főleg Afrikában s Középkeleten (Perzsia). Európai politikájának a lényege egyetlen negáció: megakadályozni azt, hogy az egész európai kontinens egyetlen hatalom vezetése alá kerüljön, ami veszélyeztetné a Brit Szigetek biztonságát. Minden megoldás elfogadható, amely ezt a veszélyt tartósan elhárítja. A hatalmi egyensúly megkeresése volt és marad Európában a brit politika fő törekvése, mely esetben Anglia a mérleg nyelve és terheesebb felelősségek vállalása nélkül biztosíthatja magának az egész kontinensen a vezetést. Németország ellensúlyozására, Franciaország elzűllése óta, az angol nem lát más alkalmas tényezőt, mint az orosz, akinek e célból hajlandó vezetőszerepet juttatni Kelet-európában, sőt a Balkán ama részében is (Románia, Bulgária), amely a Földközi-tengeren nem bír partvidékkel.

Nem improvizálva, hanem e szándéknak a jegyében kötötte meg már 1942. máj. 26-án az angol-orosz szövetséget, nem a háború tartamára csupán, hanem 20 évre. Ebben a jegyben ápolja Sztalinnal azóta is ugyanezt az „appeasement”-irányzatot, melyet előzőleg Chamberlain a rövidesű Hitlerrel kísérelt meg - sikertelenül. De ezzel kíván Amerikára is hatni, abból a célból, hogy azt még kedve ellenére is (India), a világ többi részeiben a brit birodalmi érdekek támogatására készítse. Az orosz szerződésben az

angolok azt is kikötötték, hogy visszaléphetnek az orosz szövetségtől, ha sikerül az egész földgömbre kiterjedő egyetemes biztonsági rendszert létrehozni. Vagyis: ha a világproblémák tekintetében meg tudnak egyezni Amerikával és Amerika nem vonul újra vissza az izolációba, akkor az egyetemes biztonsági rendszeren és a felállítandó nemzetközi rendőrségen keresztül a két angolszász nagyhatalom veszi át a világ vezetését. Ellenesetre a Brit Birodalom előbb lefedezte a hátát az orosz szövetséggel. A választ erre az angolok a jövő évi elnökválasztáson kapják meg, miután mindkét nagy párt elsősorban ezt a kérdést iparkodik már most a jelöltekkel tisztázni. Rooseveltt és Wilkie nyílt internacionalista, az eddig szóhajó többi jelölt azonban óvatosabb, noha nyíltan izolációs jelölt ma egy sincs. De egy alárendelt jelentőségű incidens itt ma máról-holnapra hangulatváltozást hozhat. A helyzet egyelőre tisztázatlan. És amíg ez a fő kérdés el nem dől, addig Anglia, népe temperamentumának is megfelelően, függőben tartja a döntést, még a részletkérdésekben is. Ezt tapasztaltam a magam esetében is. Viszonyom az angolokkal elhidegült, mert nem voltam hajlandó Károlyi Mihállyal összefogni, aki ma már nyílt bolsevik. Viszont Károlyit sem fogadják el, mondván, hogy a magyar tömegek nem mennek vele. Benyomásom szerint magyar vonalon is ez a labilis helyzet felel meg leginkább az angol szándékoknak, mert szeretnek minden lehetőséget nyitva tartani, amíg a fő kérdésekben a végleges alku megkötve nincsen.

b.) A világ leghatalmasabb államának, az USA-nak, a Monroe-doktrínától eltekintve, amelyből Amerika ma már kinőtt, nincs semmiféle stabil nemzeti politikája. Az elnök éleseszű, politikus, elsőnek ismerte fel a veszélyt, a harapófogót, melybe Németország és Japán szerette volna Amerikát beszorítani. A preventív háború azonban itt súlyos erkölcstelenségnek számít, s a felkészülés szükségességét is csak vonakodva hitte el a közvélemény az elnöknek. Japán Pearl Harbournál komoly zavarból húzta ki az elnököt, mert a támadással szemben - ezt itt mindenki belátta - elvégre muszáj védekezni! A provokáció megtette a hatást, s a kihívás megtorlását a nemzeti, sőt egyéni becsület kérdéseként fogják fel. Ebben látja a háború céljait az a közvélemény, amely végső fokon minden kérdésben határoz.

Nemzeti külpolitika hiányában, a hatalmas szervezettel, de elég ügyetlenül dolgozó hivatalos propaganda erkölcsi elveket próbál előtérbe helyezni, mint a háború végcélját. Sztalin miatt nem lehet keresztshadjáratot indítani a diktátorok ellen, amit a közvélemény szívesen venne, s ezért az átfogalmazott jelszó: „We must make the World safe for Democracy” (biztosítani kell az egész világ számára a demokráciát). De még így is felmerül a kérdés: vajon, Sztalin is a demokráciáért harcol? Így ismertetni kell a szovjet rendszer demokratikus átalakulását is - aminek csak mérsékelt a sikere, mert mindenki emlékszik még az 1941 június előtti időkre, az itteni kommunista párt szabotázs-akcióira és gyalázatos együttműködésére a nácikkal. Egyik újság fölvetvén a kérdést: „Hát miért harcolunk?” azt felelte, hogy „Több fagylaltért!” Ez a nyári vicc rámutat a közvélemény külpolitikai iránytalanságára. Az átlag amerikainak fogalma sincs arról, hogy a kivívandó győzelemmel majd mihez kezdjen.

Mindez persze csak a közvéleményre áll (a sajtó nagyrészét is ideértve), de nem áll a jelenlegi kormányra, és különösen nem áll az elnökre, aki jól van informálva (rólunk is) és pontosan tudja, hogy mit akar. De tenni ő sem tehet majd egyebet, mint amit ez a közvélemény megenged (erre spekulál Beneš), mely külpolitikai elvek hiányában hangulatok után igazodik. Pláne mellékes kérdésekben, mint pl. Magyarország sorsa, a bevégzett tényeknek döntő súlyuk van, mert azokat könnyebb elfogadtatni, mint a változás szükségességét megmagyarázni és keresztülvinni! Ha kormányváltás lenne itt jövőre, tájékozatlan új emberek előre nem látható döntései fogják megszabni a jövőt. Veszélyt

jelent úgy az amerikai, mint az angol propaganda is, amely az orosz fegyverbarátságon túlmenően a szovjet rendszert is népszerűsíti. Kibicnek (?) semmi sem drága! A kommunisták itt anathema alatt állnak, de más országnak ez a rendszer is elég jó lehet: egy feudális országban, mint aminek Magyarországot tartják, határozott haladást is jelentene. Ez a propaganda-szervek álláspontja, szemben Roosevelttel, aki határozottan ellenez Európában minden bolsevizáló vagy forradalmasító törekvést és semmiféle orosz területi követelést sem fogadott el eddig. (Még a balti államokat sem adta fel.) Az amerikai közélet tele van ilyen ellentmondásokkal, ezért ha döntení kell, többnyire alkalmi kompromisszumok születnek.

Scylla és Charybdis között, az amerikai kormány dilatorikusan kezeli a kontroverz kérdéseket és ezen a ponton összetalálkozik a brit politikával. A külügyminisztérium még 1931-ben felállította a hasznosnak bizonyult elvet, amely szerint Amerika semminemű területváltozást sem ismer el, amely nem békés módszerek alkalmazásával jött létre és ehhez az elvhez tartja magát ma is. Vonatkozik ez a tétel mindenkire, barátokra és ellenségre egyaránt, tehát Mandzsúriára, a balti államokra, a Bácskára, de az oroszok lengyelországi igényeire is. A külügyminisztérium egyébként erősen tanulmányozza a középeurópai problémákat és gyűjti az adatokat a háború után elkövetkező végleges rendezéshez. Elsősorban a nemzetiségi elv alkalmazására készül, de ezúttal a vizsga előtt megtanulja a leckét.

c.) Szovjetország külpolitikája világos és céltudatos, de elbizakodott és szertelen. Kinyilvánított elvei a következők:

A. Legtöbbet áldozván a háborúban, oroszánrészt követel magának az európai kontinens megszállásából, hogy megbüntesse az összes támadókat.

B. Mindaz a terület, amely valaha is orosz volt, tárgyalás nélkül, automatikusan szovjet fennhatóság alá kerül. (Tehát Finnország, a balti államok, Orosz-Lengyelország, Galícia, az 1939. szeptemberi vonalig, valamint Besszarábia). Valószínűleg áll a tétel Mandzsúriára és Koreára is, amiből még sok zavar lesz.

C. További területi igényt jelent itt be Bukovinára, Moldvára, az egész Duna-deltára és Dobrudzsára, Várnát is beleértve. Mindezekről azonban nem óhajt tárgyalásokba bocsátkozni, mert azt hiszi, hogy saját erejéből fogja azokat elfoglalni és megtartani. Rooseveltt hajlandó lett volna bárhová elrepülni, hogy találkozzék Sztalinnal, de Davies nagykövet Moszkvából újból kitérő választ hozott. Mindez bántja és nyugtalanítja Rooseveltet, és látszólag oda vezet, hogy az angolszász hatalmak elhalasztják egyelőre a második front megnyitását Európában és beérik az egyre fokozódó bombázással és a Földközi-tengeri szigetek megtámadásával. Az Európába szánt erő egy részét Amerika már átirigálta japán ellen a Csendes Óceánra. A legutóbbi (washingtoni) Rooseveltt Churchill találkozásonak egyik lényeges eredménye.

D. 1941. jún. 25-én (3 nappal Hitler Oroszország elleni támadása után) orosz-csehszlovák titkos szövetség jött létre Londonban, melyben a Szovjet garantálta Csehszlovákia München előtti határait. Beneš viszont vállalta a bolsevik politika megvalósítását a Középduna völgyében. Oroszország tudja, hogy saját határait most nem tolhatja még a Kárpátok vonalán túl, (Ruszinszkrét is átengedte Csehszlovákiának), hanem Középeurópát és a Balkánt előbb bolsevizálnia kell, hogy azután ez a terület az ölébe hulljon. Beneš politikai ígéreteire nem sokat épít, hanem bolsevik kormányokat készít elő a dunavölgyi országok számára Moszkvában. (Már az osztrák kormány is ki van jelölve, Rákosi a magyar Sztalin.) És főleg szervezi ezen országok külön vörös hadseregét,

részben orosz földön (cseh légió), részben a helyszínen, nemcsak a szomszéd lengyel földön, de még a távoli Szerbiában is. Az antibolsevik londoni jugoszláv kormánnyal már nem áll szóba és nem ismeri el a szerb dinashtiát sem. Fellépésük a lengyelek ellen ismeretes. Aki nem vállalja a bolsevik parancsot, az náci és el kell pusztítani! (Mihajlovics.) Így lépnek fel már ma, amikor még a Volgánál állnak! Hogyan fognak beszélni, ha a Dunához érnek?

Ismervén Beneš elkötelezett voltát, az amerikai kormány egy éven át halogatta Beneš washingtoni látogatását. Végül május 12-ére hívták meg, nyomban Churchill ideérkezése után, amikor ővele így senki sem törődött. Beneš lehangoltan utazott vissza, Hurban „nagykövet” panaszkolta, hogy az elnök nem ért rá Benešsel politikáról beszélni. A sajtó is elejtette ökelmét. Viszont a hadihelyzet alakulása úgy kívánta, hogy a jövő európai megszállás aktuális részét a májusi Churchill-Roosevelt találkozón tisztázzák. A határozat szerint a Földközi-tenger nyugati fele amerikai, keleti fele angol főparancsnokság alá kerül s ehhez képest Franciaország amerikai, Görögország, Albánia és Montenegro pedig angol megszállási zónát képez. Európa többi része gyepű, amiről még az oroszokkal is kell tárgyalni. Ez az engedékenységek Európa csődjét is jelentheti, mert a jövő kialakulását és politikai rendszerét a hosszú távra tervezett megszállás fogja eldönteni.

4. A háborút követő újjárendezést illetően az itteni lényeges szempontok a következők:

a.) Németország és Japán leverése, megszállása és teljes lefegyverzése a legfőbb hadicél. Az „unconditional surrender” formula azonban, melyet Churchill és Roosevelt Casablancában proklamált, a kisebb tengelyállamokra, tehát Magyarországra is vonatkozik. Ezen persze lehet, de kell is okvetlenül változtatni, (erről a II. fejezetben írok). Olaszországgal szemben máris megvan a hajlandóság a méltányos megegyezésre, feltéve, hogy Mussolinit és a fascista rendszert kidobják. Ha sikerülne Olaszországnak a teljes német vereséget megelőzően kiugrani, nekünk sem szabad tovább késlekednünk és az olaszokkal együtt kell mennünk. Magyarországot elvégre is az olaszok vitték be a tengelybe, legkésőbb velük együtt kell ettől a veszélyes szövetségtől megszabadulnunk. De Mussolinihoz tartani magunkat egyenlő lenne az öngyilkossággal.

b.) Az angolszászok inkább mint valaha, újból diktálni akarják a békét, de nem készülnek egy általános nagy békekonferenciát tartani. Regionális alapon, részletekben akarják a helyszínen a kontroverz kérdéseket megoldani. Organikusan szeretnék az újjáépítést megvalósítani, nem bízván a papiros-szerződésekben s ki akarják zárni a rájuk nem tartozó kérdésekben kis szövetségeseik okvetetlenkedéseit, amin nekünk nincs okunk siránkozni. Az elnök is híve a demokratikus újjászervezésnek, de konzervatív alapon, mert Európában csak a tradicionális megoldások válnak be és mindenképp gátat kell szabni a bolsevizmus elterjedésének. Terveit az évekre tervezett katonai megszállás alatt a hadsereggel akarja keresztülvitetni s az itteni közvéleményt, amely nem ismeri Európát, bevégzett tények elé állítani, úgy, ahogy Észak-Afrikában is tette és teszi most, midőn az amerikaiak a bolsevikiekkel leszerződött de Gaulle-t rendszeresen elfürészelik. Az amerikai hadsereg megkapta az európai megszállásra vonatkozó, igen tisztességes utasításokat és komolyan készül erre a feladatra. Abban a tempóban, amint bevégzett tények teremődnek Európában és stabilizálódik az új helyzet, úgy fognak az egyes országokkal ideiglenes megállapodásokat, majd végleges békeszerződéseket is kötni.

c.) Roosevelt híve a Középdunai Föderációnak, sőt szívesen látná ott a restaurációt is. Churchill egy nagyobb közös dunai és Balkán Föderációra gondol, mely szükségképpen lazább konstrukciót jelent és ellenzi a restaurációt (Ausztriában is). Sztalin ellenez

minden föderációt vagy együttműködést akárcsak két szomszéd között, ugyanúgy és ugyanazon okból, mint Hitler, mert akadályozná az orosz terjeszkedést. A cseh-lengyel szövetség ellen is óvást emelt, mire Beneš nyomban vissza is táncolt. Figyelemmel Sztalinra, a közép-dunai kérdéseket most itt nem bolygatjuk és Otto fhg-et, kit Roosevelt nagyra értékelt, ezidőszereint szintén jégre tették.

d.) Aki a gyakorlati vizsgán megbukik, azt itt nem becsülik. Ezért megy Benešnek itt a legrosszabbul, holott a cseheket dédelgetik. Roosevelt őt káros tényezőnek tartja s a külügyminisztérium osztja ezt a felfogást. Itt csak 1943 elején ismerték el őt államfőnek, (addig csak „ideiglenes miniszterelnök”-ként szerepelt). Az orosz-barát propaganda-szervek azonban a szovjet kedvéért őt is alátámasztják s a közvéleményben ez hagy vissza nyomokat. A „csehszlovák” állam egyetlen funkciója a propaganda, kevésbé Hitler ellen, kit a szövetségesek úgyis agyonvernek, hanem főleg Magyarország ellen, mely nincs még eléggé kompromittálva s a cseh imperializmus útjában áll. A moslékből, amit szétlocsolnak, jut naponként rám is néhány vederrel. (Náci ágens vagyok, ki megakadályozta Magyarországon a földreformot.) Az egyenlőtlen harcban az egyetlen lehetséges taktikát követem: invektivákra sohasem válaszolok. Az Egyesült Államokban Beneš 1500 embert fizet, csaknem valamennyi propagandista.

A túlzott és ízléstelen propaganda komoly helyen többet ártott nekik, mintsem használt, a cseh nemzetet azonban, mint saját bémijüket az amerikaiak segíteni fogják. A kormány már tavaly elismerte „Csehszlovákiát”, vagyis az önálló Szlovákiát elejtette. Eddig sikerült itt azt a hivatalos álláspontot fenntartani, hogy a magyar-lakta Felvidék visszacsatolása (bécsi döntés) formailag és érdemben egyaránt korrektül történt. (Bátor Viktor és Deák professzor egy kitűnő memorandumot készítettek erről a kérdésről a külügy részére.) A Ruthénföld kérdése azonban függőben maradt. Beneš az orosz köldök-zsinórhoz körömszakadtáig ragaszkodik.

e.) Jugoszlávia pozíciója itt körülbelül a fordítottja a csehszlováknak. Roosevelt becsüli ugyan a szerb népet is, de Jugoszláviát” elejtette. Múlt nyáron megmondta az itt járt Péter királynak, hogy „Jugoszlávia nincs, csak Szerbia van és Horvátország.” A király akkor nem tiltakozott. Az amerikai szerbek és horvátok közt a viszony a legrosszabb. A nagy-szerbek lapja (Srbobran) hallani sem akar többé Jugoszláviáról, hanem leamputálva egy Kis-Horvátországot, Nagy-Szerbiát követel (Pasics gondolata volt).

f.) Romániát mindenki elejtette. Még a szelíd lelkű Roosevelt is hajlandó nagyobb felét odadobni az oroszoknak s megmondta azt is (Otto fhg-nek), hogy a magyarok, ha érdemesek lesznek rá, visszakaphatják egész Erdélyt. Tragikus változást idézne elő azonban, ha a döntő időben Románia állna át a nyerő oldalra és mi benne ragadnánk a német szövetségben (ilyesmi fordult már elő a múltban). Ez az amerikai „Szabad Románok” programja, Davilla itteni volt román követ vezeti és Beneš fizeti őket. Ha ez a számítás valóra válna, a románok a mi területeinkre szereznének kompenzációkat az Oroszországnak mindenképpen leadandó területeik ellenében. Ez Maniu programja, amely a trianoninál is súlyosabb megcsonkításunkra vehetne. Mai helyzetében azonban Románia non-valcur, nem érdemes vele egyezkedni, még kevésbé volna értelme vele verekedni. Előbbi nem tartaná meg, utóbbi nem döntene el semmit.

g.) A németeket illetőleg Roosevelt szándéka visszamenni a westfaliai békéig és felbontani a német egységet összetevő államaira, melyek függetlensége Poroszországtól nemzetközi garancia alá helyezettnek. Churchill csak a Bismarck előtti időkig megy vissza és meghagyná akkori területével a német egységet is laza formában (Zollverein). A független Ausztria mindenképp helyreáll. Ezen kívül teljes lefegyverzés (ipari téren

is), hosszú megszállás és állandó katonai ellenőrzés az a büntetés, amely a náci-farsang után a németekre vár. A jövő fejleményeitől függ továbbá, hogy ebben a megszállásban részt vesz-e és milyen mértékben a vörös hadsereg? Mai felfogás szerint ez az orosz kívánság nehezen volna megtagadható.

5. Magyarországot illetőleg a felfogás következő:

Végtelenül kicsi pont vagyunk a nagyvilágban. Egy néger falu az afrikai Arany-Parton, egy lakatlan homoksáv a Perzsa-öbölben, egy maláriás dzsungel a Salamon-szigeteken, fontosabb terület a nagyhatalmak szemében egész Magyarországnál. Van ebben hátrány, de van benne előny is, mert ha a magunk erejéből elfogadható helyzetet tudnánk magunknak biztosítani, Oroszország kivételével, a többi nagyhatalomnak semmi érdeke sem kívánja, hogy az felboríttassék vagy hogy a megváltoztatása érdekében áldozzon a magáéból. Téves illúzió az is, hogy népszerűek vagyunk, vagy hogy a Szövetségesek közvéleménye talán magyarbarát. Az ellenkezője igaz. Sir Robert Vansittart valótlán megállapítása, hogy a magyar nép csak megjártassa az angol barátságot, de a háborúban mindig a németekkel megy, fedi az itteni közvélemény felfogását is, mely a geográfiai helyzetünkből folyó nehézségeket nem méltányolja, mert nem is ismeri. Egyébként is reakciós ország gyanánt vagyunk elkönyvelve, melynek pusztulása inkább kárörömet váltana ki, mint sajnálkozást.

Politikailag iskolázott körökben is nagyot esett az értékelésünk azáltal, hogy függetlenségünk védelmében nem állottunk ki, úgy mint két szomszédunk: a lengyelek és a szerbek. Feledve a trianoni országcsontkítást, megalkuvó nemzetnek minősítenek, melyre komoly esetben valószínűleg a jövőben sem lehet számítani. Ezt a csorbát kell a jövőben okvetlenül kiköszörölnünk, ha helyzetünket meg akarjuk erősíteni. Jelenleg csak a románok állanak rosszabbul mint mi. Húsz terhes trianoni esztendő minden erkölcsi tőkéje odaveszett, mikor belementünk a háborúba Jugoszlávia ellen. Az akkor kiadott hadijelentések nyegle hangja és ostoba beállítása alig enged kimagyarázkodást. Jugoszlávia a német támadás első napján felbomolván alkotó részeire, volt területeinkre másnap ugyanígy bevonulhattunk volna, mint ahogy ezt a Ruszinszkóban megtettük és akkor ma senki sem tehetne szemrehányást. Miért kellett a támadásban való részvétel súlyos látszatát mesterségesen felkeltenünk? Az oroszok elleni háborúnk ezer éves történelmünk legértelmetlenebb háborúja, nagyon komoly következményekkel járhat még, de azt erkölcsileg nem róják fel nekünk. Az Amerikának szóló magyar hadüzenetet pláne humorizálva fogadták és erre eleinte nem is feleltek. A „baráti” Jugoszlávia megtámadását azonban még száz év múlva is magyarázni kell majd!

A magyar helyzetről és eseményekről Rooseveltnél részletesen és helyesen van információ, jóindulattal viseltetik Magyarország iránt, sajnálja, hogy a múltban igazságtalanul bántak velünk és szívesen javítana a sorsunkon, ha erre jövő magatartásunk módját adna és Amerikának ez megerősítésébe nem kerülne. De értünk, helyettünk ő sem fog verekedni s miattunk az orosz-barát vonalvezetést (melyre Távol-Keleten a jövőben is szüksége lesz) nem fogja feladni. A túl sok ellenség állandó nyomása alatt pozíciónk az utóbbi hónapokban az elnöknél is észrevehetően meggyöngült. Förtelmes mennyi gyűlölet halmozódott újból ellenünk. Ezt itt látni, ahol minden náció szabadon él és beszél!

Az amerikai kormány tudomással bír arról, hogy a magyar nép szeretne változtatni jelenlegi hibás politikáján. A politikai és katonai feltételekről konkrét megbeszéléseket folytattak velem a közelmúltban. Két abszolút feltételt említettek: 1. Miután Magyarország hadat üzent Amerikának, ennek az állapotnak a megváltoztatása tárgyában

Magyarországnak kell konkrét javaslatot tennie. 2. Jugoszláviának az elszenvedett támadásért Magyarország elégtétellel tartozik. (Tudni kell, hogy 1941. április elején, a német támadás előestjén, az amerikai kormány garanciát adott a jugoszláv kormánynak arra, hogy az eljövendő béketárgyalásokon őt a legmesszebbmenően támogatni fogja, ha ellenáll a németeknek. Ez az ígélet be is lesz váltva.) A most említett megbeszéléseim egy darabig kedvező mederben haladtak, de Eden washingtoni látogatása idején (az elnök utasítására) váratlanul fel lettek függesztve, noha véglegesen nem is szakadtak meg. Eden azzal érvelt, hogy az elnöknek nem szabad külön akciókkal fokozni az oroszok bizalmatlanságát. Így most újból az az álláspont van érvényben, hogy a vazallus népekkel csak azután állnak szóba, ha Németország már a földön fekszik. Ez a helyzet ránk módfelett kedvezőtlen. Ha „kegyelemre” kellene a végén magunkat megadnunk, megszállnak, lefegyvereznek és kiszolgáltatnak bennünket szomszédainknak vagy akár az oroszoknak is. Idejében frontot kell változtatnunk, de ezt feltétlenül meg kell előznie egy kétoldali megállapodásnak, mely az átmeneti időre legalább azt biztosítja, hogy nem kell katonai megszállást és lefegyverzést elszenvednünk, de lehetőleg magában foglalja azt a biztosítékot is, hogy nem ültetnek le a vádlottak padjára s a végleges rendezés során illő helyet biztosíthatunk magunknak a nap alatt.

Egy másik kedvezőtlen körülmény, mely a Távol-Keleti helyzet következménye, az, hogy az amerikai érdeklődés, mely a múlt évben még élénk volt Közép-Európa, s így Magyarország dolgaival szemben is, az utóbbi időben lényegesen megcsappant. Az elnök nemrég még kedvenc problémájának tekintette a dunavölgyi rekonstrukciót, mellyel egészen behatóan foglalkozott. De abban a mértékben, amint itt megismerték a háborúban ható, szemközt álló erők súlyát, megállapították saját lehetőségeik határait is. A japán dió bizonyult a legkeményebbnek s noha változatlanul áll az elhatározás, hogy először a németekkel végeznek, Japán lépett elő első számú ellenségnek. Ma számolnak azzal, hogy a német vereség után, melyet 1944-ben várnak, Amerika ereje még huzamosan le lesz kötve a Távol-Keleten. Amerika jelenleg az Atlanti óceáni (francia) problémákkal foglalkozik főleg Európában és az újjárendezés gondját és terheit hajlandó a kontinens távolabbi részében másoknak átengedni. Kedvezőtlen ez a fordulat, mert Amerikának Európában a főérdeke: a tartós béke, vagyis általában elfogadható viszonyok teremtése. De több pártatlanság is várható az érdektelen amerikaiaktól, mint olyan hatalmaktól, amelyeknek maguknak vannak messzemenő aspirációi vagy, akik hajlamosak arra, hogy azzal fizessenek tartozásaikért, ami a másé.

II. Minő veszély ellen kell védekeznünk?

Ezek a kendőzés nélkül leírt tények szabják meg jelenleg a helyzetünket. Az összkép sötét, de reális. Ezeknek a tényeknek a szemébe kell néznünk, ha rossz helyzetünkben ki akarunk lábalni. Nem sötétenlátás vagy csüggedtség diktálja a soraimat, mert én egyedül is állni fogom végig ezt a harcot, de egyébként is világosan látom, hogy van kivezető út! De nincs helye tovább az önámításnak, mely minket idáig juttatott és nem engedte meglátni vagy legjobb esetben is lekicsinyelte a távolabbi veszélyeket, hogy kitérhessen az azonnali kényelmetlen konzekvenciák elől. Nos, a csodavárás már nem segít. Csak bátor elhatározás és tervszerű, fegyelmezett cselekvés mentheti meg nemzetünket a szerencsétlenségtől, melynél súlyosabb és tartósabb a törökvész óta nem fenyegetett. Alább felsorolom egyenként a veszélyeket, melyek ezidőszert fenyegetnek, megjegyezve, hogy a helyzetek elég gyorsan változhatnak, javulhatnak, de romolhatnak is. Egyben rámutatok a kivezető útra is:

1. Ha végig a német oldalon maradunk, osztozni fogunk Németország sorsában. Minket is megszállnak, teljesen lefegyvereznek s az orosz-cseh terveket országunk ellen akkor semmi sem állíthatja meg. Kiszolgáltatásunk hóhérainknak ez esetben még akkor is bekövetkeznék, ha nem az orosz hadsereg érkezne meg elsőnek magyar földre. Beneš útja Prágába Budapesten át vezet, hová vörös zászlóval készül bevonulni. Oroszországban javarészt bevezényelt oroszokból már szervezik azt a cseh légiót, mely még az angol-szászok ellenzése esetén is meg fogja próbálni érvényt szerezni az orosz-cseh szövetségi megállapodásnak. Károlyi Mihály ez esetben átmenetileg újból megjelenne Budapesten, míg az ország teljes bolsevizálódása be nem következne s egy vérbeli népbiztos a hatalmat tőle át nem venné.

Nem tudom, meddig terjed katonai téren a mai magyar kormány katonai elkötelezettsége Hitlerrel szemben. De tudom, hogy bármilyen kötelezettséget vállalt legyen a kormány, elérkezett a legfőbb ideje, hogy Magyarország újból „nem hadviselő” álláspontra helyezkedjék. Végérvényesen és haladéktalanul vissza kell vonnunk minden frontról minden csapatot. A hercegprímást idézem: „Egy nemzetnek sem áll jogában, hogy magát egy más nemzet vezéréért feláldozza.” Sorrendben ez az első lépés, mellyel nem szabad addig várni, míg az angol-szász invázió megkezdődik, amikor tényleges harcba keveredhetnénk velük. Ez irreparabilis hiba lenne, mert ezután már alig remélhetnők, hogy velünk teljes leverésünk előtt szóbaálljanak.

2. Hogy ki veri meg Hitlert, azt mindig sejtettem, ma meg tudom. De ki fogja megállítani Sztalint, ki Sándor cár nyomában Párizsba készül lehetőleg elsőként bevonulni! Eddig ő viselte az európai háború legfőbb terhét, ezért oroszlánrészt követel magának a kivándó győzelem gyümölcseiből. Valószínű, hogy az orosz erő még ezután is súlyos veszteségeket fog szenvedni, de bizonyosnak látszik, hogy a végén még mindig több fog belőle maradni, mint amennyi a mi biztonságunkkal összefér. Végzetes könnyelműség lenne a magyar hadsereget az orosz fronton még tovább elhasználni, ellenkezőleg, minden erkölcsi és anyagi erőnket össze kell otthon gyűjtenünk, hogy senki sétatérnek ne nézze Magyarországot. Az orosz áradatot csak akkor terelhetjük el magunktól, ha testben és lélekben erősek vagyunk. Ez esetben kívánatos tényezők leszünk újból az angolszászok szemében, kik alátámasztásunkat egyébként meg sem kísérelhetik.

Így maradhatunk tárgyalóképeseek. Ingyen persze semmit sem szabad adnunk. Nagy a reményem, hogy az a hír, mely szerint nem adunk már katonákat az orosz frontra, igaz és végig az marad. De akkor most van itt az ideje annak, hogy bizalmasan szót értsünk az oroszokkal. Az osztrák Schwarzenberg herceg 1813-ban, hazatérőben Moszkvából, kötötte meg azt a titkos konvenciót az oroszokkal, mely később Ausztria javára olyan nagy értékűnek bizonyult. Ma sokat érne még az oroszoknak, ha felőlünk teljes biztonságban lehetne, érdektelenséget is vállalhatunk Románia ama részére, mely túl nem esik a Kárpátokon. Erről a kérdéstről az orosz a múltban mindig szívesen beszélt velünk. Ismétlem, most kell neutralizálnunk az oroszot, hogy ne lásson bennünk kiirtandó ellenséget!

Az angolszászok mindig hajlamosak voltak a kompromisszumokra s a természetük a jövőben sem változik meg. Az orosz igények is valószínűleg kompromisszummal rendeződnek majd, vagy rövid és keserves zűrzavar után III. világháborúra vezetnek. Ne tolakodjunk hát az orosz követelések központjába, mert erre csak ráfizetünk. Vannak más pecsenyék is az orosz étlapon, melyek, ha békét hagyunk nekik, minket sorrendben megelőznek. Benešnek úgyis lesz gondja rá, hogy az orosz áradatot felénk zúdítsa. De ővele nem érdemes és nem szabad szóbaállni, mert minden körülmények közt hazug imposztor, mindenképp minket tekint fő ellenségének és ami a legfontosabb: gyenge. Két

fegyvere maradt, amit felváltva használ: csörteti az oroszok kardját és időnkint elárulja a barátait (a lengyeleket két év alatt háromszor adta el az oroszoknak.) Ennek az ön- és közveszélyes sviháknak az ártalmatlanná tétele egyesegyedül az oroszoktól függ. Sztalin nem szentimentális és Moszkva nem a Quai D'Orsay - ott Beneš nem parancsol!

3. Most van itt az ideje annak is, hogy a londoni jugoszláv kormánnyal a kibékülés, sőt jövőendő jóviszony alapját lerakjuk. Mihajlovics tábornokból nemzeti hőst csinált a szerb propaganda s a tábornok-hadügyminiszter most éppen nagyon nehéz helyzetben van. Amit ma adunk neki, az nagyon sokat ér, ezért vele és rajta keresztül kell a kormányával felvenni az érintkezést. Nemcsak Mihajlovicsot támogathatjuk a partizánokkal szemben, de alátámaszthatjuk és biztosítékokat adhatunk a fenyegetett szerb dinasztiának is. Érdektelenséget vállalhatunk az általuk legjobban gyűlölt Horvátország ügyében (ügysem kapják vissza), de ma lehetne még legelőnyösebben megegyeznünk egy méltányos és végleges magyar-szerb határvonalban is. (Ferenc-csatorna.) És nem szabad elzárkózunk az erkölcsi elégtételadás elől sem, ha a kibékülés árában még ez is bennfoglaltatik. Ilyen gyenge mint most, Szerbia soha nem lesz, mert minden oldalról ki van most kezdve. Mihelyt az orosz fenyegetés megszűnik, már nem tudunk a szerbekkel beszélni, mert nyomban visszacsúsznak Beneš mellé, a kis-entente vonalára. És meg kell jól gondolnunk azt is, hogy a szerb igényeket (de nem a horvátokét) a szövetségesek a háború után egységesen fogják velünk szemben támogatni. Szerbiának akkor már fent lesz a csillaga, közismert étvágya megnő és Horvátország leadása fejében a mi terhünkre is terjeszkedni fog akarni. Ha igazak, úgy igen örvendetesek ezek az ide érkezett hírek, hogy a Délvidéken a szerb-magyar viszony megjavult. Csak valahogy Újvidékhez hasonló esetek ne forduljanak többé elő. Ki sem számítható, hogy az ilyesmi mibe kerülhet!

Tudom, hogy úgy az orosz, mint a szerb bizalmas tárgyalások technikai nehézségekbe ütköznek és hogy külön békéket ők nem köthetnek. De tudható és erről van szó, ezt Hitler markában mi sem tehetnők. De most kell felvenni velük a bizalmas érintkezést, az ajánlatot nekünk kell megtennünk, és meg kell próbálni velük titkos megállapodásokat kötni.

4. Ha e lépések bármelyike sikerre vezet, megnyílt újból az út az amerikai tárgyalások számára, melyeknek két fő akadálya: az orosz ellenszenv és Jugoszlávia megtámadása. Mielőtt az invázió megkezdődik, de feltétlenül még ebben az évben, meg kell Amerikával állapodni. Itt teljesen tisztában vannak az illetékesek Magyarország földrajzi helyzetével s annak stratégiai jelentőségével, mely azonban csak addig képvisel értéket, míg más ezen a tájon meg nem előz minket, vagy egy másik fronton (mert több front készül) a Szövetségesek át nem törik a német védelmi vonalat. Az ajánlatnak pedig, amit nekünk kell megtennünk, úgy kellene szólni, hogy hajlandók vagyunk alkalmas időben átállítani a hadseregünket a Szövetségesek oldalára, ha ez a készségünk megfelelő méltánylásra talál. Nem területek biztosítására gondolok, mert az I. Fejezetben elmondottak szerint Amerika ilyent régi barátainak sem adott, hanem arra, hogy helyünk az eljövendő tárgyalásokon a győztes oldalon be legyen biztosítva. Erről a kérdésről én itt már tárgyaltam s a megoldásra több elméleti lehetőség is akad (pl. felvételünk a Szövetséges Nemzetek sorába, katonai szövetség az USA-val, esetleg a Brit Birodalommal is stb.) Csak így kerülhetjük el a vádlottak padját és juthatunk el a napos oldalra.

5. Bármilyen történet is közben, nem szabad sem illúziók, sem pánik hatása alatt, rögtönözve cselekednünk, mert ha például a Tengely oldalán kompromittáljuk magunkat, mielőtt a Szövetségesek oldalán a helyzetünket tisztáztuk, legyengítjük, sőt meg is semmisíthetjük összes tárgyalási lehetőségeinket. Így lett Károlyi Mihályból a világ legnagyobb balekja és Magyarországból az I. világháború fővesztése. Háborúban egyetlen

argumentum van s az: a tényleges katonai erő. Okos diplomáciával ezt lehet hatásosan érvényesíteni, de nem lehet annak hiányát pótolni. A magyar hadsereg az adott földrajzi helyzetben komoly erő, azt gondosan meg kell őrizni a sorsdöntő hónapokra és fegyelmettségben áthozni a győztesek oldalára oly időben, amikor a győzelem kivívásában még értékes szolgálatokat tehet. Boldogulásunk vagy bukásunk ennek a főfeladatnak mikénti teljesítésétől függ. Téves becsületérzés nem tarthatja nemzetünket a németek oldalán, kikhez fenyegetés és furfang láncolt le minket, kiknek a sorsa azonban immár meg van pecsételve. Felszabadulásunknak a német igából rendben és fegyelmezetten kell lefolynia, hogy céltudatos akciónk teljes súllyal érvényesülhessen. A francia meg hasonlásnak nem szabad nálunk megismétlődnie, a nemzet becsülete veszne oda!

6. A „divide et impera” elv alkalmazásával hágott Hitler valamennyi kisebb nép nyakára a Dunavölgyben és a Balkánon egyaránt és ezt a mindenkori hódítók számára oly célszerű elvet Sztalin már át is vette. Ha történelmi hivatásunkat a Dunavölgyben továbbra is be akarjuk tölteni, úgy a szomszédos népekkel helyre kell állítanunk a baráti viszonyt és közösen szervezkednünk kell az egyesült erővel való védelemre (politikai és katonai értelemben egyaránt), úgy a német, mint az orosz imperializmussal szemben. Tudom, az együttműködés ma minden szomszédunkkal nem lehetséges, de mégis csak groteszkül hat olvasni a híreket a szlovák-magyar civakodásról, amikor mindkettőnk életét kétfelől is ugyanazok a veszélyek fenyegetik. A Duna völgyében élven, kell, hogy legyen egy konstruktív dunavölgyi politikánk, mely nem uralkodásra, hanem spontán együttműködésre törekszik, mert nehéz időkben csak ez az utóbbi biztosítja nemzetünk védelmét és egyetlen védőbástyánknak, a Kárpátoknak, egyesült erővel való megtartását. Ha egyformán fenyegető végveszély óráiban sem tudunk közelebb kerülni egymáshoz, a veszély elmúltával hogyan fogjuk Beneš megakadályozni abban, hogy pánszláv alapon és orosz segédlettel össze ne fogjon újból valami „kis-entente” szövénényt s a kötél hurkát megint a mi nyakunkba ne vesse? Az előkészületekből látom, hogy máris erre készül.

Mivel érvelnek a szovjet-megszállás propagálói itt és Londonban? Hogy a kelet-európai kis népek beteges nacionalizmusát, mely immár két világháborút robbantott ki, le kell egyszer s mindenkorra törni, s erre egyetlen mód van: a Szovjet befolyása alá kell helyezni őket, a Szovjet ismeri, hogy kell ezt a bajt meggyógyítani. Az átlag angol és amerikai nem vágyik meghalni Macedóniáért vagy Ruszinszkoért s az érvelés hamis, de hatásos. A mi jószomszédi politikánk indulása ugyanilyen hatásos lehet, s hozzá még igaz. Mert a tényállás az, hogy két szomszédos imperialista nagyhatalom intrikái, hatalmi aspirációi és vetélykedései tükröződnek csupán vissza a megosztott és kiszolgáltatott kisebb népek egymás közti egyenetlenségeiben. Becsületet szerzünk a magyar névnek világszerte, ha élére állunk a federációs mozgalomnak (ez az angolszász elgondolás is), mely kizárva mindkét nagyhatalom káros intervencióit, autonóm alapon szervezi meg az egymásra utalt kisebb népeket s az európai béke és egyensúly szerves biztosítékává fejleszti ki őket.

A kispazda pártra komoly hivatás vár ezen a téren, mert az érdekelt népek többsége paraszt s ha szabadon nyilatkozhatnak egyszer meg, a paraszti politika mindenütt döntő súlyt, a federáción belül pedig összetartó erőt fog jelenteni. E népek közös és természetes politikai életformája nem a proletárdiktatúra, hanem a paraszti demokrácia. Ezen az alapon kellene a pártnak már most felvenni és kiépíteni a kapcsolatot a horvát (Macso), szlovák, szerb, bolgár, lengyel és osztrák testvérpártokkal és irányzatokkal. Kiemelem a lengyel-magyar barátság alapvető fontosságát. Amíg Lengyelország független és erős, addig minket az orosz komolyan nem fenyegethet. Minden módon és teljes erőnkkel segítenünk kell a lengyeleket. Önmagunkon is segítünk ezzel.

III. Az amerikai magyarság és saját tevékenységem.

1. Amerika az itt élő magyarokkal a magyar hadüzenet óta is kifogástalanul jól bánik. Kérkezvén közel két évvel ezelőtt, végigjártam a nagyobb magyar központokat, megmagyaráztam az otthoni kényszerhelyzetet, melyet megértettek. Nagy érdeme a Revíziós Ligának, hogy a magyar nemzeti célokat itt éveken keresztül népszerűsítette, ez jelentékenyen megkönnyítette munkámat. Az amerikai polgárjogot elnyert magyarság (85%) reprezentatív szervezete az Amerikai Magyar Szövetség (ma már több mint félmillió tagja van). Kerekes Tibor, georgetowni egy. tanár személyében a legkitűnőbb vezetővel rendelkezik, kit az amerikai kormány is egyre jobban értékeli. Vele igen intimen együtt-dolgozom. A Beneš által felbérelt emigráns-csoport, névleg Vámbéri Rusztem, tényleg Schultz Ignác (v. csehszlovák kassai képviselő) vezetése alatt, nem tudta az amerikai magyar egységet megbontani. Az itteni kormány megállapítása szerint a magyarok a legegységesebb nemzeti csoport Amerikában. A méltatlan támadások reakciójaként az AMSZ egyre erősödik. Reménytelen kudarcuk reparálására Károlyi Mihály több ízben szeretett volna már idejönni, de a külügyminisztérium következetesen megtagadja a vízumot. Újév után Károlyi egy Simon Mózes nevű kárpátaljai ügyvédet átcsempésztett ide Londonból, ki meghirdette a nyílt orosz orientációt. Simon felsülése után most Károlyi megbízásából egy Lugosi Béla nevű, hollywoodi színész próbálkozik partizánokat verbuválni. Lugosit a filmből mint Drakula megszemélyesítőjét ismerik. Honmentő szerepben inkább derűtséget kelt.

2. 1941 aug.-ban, nyomban ideérkezésem után, Sumner Welles külügyi államtitkár hivatalosan felszólított arra, hogy szervezzek náciellenes politikai mozgalmat a külföldi magyarság körében. Célja a náciellenes politikai front kiegészítésén kívül az is volt, hogy az itteni egymilliónyi magyarság megfelelő politikai irányítás alá kerüljön. Néhány barátommal vállalkoztam erre a feladatra, nehogy a magyar érdekek ezen az oldalon teljesen szószóló nélkül maradjanak, sőt megpróbáltam ugyanezt Londonban is keresztülvinni. Itt néhány héten belül minden számottevő magyar szervezet támogatását megkaptam s mai napig követik irányításomat. Együttműködésem az itteni kormánnyal ugyancsak a legszívélyesebbnek bizonyult mostanáig, de ugyanezt az eredményt nem sikerült Londonban elérnem.

Az angol külügyminisztérium és propaganda szervek kezdettől fogva rossz néven vették, hogy csak a jelenlegi kormánynak vagyok „ellenzéke”, de alkotmányunkkal és törvényeinkkel össze nem férő működésre hajlandó nem vagyok. Szerették volna, hogy forradalmi alapra helyezkedjem és támadjam a Kormányzó urat, akit az angolok látszólag nagyon meggyűlöltek (ezt az amerikai kormány soha sem kívánta). Súlyos mulasztásnak bizonyult, hogy ellenzéki magyar részről egyetlen alkalmas férfi sem maradt Londonban, ki a folytonos intrikákat ellensúlyozhatta volna. Tavaly nyáron azután a Secret Service útján világosan értesemre adták Londonból, hogy nem helyeslik elzárkózásomat a bolsevikiek és Beneš elől és kiléptették a „Függetlenségi Mozgalom” vezetőségéből a Londonban élő Zsilinszkyt és itt, az angol orientációjú Balásy Antalt. Nem óhajtván az angolokkal nyílt ellentétbe keveredni, kitértem az útjukból, de nem deferáltam, s az amerikai kormány beleegyezésével felfüggesztettük a mozgalom működését, de azt nem oszlattuk fel. Ez a változás itteni politikai tevékenységemet semmi tekintetben sem befolyásolja. Viszonyom az itteni kormányhoz változatlanul szívélyes és magyar kérdésekben rajtam és Pelényi Jánoson kívül mással szóba sem állnak. (Otto fhg. itt az osztrák mozgalom vezetőjeként szerepel, róla később írok.) Zavartalan tevékenységem egyetlen

korlátja az a körülmény, hogy a magammal hozott pénzem tavaly nyáron elfogyott. Nem telvén azóta utazásokra, Washingtonba költöztem, hol azóta (két barátom támogatása révén) a legszerényebb körülmények között, visszavonultan élek. (Címem: 1745 - K.street, Washington 6.N.W.D.C.) Be kell érnem azzal, hogy a külügy- és hadügyminisztérium vezető tényezőivel és a törvényhozás tagjaival fenntartom személyes összeköttetéseimet, de arra, hogy Beneš propagandáját eredményesen ellensúlyozzam az angol nyelvű sajtóban stb., ebben a behemót-nagy országban nem is gondolhatok. Fontos esetben összekolduljuk egy-egy alkalmi kiadáshoz a költségeket, de egy angol nyelvű folyóiratot, aminek komoly haszna lenne, pénz hiányában máig sem tudunk kiadni. Akinek telne rá, az fázik magyar célra akár egy dollárt is adni. Ez ma a helyzet, nem vagyunk divatban. New Yorkban Bátor Viktor és Deák professzor tartja nagyon nehéz körülmények között a frontot. Valóságos vétek, hogy anyagi okokból - kedve és szándéka ellenére - Pelényi János kénytelen volt tanári állást vállalni egy távoli egyetemen, honnan csak nagy ritkán jöhet Washingtonba, hol őt mindenki ismeri és szereti. Az ellenséges propaganda így naponkint letör egy-egy darabot a kiépített magyar pozícióból. A takarékoság többnyire erény, de néha lehet nagyon is költséges. Ami a függetlenségi mozgalmat illeti, azt ezután sem szándékozom életre kelteni, mindaddig, amíg arra szükség nincsen. Ez a helyzet akkor állna be, ha a kormányzó Urat a náci erőszakkal eltávolítanák és náci-stréber jutna otthon hatalomra.

3. Otto fhg. -

4. A legutóbbi időig politikai barátaim egyikétől sem kaptam hazulról egyetlen sor írást vagy üzenetet és életem legkeservesebb éveit teljesen magamra hagyva éltem. Főleg állampolgárságomtól való megfosztásom idején (semmi ok sem volt rá és igen rosszul esett) szolgált volna megnyugvásomra, ha tudtam volna, hogy a barátaim legalább megértének. A postai forgalom akkor nem lévén még megszakítva, arra kellett következtetnem, hogy a velem való összeköttetés fenntartása olyan kockázattal jár, melyet csak feltétlen szükségesség esetén szabad vállalni. Ezért magam is tartózkodtam az akkor még nélkülözhető levelezéstől. Az első híradás egy családi levél mellékleteként V. Bélától f. év áprilisában érkezett. Igen megörvendeztetett és feleltem is rá nyomban. S most kaptam pártunk vezetőitől a szóbeli üzenetet, mellyel tájékoztatást reklamálnak. E levelem tartalmazza a kimerítő és nagyon meggondolt válaszomat.

Kizárandó a misztifikációkat, bizalmas közlendőimet a jövőben is mindig kézzel fogom írni. Nem tudom, mikor lesz megint alkalmam mindent őszintén megírni, ezért arra kérem a barátaimat, hogy későbbi leveleimet mindig a most vázolt elvek és perspektívák alapján ítéljék meg. Kérem azt is, hogy ezt a leveletem mutassák meg és beszéljék meg bizalmasan Bethlen Istvánnal, Peyer Károllyal, Rassay Károllyal, Sigray Antallal és esetleg a keresztény és kormánypártból egy-egy vezetőemberrel, kit elég megbízhatónak tartanak. Ugyanezt tegyék meg a Revíziós Liga vezetőjével, Herczeg Ferencsel és Fall Endrével, kiket szintén tájékoztatni óhajtok. Végül kérem azt is, hogy leveletem mutassák meg Baranyai Lipótnak, ő akadályozta meg, hogy elegendő pénzt hozzak ki, talán talál módot most arra, hogy segítsen.

E levél elküldésével egyidejűleg kapom a Revíziós Liga lisszaboni megbízottjának, Tamás Andrásnak a levelét és francia nyelvű memorandumot. Tamás levelével egyetértek, de figyelmeztetek jelen levelem II. Fejezetének 4. pontjában foglaltakra, aminek sorsdöntő jelentősége lehet. A francia nyelvű memorandum némely részével nem értek egyet, de az látszólag nem Tamástól származik. A Revíziós Liga nemzetvédő munkáját nagy örömmel üdvözlöm, minden energiájukat fordítsák arra, hogy megakadályozzanak

egy náci puccsot, a legközelebbi hónapok kritikusak lesznek, most kell résen állni. Bizalmas üzeneteimben én a Peti nevet fogom használni. Kérem erről feleségemet is értesíteni.

a. Mi az észrevétele a nyújtott helyzetképet és megoldási módozatokat illetően?

b. Mire készül a kormány? Látja-e, hogy a német meg van verve? Van-e az anti-náci ellenzéknek valaminő terve arra nézve, hogy a náci-egérfogóból kiszabaduljon? Ha igen, miben áll ez és hogy képzelik el kivitelét?

c. Fenti tényezők bármelyike tudna-e és hajlandó-e az amerikai kormánnyal való tárgyalás céljából egy olyan bizalmas javaslatot tenni, melyet a levelemben foglaltak szerint a siker reményével mutathatnék be neki! Egyelőre csak tájékoztató tárgyalásról lehetvén szó, elég volna egy hozzám intézett levél, ha megfelelő aláírások vannak rajta (gr. Bethlen István).

d. Otthoni vélemény szerint meddig bírják még az olaszok, meddig a németek magukat, mikor belátják, hogy meg vannak verve? Nem fenyeget-e az a legnagyobb veszély, hogy tartva a lefegyverzéstől és feldarabolástól, a német hadsereg feláldozza a náci pártot és elfogadva a Szovjet rendszert, összefog Oroszországgal?

e. Nem kell-e attól tartani, hogy Hitler Imrédyt vagy egy más nyilast beültet nálunk a hatalomba? Meg vannak-e közös ellenállásra szervezve az alkotmányos érületű pártok? Hogyan érez és gondolkodik az ország?

f. Visszavontunk-e véglegesen minden csapatot az orosz frontról? Nem fenyeget-e veszély arra, hogy invázió esetén valahol fegyveresen kerülünk szembe a nyugati nagyhatalmakkal?

g. Van-e valaminő konkrét kívánsága barátainak arra nézve, hogy én itteni működésem során mit vagy minő irányban szorgalmazzak?

1943. július 1-én, Washington, D.C.

Eckhardt Tibor

1943 júliusában vagyunk. Nemrég érkeztek haza a megsemmisült magyar 2. hadsereg életben maradt katonái. Szicíliát megszállták az amerikai csapatok. Rómában a fasiszta nagytanács viharos ülése után lemondani készülő Mussolinin az olasz király elfogatja. A németek és szövetségeseik ügye vesztesre áll.

Az államfő által kiküldött Eckhardt Tibor tájékoztatást küld haza. Elérkezett az utolsó pillanat. Máig érvényes tárgyilagossággal ismerteti Rooseveltt politikáját, eredményeit és hibáit. A *New Deal*-nek (új módszer) meghirdetett programjából fakadó gondokat. A szövetségesek csak katonailag egységesek, de e tekintetben rendíthetetlenek. Sztálin mind Amerikát, mind Angliát kijátszva egész Európa megszerzésére tör. Az angol kormány nem kedvel bennünket. „Viszonyom az angolokkal elhidegült, mert nem voltam hajlandó Károlyi Mihállyal összefogni, aki ma már nyílt bolsevik.” Magyarország esetében a bevégzett tényeknek van döntő súlyuk. (Tehát ha az oroszok szállnak meg, azon nem fognak változtatni.) Sztálin rabszolgahűségű akaratvégrehajtója a cseh Beneš, „aki vállalta a bolsevik politika megvalósítását a Közép-Duna völgyében”. Rákosi a magyar Sztálin. Fontos figyelmeztetés, hogy Romániát a szövetségesek nem kedvelik, az oroszok sem, ha tehát a háborúból való kiválásunkkal megelőzhetnénk Romániát, Erdélyt tekintve nyert ügyünk lehetne.

Viszont tagadhatatlan, hogy „végtelenül kicsi pont vagyunk a nagyvilágban”.

Amikor háromévi véres, dicstelen háború után 1944. augusztus 28-án a szovjet csapatok behatoltak a Székelyföldre: Magyarország hadszíntérré vált. Eddigre a német hadsereg kiürítette Görögországot és a Balkánt, Bulgária és Románia egyetlen mozdulattal átvált a szovjetek oldalára. Finnország is szembeszegült Németországgal. A júniusban Normandiában partra szállt amerikai és angol csapatok elérték a nyugati német határt.

Horthy Miklós kormányzó ennek tudatában szeptemberben fegyverszüneti küldöttséget küldött Moszkvába. A kormányzó a feltételeket elfogadva, október tizenötödikén rádiószózatban bejelentette, hogy letesszük a fegyvert. Noha a kormányzó ezt a szándékát a lehető legszűkebb körben, titokban tudatosította, nem mondhatjuk, mint ma is hallani-olvasni, hogy a háborúbóli kilépésünk felelőtlenül előkészítetlen lett volna.

Veress Lajos vezérezredes, mint „koronatanú” írta 1970-ben:

„Nyugodt lelkiismerettel állítom, a kormányzó minden lehetőséget megragadott arra, hogy az országot a háborúból kivezesse és a jövőjét biztosítsa.”

(Új Látóhatár, 1970. 2. sz.)

Annyi kétségtelen, hogy a nemzet nyilvánossága, a közvélemény erről nem tudott. De ezúttal nem is tudhatott a németek oldalán kitartó, Hitlerrel rokonszenvező tömegek miatt.

Az is tény, hogy 1944 tavasza óta Horthy legmegbízhatóbb munkatársai a németek foglyai. 1938 márciusa óta pénzügyminiszterként valamennyi kormány kihagyhatatlan tagja Reményi-Schneller Lajos bankszakember, a nácik beszerezett ügynöke. Ezt mindenki tudja róla, mégsem mer tőle egyetlen kormányfő se megszabadulni. A „kiugrás” szervezését a kormányzó Miklós fiára bízta, akinek 1943 decembere óta irodája is volt a várban. Szombathelyi Ferenc vezérezredes, a márciusi német megszállásig a honvéd vezérkar főnöke, majd a Gestapo foglya, 1943-ban titkos alakulatot szervezett, „hogy a magyar szélsőjobb oldali harcos elemek megmozdulását felfogja, majd pedig a kellő pillanatban a németek ellen kerüljön bevetésre” (*Visszaemlékezése*, megjelent 1990-ben, 28. lap), leváltásakor azonban ez a szervezet feloszlott. (1944. április.)

A „kiugrás” katonai megszervezését Budapesten és általában az ország harctérnek még nem tekinthető területén Bakay Szilárd altábornagyra, az I. hadtest parancsnokára bízta. Hazánk területének immár harctérre vált keleti szakaszán a Kárpátokban dálnoki Miklós Béla vezérezredes, az 1. hadsereg parancsnoka kapott titkos megbízást adott pillanatban a szovjetek mellé állásra, Erdélyben pedig dálnoki Veress Lajos vezérezredes, a 2. hadsereg parancsnoka, akit Horthy egyúttal - arra az esetre, ha őt, a kormányzót a németek elfognák - „*homo regius*”-nak nevezett ki, vagyis ideiglenes államfői hatalommal ruházott fel. Az eredeti terv szerint a kormányzó az 1. hadsereghez repült volna, hogy onnan, a Kárpátokból vezényelje az átállást.

Minderre nem kerülhetett sor: Veress Lajost saját alárendeltje fogatta el a németekkel, Bakay Szilárdot október nyolcadikán a pesti utcán rabolták el a németek, a kormányzó fiát pedig október 15-én, az Erzsébet híd pesti hídfőjénél, rövid tűzharc után fogták el utcaseprőeknek és vízvezeték szerelőknak álcázott Gestapo-ügynökök, annak a Skorzeny SS-tábornoknak az irányításával, akinek Mussolini németek általi kiszabadításában is része volt. A Kárpátokban parancsot váró Miklós Béla vezérezredes tétlenségre kényszerült, majd szűkebb törzsével átment az oroszokhoz. A honvéd vezérkar akkori, németek által kedvelt főnöke, akiben a kormányzó nem bízott, Vörös János, ezekben a napokban kétszínűen viselkedett. Ő rendelte el,

hogy a kormányzói fegyverszüneti nyilatkozat semmisnek tekintendő. Ezzel végleg megzavarta és tanáctalanná tette a harcoló alakulatokat és azok parancsnokait.

Az igazságnak tartozunk azzal is, hogy leírjuk: a főváros lakossága örömmámorban fogadta a kormányzó bejelentését, nyitott ablakokba tették a nagy hangerőre kapcsolt otthoni rádiókészülékeket. Ámde ugyanakkor a megosztott nemzet másik fele a Szálasiék által szétszórott fegyverekhez kapott. Nyilas jelszavakat üvöltözve száguldoztak Budapest utcáin, hozzákezdve az addigra már megjelölt házakba zsúfolt zsidó lakosság gyilkolásához.

Hitler november huszonharmadikán Budapestet erőddé (*Festung*) nyilvánította, ez azt jelentette, hogy a fővárost háztól házig terjedő harcokban kell védeni. Ha Szálasi és érdekszövetsége valóban a hazát szolgálja: megakadályozhatta volna Budapest előre látható elpusztítását. Ő azonban ekkor már a Kőszeg fölötti hegyekben bújt meg.

Budapest oroszok általi ostroma (1944. december 24 - 1945. február 13.) számos megemlékezés, tanulmány, könyv tárgya. Legtöbbjük szerzője hősi küzdelemmé eszményíti a Führer parancsolta, fölösleges vérontást és pusztítást. Budapestet a németek és a nyilasok akarták elpusztítani, az oroszok el akarták azt foglalni. 1944. november negyedikén „magától” fölrobbant az aláaknázott Margit híd, majd pedig 1945. január 15-én a nyilasok felrobbantották a Horthy Miklós (ma Petőfi) hidat, másnap a Ferenc József (ma Szabadság) hidat, 18-án pedig az Erzsébet és a Lánchidat. 1944. december nyolcadikán Budapesten kivégezték Kiss János altábornagyot, Nagy Jenő ezredest és Tartsay Vilmos századost, a kormányzó szervezte katonai teendők megbízottait. Letartóztatták Bajcsy-Zsilinszky Endrét is, őt karácsonykor Sopronkőhidán végezték ki.

Mennyiben felelős mindezért a nemzet?

Talán már nem is volt nemzet. Kétségbeesve kapkodó, önéletüket menteni igyekvő emberek tétova csoportjaiból állt az ország lakossága. Ne feledjük, hogy mindeközben állandósultak az amerikai, angol és orosz repülőgép-támadások, a bombázásoknak naponta voltak halottai. A lakosság fejét vesztve menekült az oroszok elől abba a Németországba, amely pedig immár bevallottan ellenségünké vált.

Ugyanekkor a Moszkvába küldött delegáció megkötötte a fegyverszünetet. Debrecenben december 21-én összeült az ideiglenes nemzetgyűlés, mely megszavazta az oroszok által előírt kormányt. Miklós Béla vezérezredes lett a miniszterelnök. Erdei Ferenc belügyminiszter, Vörös János honvédelmi miniszter, Gyöngyösi János külügyminiszter, gróf Teleki Géza pedig, Teleki Pál fia, vallás- és közoktatásügyi miniszter. A fegyverszüneti küldöttség vezetője, a háború előtt moszkvai katonai attasé: Faraghó Gábor vezérezredes is kapott egy tárcát. (Közellátás.) A nyilasok üldözte Bethlen István volt miniszterelnököt, a fegyverszünet sürgetőjét az oroszok Somogy megyei búvóhelyén felkutatták és Moszkvába vitték, ahol meghalt.

Elkárhoztunk tunya felelőtlenségünk, az erősebbet minden áron kiszolgáltatni akarásunk miatt. Német, orosz és magyar nyilas versenyt ölték, pusztították hazánkat. És hát persze a repülőkről leszórt bombák...

* * *

Az orosz megszállás után választásokat tartottak, a szovjet hatalom meglepetésére a Független Kisgazdapárt győzött. Az ország természetesen az oroszok hatalmában maradt. Engedélyük nélkül semmi sem történhetett. A nem szocialista vagy nem kommunista politikusokat üldözték, megfélemlítették. Külföldre szökésüket, távozásukat túrték, elnézték. A kisgazdapárt vezetői: Tildy Zoltán, Nagy Ferenc, Varga Béla elhatározták a köztársasági államforma

bevezetését; a nemzetgyűlés eltörölte a királyságot, hazánkat köztársasággá nyilvánította. (1946. február 1.) Egy év múlva, 1947. február tizedikén pedig Párizsban megismétlődött a trianoni béke komédiája, három nyugati határszéli, Dunához közeli falut (Horvátújfalut, Dunacsunyt, Oroszvárt) pótlólag Csehszlovákiának adták, ma már tudjuk, hogy a tervezett dunai vízierőmű majdani munkálatai és a Duna magyar felének könnyebb elrekesztése miatt. A békekötés után ki kellett volna vonulniuk a megszálló csapatoknak, ők azonban maradtak, arra hivatkozva, hogy csak hazánkon át tudják megközelíteni Ausztria általuk megszállt részeit.

A háború után törvényesen megválasztott, akkor még nem is szocialista-kommunista, hanem polgári kormány tehát megszüntette Szent István királyságát. 1526-ban a hatalmon lévők megszüntették az egységes magyar államot, 1946-ban pedig a királyságot, mint államformát. Ezt követte a párizsi béke s annak egyik pontja, mely szerint a megszálló erők hazánkban maradhatnak.

A mai olvasó valószínűleg természetesnek tartja a köztársasági államforma nemzetgyűlés általi megszavazását, ezért fel kell hívnunk a figyelmet arra a „furcsaságra”, hogy a joggal legdemokratikusabbnak tartott európai államok nagy része mindmáig alkotmányos monarchia, vagyis királyság: Anglia, Belgium, Hollandia, Dánia, Norvégia, Svédország, Spanyolország... *A királyság, mint államforma tehát nincs ellentétben a demokrácia gyakorlásával!* Érezhette ezt Nagy Ferenc is, a Magyar Köztársaság miniszterelnöke, aki emlékiratában azzal érvelt, hogy egy hónappal a békekötés előtt „nem engedhetjük meg, hogy a restauráció gyanújával illessenek bennünket.” Elismeri, hogy pártján belül nagy vita folyt a kérdésről. „Mintha a képviselők érezték volna azt, ami *később bebizonyosodott*, hogy a köztársasági államforma erőltetése mögött a Szovjet áll.” (*Küzdelem a vasfüggöny mögött*, 1947 és 1990, I. 226.)

A Magyar Köztársaság tehát csonkább lett, mint volt 1920-ban és megszüntette a Szent István alapította királyságot.

Most már tényleg csak a nemzet élt, ha ugyan...

6. FEJEZET
A Magyar Népköztársaság
1949-1989

A pokolban

*Megengednéd-e, hogy gyermekeid
gyermekei, - gonosz új iskolák
neveltjei már nevét is elfelejtsék
annak, ami előttünk szent ma még
s amiért annyit küzdtenek apáink?
Akkor inkább a vízözön!*

(Babits Mihály: Talán a vízözön..., 1940)

A jámbor magyar 1949-ig még úgy érezhette: az egyre kellemetlenebb kísérőjelenségek ellenére (letartóztatások, Mindszenty, Magyar Közösség ügy) egy fokozatosan újjáépülő, talán jobb jövő felé tartó hazában él; 1949 azonban világossá tette: rabláncára fűzött a Szocialista Tanácsköztársaságok Szövetsége, általános szóhasználat: a Szovjetunió, az itthoni politikusok, államférfiak Moszkvából kapott parancsokat teljesítenek. *Népköztársaság* lettünk, kinyomtatott alkotmánnyal; a szociáldemokraták egyesültek a kommunistákkal, lett belőlük Magyar Dolgozók Pártja; a kommunista vezérek elkezdtek egymást irtani a hatalomért (Rajk-ügy); de irtották a nemzetet is, az államvédelmi hatóság kegyetlenül pusztított. Államosították az üzemeket, sőt a parasztot is.

Innen kezdve 1956. október huszonharmadikáig nincs mit mondanunk ebben a gondolatforgácsokat összegyűjtött írásban. Magyarország egyetlen nagy börtöncellává vált, mindenki a maga erkölcsi felfogása szerint igyekezett vagy megfelelni a győztes hatalomnak, vagy ügyeskedve közéletet találni a megélhetés és a lázadás - börtön, kivégzés - keskeny ösvényén.

Szomszédaink természetesen bosszút álltak. Bácskában a szerbek tömegmészárlásokkal „büntettek” az 1942 telén Újvidéken történt véres és tragikus razzia miatt. Szlovákiában a magyar lakosságot háborús bűnösneként kezelték. Ide-oda áttelepítések, deportálások történtek, tőlünk a hazai németiség magukat németnek vallott csoportjait számúzták.

Természetesen a vallást is üldözték.

A szó szoros értelmében a kárhozat tüzére kerültünk.

A nemzet létérdeke volt, hogy együttműködjön Sztálin helytartóival, mert aki kivonta magát, internálótáborba, börtönbe, bolondokházába került. Nem halhatott vértanúhalált egy egész nemzet. A Sztálin és követői által vezényelt szovjetorosz birodalom emberei és itthoni pribékjei nagy gyakorlattal és tapasztalattal, megfontolt tudatossággal pusztították a nemzetet, akkora sikerrel, hogy 1956-ig a szó szoros értelmében *kicserélték*. Ekkor cserélték le a ma is országkormányzó két párt vezetőinek elődeivel a nemzet 1945 előtt gyakran hibázott, de önérzetes, országépítő tagjait, ekkor irtották a Szent István-i ország keresztény magyarjait, akik 1938-1944 között oly végzetesen tették kockára a kereszténység fogalmát.

Nehéz volt magyarnak maradni, nehezebb, mint véres történelmünk során bármikor. Sztálin itthoni helytartói saját arisztokráciájukat: a munkásosztályt sem kímélték, szüntelenül szigorított termelési feltételekkel facsarták ki erejét, aláásták egészségét, örökös gyanakvásukkal felőrölték idegrendszerét. A legkülönbözőbb, látványos, színdarabszerűen megrendezett perekkel akaratlanul is rádöbentették a rájuk mért nélkülözéseket eltűrő munkásságot, hogy hát hiszen ezek is, Rajktól az erdélyi Kurkó Gyárfásig „a mi kutyánk kölykei” voltak, és lám, rájuk is lecsaptak, mi lesz ebből, bennünket alighanem kijátszottak.

A kommunista terror irodalmilag legértékesebb, döbbenetes bemutatása Szász Béla: *Minden kényszer nélkül* (London, 1963 és Budapest, 1989). A kitelepítésnek elnevezett deportálásokról íróilag is kiváló emlékezés: Pallavicini Györgyné Andrassy Borbála *Kitelepítési és 1956-os naplója*. (1990) A szerző Andrassy Gyula, 1867-ben első miniszterelnökünk unokája.

Mindez és sok egyéb vezetett 1956-hoz. Senkinek sem volt már vesztenivalója. A munkásság ugyanazt kapta jutalmul, amit a „rég rendszer” emberei büntetésül.

Kérdés, hogy tanult-e a nemzet, az összmagyarság sokak által máig meg nem bocsátott, pedig nyilvánosan többször is megbánt bűnéből, honfitársai kitagadásának következményeiből?

* * *

Magyarország birtokbavétele kivételes fontosságú volt a Szovjetunió számára. Tőlünk vezetett a legközvetlenebb út, Jugoszlávián át, Görögországba, vagyis a Földközi-tenger kellős közepébe.

Már az első világháború is ezért tört ki.

A Szovjetunió és Anglia egymással versengve kísérte figyelemmel a németek hódította Jugoszlávia sorsát. Amint Tito erőre kapott, brit és orosz katonai küldöttség telepedett meg mindenkori főhadiszállásán.

A német hadsereg 1944. augusztus végén megkezdte Hitler által elrendelt visszavonulását a Balkánról. A távozó németek nyomában ott jártak az oroszok, szeptember ötödikén megszállták a velük háborút nem is viselő Bulgáriát, csapataik ugrásra készen álltak Bulgária és Görögország határán. Október második hetében brit csapatok szálltak partra Görögország déli tájain, s ennek Churchill akkora jelentőséget tulajdonított, hogy személyesen egy hetet töltött Moszkvában. (Ugyanekkor tárgyalt ott a magyar fegyverszüneti küldöttség is, ránk azonban Churchill az október 15-i események ellenére ügyet se vetett.) Tito megakadályozta, hogy az oroszok felszabadítóként ténylegesen előzőnljék Jugoszláviát. Tito hűséges kommunistaként hangoztatta szovjetbarátságát, titokban viszont egy Bulgária-Magyarország-Jugoszlávia tömb létrehozásán ügyködött, amitől az angolok sem idegenkedtek, akik nem támogattak a harcálláspontját örökké változtató Tito mellől. Persze az oroszok sem. Görögországot azonban Jugoszlávia elszigetelte Moszkva képviselőitől. Az oroszok tudták, hogy az angolok Görögországot a XIX. század eleje óta érdeklőterületüknek tekintik s nem fogják ingyen adni, bármi történjék is. Persze történt. 1944 decemberében Athénben kommunista felkelés tört ki a brit „hódítók” és a királyság ellen, évekig véres háború zajlott, melynek emléke hazánkban is érezhető (Belojannis község Ercsi és Pusztaszabolcs között, ide telepítették a hazájukból elmenekült kommunista harcosokat.) Moszkvának egy ideig sikerült Titóval a barátságot fenntartani, 1947 decemberében nagyszabású ünneplésekkel fogadták Budapesten, 1949-re azonban már a világkapitalizmus láncos kutyájává változott, Jugoszláviát kizárták a kommunista országok közösségéből. (Rajk-per.)

Ettől kezdve (1950) Magyarország egy Jugoszlávia ellen tervezett háború felvonulási területé vált. Dunapentele községben acélgyár létesült, ahová a vasat a távoli Urál bányáiból szállították. A gyár feladata háború esetén harckocsigyártás, harckocsi-utánpótlás és -javítás lett volna. A háború sebeiből be se gyógyult Magyarország ettől kezdve minden erőfeszítését erre a tervezett háborúra fordította. Eszerint képezték ki a Magyar Néphadsereget is. Mivel Szlovénia is Jugoszláviához tartozott, rajta keresztül a támadó Vörös Hadsereg Olaszországba nyomulhatott, tehát tervezhetővé vált Görögország és az észak-keleti Itália (Trieszt) megszerzése.

Nagy Britannia viszont az USA-val karöltve ellenintézkedéseket hozott, korszerű fegyverzettel és harcoksiállománnyal látta el Tito birodalmát, nem is szólva életszínvonaluk jelentős megnöveléséről.

A koreai háború (1950. június 25-től) és Sztálin halála távolabbi jövőbe számúzta a Vörös Hadsereg hódító terveit, amelyekről azonban Moszkva sohasem mondott le végleg. Mindennek következtében a magyarországi zsarnokság, az éhezésig fokozott nélkülözés (élelmiszerjegyek!), a szakadatlan letartóztatások, a kitelepítésnek elnevezett deportálások, a történelmi múltunkból fakadó önérzet durva elfojtása (március 15. munkanap, viszont április negyedike legnagyobb nemzeti ünnepünk, sőt november hetedike is) az elviselhetetlenségig fokozta gyötrelmeinket, a lakosság lelkiállapota a robbanásig feszült.

1955. május tizenötödikén, tíz évvel a háború befejezése után, Ausztria felszabadult a megszálló erők uralma alól. A szovjet hadseregnek is távoznia kellett. Viszont ebből következően érvénybe kellett volna lépnie az 1947-es párizsi béke határozatának, tehát az oroszoknak Magyarországot is el kellett volna hagyniuk.

Ámde.

Ezzel egy időben, Varsóban, Albánia, Bulgária, Csehszlovákia, Lengyelország, Magyarország, a Német Demokratikus Köztársaság, Románia és a Szovjetunió kormányai létrehozták a Varsói Szerződést, megalakították fegyveres erőik közös parancsnokságát, miáltal Hegedűs András magyar miniszterelnök aláírásával jóváhagyatott a szovjet csapatok változatlan jelenléte hazánkban, ami egyet jelentett a végleges és örökös megszállással.

Ezt már nem lehetett elviselni.

Először Lengyelország mozdult meg (poznaui zavargások), mire Nyikita Hruscsov sürgősen barátkozni kezdett az addigi „láncos kutyával”, Titóval, itthon pedig 1956. október hatodikán ünnepélyes temetést rendeztek az 1949 októberében kivégzett, botrányosan elhantolt Rajk Lászlónak és vele együtt megölt elvtársainak. Október tizenötödikén Titóval megbékülendő, Gerő Ernő vezetésével magyarországi pártküldöttség utazott Belgrádba.

1956. október huszonharmadikán érkeztek haza.

Az a hír fogadta őket, hogy a párt ifjúsági szervezete (DISZ) lengyelek iránti rokonszenvtüntetést tart a budai Bem-szobornál...

Hősi halálunk, 1956

*Sokat kérsz, Jézus, nagyon is sokat:
Hogy megszeressem a hóhérokat
S imádkozzam ellenségeimért...
Pedig tudom, hogy ez az egyetlen út*
(Tóth Bálint: Magyar litánia)

A lengyelek iránti rokonszenvtüntetés a budai Bem-szobornál véget nem érő politikai gyűléssé vált. Ennek hatására Gerő Ernő, a párt első titkára este nyolc órakor rá jellemző nyegle és fenyegető beszédet mondott a Rádióban. Fél tízkor Mikus Sándor Sztálin-szobra már a földön hevert. Ugyanekkor a tömeg a Rádió épülete elé nyomult, az őrség fegyverét használta. De addigra a nép is felfegyverezte magát.

Másnap az Elnöki Tanács Nagy Imrét miniszterelnökké nevezte ki.

Huszonötödikén az Országház előtti téren a Nagy Imrét éltető tömegbe belelőttek az államvédelminek nevezett hóhérok. Halottak.

A MDP leváltja Gerő Ernőt és Kádár Jánost választja főtitkárnak.

Huszonhatodikán az Államvédelmi Hatóság országszerte lövet a fegyvertelen, tüntető tömegekre. Legbotrányosabb a magyaróvári eset, amikor a határőrök laktanyájából lövöldöznek a felvonult lakosságra. A parancsnok Csehszlovákiába menekül, majd egy alföldi városba költözik, ahol büntetlenül él. Kommunista sortűzek dörögnek el Kecskeméten, Miskolcon, Salgótarjánban és Nagykanizsán is.

Huszonnyolcadikán Nagy Imre miniszterelnök bejelenti az Államvédelmi Hatóság feloszlatását.

Harmincegyedikén a Magyar Dolgozók Pártja feloszlatja önmagát, helyette Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) néven alakulnak újjá.

November elsején Nagy Imre bejelenti, hogy hazánk kilép a Varsói Szerződésből és semleges államnak tekinti magát. Kádár János pártfőtitkárnak nyoma vész.

Sorsunk ezzel megpecsételődött. Moszkva elhatározta a magyar forradalom fegyveres elfojtását.

Ugyanekkor arab-izraeli háború kezdődik („Sziezi válság”), s ez eltereli a világ figyelmét Magyarországról. Anglia és Franciaország is érdekelt a sziezinnek nevezett háborúban.

* * *

Mi történt tehát 1956. október huszonharmadika estéje és november elsejének délutánja között?

Mosolygós, önérzetes fiatalok ezrei vonulnak végig a Körúton a Bem-szoborig. A gyakran vetített híradó-képsor negyvennyolc év múltán is vigaszt és reménykedő bizalmat áraszt: ilyenek is tudtunk lenni? Hát mertünk merni? Ennek láttán a következményekre se gondolunk, a vérre, kivégzésekre, üldözésekre, bebörtönzött ország mivoltunkra. Pedig néhány nap múlva hősi halottak lesznek belőlük. Csak nézzük a hömpölygő, lenyűgöző, felszabadult, vidám diák-áradatot és örülünk, vigasztalódunk. Nem vagyunk reménytelen ország. A legszebb képsorok egyike, amit mozgófénykép rögzített.

Aztán a kivégzett Sztálin-szobor. Akit ábrázolt, az áldozatait faló bálvány már nem él; a szétkalapált, szétvágott bronzdarabokból mintha Andrassy Gyula, Görgey Artúr, Tisza István lerombolt szoborarca néznének ránk: őket öntötték bele a nagy Sztálinba. A nagy Moloch a szó szoros értelmében lenyelte történelmünket. De most visszaszerezzük. Mert múltunk elvehetetlen tőlünk, csak magunk dobhatjuk azt el.

Ez a derűt sugárzó tömeg, mi, magyarok, a nemzet elsöpörte börtönőreit és kivívta Nagy Imrét.

Mi lehetett a céljuk?

Visszatalálni önmagunkhoz. Egy szabad Magyarországhoz.

A saját gögjétől elvakított Gerő Ernő ezt nem érzékelte. Vagy nagyon is érzékelte? Ne feledjük, hogy ő, mint elvtársai valamennyien, a Szovjetunió helytartója volt.

Moszkva legkésőbb a Varsói Szerződés felmondásának pillanatában a fegyveres erőszakot választotta ellenünk.

Nagy Imre tudta, tudnia kellett, hogy kilépésünknek a Varsói Szerződésből mi lesz a következménye. Vállalta.

Az első napokban csak egy szabad élet látomása lebegett a tüntető ifjúság előtt.

Aztán lövöldözések, erőszakra erőszak.

Ezúttal sem ismertetjük az események időrendi sorrendjét.

Azt pedig nem tudjuk, merre vitt volna a nemzet útja, ha az oroszok, ha a kommunisták másképp cselekednek. Ezért ezen gondolkozni sem érdemes. Kiáltványok, falragaszok, hírlapi cikkek, egykori hiteles nyilatkozatok tanúsítják, hogy az ország lakossága elfogadta a szocializmus eszméjét, azt elvetni nem akarta. Elhitték, hogy az erőszak nem szükségszerű velejárója annak, amit Sztálin és Hruscsov helytartói szocializmusnak, kommunizmusnak neveztek.

A csudált „NYUGAT” tettekkel történő segítségére se számítottunk. Semmi se volt előre kiszámítva. Tizenegy év visszafojtott dühe szabadult fel a nemzetben. Meg talán a keserűség: az osztrákoknak szabad? Nekik mindig, mindent szabad? Tőlük kivonultak a győztesek, franciák, angolok, amerikaiak. Pedig 1938-ban mámoros örömmel üdvözölték a Vezért...

Szégyellhetjük, hogy a forradalom részletes, alapos, *az egész országra kiterjedő figyelme*ű feldolgozása mindmáig hiányzik. Hiteles emlékezések, hírlapi cikkek ugyan imitt-amott megjelenhettek; de hol van egy kötetet kitevő iskolai olvasókönyv?

November negyedikén hajnalban a főváros ellen megindultak a „testvéri tankok”.

Bizonyosnak tűnik, hogy Moszkva urai nem számítottak komoly fegyveres ellenállásra. Hiszen az meg se volt szervezve, s ezt ők jól tudták. A nép, az „utca”, a lakosság dühödt elkeseredésével nem számoltak. Abból, ahogyan az utcai harcokra közismerten alkalmatlan harckocsik fenyegetőleg felvonultak, arra következtethetünk, hogy számítottak ugyan lövöldözésre, de arra, hogy a főváros déli-délnyugati kerületeit utcáról-utcára küzdve kell hatalmukba keríteni, hogy benzinnel töltött háztartási üvegpalackokkal tankok, hernyótalpas járművek, tehergépkocsik százait fogják kiképzetlen kamaszok és gyári munkások elpusztítani: bizonyosan nem. A huszonhat éves Gérecz Attila, költő, akit a magyar forradalmárok október 31-én (!) szabadítottak ki a márianosztrai börtönből - 1950-ben „hazaárulás” ürüggyel ítélték el - november hetedikén két szovjet harckocsit lőtt ki, a harmadik végzett vele. Budapest leigázása több véres vesztséget okozott nekik, mint sejtették. Sőt: a felénk áradó düh és elkeseredett gyűlölet is meglephette a szovjet elvtársakat, bár, mint azóta tudjuk, az

óriási kiterjedésű szovjet birodalomban jószerint évente törtek ki itt vagy ott felkelések, éhséglázadások, nemzetiségi forradalmak. A német hadsereggel együttműködött s emiatt büntetésből mostani kényszerlakhelyükre telepített csecsenek fegyveres lázadása a mai napig sem csitult el.

A magyar lakosság fegyveres ellenállása akkora dühöt váltott ki elnyomóinkból, hogy - mint már 1945-ben, a főváros általuk a remélnél jóval hosszabb ideig tartó ostroma után is - itthoni helytartóiknak könyörtelen bosszúra adtak parancsot. Hiszen még a néphadsereg katonái is harcoltak ellenük! Máig se pontos a bírósági eljárás során halálra ítélt és kivégzett szabadsághősök száma.

Az elszórtan megjelent emlékezések közül Simoncsics Zsuzsa: *Töredékek a történelemből* (1996) című könyvére, abban is Wittner Mária drámai megszólalására emlékeztetjük az olvasót.

A legelső között a Tűzoltó utcai csoport vezetőjét, Angyal István 28 éves vasbetonszerelőt végezték ki november 16-án. A Széna téri felkelők parancsnokát, Szabó János géplakatost, 1919-ben a Tanácsköztársaság hadseregének századparancsnokát, akit 1953-ban kémkedés ürügyével ítélték el, 1957. január 19-én végezték ki Dudás Józseffel együtt. A Marosvásárhelyt 1912-ben született Dudás József 1934-től 1940-ig kommunistaként kapott börtönbüntetést Romániában. 1940-ben Budapestre költözött, bekapcsolódott az ellenállási mozgalomba, 1944 őszén Moszkvába utazott a fegyverszüneti tárgyalások ügyében, 1946-ban azonban a Magyar Közösségnek nevezett szervezkedés vádlottjaként megjárta Recsket, majd kiadták Romániának; másodszori romániai börtönéből 1956 nyarán szabadult. A Magyar Nemzeti Forradalmi Bizottmány őt elnökéül választotta; október 29-én *Függetlenség* címen lapot alapított. A szovjet nyomozók november 11-én tartóztatták le a Parlament épületében.

Mindkettejüket 1989-ben rehabilitálták, életre azonban nem kelthették őket.

Ártatlanul ítélték halálra Tóth Ilona szigorló orvost 1957. június 27-én. Őt máig rágalmazták a szovjet „beavatkozás” hívei. Brusznai Árpád, szintén ártatlanul, életfogytiglani ítéletet kapott, ezt azonban Pap János megyei párttitkár kevesellte és intézkedett, hogy az ítéletet módosítva Brusznai Árpádot 1958. január kilencedikén felakasszák.

Szilágyi Józsefet, Nagy Imre titkárságának vezetőjét 1958. április 22-én ítélték halálra. Nagy Imrét, Gimes Miklóst és Maléter Pált 1958. június 16-án végezték ki. A fiatalokként fogva tartott Mansfeld Péter ipari tanulót pedig, miután kivárták, hogy betöltse tizennyolcadik életévét, 1959. március 21-én. Időrendben utoljára Hámosi István, Kovács Lajos és Nickelsburg László Baross téri szabadságharcosokat végezték ki 1961. augusztus 26-án. Nickelsburg László (sz. 1924.) műszerész 1944-ben munkaszolgálatos volt, felszabadulván sztahanovista lett. Mint a Baross téri felkelők vezetőjét elfogták, 1957-ben életfogytiglani ítéletre ítélték, amit 1961-ben új tárgyaláson halálos ítéletre változtattak.

A teljes névsor életrajzokkal és szöveggel külön kötetet tehetne ki. Az *Új Magyarország* (1996. nov. 1.) megközelítőleg teljes névsort tett közzé.

El ne feledjük: a forradalom nemcsak Budapest forradalma volt. Hanem az egész országé. A fővárosi harcok, főleg a VIII. és IX. kerületben történtek, méltán kaptak és kapnak máig közfigyelmet, nem feledhető azonban, hogy alig volt a hazának olyan települése, amely ne vett volna részt a forradalomban. És éppen ez a nemzet spontán akaratának és jogos indulatkitörésének bizonyítéka. „Vidékről” szólván többnyire a gyalázatos sortüzekről - és azok elrendelőivel szembeni bírósági engedékenységről - esik szó, arról azonban szinte soha, még az egyre inkább csak ímmel-ámmal megtartott évfordulós ünnepélyeken sem igen, hogy békésen,

higgadt intézkedésekkel, türelmes fellépéssel hány száz vagy ezer városban, falun, településen, tanyán indult meg és győzött (november 4-ig) a forradalom.

A magyar nemzet 1956 őszén hősi halált halt. Maradék életerejével megcsonkítottságában (1920) is fel tudta építeni önmagát, hogy másfél évtized múltán egy barátinak álcázott erőszakos, zsákmányéhes hatalom bűvöletébe szédülve, közbizalmat élvező, rátermett vezetők hiányában engedjen a csábításnak és belevesse magát mások üldözésének és a háborúnak mocskába (1941-1944.) A győztesek nyakunkra tett csizmája moccanni se engedett, ám az önkényuralom vérszomjas mohósága kiváltotta elkeseredésünkből fakadt, kilátástalan szabadságharcunkat. Ha el akarják pusztítani a nemzetet, ám tegyék, ha tudják, de mi fegyverrel a kézben válaszolunk.

Válaszoltunk.

A sírt, hol nemzet süllyedt el, népek vették körül, s bár szemükben nem ült gyászkönny - „a vigéc Európa eladta, mint gyarmatot, barikádnyi jövőnkét” - írta Döbrentei Kornél *Halottak napi versében* - az 1957-ben Nobel-díjjal kitüntetett Albert Camus francia író mégis meggyászolt bennünket az emberiség nevében:

„A magyar vér oly nagy értéke Európának és a szabadságnak, hogy óvnunk kell minden cseppjét... A legázolt, bilincsbe vert Magyarország többet tett a szabadságért és igazságért, mint bármelyik nép a világon az elmúlt húsz esztendőben. Ahhoz, hogy ezt a történelmi leckét megértse a fülét betömő, szemét eltakaró nyugati társadalom: sok magyar vérének kellett elhullania - ám ez a vérfolyam most már alvad az emlékezetben.”

(A magyarok vére)

Ravatalon

*Akik reményt vetettünk
De soha nem arattunk
Mindig magunk maradtunk*

(Döbrentei Kornél: Halottak napi vers)

A hatalom tehát vérbe tiporta a forradalmat. Az olvasó talán szónokias túlzásnak érezte ötvenhatról írott fejezetünk címét. Pedig a nemzet tényleg hősi halált halt. *A nemzet szó kitöröltetett szótárunkból*. Mindmáig ha nem is tilos, de használata nem tanácsos. Nemzet, nemzeti, nemzeties, nacionalista... Pedig idestova tizenöt éve „rendszerváltás” történt. Úgy látszik, a megszűnt (?) szovjetorosz hatalom sikerrel fogadtatta el szellemi-érzelmi utódaival a nemzet szó tilalmát. Obszcén szóvá torzították, jó társaságban illetlenség kimondani. Bár - hol az a jó társaság?

Szolgáljon viszont vigaszunkra, hogy a szovjetorosz óriást nagy szégyen érte forradalmunkkal. Mi több, kénytelenek voltak tudomásul venni, hogy még egy magyar forradalmat nem engedhetnek meg maguknak.

Egyelőre azonban a nemzet, beleértve a munkásosztályt, ravatalon fekszik. Mi, életben maradtak gyűjtjük a gyertyákat, ők pedig akasztanak, börtönöznek. Van ebben tapasztalatunk 1849 óta. Megszervezik a Munkásőrségnek nevezett párthadsereget.

A rendőri jellegű bosszún túl a legkártékonyabb hatalmi beavatkozás a földművelő parasztság sárbatiprása. 1959-ben kezdődött a termelőszövetkezeteknek nevezett kolhozok erőszakos szervezése. Különös, hogy a „nép” uralmát kivívni ígért diktatúrák milyen elszánt következetességgel látnak mindig a parasztság kiirtásához. Már a francia forradalom idején is. Amit pedig Sztálin művelt, az tömeggyilkosság.

A hódító hatalom a munkásosztályból toborzott szervezők közreműködésével elvette a parasztoktól a nekik ígért, nekik osztott termőföldet. A háziállatokat is, a lovakat és a teheneket is. Nem ismerek nyilvántartást - talán nem is készült ilyen - az öngyilkosságba kergetett parasztok számáról. Volt, aki bekényszerítőjét is magával vitte a halálba. Néhányan a családjukat is. Gyakori eset volt, hogy a paraszt drótkötelet hajított a magasfeszültségű vezetékre: az áram halálra sújtotta. Ha valaha igaz volt az a műveltnak álcázott nemzetköziség-hívó gúnyolódók által csúfolt nézet, hogy a magyar nemzet alapja a „nacionalisták” szerint a paraszt: akkor most bebizonyult. Kihalásra ítélték a nemzet fenntartóját. A parasztnak öltöztetett, munkásként elővezetett szervezők viszont otffelejtődtek a faluban. Ma is ott vannak. Kemény kézzel biztosítják a régi szép időkben kommunistának nevezett pártjuk győzelemhez szükséges szavazatmennységét. Az ügyesebbje a városban, a közigazgatásban és a „nagypolitikában” maradtakat utánozva és követve saját tulajdonává „nemesíti” a közvagyon. Pedig a pártvagyon is az államé.

Hruscsov nem győzött ide látogatni, tudván, hogy gazda szeme hizlalja a jószágot. (1958, 1959, 1964.)

Nem kegyelmeztek a kereszténységnek sem. 1959-ben megalakult az Egyházügyi Hivatal. Papok, lelkészek százai (ezrei?) kerültek börtönbe. Mindszenty bíboros, 1944-ben a nyilasok rabja, 1948 karácsonya óta pedig a kommunista államvédelem kínozta, a forradalom letiprása óta az amerikai követségen kuporog. A magyar kormány 1971-ben engedi elutazni, a pápa megfosztja érsekprimási hatáskörének gyakorlásától, a Vatikántól (is) elhagyatva hal

meg 1975-ben, Bécsben... Két év múlva a pápa Rómában fogadja Kádár Jánost, vajon miről társaloghattak?

A nyílt bosszú évei 1963-ig tartottak, akkor hirdetett közkegyelmet a hatalom, az 1960-ban alkalmazott részleges kegyelmezés folytatásaként. Ami nem jelenti azt, hogy a forradalom mindegyik bebörtönözöttje szabadult, viszont kétségtelen jele annak, hogy a Hatalom lezárni kívánja ötvenhat miatti bosszúját.

Ám de mintha mégsem?

A rákövetkező évben, 1964-ben az orosz pártveteránok klubja elcsapta Hruscsovot, helyébe Leonyid Iljics Brezsnyev került trónra, akinek sikerülni fog a félelmetes erejű birodalmat a csőd szélére vinni. Jó ötletnek találta Afganisztán megszállását (1979. december), amibe a Szovjetunió belebukott. Kádár János ijedten értesült Hruscsov leváltásáról - ez a budapesti pályaudvaron valahonnani hazatértekor vele készített híradófelvételen is érzékelhető - amiből kikövetkeztethető, hogy Moszkvában nem mindenki kedvelte őt, az 1956 nyara óta a Szovjetunióban szakadatlanul gyógykezelt Rákosi elvtársnak († 1971) messze érhetett a keze.

Hogy Kádár mégis maradt, ezt a politikába belefáradt közvélemény megnyugvással vette tudomásul és berendezkedett egy tartósnak ígérkező „Kádár-korszakra”.

Valami van, de nem az igazi*

Az ország 1964-től kezdve igyekezett rendbehozni magát. A *Nemzet* pislákoló reménysugárként élt kevesek tudatában, átalakultunk országlakossággá. „*A lakosság*” - ezt a szót használták az elvtársak, ha rólunk esett szó.

Beletörődtünk a megváltoztathatatlanba.

Ki gondolta volna, hogy már csak huszonhat év és összeomlik a kommunista orosz birodalom!

Tagadhatatlan, hogy Moszkva a maga felfogása szerint enyhített rabságunkon: a hazafiasnak elnevezett népfrontnak módja nyílt történelmi ünnepeink megünneplésére, helyi hagyományokra hivatkozva támogatta a lokálpatriotizmust, óvatos fokozatossággal megkezdődhettek a „nyugati utak”, először IBUSZ-szervezésben, majd háromévenkénti útlevéllel. A világbetegségeként elharapózó terrorizmus elkerült bennünket, ennek persze megfizettük az általunk máig sem ismert árát. (Bár az köztudott, hogy Carlosnak a hatalom menedéket adott.) A korábbihoz képest könnyebb volt főiskolára kerülni, kevésbé vették figyelembe a jelentkező szüleinek múltját, származását. Sorra épültek-nyíltak a szállodák, megindult az idegenforgalom, a külföldiek leereszkedő elismeréssel veregették a vállunkat. Kádár János népszerűbb volt Nyugaton, mint itthon. Ez viszont mégis növelte itthoni, kialakuló kultuszát.

Kétségtelen, hogy a szerény ütemű fejlődés fokozatosan érezhetővé vált. Nagy vívmánynak tekintettük a metróvá átkeresztelt földalatti vasutakat. És a tévé! Akkor még szórakoztatva igyekezett nevelni. A kultúra, mindenféle szigorú ellenőrzés dacára, toronymagasan állt a maihoz képest. Működtek könyvkiadók, színházak, mozik. Egy-egy népszerűvé vált filmet milliók tekintettek meg. A közvéleményt viszont zavarba ejtette az eredetileg népszínháznak épült Nemzeti Színház felrobbantása, megsemmisítése. Arra a telekre pedig, amelyet 1830 táján azzal a feltétellel ajándékozott a nemzetnek arisztokrata tulajdonosa, hogy arra csak a nemzet színháza épülhessen, a főváros hivatalok és bankok középületét emelte.

Olcsók voltak a könyvek, mozijegyek, sőt a hangversenyek is. Sorra nyíltak presszók, vendéglők. *Közbiztonság volt.* Éjszaka teli voltak az utcák sétáló, szórakozni indult vagy onnan hazatérő emberekkel. Szemünket dörzsölnénk, ha felsorolnánk, hány kitűnő könyv, film, zenemű, színjáték keletkezett ekkortájt. Az pedig, hogy a régi magyar irodalom páratlanul gazdagon vált olvashatóvá, példátlan. Egyedül a történettudomány és a filozófia legelészett-kérődzött az idült marxizmus minden nemzetit tiltó-utáló karámjában.

Az üdülés viszonylag olcsó és főleg lehetséges volt. *Nem is szólva a mindenkire érvényes ingyenes orvosi ellátásról!* (1975. II. törvénycikk. Hatályon kívül helyezték valaha is?)

Így emlékezik erre a ma élő, „dolgozó” nemzedék. Aki 1964-ben húszéves volt - (ötvenhatban tizenkét éves, tehát a forradalmat, mint olyant legföljebb passzívan élt meg) - kilencvenre negyvenhat évesen élte át (pontosabban: élhette volna át!) - a páratlan lehetőséget, hogy szabadon döntsön önmaga és hazája sorsáról.

Aki viszont 1964-ben, vagy tájékán született, abba a társadalomba, azokba a viszonyokba nőtt bele, amelyekről imént írtunk.

Csodálható-e, ha ifjúságára emlékezve valaki ellenszenvvel vegyes gyanakvással, a „partvonalról” nézi, ami 1990-2004 között történik? Nem is szólva a nyugdíjasokról, akik úgy

* Arkagyij Rajkin (1911-1987) orosz színművész szállóigévé vált jellemzése hazánkról.

érzik: ők építették olyanná az országot, amilyen az a „kádári” években volt... Hiszen még a brutális könyörtelenséggel szervezett termelőszövetkezetek is aránylag eredményesen működtek. Nem is szólva olyan állami gazdaságokról, mint például az akkoriban annyit emlegetett Bábolna...

Mindezt számba véve, bármennyire fájó, nincs mit csodálkozni azon, hogy a „lakosság” 1994-ben elképesztő egyöntetűséggel vetette bele magát a „kádári” idők poshadó langyos vizébe...

Azt viszont nem szabad felednünk, hogy mindazt, amit létrehoztunk: *a nemzet alkotta meg* és nem a diktatúra és pártja.

De nézzük a külvilágot is. Ezeket az éveket a vietnami háború jellemezte, az a háború, amit a gyarmatával nem bíró Franciaországtól örökölt biztos győzelem reményében a hataloméhes Amerika (USA) vívott, hogy végül szégyenszemre távozni kényszerüljön a Kína által támogatott bennszülöttek haragja elől.

Közvetlen szomszédságunkban az 1968-ban függetlenségre törekvő Csehszlovákiának a magyar honvédség közreműködésével történő könyörtelen megfélemezése és a hasonló törekvésű, Walesa Szolidaritás szakszervezete útján megvalósítani remélt szabad Lengyelország drámája vált maradandó emlékü szégyenné. (Jaruzelsky lengyel tábornok az oroszokat megelőzte a rendteremtésben: 1981.)

Az akkori magyar államvezetésnek mindmáig elintézetlen, kártékony és felelőtlen döntése volt 1974-ben a Dunakanyarba tervezett vízierőmű Csehszlovákiával közös felépítésének megkezdése. Azóta is napirenden van ez az ügy, s amit több magyar kormány tett, vagy nem tett, cáfolhatatlan bizonyága a nemzet, „a dolgozó nép” semmibevételének. A szlovákok a trianoni és párizsi határookra fittyet hányva rekesztették el a Dunát, a magyar kormányfő bánatos fejcsóválásának kíséretében. (Az államközi szerződést már 1992. május 25-én felbontottuk.) Ez a „Bős-Nagymaros” ügy tagadhatatlan bizonyítéka, hogy a nemzetet, a „dolgozó népet” nem avatják be az ország egészét érintő fontos döntésekbe.

Sikerként könyvelhető el viszont a Szent Korona amerikai hadifogságból történt hazaküldése 1978-ban. Legalább itt írjuk le, hogy ez az amerikai politikai vezetők jóindulatán túl Nagy János akkori washingtoni magyar követ, majd külügyminiszter-helyettes el nem múló (bár sohasem méltatott) érdeme.

A Szent Koronát múzeumba dugták s nem tudták, mihez kezdenek vele.

A *lakosság* élte a maga peremre szorult életét, és hízelt magának a nagyvilág gúnynak szánt minősítésével, hogy mi lennénk a szovjet lágerben a legvidámabb barakk. Pedig nem is voltunk túl vidámak. Szellemesebb és találóbb a rokonszenves orosz színész, Arkagyij Rajkin mondása: *Valami van, de nem az igazi.*

És tényleg volt valami! Az országot irányító körökben nyugtalankodás jeleit észlelhette, aki akarta; kétszer is nekirugaszkodtak egy korszerűbb gazdálkodási-államirányítási szervezet kialakításának, amelyet „új mechanizmus”-nak nevezgettek. Különös a mechanizmus szó, amelyet nyelvünkben ritkán használtak politikai-társadalmi rendszer megjelölésére. Alkalmazói nyilván félték az „új rendszer” rosszakarattal ellenforradalminak is bélyegezhető kifejezéstől, ezért ragaszkodtak inkább az új gépezethez, annak idegen nyelvű változatához.

Hogy valamennyire haladni és alkalmazkodni kellene a nagyvilág gazdasági folyamataihoz, ennek ötletét Nyers Rezső már 1965-ben megfogalmazta a *Népszabadság* című napilapban. Gyakorlatilag 1968-ban vezették volna be, el is kezdték, de Csehszlovákia „új mechanizmusának” eltiprása és Dubček üldözése megtorpanásra készítette a kormányt. Pedig szépen hangzott: a központi tervutasítások eltörlése, a vállalati önállóság növelése, rugalmasabb

bérszabályozás... Az országot vezető hatalmi csoport, a politikai bizottság hol visszavonta ezt a „mechanizmust” (1974), hol pedig újraélesztette (1978). Ennek megfelelően a politikai bizottság tagjai is változtak, hol ez, hol az került hatalomra. Úgy tűnik, Kádár sem ismerte ki magát az ügyben, az oroszok hol így, hol úgy biztattak-fegyelmeztek, tiltottak, s így nem csudálható, hogy Kádár 1972 májusában, arra hivatkozva, hogy hatvanéves, lemondását latolgatta, sőt e szándékát be is jelentette. Mégis maradt, Brezsnyevék öregek otthonává meszesedett csapatának nyilván így volt kényelmesebb.

Ezt a gazdasági csiki-csukit persze törvényszerűen kísérték filozofálgató elvtársak elméleti vitái, hol ezt, hol azt zárva ki a pártból.

Brezsnyev halála után Gorbacsov nyitotta ki a robbanásig feszült államgépezet szelepeit, s ettől kezdve nem volt megállás. Az afganisztáni háború sikertelensége tüntetésekhez vezetett.

Ez volt az a pillanat, amikor elérkezett a nagy nyugati gyarmatosítók ideje. A globalizátorok kezükbe vették a csőd felé tartó magyar állam ügyét, 1982-ben belecsöppentünk a nemzetközi Valutaalap, meg a Világbank kebelébe. Ez volt aztán az igazán új mechanizmus! Gépezete könyörtelen, gépies következetességgel működött és működik. 1987-ben megalakult az APEH rövidítésű adóhivatal, a televízió híradójában farkasmosollyal jelentette be egy ma is aktív elvtárs, hogy „az anyatejet is megadóztatom”.

A Valutaalap, meg a Világbank segítségével sikerült reménytelenül eladósodnunk. Az ország vidám barakkból már-már lakhatatlan putrivá züllött.

Míg a betiltott nemzet katakombákba szorult maradékai abban reménykedtek, hogy ha a Szocialista Tanácsköztársaságok Szövetsége rövidesen felbomlik, akkor a szabad Nyugat örvendezve szorít minket keblére, - addig a PÁRT által kitenyésztett, üldözve támogatott és támogatva üldözött, globálisan kozmopolita csoportosulások és néhány jóhiszemű gyanútlan-sággal közénk sodródott hazaszerető közösség a PÁRT védőszárnyai alá húzódva, annak jóváhagyásával pártokká szerveződtek, hogy adott alkalommal eljátszhassák a demokratikus választójogukkal élő lakosság szerepét. (Ellenzéki Kerekasztal, 1989.)

El is játszották s játsszák ma is.

* * *

A Magyar Népköztársaság megalakítása, 1949 óta a szocializmus eszmerendszerében működött.

Sajátságos, hogy a történelem folyamán kommunizmusként indult forradalmak és mozgalmak hatalomra jutva előbb-utóbb szocialistának nevezték el magukat. A kommunizmus tehát csak a hatalom erőszakos megszerzéséig bizonyult „hívóigének”, a hatalom birtokában a Szovjet-unió is szocialistának nevezte el magát. „Tudományosan” ezt a furcsaságot azzal kerülték meg, hogy tekintélyes pártalapítók nevében cikkeztek. (Marxizmus, leninizmus.)

Hazánkban a szocializmus lényege a javak, a vagyon, a termelőeszközök állam általi köztulajdonba vétele volt. Ezt a tényt igyekeztek tetszetős magyarázkodásokkal szépíteni, sőt vonzóvá tenni. Bár a magyarországi lakosság egy része mindig rokonszenvezett a kommunizmus eszméivel (az 1871-es francia kommün, az orosz forradalom, a „szovjetek” oldalán küzdött magyar hadifoglyok, szemben a cs. kir. hadseregből fogságba ejtett cseh, horvát, lengyel hadifoglyokkal), 1949-ben mégsem ez, hanem az a tény volt döntő, hogy a bennünket legyőzött és birtokába vett nagyhatalom szocialistának nevezte magát. A kommunizmusból szocialistává szelídített hatalmi rendszer aránylag könnyen fogadtathatja el magát, mert tanai szavakban meggyőzően hatnak. A magyar tömegek már a nemzetinek nevezett szocializmussal is rokon-

szenveztek, alighanem ugyanazok, akik 1945-ben könnyűszerrel váltottak át a nemzetiről a nemzetközi szocializmusra.

Ezúttal, különös tekintettel 1956-os hősi halálunkra, csak arról ejtünk szót, hogy miért és miképpen egyezhetett ki az agyonsanyargatott, legyőzött nép a szocializmus eszmerendszerével? Olcsó, bár jogos magyarázat az alkalmazkodás ösztöne a megmaradás érdekében. Ez igaz. Az alkalmazkodás minden élőlény, ember, növény, állat, baktérium létalapja. Viszont esetünkben kétségtelen, hogy sokan bensőleg is egyetértettek a hirdetett tanokkal. Nem volt nehéz, mert már az Újszövetség evangéliumában olvashatók Krisztus szavai, hogy add el mindenedet, s ha megteszed, közénk tartozol. Mivel a győztes birodalom elvárta alattvalóitól, hogy kifejezésre juttassák egyetértésüket a szocializmussal - hiszen ezáltal úgy tehetek, mintha nem megszálló hatalom lennének, hanem egy világmegváltó eszme hirdetői - a lakosság, sőt: *a nemzet a maga érdekében kezdte értelmezni a marxizmust*. Ennek legegyszerűbb és leggyakoribb módja a csaknem mindig szépet és jót ígérő hírlapi cikkek, könyvek, beszédgyűjtemények dicsérete volt, azzal, hogy nekünk nincs más dolgunk, mint megfogadni a leírtakat s eszerint jót cselekedni.

A szocializmus azonban mindezzel együtt és ellenére sem maradt soha tartósan hatalmon, sohasem valósult meg úgy, ahogy prófétái ígérték. Meg is bukott, bár ravaszabb politikusok átnevezték hol szociális piacgazdaságnak, hol szociáldemokrata szocializmusnak.

De akkor miért létezik és virul még ma is hazánkban a Magyar Szocialista Párt, noha mindenki tudja, hogy vezetői bevallottan kommunisták (voltak)?

Azért, mert a PÁRT a maga erőszakával és az egész országot behálózó szervezetével oly fegyelmezett egységbe tömörítette híveit, hogy velük könnyebben érhet céljához a nagy globális világ-kozmpolitizmus, mintha egyszerű, de önérzetes demokratákkal lenne dolga.

Itt tartunk most és engedelmesen szegényedünk.

7. FEJEZET
Így kezdődik a jövő?
(„Rendszerváltás”)

Kerekasztal

*A liberális eszmevilág korlátlan és kritikátlan átvételével
magunk nehezítettük meg, sőt tettük lehetetlenné nemzeti szervezetünk
kiépítését, aminek egyenes következménye a társadalmi rétegek
felbomlása és újak ki nem alakulása.*

(Szekfü Gyula: Állam és nemzet, 1942)

A keresztény Európa történetében a második évezred végén, annak utolsó évtizedében változni kezdett a világ. Az afganisztáni háborúba és belpolitikai gondjaiba beleroppant Szovjetunió szabadjára készült eresztetni kelet-európai gyarmatait. Magyarország legszemfülesebb ellenzéki csoportosulásai pártokká szerveződve 1989. június tizenharmadikától szeptember tizennyolcadikáig, egy hosszú nyáron át tárgyalásokba kezdtek a hatalommal: a Magyar Szocialista Munkáspárttal. A tárgyalóbizottságot Pozsgay Imre, az MSZMP elnökségi tagja vezette, gyakorlatilag azonban e bizottságot helyettese: Fejti György gépészmérnök, a védelmi és belügyek központi bizottsági titkára irányította. Tagja volt továbbá Medgyessy Péter közigazdász, a miniszterelnök helyettese, Gál Zoltán jogász, a belügyminisztérium államtitkára, valamint Tóth András gépészmérnök, az MSZMP országos irodájának és pártpolitikai osztályának vezetője.

Ezekkel a tapasztalt pártvezetőkkel alkudoztak a Magyar Demokrata Fórum, a Fiatal Demokraták Szövetsége, a Szabad Demokraták Szövetsége, a Független Kisgazda, Földmunkás és Polgári Párt, a Szociáldemokrata Párt és a Magyar Néppárt (a Parasztpárt utóda) megbízottai. Hat törvényjavaslat alapelveiben sikerült megállapodniuk: alkotmánymódosítás; alkotmánybíróság létrehozása; a választások rendje és módja; számvevőszék létesítése; a büntető-törvénykönyv átdolgozása. Szabályozták a pártok működését is.

Az ellenzéki oldal legeredményesebb, legfelkészültebb és legszorgalmasabb képviselőjének Szabad György egyetemi tanár, az MDF egyik alapítója bizonyult.

Az Ellenzéki Kerekasztal a nyilvánosság kizárásával, az MSZMP jóváhagyó szerepét elismerve, az MSZMP-kormány engedélyével működött.

Ha egy hónapot várnak, mellőzhető lett volna ez a titkolózó, engedélykérő ülés: az MSZMP ugyanis október tizedikén megszűnt. (Utódként megalakult az MSZP.) December harmadikán pedig egy Málta közelében horgonyzó hadihajó fedélzetén, ahol Bush amerikai és Gorbacsov szovjet elnök tanácskozott, a szovjet kormány szóvivő bejelentette:

„A hidegháború ma tizenkettő óra negyvenöt perckor véget ért.”

1990. március tizenkettedikén a szovjet csapatok megkezdték kivonulásukat Magyarországról; utolsó egyenruhás katonájuk 1991. június tizenkilencedikén távozott.

Szabadok voltunk.

A nemzet örvendett, de határozott céljai, tervei nem voltak. A nemzet, mint elvi egység meg se szólalt. Vártuk, mi fog történni. Az ország lakosság nevében a máris hangos pártok nyüzsgtek és szidalmazták egymást. Senki se tárgyalta meg, mi legyen az a néhány teendő, amit közmegegyezéssel az egész nemzet kívánna megvalósítani. Össz nemzeti program nem volt. Külön pártprogramok kínálták a maguk üdvöt ígérő terveit. Pedig össz nemzeti program lehetett volna egy új alkotmány kidolgozása (az 1949-es helyett); annak tisztázása, hogy hány

képviselő kerülhet az országgyűlésbe listák és/vagy egyéni megmérettetés alapján; miként válasszák meg és mikor az államelnököt, akinek a mindenkori kormányfőt kell megbízni; melyek legyenek az önkormányzatok jogosítványai? A kétfordulós választások eredményeként április elején egyetlen párt sem ért el 51 százalékos eredményt, ami lehetővé tette volna a nem koalíciós kormányzást; ezért a legtöbb szavazatot, 42,5 százalékot elért MDF koalíciót alkotott a 11,4 százalékos kisgazdapárttal és az 5,4 százalékra vergődött kereszténydemokratákkal. Antall József miniszterelnök irányításával három párt szövetsége alkotta az első kormányt, kis híján hatvanszázalékos fölényrel, viszont azzal a hátránnyal, hogy a 42,5 százalékos MDF-nek el kellett szenvednie két kis szövetségesének, főleg a kisgazdapártnak okvetetlenkedéseit. Két év elteltével Torgyán József kisgazdái már saját kormányuk lemondását követelték... (1992. április 25.)

Az ellenzék legerősebb pártja az SZDSZ lett (23,8%), utána az MSZP (8,6%) és a FIDESZ (5,4%) következett, valamint néhány független képviselő és az Agrárszövetségnek elnevezett, gödöllői központú téesz-gyülekezet (0,5%).

Egy közös nemzeti alapú alkotmányozó tevékenység hiányából fakadt az a kuriózum, hogy a két legerősebb párt, az MDF és az SZDSZ a megalakulandó kormány működőképességét biztosítandó április 29-én egyezkedni kényszerült. Ennek az alkunak máig sem ismeri minden részletét a nemzet, viszont Antall József beleegyezett ellenfelének, Göncz Árpád ötvenhat miatt börtönt szenvedett műfordítónak ideiglenes államelnökségébe. Erre azért volt szükség, hogy legyen, aki kinevezi a miniszterelnököt.

Az ideiglenes elnök tehát - aki elnöki semlegességét feladva, mindvégig pártjának, az SZDSZ-nek kedvezett - május harmadikán kinevezte Antall Józsefet *tényleges miniszterelnökké*. Göncz Árpádot viszont csak augusztus harmadikán választotta *tényleges államelnökké* az országgyűlés...

Az első szabad nyár pártok civakodásaival telt el. Az MDF egy hagyományos polgári demokrácia kereteinek létrehozására törekedett, törvények, intézkedések születtek. A szabad demokraták viszont nem tudtak beletörődni választási vereségükbe, nyilván abban reménykedtek, hogy kis híján huszonnégy százalékkal koalíciós partnerei lehetnek volna az MDF-kormánynak. Az SZDSZ azóta is, immár tizenöt esztendeje, akár meghívták a kormányba (MSZP-Horn Gyula, MSZP-Medgyessy), akár nem (FIDESZ-Orbán Viktor), szakadatlanul nyugtalanítja a közvéleményt, egyre sértődöttebben tapasztalva, hogy népszerűsége az ötszázalékos küszöb környékén kóvályog.

Indulataik már az első esztendőben csaknem végzetes válságba sodorták az államot, amikor hivatásos bér-gépkocsivezetők október huszonötödikén, a benzin árának emelése ürügyén, a taxisblokádként emlegetett, az országos közlekedést akadályozó sztrájkot szerveztek. Elakadt az élelmiszerszállítás, a betegellátás és -szállítás, a nemzetközi utazás. Halálesetek is történtek.

A taxisblokádot jól időzítették szervezői: éppen túlestünk a nagyarányú részvétlenséggel végződött önkormányzati választásokon, a miniszterelnökről pedig az egész ország megtudta, hogy halálos beteg. („Pizsamás interjú”) A kommunizmus utáni első miniszterelnökünk tehát halálos betegség tudatában kapta megbízását, energiái óhatatlanul csökkentek, bár emberfeletti akarattal küzdött életéért és egy szabad, polgári Magyarorszáért.

Az ellenzék és az őt a mai napig feltétel nélkül kiszolgáló sajtó, tévé túlnyomó többsége módszeresen lejáratta a nemzeti eszméket, ezeket fasiszta jelenséggé kárhoztatva.

Az ezúttal sem önerejéből, hanem nagyhatalmak engedelkenységéből függetlenné vált hazánk nem kereste, tehát nem is lelhetette a jövőbe és a nemzeti egységhez vezető utat. Szomszédaink

viszont fegyverrel kezdték megoldani Trianon óta és miatt örökölt gondjaikat: 1991-ben Jugoszlávia népei kezdtek véres háborúkat egymás ellen, melyeknek az amerikai légierő bombázásai vetettek véget - átmenetileg. Románia Ceaușescu diktatúrájának véres felszámolása után belső nehézségeivel küzdött, Szlovákia pedig 1993-ban kivált a csehszlovák államból és önállósult. Rövid történetében immár másodszor fordított hátat gátlás nélkül annak a Cseh-országnak, melynek pedig létét köszönhette. A szlovákok mindjárt hozzá is fogtak a Duna vízmennyiségének törvénytelen, erőszakos elrekesztéséhez, amit a magyar kormány ámuldozó közönnyel vett tudomásul. A hágai bírósághoz fordultunk, a mai napig semmi sem változott. Csak a Duna válik egyre bűdösebbé, mert a főváros megoldatlan csatornarendszere miatt a folyamba engedett ürülékmennyiséget a korábban sebes folyó vize az alacsony vízállás következtében már nem képes magával sodorni...

Aztán a Szigetköz tragikus helyzete...

1993. december tizenkettedikén meghalt Antall József a rákövetkező tavasszal pedig a négyévi huzakodást megunt magyar lakosság boldogan ugrott fejest a szocializmus állóvizébe, remélve, hogy a fölényesen (54 százalék!) győzött MSZP visszahozza a kádári idők vívmányait. Különös a lakoságnak ez a nosztalgiája a szocializmusnak nevezett, orosz politikusok által irányított államberendezkedés iránt. Az Orbán Viktor vezette FIDESZ kétségtelen eredményeinek, nemzetépítő szándékának sem sikerült meggyökeresednie, részben kényszerű koalíciós partnerének jágói cselszövényei miatt. Ismét a szocializmus győzött, az egyre romló gazdasági helyzet ellenére is akkora sikerrel, hogy 2004 őszén egy zárt körben, a nyilvánosság kizárásával, pár száz szocialista-kommunista hívő részvételével gyömöszöltek a miniszterelnöki hatalomba a munkától irtózó, sikertelen és ezért lemondott kormányfő karosszékebe egy újdonsült milliárdost, 1989 előtt KISZ-KB titkárt...

A szabaddá válásunk pillanatára és az azt követő másfél évtizedre visszapillantva ijesztő változatlansággal bukkannak elő lelki betegségeink és helyrehozhatatlan mulasztásaink: alkalmazkodás az erősebbhez.

A privatizációnak elnevezett gazdasági zűrzavar. Végzetes mulasztás volt, hogy az Antall-kormány nem számoltatta el az MSZMP-t és utódát, az MSZP-t a pártvagyonná minősített, valójában általuk elkobzott nemzeti vagyonról. Ily módon váltak a dolgozó nép szolgálatát hirdető elvtársak egyik pillanatról a másikra újjazdag milliárdosokká.

Az ország nem önmagát építi, nem az itthoni lakosságot segítik vállalkozóként talpra állni, hanem mindent a külföldi tőke befektetéseire bíznak, melynek nem érdeke a hazai ipari-mezőgazdasági tevékenység megerősödése.

A független nemzeti sajtó és híradásmód (képsugárzás) ellehetetlenítése.

A földdel és állattenyésztéssel hivatásszerűen foglalkozó falunépét ismét, mint mindig, cserbenhagyják.

Noha történelmi tapasztalat, hogy a *regnum* összeomlásakor a helyi önkormányzatok tartották életben az országot, ezekkel senki se törődik. A „vidék” egykori kommunista kiskirályok vadászterülete.

Saját mezőgazdasági termékeink nagyüzemileg előállított, hitványabb minőségű, tengerentúli termékekkel szemben hátrányos helyzetbe kerültek.

A becsalogatott külföldi tőke ide irányított képviselői a helyi lakosságot kizsákmányolják, megalázzák. Bennszülötteknek tekintenek bennünket.

Az állam vezetői nem értették meg a honvédség jelentőségét, azt fokozatosan leépítik. Ezzel önbecsülésünket dobják sutba.

Tizenöt év sikertelen nekirugaszkodásai, történelmünk 1541 óta eltelt négyszázhatvan esztendejének ismeretében, keserű végkövetkeztetésre kényszerítenek.

Illyés Gyula sorai csengenek fülünkben:

*Utólagosan derül ki, de ez csak növeli az ámulatot,
mert hisz egyben hitelesíti a tényt: hogy
mennyi eszelős, született bűnöző, beteges önmutogató
veszi kézbe és milyen könnyen, majd folyamatosan
a kormány-kereket
kis és nagy népek történelmi járművein.*

*E parancsnoki hidakon hogy mennyi is szaladgál
csak egy évszázad alatt klinikai látteleles felelőtlen,
olyan, akit egy kofahajónak ilyen
helyéről már az első percben
a fedélzetmosó matróz
mezétláb is lependerít.*

(Utólagosan, 1980)

De hol az a fedélzetmosó matróz?

Az új évezred elején

**A tegnap elveszett,
a holnapot nem érjük el soha**

*A nemzethalálon való elmélkedés csak akkor merül fel,
mikor a nemzet tényleg veszedelmes óráit éli
s ilyenkor a pesszimiztikus gondolkodás megjelenése egyenesen
a józanság, a realisztikus világlátás jele.*

(Szekfü Gyula: A magyar jellem történetünkben.
Mi a magyar? 1939)

„Egyet bánok csak: a haza fogalmát. Megállott volna az tán, úgy hiszem, az új rend között is”
- sajnálkozik Ádám Madách tragédiájának falanszter-jelenetében, válaszul Lucifernek, aki így vélekedik: „Nem kisszerű volt-é a hon fogalma?”

Jelen fejezetünk címe is a *Tragédiából* való, a kocsmáros vélekedik így a londoni színben.

Végleg elsorvadtunk és el is sorvasztottak bennünket.

Nehéz megelélni a nemzet megtagadásának pillanatát. A folyamat lassú, már a huszadik század elején megkezdődött, de a nemzetnek 1920-ban, 45 után, 56-ban, 1998-tól, majd utoljára 2002 nyarától-őszétől 2004. december ötödikéig sikerült feltápáskodnia. Akkor a polgári köröknek nevezett mozgalom létrejött és a választáskor *alulmaradt* miniszterelnök mámoros ünneplése jelentette a feltápáskodás örömét.

Halálos betegségekben szenvedőkről tudjuk, hogy a földi elmúlást megelőző órákban mintha magukhoz térnének, örvendenek, enni-inni kérnek, reménykednek. Ilyesféleképpen történhetett ez velünk is. Aztán hirtelen jött a nemzet megtagadása, erőszakkal idegen államokba kényszerített honfitársaink kitagadása az elvi közösségből. És az élet mégis megy tovább.

De merre? És hogyan? És kikkel? A lakosság még magyarul beszél, bár egyre rosszabbul. Múltját nem ismeri. Tűrjük, hogy a dolgok történjenek velünk. Mi már nem tervezzük, nem is irányítjuk a jövőt, nem keressük az oda vezető utat. Keresztény hitünket megtagadtuk, vagy szégyelljük.

Mi vezetheti a maradék populációt - *a többséget!* - az általa lakott ország pusztításához, elhanyagolásához, rontásához? Miért árt minden eszközzel az a néhány tíz- vagy tán százezer, egyelőre magyarként anyakönyvezett, nagy- és kisközösségekben meghatározó, vezető-irányító ember a hazának? Nyilván nem is tudják, mi az. Pedig „*megállott volna az tán az új rend között is.*” De mi ez az új rend? Az egyesültté terelt Európa? Az újpogányság? A nemzetköziségnek elnevezett kommunizmus, szocializmus vagy éppenséggel a velük sokunk csudálkozására azonosuló világimperializmus? Miért becsmérlik a nemzetet és a keresztény hitet saját választott vezetőink? Kinek akarnak megfelelni? Kinek a vállveregetését óhajtának kivívni „*political correct*” viselkedésükkel? Mi a magyarázata, hogy a szomszédos államok hadseregeinek gyűrűjében saját kormányunk megszünteti a honvédséget, csupán néhány, távoli országokba vezényelhető, idegenlégiós feladatokat ellátni hivatott kirakati alakulatot kíván fenntartani? Miért bánik a szakminiszter oly döbrögis pökhendiséggel a hazának enni-

valót termelő alattvalókkal? És az egészségügy, az iskolák, a kultúra... Egyáltalán: kinek az alattvalói vagyunk? Valamely többségre vergődött párt alattvalói?

Az 1954 nyaratól 1963 májusáig hite miatt börtönbe zárt jezsuita Pálos Antal S. J. mondotta nemrég, halála előtt:

„A magyarság léte elég bizonytalan. Nem mondom, hogy most megszűnik, de két-három-száz év múlva ez akár tény is lehet. Hacsak nem csinál csodát maga a magyar nyelv. Mert eddig azt csinálta... A társadalom teljesen leromlott állapotban leledzik, a kereszténységet igazán körülbelül 3-4 százalék vállalja, a többség materialista vagy sehitű. A kisközösségeket kellene a központba állítani. A kicsi közösségeket. Hajtásokat látok, vannak még élő gyökerek, a lelkeségi mozgalmak mögött élő hitet érzek. Ezek majd felnőnek. Keresztény állam itt már nem lesz, de lesznek komoly keresztények.”

(Távlatok, 2005. 1. sz.)

Itt tartunk most.

A lakosság többségének talán sejtelve sincs, mit tett 2004. december ötödikén, Advent második vasárnapján.

Legközelebb mirajtunk fog műlni, hogy kikecmeregjünk a mocsárból és ne Kölcsey hazát féltő rémlátomásának más szózatú és más keblű népe taposson mirajtunk.

* * *

Ámde akkor hol a remény?

Vitathatatlan, hogy 1541 óta nyelvünk a nemzetfenntartó erő. Mindebből következőleg hazánk történetét irodalmunk története nélkül soha sem fogjuk megismerni. És az államvezetés művészetét megtanulni.

Kisfaludy Sándor addig példátlan sikerű szerelmes verses könyvéhez - *Himfy Szerelmei* - 1807-ben előszót írt:

„A nyelv köti az embereket egy oly nemzeti nyalábbá, melynek a politika vészei nem árthatnak. Nyelvünk nélkül egyenként ingadozó, gyökeret nem verhető nádszálak, melyeket a politikának legkisebb szelei kitekerhetnek: szóval, a nyelv lelke a nemzetnek. Szükség tehát főképpen nyelvünket a lehető tökéletességre hoznunk - hacsak mindörökké meg nem akarunk a becsmérézés szerint maradni: egy vélekedéseink, szokásaink, indultaink, vallásaink által széjjelszaggatott, lelketlen, egyenetlen, viszálykodó s mellett mégis nemzeti büszkeséggel nevetségesen felfújott embercsoport.”

Megmaradt tehát a nyelvünk. Legalább ezt ne hagyjuk veszni.

Isa por és hamu vagyunk

Kettőezerhat tavaszán, miközben az ötvenhatos forradalom félévszázados emlékének megünneplésére készültünk, még mindig, sőt egyre inkább ama 2004-es szavazás nyugtalanította az ország hitvalló kisebbségének lelkiismeretét, mely szavazással lényegében kiközösítettük magunk közül a Trianon óta elszakított magyarságot.

Ősszel aztán megtudtuk, hogy ötvenhatot még mindig nem bocsátották meg; a kormány „rendőrsége” vérfagyasztó dühhel támadt az utcákon ünnepelni összesereglett fővárosi lakosságra. Csaknem ugyanekkor felbukkant oroszországi látogatónk, aki megveregette miniszterelnökünk vállát és kitüntetések osztogatott a közvélemény által megvetett, ötvenhat előtt kártékony pénzügyi főhatalmasságoknak. Változatlan jele ez annak, hogy továbbra is ugyanaz a bennünket felügyelő hatalom, mint 1945 után és óta...

Aztán megállíthatatlan sorban jöttek (és mindmáig jönnek) a valahai komszomolistákból a hatalomhoz felnőtt államhivatalnokok, al- és főminiszterek a maguk országpusztító „egészségügyi” intézkedéseikkel, a tanító-nevelő munka cinikus megrontásával; a tanulók és rokonosságuk üti-veri, sőt öli a pedagógusokat, még egymást is gyilkolják... A vonat alól kilopják a vasúti síneket, mi több, az ország választott kormánya szétszedet egy fővárosi pályaudvart, hogy helyére kormányzati központot építtessen milliárdokért (holott legalább száz esztendeje van már ilyen központunk...)

Helyi hatalmasságok fizetség fejében idehordatták külföldi országok szemetét; nincs hír arról, hogy megbüntették vagy felelősségre vonták volna őket. A közvélemény felháborodásának sincs nyoma. A képviselőháznak zengenie kellett volna a botránytól. Ám a *képünket viselő*k meg se mukkantak. Vajon miféle lelki világa (lelkiismeretről, szégyenkezéssel ne beszéljünk, számukra ez ismeretlen fogalomkör) lehet egy ilyen elhízott, proletárból úrrá átöltöztetett szavazógomb-nyomogatónak? Elképzelhetetlen, hogy akár csak egyikük is tudná ama néhány százból, aki az MSZP betűszó híveként a parlament padsoraiban ül, hogy mit jelent a *haza* fogalma.

Aztán ami Egyesült Európa címen zajlik vagy inkább *nem zajlik* hazánkban. Aztán az idegenlégióvá züllött magyar honvédség... Egészségügy... Közlekedés... fűtés... Kár folytatni.

Ám azért mégis töprengjünk egy kicsit.

1849 után egy évbe se tellett, hogy az ország valamennyire működőképpé váljék. Ugyanígy 1919 után. És 1945-46-ban. Most viszont idestova húsz éve tűnődik az ország népe, hogy mihez és hogyan kezdjen?

Gyanús ez.

Vagy tényleg végleg elfogyott az erőnk, mint annak idején a többi keletről idevándorolt népnek; vagy a magunk választotta vezetők szándékosan - valamiféle hatalmak megbízásából, netán parancsára? - tesznek tönkre. Úgy látszik, még mindig rejt valamit ez az áldott föld, csak mi nem sejtjük, hogy mit? Egyelőre még mintha bővében lennénk a víznek. Ivóvíznek is, gyógyvíznek is. Ügyetlenül és gondatlanul bánunk ugyan vele, de egyelőre van. Vigyázni kéne erre a házra, de nincs, aki vigyázzon, mert - furcsa, nemde? - nyoma is alig maradt honvédségünknek, szomszédaink viszont megtartották hadseregüket.

Hová tettük az eszünket?

Az országlakosság belefáradt a polgári tisztesség gyakorlásába. Belfáradt önmagába is, az életbe is.

*S mert élvén, nyugtot nem lele, maga ásta magának
A lenyugtató sírt, s belefeküdt, megvárni halálát.*

(Vörösmarty Mihály: *A két szomszédvár*, 1831.)

Ez hát a tanulság?

Magyarország 1541 óta alkalmatlan önálló, független állami létre.

Magyarország azóta másoknak kiszolgáltatott állam. Vezérlő elve: a pénz...

Legújabban tagadja a nemzet, a haza fogalmát, az erkölcs létjogosultságát.

A lakosságnak nincs közösségi tudata, honfitársai iránt nem érez felelősséget. Az állampolgárok csak saját (vélt) érdeküket nézik.

A lakosság önmagát nemzetnek tekintő kisebbsége 1991-ig úgy vélte: a fent összefoglaltak annak a hatalomnak nézetét képviselik, amit az erősnek hitt nemzetiszocialista Németország oldalán felkészületlenül megtámadtunk s emiatt 1945 óta büntetnek minket.

Mára kiderült, hogy az országlakosság több ízben kinyilvánított többsége egyetért a fentiekben összefoglaltakkal, a lakosság képtelen önmagát saját érdekei szerint képviselni és kormányozni.

Az ország lakossága nem hisz önmagában, ezért új helyzetekben mindig az erősebbnek vélt államhoz, globális hálózathoz és annak tanaihoz alkalmazkodik.

Mivel azonban napjainkban még a világon legerősebb államok is kiszolgáltatottak magukat a globalizációnak nevezett világhatalmi irányzatnak, a jelentéktelenné zsugorodott államok, így hazánk is, belekerülnek a viszonylagos hatalommal rendelkező, pártoknak nevezett egyesülések kiszámíthatatlan mozgásaiba. Ezek az egyesülések (pártok, néha országok) könyörtelen következetességgel irányítják-növesztik azt a földrajzi területet, melyen a hozzájuk csatlakozott vagy csatolt országok „globalizálódnak”.

Tapasztalati úton bizonyított tény azonban, hogy egy meghatározhatatlan, ám létező bölcs akarat (lásd: a körülhatárolhatatlan világegyetem létezését és logikáját), valamint egy erkölcsi erő a szükséges egyensúlyt előttünk ismeretlen módon és időben mindig helyreállítja. Ragaszkodnunk kell ehhez az erkölcsi erőhöz (melyben a kommunista és azzal rokonszenvező tömegek nem hisznek, hiszen számukra nem létezik!) - de éppen ezért vár rájuk a bukás.

Mindebből következően nekünk, saját hazánkban kisebbségben lévő magyaroknak - szemben a pénz internacionalistáival - különös erőfeszítésekkel kell nyelvünk (gondolkodásunk, életfelfogásunk) gondos életben tartásával fenntartanunk önmagunkat. Ez azért (is) kötelességünk, amiért e világ egyetlen atomja sem maradhatna ki a világegyetemből annak összeomlása nélkül. Mivel saját hazánkban a helyettünk uralkodásra berendezkedő internacionalista erők valóban megsemmisítésünkre törekednek, összefogásunk a világegyetem számára is létfontosságú.

Anno Domini 2008. Pünkösöd